ANADOLU ÜNİVERSİTESİ

anadolum

e k a m p ü s

**dilediğin yerden,
dilediğin zaman,
öğrenme fırsatı!**

- Çıkmış Sınav Soruları
- Ünite Özeti
- Ders Kitabı (PDF)
- Etkileşimli eKitap
- Yaprak Test
- Sesli Kitap Sesli Özet
- eSeminer
- eKantin
- 1Soru 1Cevap
- Deneme Sınavı
- Tartışma Forumu

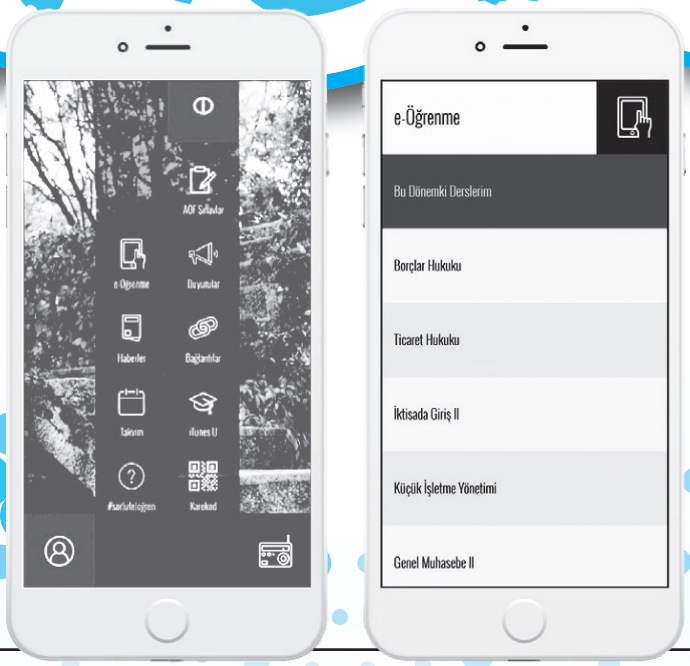
444 10 26
0850 200 46 10-19 (10hat)
www.anadolu.edu.tr

/anadoluuniversitesi /Anadolu_Univ instagram.com/anadoluuniv

ekampus.anadolu.edu.tr

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ

ANADOLU mobil

- AÖF sınavları
- sınav giriş belgesi
- sınav sonuçları
- itunes u
- duyurular
- sor/izle/öğren
- ders kitabı
- sesli kitap
- deneme sınavları
- konu anlatım videoları
- TRT okul videoları
- e-seminer dersleri
- takvim

444 10 26
0850 200 46 10-19 (10hat)
www.anadolu.edu.tr

/anadoluuniversitesi /Anadolu_Univ instagram.com/anadoluuniv

ekampus.anadolu.edu.tr

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ

T.C. ANADOLU ÜNİVERSİTESİ YAYINI NO: 3396
AÇIKÖĞRETİM FAKÜLTESİ YAYINI NO: 2248

EKONOMİK COĞRAFYA

Yazarlar

Doç.Dr. Erkan ÖZATA (Ünite 1)
Yrd.Doç.Dr. Nazım ÇATALBAŞ (Ünite 2, 5)
Doç.Dr. Birol MERCAN (Ünite 3, 4)
Yrd.Doç.Dr. Ali ÖZDEMİR (Ünite 5)
Doç.Dr. Ethem ESEN (Ünite 6)
Doç.Dr. Fatih TEMİZEL (Ünite 7)
Doç.Dr. Selim YILDIRIM (Ünite 8)

Editör

Yrd.Doç.Dr. S. Fatih KOSTAKOĞLU

Bandrol Uygulamasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında
Yönetmeliğin 5 inci Maddesinin İkinci Fıkrası Çerçevesinde
Bandrol Taşıması Zorunlu Değildir.

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Anadolu Üniversitesine aittir.
"Uzaktan Öğretim" tekniğine uygun olarak hazırlanan bu kitabın bütün hakları saklıdır.
İlgili kuruluştan izin almadan kitabın tümü ya da bölümleri mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kayıt veya başka şekillerde çoğaltılamaz, basılamaz ve dağıtılamaz.

Copyright © 2016 by Anadolu University
All rights reserved
No part of this book may be reproduced or stored in a retrieval system, or transmitted in any form or by any means mechanical, electronic, photocopy, magnetic tape or otherwise, without permission in writing from the University.

UZAKTAN ÖĞRETİM TASARIM BİRİMİ

Genel Koordinatör
Prof.Dr. Müjgan Yazıcı

Genel Koordinatör Yardımcısı
Yrd.Doç.Dr. İrem Erdem Aydın

Öğretim Tasarımcısı
Prof.Dr. Cengiz H. Aydın

Grafik Tasarım Yönetmenleri
Prof. Tevfik Fikret Uçar
Yrd.Doç. Nilgün Salur
Öğr.Gör. Cemalettin Yıldız

Dil ve Yazım Danışmanı
Okt. Ali Tolga Aycı

Ölçme Değerlendirme Sorumlusu
Mahmut Karadeniz

Kitap Yazım Basım ve Dağıtım Koordinatörü
Uzm. Nermin Özgür

Kapak Düzeni
Doç.Dr. Halit Turgay Ünalan

Grafikerler
Kenan Çetinkaya
Burcu Güler
Gülşah Karabulut
Özlem Çayırlı
Hilal Küçükdağaşan
Ayşegül Dibek
Ufuk Önce

Dizgi
Açıköğretim Fakültesi Dizgi Ekibi

Ekonomik Coğrafya

ISBN
978-975-06-2012-6

1. Baskı

Bu kitap ANADOLU ÜNİVERSİTESİ Basımevinde 7.500 adet basılmıştır.
ESKİŞEHİR, Eylül 2016

İçindekiler

Ekonomik Coğrafyanın Kapsam ve Gelişimi..... 2 — 1. ÜNİTE
GİRİŞ 3
İktisatta Ekonomik Coğrafyanın Yeri 3
Ekonomik Coğrafyanın Kapsamı 4
Ekonomik Coğrafyanın Önemi 5
Ekonomik Coğrafyada Cevap Aranan Sorular 5
Küreselleşmenin Ekonomik Coğrafyaya Etkisi 6
Küreselleşen Dünyada Ekonomik Coğrafyanın Önemi 7
Ekonomik Coğrafya ve Coğrafi Ekonomi Arasındaki Fark 8
Ekonomik Faaliyetin Coğrafi Analiz Aşamaları 8
EKONOMİK COĞRAFYANIN TEMEL KAVRAMLARI 9
Küreselleşme 9
Dengesiz Kalkınma 11
Coğrafi Konum 15
EKONOMİK COĞRAFYANIN TARİHSEL GELİŞİMİ 15
1970-1990 Arası Dönemde Ekonomik Coğrafya 17
1990 Sonrası Dönemde Ekonomik Coğrafya 18
EKONOMİK COĞRAFYA VE İKTİSADİ SİSTEMLER 18
Kapitalist Ekonomik Sistem 18
Politik Ekonomi 19
Sosyal İlişkiler 19
EKONOMİK COĞRAFYADA TEMEL TEORİK YAKLAŞIMLAR 20
Neoklasik konum teorisi 20
Davranışsal Yaklaşım 22
Yapısalcı Yaklaşım / Marksist Politik İktisat 22
Post yapısalcı yaklaşım / Yeni Ekonomik Coğrafya / Kültürel Dönüşüm 23
Özet 24
Kendimizi Sınayalım 26
Yaşamın İçinden 27
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 27
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 28
Yararlanılan Kaynaklar 29

Küreselleşme Sürecinde Uluslararası Ticaret ve Rekabet..... 30 — 2. ÜNİTE
GİRİŞ 31
KÜRESELLEŞME KAVRAMI 31
Küreselleşme Tanımı ve Ekonomik Küreselleşme 32
Küreselleşme Dalgaları ve Küreselleşmeye Etki Eden Faktörler 32
KÜRESELLEŞME SÜRECİNİN ULUSLARARASI TİCARETE ETKİSİ 33
Coğrafi Keşifler Öncesinde Uluslararası Ticaret 33
Coğrafi Keşiflerin Uluslararası Ticaret Etkisi 34
Sömürge Savaşı ve Uluslararası Ticaret 34
İngiltere'nin Ön Plana Çıkması 35
Osmanlı-İngiliz Ticaret Anlaşması 35
Sömürge Döneminde Üçlü Ticaret 36
Alman Gümrük Birliği ve Uluslararası Ticarete Etkileri 37

Sanayi Devrimi 37
Sanayi Devrimi ve Uluslararası Ticarete Etkileri 38
İktisadi Liberalizm'in Doğuşu 38
İktisadi Liberalizm, Teknolojik Yenilikler ve Uluslararası Ticaret 38
Uluslararası Ticaretin Gelişimini Etkileyen Faktörler 39
Altın Standardı ve Uluslararası Ticaret 39
1930'lı Yıllardan II. Dünya Savaşı Sonrası Dönemde Uluslararası Ticarette Gelişmeler 40
Bretton Woods Konferansı Sonrasında Uluslararası Ticarette Gelişmeler 41
Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması ve Uluslararası Ticaret 41
Tarifelerin Önemini Kaybetmesi ve Yeni Korumacılık Anlayışının Ortaya Çıkışı 42
GATT Turları ve Dünya Ticaret Örgütü'nün Kurulması 42
Avrupa Ekonomik İş Birliği Örgütü ve Ekonomik İş Birliği ve Kalkınma Örgütü 43
Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı ve Faaliyetleri 44
Avrupa Ekonomik Topluluğu'ndan Avrupa Birliği'ne Giden Süreçte Dış Ticaretin Gelişimi 44
Bölgesel Ticaret Anlaşmaları 44
KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE DIŞ TEORİLERİNDE GELİŞMELER 44
Klasik Dış Ticaret Teorileri 45
Klasik Dış Ticaret Teorilerinin Varsayımları 45
Neo Klasik ve Yeni Dış Ticaret Teorilerinin Klasik Dış Teorisine Katkıları 46
II. DÜNYA SAVAŞI'NDAN SONRA ULUSLARARASI TİCARETTE GELİŞMELER 46
Gelişmişlik Düzeylerine Göre Ülke Gruplarının Mal İhracatındaki Gelişmeler 47
Kıtalara Göre Mal Ticaretinde Gelişmeler 49
Uluslararası Ticarette Mal Gruplarına Göre Gelişmeler 50
ULUSLARARASI HİZMETLER TİCARETİNDE GELİŞMELER 50
Uluslararası Hizmetler Ticareti ve Şekilleri 51
Uluslararası Hizmetler Ticaretine Yönelik Engeller 51
1980 Sonrası Uluslararası Hizmetler Ticaretinde Gelişmeler 51
KÜRESELLEŞME VE REKABET 52
Serbest Ticaret mi? Korumacılık mı? 52
Rekabetçi Üstünlük 53
Küresel Rekabetçilik Endeksi ve Ülkelerin Gelişmişlik Düzeyleri 54
Özet 56
Kendimizi Sınayalım 57
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 58
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 58
Yararlanılan Kaynaklar 59

3. ÜNİTE **Bölgesel Kümelenmeler, Firma Yeri Seçimi ve Dışsallıklar 60**
GİRİŞ 61
KÜMELENME KAVRAMININ TANIMI VE ÖZELLİKLERİ 63
BÖLGESEL KÜMELENME TÜRLERİ 64
Dikey Kümelenme 64
Yatay Kümelenme 65

Kompleks Kümelenme 65
Kapsayıcı Kümelenme 65
BÖLGESEL KÜMELENME UNSURLARI VE PORTER'IN ELMAS MODELİ 66
Faktör Koşulları 66
Talep Koşulları 67
Firma Stratejileri ve Rekabet Ortamı 67
İlgili ve Destekleyici Sektörler 67
BÖLGESEL KÜMELENMELER VE FİRMA YERİ SEÇİMİ 70
Firma Yeri Seçimini Belirleyen Unsurlar 70
Kümelenme Faaliyetleri ve Dışsallıklar 71
İşçi ve Tedarikçilere Daha İyi Ulaşım 71
Özelleşmiş Bilgilere Erişim 72
Tamamlayıcı Ağlar 72
Kurumlara ve Kamu Mallarına Ulaşım 72
Motivasyonlar ve Ölçüm Kolaylığı 73
BÖLGESEL REKABET GÜCÜ VE KÜMELER 73
KÜMELERE YÖNELİK POLİTİKALAR 74
DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE KÜMELENME ÖRNEKLERİ 77
Özet 83
Kendimizi Sınayalım 85
Yaşamın İçinden 86
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 86
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 86
Yararlanılan Kaynaklar 88

İnovasyon ve İnovatif Bölgeler ..... 90 **4. ÜNİTE**
GİRİŞ 91
İNOVASYON KAVRAMINA GENEL BİR BAKIŞ 93
YARATTIKLARI ETKİ BAKIMINDAN İNOVASYONLAR 94
Radikal (Yıkıcı) İnovasyonlar 95
Artımsal (Kademeli) İnovasyonlar 98
ORTAYA ÇIKIŞ TÜRLERİNE GÖRE İNOVASYONLAR 100
Ürün İnovasyonu 100
Süreç İnovasyonu 101
Pazarlama İnovasyonu 101
Organizasyonel İnovasyon 102
İNOVASYONLARIN ORTAYA ÇIKIŞ SÜREÇLERİNE YÖNELİK YAKLAŞIMLAR 103
Doğrusal İnovasyon Modeli 104
Etkileşimli İnovasyon Modeli 105
SİSTEMİK İNOVASYON VE İNOVASYON SİSTEMLERİ YAKLAŞIMI 106
KÜRESELLEŞEN DÜNYA VE BÖLGE KAVRAMI 108
BÖLGESEL İNOVASYON SİSTEMLERİ VE İNOVATİF BÖLGELER 110
BÖLGELERİN İNOVATİF PERFORMANSLARININ ÖLÇÜLMESİ 112
BÖLGESEL FARKLILIKLARIN AZALTILMASINA YÖNELİK ÇABALAR 114
Özet 117
Kendimizi Sınayalım 118
Yaşamın İçinden 119

Okuma Parçası 119
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 120
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 120
Yararlanılan Kaynaklar 121

5. ÜNİTE **Doğal Kaynaklar, Çevre ve Tedarik Zinciri 122**
GİRİŞ 123
DOĞAL KAYNAKLAR 123
Doğal Kaynakların Sınıflandırılması 124
DOĞAL KAYNAKLAR VE EKONOMİ 124
ORMANLAR 125
MADENLER 127
Maden Çıkarılma Sürecini Etkileyen Faktörler 127
Madenlerin Sınıflandırılması 128
Madenlerin Taşınması 132
DOĞAL KAYNAKLAR VE ÇEVRE 133
Orman Alanlarının Daralması ve Çevre Bilinci 134
Fosil Yakıtların Tüketimi ve Karbon Salınımı 134
TEDARİK ZİNCİRİ 135
Tedarik Zincirinin Yapısı 137
Üreticiler 138
Distribütörler/Toptancılar 138
Perakendeciler 138
Müşteriler 138
Hizmet Sağlayan İşletmeler 138
TEDARİK ZİNCİRİ YÖNETİMİ 140
KÜRESEL TEDARİK ZİNCİRLERİ 141
KÜRESEL TEDARİK ZİNCİRLERİNİN COĞRAFYASI 143
Özet 145
Kendimizi Sınayalım 146
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 147
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 147
Yararlanılan Kaynaklar 148

6. ÜNİTE **Emek Piyasası Coğrafyası 150**
GİRİŞ 151
EMEK PİYASASI 151
Emek Piyasasının Özellikleri 152
ÇALIŞMA, İŞ VE İSTİHDAM KAVRAMLARI 153
Çalışma Kavramı 153
İş ve İstihdam Kavramı 154
İş ve İstihdamdaki Coğrafi Farklılıklar 155
İş Kavramının Dönüşümü 158
İstihdamın Coğrafi Dağılımı 159
ÇALIŞMA HAYATININ VE İSTİHDAMIN DEĞİŞEN YAPISI 160
Sanayi Devrimi Öncesi Çalışma Hayatı 160
Sanayi Devrimi Döneminde Çalışma ve İstihdam 160
Sanayi Sonrası Ekonomi 161

Sanayi Sonrası Ekonomide Esnek Çalışma 163
İSTİHDAMIN DEĞİŞEN YAPISININ SENDİKALARA ETKİSİ 164
EMEK GÖÇÜ 166
Özet 169
Kendimizi Sınayalım 170
Yaşamın İçinden 171
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 172
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 172
Yararlanılan Kaynaklar 172

Çok Uluslu Şirketler ve Küresel Finansal Akımlar ..... 174 — **7. ÜNİTE**
KÜRESEL EKONOMİK İLİŞKİLER 175
Hiper Küresel Yaklaşım 175
Şüpheci Küresel Yaklaşım 175
Dönüşümcü Küresel Yaklaşım 176
Ekonomik Bağımlılık 176
Finansal Ağlar 176
Uluslararası Ticaret 177
KÜRESELLEŞME SÜRECİNİN TEMEL BİLEŞENLERİ 177
Teknolojik Gelişmeler 177
Siyasi Gelişmeler 177
Ekonomik Gelişmeler 178
KÜRESELLEŞME SÜRECİNİN AKTÖRLERİ 178
Ulusal Devletler 178
Uluslararası Kuruluşlar 179
Çok Uluslu Şirketler 179
ÇOK ULUSLU ŞİRKETLERE BAKIŞ 180
Doğrudan Yatırımlar ve Çok Uluslu Şirketler 180
Doğrudan Yatırımlar Coğrafyasında Değişim 181
Çok Uluslu Şirketler ve Stratejileri 182
Kârlılık 182
Büyüme 182
Rekabetçilik 183
Ahlaki Bakış 183
Örgütlenme 183
Yüksek Hareketlilik 183
Tek Tipleştirme 183
FİNANSAL PİYASALAR VE KÜRESELLEŞME 184
Ticaretin Küreselleşmesi 184
Üretimin Küreselleşmesi 185
Finansın Küreselleşmesi 185
Küreselleşme Sürecinin Finansal Piyasalara Yansımaları 187
Menkul Kıymetleştirme 188
Finansal Yenilikler 188
Küresel Finansal Akımlar 189
Özet 191
Kendimizi Sınayalım 192
Yaşamın İçinden 193

Okuma Parçası 194
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 195
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 195
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar 195

8. ÜNİTE Kurumsallaşma ve Ekonomik Coğrafya 198
GİRİŞ 199
KURUMSAL İKTİSAT AKIMI 200
Kurumlar Nedir? Neyi İfade Eder? 200
Kurumsal İktisat Metodolojisi 201
Erken Dönem Kurumsal İktisat 201
Veblen ve Evrimsel Bir Bilim Olarak İktisat 202
Evrimsel Görüşten Uzaklaşma 204
Schumpeter ve Yaratıcı Yıkım Süreci 207
Girişimci ve İnovasyon 207
Ekonomik Gelişim ve Yaratıcı Yıkım Süreci 208
Evrimsel İktisat 208
Evrimsel İktisadın Temel Görüşleri 210
Patika Bağımlılık 211
KALKINMA 212
Kalkınma Nedir? 212
Kalkınmanın Üç Temel Değeri 212
Kalkınmanın Üç Amacı 213
Kalkınma Teorileri 213
EKONOMİK COĞRAFYA BAĞLAMINDA KALKINMA VE KURUMLAR 215
Kurumlar, Ekonomik Büyüme ve Kalkınma 216
Ekonomik Coğrafya Bağlamında Kurum ve Kalkınma İlişkisi 217
Özet 218
Kendimizi Sınayalım 219
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 220
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 220
Yararlanılan Kaynaklar..... 211

Önsöz

Sevgili öğrenciler,

Ekonomik faaliyetler gün geçtikçe form değiştirmektedir ve bu değişimin analiz edilmesi ekonomik açıdan daha da önemli hale gelmektedir. Son dönemde, ekonomik faaliyetlerdeki en belirgin değişiklik küreselleşme olgusu ile birlikte ortaya çıkmıştır. Küreselleşme süreci özellikle ekonomik faaliyetlerin mekânsal boyutunda kendisini dramatik bir biçimde göstermiştir. Mekânsal anlamda ortaya çıkan etkiler ekonomik olayların yerel boyuttan çıkıp bölgelerarası ele alınması gerektirmiştir. Bu gereklilikler karşımıza Ekonomik Coğrafya kavramını çıkarmıştır. Ekonomik Coğrafya son yıllarda kapsam olarak giderek gelişmiş ve gelişmekte; bu yönüyle de araştırmacıların ilgisini çekmektedir. Ekonomik işlemlerin yerel boyuttan daha bölgelerarası bir boyuta kayması kültürel ve özellikle kurumsal anlamdaki etkileşim bu alanı daha ilginç ve araştırmaya açık bir alan haline gelmiştir. Tüm bunlardan ötürü Ekonomik Coğrafya alanında yeni fikirler ortaya çıkmıştır. Ekonomik Coğrafya alanı ile beraber bölgesel kalkınma, uluslararası ticaret, çok uluslu şirketler ve emek piyasası gibi alanlara yeni bakış açısı getirilmiştir.

Küreselleşme kavramı ekonomik coğrafya alanının yeniden şekillenmesi ve ele alınması açısından önemlidir. Küreselleşme ile birlikte; çok uluslu şirketler, uluslararası finansal ve ekonomik kuruluşlar ekonomik faaliyetlerde ele alınması gerekli bir unsurlar ortaya çıkmıştır. Ayrıca son yıllarda kalkınmanın önemli bir aracı olarak görülen kurumsallaşma olgusunun bu süreçte bölgelerarasında yayılması ekonomik kalkınmanın coğrafi faktörlerden ne derecede etkileneceğinin analiz edilmesi için önemlidir.

Bu kitabın amacı giderek artan öneminden dolayı ekonomik coğrafya alanına ilişkin öğrencilere güncel konular bağlamında teorik ve uygulamalı bir yeni bakış açısı kazandırmaktır. Bu kitap daha anlaşılabilir ve öğrenci dostu olarak hazırlanmış ve sizlere sunulmuştur. Konuların seçiminde ekonomik coğrafyadaki güncel konuları yansıtacak başlıklar seçilmeye ve sistematik olarak sizlere sunulmaya çalışılmıştır.

Başta yazarlarımız olmak üzere kitabımıza katkısı olan herkese teşekkürü bir borç biliriz. Kitabın başta öğrenci arkadaşlarımız olmak üzere kullanacak tüm taraflara faydalı olmasını en içten temennimizdir.

Editör
Yrd.Doç.Dr. S. Fatih KOSTAKOĞLU

EKONOMİK COĞRAFYA

1

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Ekonomik coğrafyanın tanımını yapıp toplumsal ve ekonomik açıdan önemini açıklayabilecek,
- Ekonomik coğrafyadaki temel kavramları küreselleşme bağlamında değerlendirebilecek,
- Ekonomik coğrafyanın tarihsel gelişimini açıklayabilecek,
- Ekonomik coğrafyanın kapitalist ve politik ekonomik sistemle ilişkisini değerlendirebilecek,
- Ekonomik coğrafyadaki temel teorik yaklaşımları ve aralarındaki farklılıkları açıklayabilecek

bilgi ve becerilere sahip olabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Coğrafi Konum
- Yer
- Küreselleşme
- Dengesiz Kalkınma
- Bölgesel Ekonomi
- Dünya Sistem Teorisi
- Bağımlılık Teorisi
- Yeni Ekonomik Coğrafya
- Kapitalist Ekonomik Sistem
- Neoklasik Konum Teorisi
- Politik İktisat

İçindekiler

Ekonomik Coğrafya

Ekonomik Coğrafyanın Kapsam ve Gelişimi

- GİRİŞ
- EKONOMİK COĞRAFYANIN TEMEL KAVRAMLARI
- EKONOMİK COĞRAFYANIN TARİHSEL GELİŞİMİ
- EKONOMİK COĞRAFYA VE İKTİSADİ SİSTEMLER
- EKONOMİK COĞRAFYADA TEMEL TEORİK YAKLAŞIMLAR

Ekonomik Coğrafyanın Kapsam ve Gelişimi

GİRİŞ

Ekonomik faaliyetleri etkileyen faktörleri doğal ve beşerî şartlar olmak üzere iki grupta toplayabiliriz. Yeryüzü şekilleri, iklim, bitki örtüsü, su ve toprak gibi doğal ortamı oluşturan unsurlar, ekonomik faaliyetin konumunu, türünü ve özelliklerini belirlerler. Yani ekonomik faaliyeti belirleyen en önemli faktör doğal ortam şartlarıdır. Ekonomik faaliyetin gelişimini etkileyen bir başka unsur da insanla ilgili olan beşerî faktörlerdir. Beşerî faktörler arasında nüfus özellikleri, yerleşme düzeni, ulaşım imkânları ve teknolojik gelişmeler sayılabilir. Bu iki unsurun bir araya gelmesi bir yerin ekonomik coğrafyasını belirlemektedir. Kısaca doğal ve beşerî faktörler hem mikro hem de makro boyutta ekonomik yapıyı şekillendirirken ekonominin gelişimi hakkında da bilgiler verir.

Ekonomik coğrafya, dünya üzerindeki çeşitli doğal kaynakların dağılışını ve bu kaynakların insan tarafından kullanılışını konu alan bilim dalıdır. Yani ekonomik coğrafyada insanın hayatını devam ettirmek için yürüttüğü faaliyetler incelenmektedir. Bölgesel olarak üretim yöntemleri ve teknikleri değişmekte insanların tüketim kalıpları da mekânsal farklılıklar içerebilmektedir. Bu nedenle ekonomik coğrafyada üretim ve tüketim etkinliklerinin yeryüzündeki mekânsal farklılıklarının incelenmesi ön plandadır. Kısaca ekonomik coğrafyada ekonomiyi anlamak ve yorumlamak için coğrafi yaklaşımın kullanıldığını söyleyebiliriz. Ancak ekonomik coğrafya sadece iktisatçıların ve coğrafyacıların ilgi alanı olmakla kalmamış; işletmeciler, siyaset bilimciler, planlamacılar ve sosyal bilimin diğer alanlarından araştırmacıların da katkıları ile çok geniş bir yelpazede incelenmiştir. Her bilim dalının kendi kavram ve yöntemlerini dâhil ederek gerçekleşen bu inceleme sürecinde sanayinin mekânsal kararlarının nasıl oluştuğu sorusuna cevap aranmaktadır.

Ekonomik coğrafya, dünya üzerindeki çeşitli doğal kaynakların dağılışını ve bu kaynakların insan tarafından kullanılışını konu alan bilim dalıdır.

İktisatta Ekonomik Coğrafyanın Yeri

Ana akım iktisatta ekonomik faaliyetin coğrafi konumuna çok az ağırlık verilirken ekonomik coğrafya yaklaşımında ekonomilerin işleyişini açıklayabilmek için coğrafi konum en temel açıklayıcı konumuna gelmektedir. Ana akım iktisata göre ekonomi belli kurallara göre işleyen bir makine gibidir ve bazı modelleme teknikleri kullanılarak davranışları tahmin edilebilir. Dolayısıyla bu görüşte olan ekonomistler için matematik temel araçtır. Ekonomi alanında geleneklere, genel kabul görmüş görüşlere bağlı olan uygulamalara ortodoks politikalar adı verilir. Genel kabul görmüş uygulamalardan oluşan ekonomi politikasına da ortodoks ekonomi politikası denir. Öncelikle ana akım iktisadın ve ortodoks politikaların varsayımlarını ve temel özelliklerini inceleyecek olursak ekonomik coğrafya yaklaşımının farklılıklarını daha rahat anlayabiliriz.

Ana akım iktisatta coğrafi konuma çok az ağırlık verilirken, ekonomik coğrafyada coğrafi konum en temel açıklayıcı değişken olmuştur.

Ortodoks ekonomi anlayışına göre herkes kendi çıkarına göre hareket eder, rasyonel davranır ve kârını ya da faydasını en büyük seviyeye getirmeye çalışır. Bu tür davranışlar sergileyen rasyonel birey bazen "homo economicus" olarak tanımlanır. Bu tanım insanın sadece ekonomik ilişkileri içinde ele alınması gerektiğini ifade eden ve ünlü iktisatçı Alfred Marshall tarafından ortaya atılmış olan latince kökenli bir tanımdır. Ortodoks yaklaşım rasyonel bireylerin doğrudan ya da firmalar aracılığıyla piyasada birbirleriyle rekabet ettiklerini varsayar. Bu yaklaşıma göre piyasadaki tam rekabet koşulları denge fiyat düzeyinde arz ve talebin kesişmesini sağlayacağı için piyasa mekanizması ekonomide etkinliği sağlayan en iyi araçtır. Dolayısıyla denge kavramı ana akım iktisatçıların etraflarındaki dünyayı anlamakta ve açıklamakta kullandıkları temel kavramlardan bir tanesidir. Piyasa ekonomisinin belli kurallara göre işlediğini düşündükleri için matematiksel modeller ve eşitlikler kullanarak iktisadi tahminler yapabileceklerini düşünürler. Bu kuralların her zaman geçerli olduğunu düşündükleri için ekonomik modellerin her duruma uyarlanabileceğini savunurlar. Kısaca ortodoks ekonomi yaklaşımına göre ekonominin her yerde ve koşulda geçerli olan evrensel kuralları vardır.

Yeni Ekonomik Coğrafya teorisinin temel konusu firmalar açısından ilgi çekici olan ve tercih edilen yerleşim yerlerinin özelliklerini belirlemektir.

Evrensel kurallarınn ya da kanunların geçerli olduğu ortodoks yaklaşımda bölgesel farklılıkların ve genel anlamda coğrafyanın fazla önemi yoktur. İktisadi ilişkileri açıklamakta kullanılabilecek bir değişken olarak görülmeyen coğrafya bu nedenle iktisatçıların kullandıkları modellerde kendisine pek fazla yer bulamaz. Coğrafya iktisatçıların analizlerinde çok fazla kullanılmasa da 2008 yılında Nobel Ekonomi Ödülü'nü alan ve "Yeni Ekonomik Coğrafya" yaklaşımını geliştiren Paul Krugman gibi istisnalar da bulunmaktadır. Günümüzde mekân ve ekonomik aktiviteler arasındaki ilişkiyi ele alan önemli yaklaşımlardan birisi olan Yeni Ekonomik Coğrafya (NEG) yaklaşımı 1990'ların başında Paul Krugman tarafından ortaya atılmış ve son dönemin ilgi çeken teorilerinden biri olmuştur. Teorinin temel konusu firmalar açısından ilgili çekici olan ve tercih edilen yerleşim yerlerinin özelliklerini belirlemeye çalışmak ve ekonomik aktivitelerde coğrafi yapının önemini açıklamaktır. Krugman ekonomik aktivitelerin belli bir alanda yığınlaşmasını bir genel denge modeli ile açıklayarak bu alandaki literatüre önemli bir katkı yapmıştır. Daha önce de mekân kavramı birçok araştırmacı tarafından incelense de neoklasik teori Paul Krugman'ın katkısına kadar mekân kavramı kullanılan modelleri içine alamamıştır.

Ekonomik Coğrafyanın Kapsamı

Küreselleşme ile birlikte Çin gibi yeni ekonomik güçler ortaya çıkmış, bazı bölgeler ve ülkeler hızla gelişip kalkınırken, daha önce çok hızlı büyüyen ve dünyada öncü olan ekonomiler yavaşlama sürecine girerek geride kalmaya başlamıştır. Bölgeler arasındaki kalkınma hızındaki farklılıkların nedenlerini ve sonuçlarını açıklamak da ekonomik coğrafyanın temel ilgi alanlarından biridir. Yerel, bölgesel, ulusal ve küresel düzeyde ekonomik faaliyet hacminin ve refahın arttığı dönemler ile üretimin azalıp fakirliğin yaygınlaştığı kriz dönemlerinin çok çeşitli faktörlerle açıklanması ekonomik coğrafyanın hedeflerinden bazılarıdır. Günümüz ekonomik coğrafyacıları, ekonomik faaliyeti şekillendiren coğrafi faktörler üzerinde çalışmışlar ve firmalar, işçiler, devlet gibi temel aktörleri incelemişlerdir. Bölgesel farklılıklar, endüstriyel kümelenmeler ve merkez-çevre farklılıklarını yaratan inovasyon, kurumlar, girişimcilik ve erişilebilirlik konuları da üzerinde önemle durulan başlıca konulardır.

SIRA SİZDE 1

Ülkemizde bölgesel ekonomik gelişmişlik farkları var mıdır? Varsa bu farklılığın nedenleri neler olabilir?

Ekonomik coğrafya sadece bir ülkenin hangi bölgesinde hangi tarımsal ürünlerin yetiştiği, hangi madenlerin çıkarıldığı ve sanayi üretiminin hangi bölgelerde yoğunlaştığı gibi konularla ilişkili değildir. Ülkeler içerisinde ekonomik etkinliklerin gerçekleştiği yerleri bilmek başlı başına önemli bir konudur. Ancak bu etkinliklerin neden az sayıda kentte ya da bölgede toplandığının da ayrıca incelenmesi gerekmektedir. Ayrıca küreselleşme ile birlikte uluslararası ve bölgesel iktisat arasındaki ayrım çizgisi giderek bulanıklaşmaktadır. Küreselleşen dünyada firmaların dünyanın herhangi bir yerinde üretimlerini gerçekleştirebileceklerini ve bu nedenle coğrafyanın herhangi bir öneminin kalmadığını düşünebilirsiniz. Ancak ekonomik aktivitelerin daha fazla uluslararası boyuta gelmesi ile birlikte ülkeler arası bağlantılar artmakta rekabet yoğunlaşmakta ve eşitsizlikler de hiç olmadığı kadar yüksek düzeylere çıkabilmektedir. Bu nedenle coğrafyanın öneminin hiç olmadığı kadar arttığını söylemek daha doğru olur.

Ekonomik faaliyetlerin uluslararası boyuta gelmesi ile birlikte coğrafyanın önemi daha da artmaktadır

Ekonomik Coğrafyanın Önemi

Bazı yazarlara göre ekonomik coğrafya insanların yaşamlarını sürdürmek için yaptıkları şeylerle ilgilenir. Dolayısıyla insanın varlığı için gerekli sosyal, doğal ve fiziki şartların üretimi ve korunması ile ilgilenmeli, sürdürülebilirliğini garanti altına almalıdır. Ekonomik coğrafya tanımı bu şekilde geniş tutulduğunda ilgili konuların ve cavap aranan soruların sayısı da artmaktadır. Bu yaklaşıma göre ekonomik coğrafyanın ilgi alanında olması gereken konulardan bazıları şunlardır: doğanın insan tarafından algılanma biçimi, değerin hesaplanması ve ölçülmesi, toplumsal ilişkiler ve değerler ile üretim ve tüketimin değişik şekilleri, iş bölümü, belirli sosyal ilişkiler ile kalkınmanın koşulları, üretim ve tüketim süreçlerine kamu müdahalesi, toplumsal yapının değişimi, tarihsel süreçler, küresel yaklaşım. Bu listeyi daha da uzatmak mümkündür. Kısaca aslında tüm ekonomik faaliyetler mekânsal bir boyut içerdiğinden, insanların yaşam mücadelesi sırasında karşılaştıkları tüm konular ekonomik coğrafyanın ilgi alanına girmektedir. Ancak burada cevap verilmesi gereken en önemli soru, küreselleşme ile birlikte mekânın önemini yitirdiği günümüz koşullarında ekonomik coğrafyanın hâlen önemini koruyup koruyamayacağıdır.

Tüm ekonomik faaliyetler mekânsal bir boyut içerdiğinden, insanların yaşam mücadelesi sırasında karşılaştıkları tüm konular ekonomik coğrafyanın ilgi alanına girmektedir.

Ekonomik Coğrafyada Cevap Aranan Sorular

Ekonomik coğrafyanın kökleri uluslararası iktisat, uluslararası ticaret ve ekonomik büyüme teorisine dayanmaktadır. Ekonomik coğrafya yaklaşımı bu teorilere ekonomik faaliyetin konumunu ilave etmektedir. Ekonomik coğrafyanın başlangıç noktası ekonomik faaliyetlerin yeryüzünde rastgele dağılmamış olduğu gerçeğinin farkedilmesidir. Bu alana yönelmiş olan çalışmalarda cevap aranan bazı sorular şunlardır:

- Ekonomik faaliyet farklı coğrafi ölçeklerde nasıl organize edilmektedir?
- Son dönemde ekonomideki küresel uyum hangi yollarla sağlanmıştır?
- Bilgi ve iletişim teknolojisindeki gelişmeler ekonomik faaliyetin konumunu nasıl etkilemektedir?
- Hangi yollarla ekonomik kalkınma coğrafi olarak düzensiz hâle gelmiştir ve bunun nedenleri nelerdir?
- Değişik yerlerde ne tür ekonomik faaliyetler bulunur?
- Yerele özgü faktörler ve etkiler hangi ölçüde ekonomik kalkınma sürecini şekillendirmektedir?
- Cazip bölgeler hangi özelliklere sahiptir ve bu özellikler ekonomik faaliyet üzerinde nasıl bir etkiye sahiptir?

Tüm bu soruların cevaplanmasına iktisatçılar artan bir ilgi göstermekte ve mekân kavramını teorilerin merkezine doğru kaydırmaktadırlar. Sonuçta söz konusu teoriler farklı ve yeni bakış açıları ile mekânı anlamaya çalışmaktadırlar.

Küreselleşmenin Ekonomik Coğrafyaya Etkisi

Küreselleşme, dünyanın tek bir mekân olarak algılanabilecek ölçüde sıkışıp küçülmesi anlamına gelen bir süreci ifade etmektedir.

Ekonomik faaliyetin coğrafi boyutunu şekillendiren anahtar kavramlardan biri de küreselleşme olgusudur. Bu kavram farklı yerlerde konumlanan kişiler ve firmalar arasındaki mal, hizmet, para ve bilginin uluslararası boyuttaki değiş tokuşu ile sağlanan bağlantıları içerir. Kısaca küreselleşme, dünyanın tek bir mekân olarak algılanabilecek ölçüde sıkışıp küçülmesi anlamına gelen bir süreci ifade etmektedir. Küreselleşme 21. Yüzyılın başından itibaren birçok iş adamı, gazeteci, akademisyen tarafından desteklenerek ülkeleri ve toplumları derinden etkileyen bir olay olarak karşımıza çıkmıştır. Bu kişilere göre küreselleşme, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte coğrafyanın sonunu getirmektedir. Tedarikçiler ve tüketicilerle olan bağlantılar kurulduktan sonra üretim herhangi biryerde yapılabildiği için konum ve mesafe önemini yitirmiştir. Küreselleşme ile birlikte dünyamız klasik deyimle küçülmüş adeta bir köy hâline gelmiştir. New York Times gazetesinin ünlü köşe yazarlarından Thomas L. Friedman'a göre, 2000 yılında internetin tüm dünyada hızla yayılmaya başlaması ve diğer güçlerin de etkisi sonucu yepyeni bir çağa girilmiş, küreselleşmeyi farklı boyuta taşıyan bu yeni çağda dünya çok küçük bir yer hâline gelip oyun sahası düzleşmiş ve bu gelişmeyle birlikte sadece dünyanın gelişmiş ülkelerindeki değil en ücra köşelerdeki bireyler bile küresel düzeyde iş birliğini geliştirmek ve rekabet etmek durumunda kalmıştır. (Friedman L. T., 2006) Bunun sonucunda yeni teknolojiler işin farklı mekânlarda yapılabilmesine olanak sağlamış, Hindistan gibi gelişmekte olan ülkelerde büyük şirketlerin çağrı merkezleri gibi hizmetler yaygınlaşmıştır.

KİTAP

Küreselleşlme konusu ilginizi çekiyorsa Boyner Yayınları'ndan çıkan Thomas L. Friedman (2006) tarafından yazılan "Dünya Düzdür.. Yirmibirinci Yüzyılın Kısa Tarihi" kitabını okuyabilirsiniz.

Küreselleşme sonuçta tek bir dünya yaratmaya yol açmamış, birleştirici olmanın yanında yıkıcı olmuş, bütünleştirici olmakla beraber parçalayıcı nitelikler de taşımıştır.

Her ne kadar iletişim teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte bazı gelişmekte olan ülkeler maliyet avantajlarını kullanarak hizmet sektöründeki bazı işleri kendilerine yönlendirmeyi başarsalar da bu sürece ayak uyduramayarak dışarıda kalan ülkeler de mevcuttur. Her yerde aynı etkiyi yaratmak yerine, küreselleşmenin farklı yerlerde farklı sonuçları olmuştur. Gelişen teknolojilerin herkesi eşit duruma getirdiği düz bir dünya yerine refah düzeylerinde büyük farklılıkların olduğu bir dünya ile karşı karşıyayız. Küreselleşme, sonuçta tek bir dünya yaratmaya yol açmamış, birleştirici olmanın yanında yıkıcı olmuş, bütünleştirici olmakla beraber parçalayıcı nitelikler de taşımıştır.

Yatırım kararı küresel ekonomik koşulların yanında ücretler, yetişmiş eleman, hukuki altyapı, uygun yer, devlet desteği gibi yerel faktörlere de bağlıdır.

Küreselleşme ile birlikte ekonomik bağlantıların hızı ve yoğunluğu artmakla birlikte, farklı üretim yapılarının hâlen belirli bölgelerde toplandığı da bir gerçektir. Örneğin başka bir yere transfer etmenin güç olduğu yerel kültürel özellikler ile bilgi birikimi ve yetenekler, küresel ekonomide karşılaştırmalı üstünlük sağlıyorsa, üretimi başka bir yere kaydırmak mümkün olmaz. Dolayısıyla küresel sistem içerisinde de bölgeler ve mekânları temsil eden coğrafya önemini koruduğundan belirli yerler arasındaki etkileşimin incelenmesi gerekir. Bu etkileşimi araştırırken küresel süreçlerle yerel faktörlere eşit ağırlık verilmelidir. Büyük bir yatırımı belli bir bölgeye yapma kararı sadece küresel ekonomik koşullara değil; ücretler, yetişmiş eleman, hukuki altyapı, uygun yer, devlet desteği gibi yerel faktörlere de bağlıdır.

Küreselleşme ile bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin, ekonomik faaliyetler üzerinde önemli etkileri olduğunu biliyoruz. Bazı araştırmacılar iletişim teknolojilerinin mekânı daralttığını ve mesafenin öneminin kalmadığını vurgulayarak coğrafyanın sonunun geldiğini savunmaktadır. Bu araştırmacılara göre elektronik haberleşmenin maliyeti açısından mesafenin herhangi bir önemi yoktur. Bilgisayar ve internet üzerinden yapılan işlerde dünyadaki farklı zaman dilimlerinden yararlanılarak zamandan tasarruf edilebilir.

Örneğin Türkiye'de mesainin bittiği saatlerde Amerika'da gün yeni başlıyor olabilir. Dolayısıyla Türkiye'de yapılması gereken bir iş Amerika'da uygun teklif veren firmalara yaptırılarak hem zamandan hem de paradan tasarruf edilebilir. Tabi bu işlemin yapılabilmesi için, işin bilgisayar üzerinden her iki taraf arasında iletilebilmesi, iletişim altyapısının iki taraf için de uygun olması ve maliyetler arasında çok büyük farkların olmaması gerekir. Bu işlem aslında hizmetle birlikte zamanın satın alınmasıdır. Ancak bunlar sadece internet üzerinden gerçekleştirilen işlemler olup imalat ve sanayi sektörleri açısından coğrafyanın önemi hâlen devam etmektedir. Çünkü mevcut teknoloji ile ürünlerin fiziki olarak bir yerden diğerine taşınması hâlen maliyetli ve zaman alan bir işlemdir.

Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler paranın da dünya üzerinde serbestçe ve hiçbir sınırlamayla karşılaşmadan dolaşımını sağlamış ve finansal açıdan da coğrafyanın bir önemi kalmamıştır. Finansal firmalar coğrafi konum olarak dünyanın herhangi bir yerini seçerek işlemlerini sürdürebilirler. Finansal hizmet tüketicileri açısından da coğrafyanın sonunun geldiğini söyleyebiliriz. Çünkü banka müşterileri yerel bankaların sundukları geleneksel ürünlerle sınırlı kalmayıp coğrafi konumdan bağımsız olarak herhangi bir finansal hizmet sunucusunun ürünlerini kullanabilirler ya da hizmetlerinden yararlanabilirler.

Tüm bu örnekler bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelere bağlı olarak konumun ve yerin öneminin kalmadığını ya da eskiye göre öneminin azaldığını ifade etmektedir. Bu nedenle ulusal ölçekler küresel ekonomi içerisinde çok küçük kalmaktadır. Örneğin Türkiye'de yer alan tüm bankaların aktif büyüklükleri toplamı dünyadaki toplam sermaye içerisinde çok küçük bir paya sahiptir.

Bu aşamaya kadar açıklanan görüşler ve teoriler küreselleşmeyi pozitif bir olgu olarak ele almaktadır. Bu görüşlerde firmaların konum seçiminde özgür olması en iyi ve yetişmiş elemanları bulma ve üretimde verimliliği arttırma şansı vermektedir. Coğrafyanın sonunun gelmesi hem finansal kurumlara hem de müşterilerine fayda sağlayacaktır. Küreselleşme taraftarı bazı yazarlar daha da ileri giderek ekonomik faaliyetlerin serbestleşmesinin ve geleneksel coğrafi kısıtların ortadan kalkmasının dünyadaki tüm insanların yararına olacağını savunmaktadır. Ancak günümüzde küreselleşmenin getirdiği faydaların herkese eşit olarak dağılmadığını görüyoruz. Bugünün dünyası hem ülke içi hem de ülkeler arasında ciddi eşitsizlikler içermektedir ve coğrafya, küreselleşme çağında ekonomik ve sosyal ilişkileri anlamak ve eşitsizlikleri görmek açısından önemli bir rol üstlenmektedir.

Bugünün dünyası hem ülke içi hem de ülkeler arasında ciddi eşitsizlikler içermektedir ve coğrafya, küreselleşme çağında ekonomik ve sosyal ilişkileri anlamak ve eşitsizlikleri görmek açısından önemli bir rol üstlenmektedir.

Sizce küreselleşme ekonomik coğrafyanın sonunu getirmiş midir?

SIRA SİZDE 2

Küreselleşen Dünyada Ekonomik Coğrafyanın Önemi

Küreselleşen dünyada konum, yer ve ölçek hâlen önemini korumaktadır. Ekonomik faaliyetler ulusal boyutları aşıp uluslararası hâle geldikçe değişik yerler arasındaki bağlantılar artmakta, rekabet yoğunlaşmakta, eşitsizlikler artmakta ve coğrafya hiç olmadığı kadar önemli hâle gelmektedir. Bu nedenle ekonomik coğrafi yaklaşım modern ekonomik dünyayı tüm karmaşıklığı ile anlamak ve değerlendirmek için en iyi yöntemlerden biridir. Çünkü ekonomik coğrafya güncel ekonomik düzeni ve toplumları anlamak için güçlü araçlar sunmaktadır.

Küreselleşme sonrasında yatırım, üretim, ticaret ve tüketim kalıplarında büyük dengesizlikler ortaya çıkmıştır. Ekonomik coğrafya yaklaşımı bize çok uluslu şirketlerin bile sosyopolitik, kurumsal ve kültürel içeriklerini barındıran bir yerlerinin olması gerektiğini söylemektedir. Ekonomik coğrafya aynı zamanda çok uluslu şirketlerin ekonomik faaliyetlerini yerel, bölgesel, ulusal ve küresel ölçeklerde nasıl yönettiklerini açıklar. Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelere rağmen, küresel finansal sermaye belli merkezlerde

toplanarak, tüm dünyadaki ekonomik faaliyetleri etkileyebilmektedir. Ekonomik coğrafya kentsel alanlardaki yoksulluktan, küresel dengesiz kalkınmaya kadar değişik coğrafi ölçeklerdeki eşitsizlikleri anlamamıza yardımcı olur. Günümüzün hızla değişen dünyasında bu kadar geniş bir perspektifte bakış açısı sunan ve farklı ilgi alanları geliştiren başka disiplinler bulmak kolay değildir.

Ekonomik Coğrafya ve Coğrafi Ekonomi Arasındaki Fark

Coğrafi ekonomi, köklerini uluslararası iktisat teorisinden alarak bir yöntem geliştirmeye çalışan iktisat dalıdır.

Genellikle ekonomik coğrafya ve coğrafi ekonomi birbirinin yerine kullanılmaktadır. Her ne kadar küreselleşme ile birlikte aralarındaki bağlantılar ve ilişkiler artsa da farklılıklarını kısaca özetlemek gerekir. Coğrafi ekonomi, köklerini uluslararası iktisat teorisinden alarak bir yöntem geliştirmeye çalışan iktisat dalıdır. Birden fazla alandaki büyümeyi ve bunlar arasındaki ticareti analiz etmeye çalışan iktisatçılar bu grupta yer almaktadır. Ekonomik coğrafya ise ekonomik farklılıkları, yerler arasındaki eşitsizliği, endüstriyel ve bölgesel gelişimin politik, kültürel, sosyal ve tarihsel boyutlarını, küresel ve yerel ekonomik ilişkileri ve bunların firmalar, endüstriler ve bölgeler açısından önemini, dünyadaki eşitsizliğin nedenlerini ve sonuçlarını incelemektedir. Küreselleşme; ekonomiler arasındaki bağlantılar ve karşılıklı bağımlılıklar, bölgelerin kalkınma ve rekabet süreçleri ve klasik teorilerin güncel ekonomik olayları ve gelişmeleri açıklama gücü ile ilgili yeni ve önemli sorular üretmiştir. Bu soruların cevaplarını bulabilmek için sadece belli bölgeleri değil, çok daha geniş bir coğrafyayı tüm yönleri ile incelemek, ihtiyaç duyulduğunda sosyoloji, antropoloji ve siyaset bilimi teorilerinden de yararlanarak kapsamlı analizler yapmak gerekir.

Ekonomik Faaliyetin Coğrafi Analiz Aşamaları

Ekonomik coğrafya; ekonomik faaliyetin yeri ve elde edilen gelirin dağılımı, dengesiz kalkınmada coğrafyanın rolü, yerel ve bölgesel kalkınmayı etkileyen faktörlerin hangileri olduğu gibi somut sorulara cevaplar aramaktadır. Böylece hangi ekonomik faaliyetin nerede ve neden yapıldığını bulmaya çalışır. Bu analizi üç farklı boyutta yapmak mümkündür:

a. Ekonomik olayın konumu ve coğrafi dağılımı incelenir. Örneğin belirli bir ülkede sanayi ve finans sektörlerinde istihdamdaki değişimler incelenebilir. Ekonomik faaliyetin dağılımı bu şekilde incelenerek ne yapıldığı ve nerede yapıldığı gibi temel soruların cevapları bulunabilir.
b. Bir sonraki aşama ekonomik faaliyetin yapısının incelenmesidir. Bunun için teorik bilgiye ve tarihsel süreçle ilgili bilgilere ihtiyaç duyulur. Tarihi ve teorik bilgiler birleştirilerek neden ve nasıl gibi daha karmaşık sorular cevaplanabilir. Örneğin Gaziantep'in Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan şehirler arasında sanayi üretimi ve gelişmişlik açısından neden daha iyi durumda olduğunu açıklayabilmek için ekonomik faaliyetin mekânsal dağılımı ile ilgili teorilerin incelenmesi ve Gaziantep ekonomisinin Osmanlı döneminden itibaren tarihsel süreçte nasıl değiştiğinin araştırılması gerekir.
c. Analizin üçüncü boyutu ise kamu ve özel sektör yöneticilerine coğrafi konular ve sorunlarla ilgili öneriler sunmaktır. Ekonomik coğrafyacılar sadece ekonomik faaliyetin coğrafyaya göre nasıl dağıldığını açıklamakla kalmayıp belli bölgelerin ve ülkelerin ekonomik coğrafyalarının nasıl geliştirileceği konusunda öneriler de sunmalıdır. Çoğu zaman coğrafi koşulların veri olduğunu kabul etmek zorundayız. Ancak bazı durumlarda coğrafi koşullara müdahale edilerek ekonomik faaliyetler yönlendirilebilir. Örneğin su olmadığı için tarıma elverişli olmayan bölgeler, barajlardan su getirilerek tarıma uygun hâle getirilip tarımsal üretim arttırılarak ekonomik faaliyetler arttırılabilir. Ya da zorlu doğa ve iklim koşulları nedeniyle ulaşımı güç olan bölgelere yeni yollar yapılarak ham madde ve pazar bağlantıları güçlendirilebilir.

EKONOMİK COĞRAFYANIN TEMEL KAVRAMLARI

Ölçek yerel, bölgesel, ulusal ve küresel boyutta ortaya çıkan faaliyetlerin değişik coğrafi seviyelerini belirtir.

Ekonomik coğrafyada en sık karşılaşacağımız temel kavramlar küreselleşme, dengesiz kalkınma ve konumdur. Seçilen bu anahtar kavramlar temel coğrafi kavramlar olan ölçek, mekân ve yer ile ilişkilendirilmektedir. Ölçek; yerel, bölgesel, ulusal ve küresel boyutta ortaya çıkan faaliyetlerin değişik coğrafi seviyelerini belirtir. Dolayısıyla burada iktisadi ölçekten biraz daha farklı olarak mekânsal ölçekten bahsedilmektedir. Ekonomik coğrafyacılar tarafından sıkça kullanılan mekânsal ölçekler şunlardır:

- Küresel ölçek,
- Makro bölgesel ölçek (örneğin Güneydoğu Asya, Orta Avrupa, Kuzey Amerika),
- Ulusal ölçek (örneğin Türkiye, Almanya, İtalya, Fransa, Japonya),
- Bölgesel ölçek (örneğin Doğu Anadolu, Kaliforniya),
- Yerel ölçek (Çukurova, Ihlara Vadisi, Silikon Vadisi),
- Yaşam yerleri (iş yerleri ve yaşam alanları).

Her ne kadar mekânsal ölçekleri kendi aralarında sınıflandırsak da bazen ayırt etmekte zorlanabiliriz. Örneğin yerel ve bölgesel ölçekler çoğu zaman aynı şeyi ifade etmek üzere kullanılırlar.

Mekân, insanı çevreden belli bir ölçüde ayıran ve içinde eylemlerini sürdürmesine olanak tanıyan boşluk ve sınırları gözlemciler tarafından algılanabilen uzay parçasıdır.

Mekân insanı çevreden belli bir ölçüde ayıran ve içinde eylemlerini sürdürmesine olanak tanıyan boşluk ve sınırları gözlemciler tarafından algılanabilen uzay parçası olarak tanımlanabilir. Kısaca mekân kavramı fiziki mesafeyi ve alanı ifade etmektedir. Bu kavramı kullanarak belli bir işlemin nerede gerçekleştiği sorusuna cevap arayabiliriz. Mekân kavramı ile ilişkili bileşenler de şu şekilde özetlenebilir:

- Bölgesellik ve form (belli bir ülkenin bölgesel yapısı)
- Konum (belli bir ülkenin dünya üzerindeki konumu)
- Dünya üzerindeki akımlar (ülkeler arasındaki ticari akımlar)
- Kapitalist sistemin gerçeklerinden biri olan eşitsiz mekân

Yer, bir grup insanın bir araya gelerek ona anlam ve önem yükledikleri belirli bir alandır.

Yer ise, bir grup insanın bir araya gelerek ona anlam ve önem yükledikleri belirli bir alandır. Yer kavramı uzaydaki belirli yerlerin özgüllüğü ve tekliğini ifade etmesi açısından önemlidir. Yer kavramını kullanarak coğrafyacılar belirli yerlerin çevresel, sosyal, kültürel kurumsal faktörlerin arasına gizlenmiş zenginliğini ve karmaşık ekonomik süreçlerini açıklama şansını bulabilmektedirler. Çevresel, sosyal, kültürel, kurumsal ve politik yapı ekonominin süreçlerini önemli ölçüde etkilemektedir. Örneğin doğu kültürüne özgü değerler diğer kültürlere, toplumlara ya da uluslara yabancı gelebilmektedir. Dolayısıyla farklı yerlerde ekonomilerin yapıları ve işleyişleri birbirinden farklıdır.

Küreselleşme

Dünyanın çeşitli yerlerindeki ekonomik faaliyetler mal, para, bilgi akışları yoluyla ve insanlar arası iletişimle birbirine bağlanırlar. Bu tür ilişkiler yeni olmayıp çağlar boyunca farklı yerlerdeki insanlar arasında malların değiş tokuşunu içeren ticari ilişkiler her zaman var olmuştur. Ancak küreselleşme kavramı son dönemlerde bu tür ilişkilerin hacminde ve kapsamında yaşanan artışa vurgu yapmaktadır. Birbirinden uzak yerler arasındaki artan ticari ve ekonomik ilişkiler hareket ve iletişim kolaylığı sağlayan teknoloji sayesinde gerçekleşmektedir. Bu bağlamda mekân kavramı iki nokta arasındaki mesafe ve bir noktadan diğerine ulaşmak için gerekli zaman açısından önem kazanmaktadır. Taşıma ve iletişim teknolojisindeki gelişmeler 1960'lı yıllardan sonra mekânsal hareket hacminde önemli artışlara yol açmıştır. Bu tür mekânı daraltan teknolojilerin etkileri ile mekânlar arası iletişimin süresi ve maliyeti azalmış, farklı mekânlar birbirine daha yakın hâle gelmiştir. 1960'lı yıllardan sonra jet uçaklarının yolcu taşımacılığında artarak kullanımı sayesinde iş adamları deniz aşırı ülkelere seyahat ederek ekonomik faaliyetlerini farklı ülkelerde ya da kıtalarda sürdürme imkânına sahip olmuşlardır. Ayrıca hava ulaşımının yaygınlaşması

ile uluslararası turizm faaliyetleri de hız kazanmıştır. Bu dönemde yaygınlaşan bir başka akım da malların konteynerler kullanılarak deniz yolu ile uzak ülkelere taşınmasıdır. Bugün dünya ticaretinin yaklaşık %90'lık bölümü gemilere yüklenen konteynerler aracılığı ile gerçekleştirilmektedir.

Gelişen bilgi ve iletişim teknolojileri sayesinde internet, e-posta ve mobil telefonlar hızla yaygınlaşmış, farklı yerlerdeki işlerin yürütülmesi amacıyla yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu teknolojilerin kullanılabilmesi amacıyla terminaller, fiber optik kablolar ve ağlardan oluşan donanımlar büyük altyapı yatırımları ile tamamlanmış ve bilginin aktarılması eskiye göre çok daha düşük maliyetlerle sağlanabilmiştir. İlk olarak Harvey (1989) tarafından ortaya atılan bu kavram "zaman-mekân sıkıştırması" olarak adlandırılmaktadır. Çünkü teknoloji sayesinde süreler azalmakta ve mekânlar arası mesafenin önemi ortadan kalkmaktadır. Ayrıca bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler sayesinde paranın da ülkeler ve bölgeler arasındaki hareketi çok daha hızlı ve düşük maliyetli gerçekleştirilebilmektedir. Ekonomiler gelişme süreçlerinde yeni pazar, işçi ya da ham madde arayışına girerler. Nakliye ve iletişim altyapısına yapılan yatırımlar firmaların coğrafi kısıtlarını ortadan kaldırarak bilginin, malların ve paranın yerler arasında çok daha kolay gönderilmesini sağlamıştır. Aslında bu sürecin benzeri 19. Yüzyılın sonunda buharın, lokomotifin, telgraf ve telefonun kullanılması ile de yaşanmıştır. Uzun yıllar boyunca paranın ve malların taşınmasında demir yolu kullanılmış, telgraf da mekânlar arası hızlı iletişimi sağlayan temel araç olmuştur. Ancak günümüz iletişim teknolojilerini ve taşıma olanaklarının düşündüğümüzde kullanılan bu eski yöntemlerin çok daha yavaş ve ilkel olduklarını söyleyebiliriz.

Kapitalizm bir meta üretim sistemidir ve bu yapısı gereği her şeyi metalaştırmaktadır.

Mekânlar arasındaki bir başka önemli bağlantı şekli de mal ve hizmet akışlarıdır. Günümüzün modern ekonomisi elektronik eşyalardan tatil paketlerine kadar birçok mal ve hizmetin üretimini, satışını ve tüketimini içermektedir. Dolayısıyla kapitalizm bir meta üretim sistemidir ve bu yapısı gereği her şeyi metalaştırmaktadır. Yalnızca kullanım amacıyla üretilen nesneler ya da kullanım değerinden ibaret olan maddeler meta değildirler; ancak başka bir ürünle değiştirmek ya da satmak için bir şey yapılırsa, yani nesnede bir değişim değeri söz konusu ise, o nesne bir metadır. Her şey para aracılığıyla kullanım değerinin ötesinde değişim değeri dolayısıyla da üretilir. Marx, bu noktada metanın değişim amacıyla üretilen bir şey olduğunu söyler. Meta, Karl Marx'ın kapsamlı çalışması olan Kapital'in başlangıcını oluşturan konudur. Burada açıkça metadan, "toplumun en temel hücresi" olarak sözedilmektedir. Meta, Marx'tan önceki iktisatçıların da bildiği bir şeydir ancak Marx, metayı kapitalist toplumsal yapının çözümlenmesinin merkezine koyunca klasik iktisattan farklı bir boyut kazandırmıştır.

Teknoloji düzeyi geri kalmış, kendi ürününü geliştiremeyen ve marka yaratamayan ülkeler montaj sanayine yönelmek durumunda kalırlar.

Emtia zincirleri ham maddelerin üretimi, işlenmesi, üretim sürecine dâhil edilerek nihai ürünlerin elde edilmesi, bunların dağıtımı, satışı ve tüketimi gibi birçok işlemi birbiri ile ilişkilendirmektedir. Bu işlemler çiftçiler, madenciler, üreticiler, tedarikçiler, taşeronlar, nakliyeciler, tüketiciler gibi değişik aktörlerin birlikte hareket etmesini gerektirir. Emtia zincirlerinin, üretimin farklı aşamalarının değişik yerlerde gerçekleştirildiği özel bir coğrafi niteliği bulunmaktadır. Üretim sürecinin bazı aşamalarında daha fazla değer yaratılıp daha fazla kâr elde edildiği için, zincirin halkaları arasında kâr paylaşımı konusunda eşitsizlikler yaşanabilmektedir. Örneğin teknoloji düzeyi geri kalmış, kendi ürününü geliştiremeyen ve marka yaratamayan ülkeler montaj sanayine yönelmek durumunda kalırlar. Genellikle, son malın temel parçalarının yurt dışındaki ana firmadan alınarak ev sahibi durumunda olan ülkede bazı basit parçalarla birleştirilerek son mal durumuna getirilmesine montaj sanayi denir. Bu süreçte asıl kârı, ürünü geliştiren ülkeler elde etmekte, montaj sanayiine yönelen ülkeler ise düşük karlılık düzeyleri ile yetinmektedir. Bu kısır döngüden kurtulmanın yolu ise teknolojiye ağırlık vererek yüksek katma değerli ürünler

üretmektir. Gelişmiş ülkeler değer zincirlerinin yüksek katma değer yaratan aşamalarına hâkim olup zincirin diğer aşamalarını ve üretim ağını da yönetmektedir. Daha düşük katma değerli aşamalar, çoğunlukla gelişmekte olan ülkeler tarafından gerçekleştirilmektedir. Türkiye henüz yüksek katma değer yaratan halkalar içerisinde potansiyeli ile orantılı bir biçimde yer almamaktadır.

Günümüzde üretim ve dağıtım süreçlerini ulusal sınırların ötesinde kontrol etme gücüne sahip çok uluslu şirketlerin de dikkatle incelenmesi gerekir. Çok uluslu şirket bir ana merkez ile ona bağlı çeşitli ülkelerde üretimde bulunan ve ana merkezin denetimi altındaki şubelerin oluşturdukları bir bütündür. Bu şirketler, üretimlerinin emek yoğun aşamasını düşük ücretli emekten bolca faydalanmak için çevre ülkelere kaydırmaktadırlar. Çok uluslu şirketler, küreselleşme sürecinde çok önemli bir rol oynamışlardır. Ellerindeki geniş yatırım kapasiteleri sebebiyle devletler çok uluslu şirketleri kendi ülkelerine çekebilmek için düşük vergiler, rahat çevre ve iş yasaları uygulamaya başlamışlar ve bir süre sonra da bu bir yarışa dönüşmüştür. Doğrudan yabancı yatırımın birincil kaynağı oldukları için özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan devletlerin ekonomileri ve sosyal politikaları üzerindeki etkileri devam etmektedir. Dolayısıyla bu şirketlerin ürettikleri belli ürünlerin üretim ve tüketimlerinin incelenmesi küresel ticari ilişkileri anlamak ve değişik yerler arasındaki ekonomik bağlantıları ortaya çıkartmak açısından önemlidir.

Giderek derinleşen ve çok boyutlu hâle gelen küreselleşme süreci, ülkelere büyüme ve gelişme yönünde önemli fırsatlar sunduğu gibi, bazı tehdit ve riskleri de beraberinde getirmektedir. Tehdit ve riskleri dikkate alıp önlemler geliştirebilen, mevcut potansiyellerini harekete geçirerek büyüme ve kalkınma imkânlarını azami ölçüde değerlendirebilen ve bunu ekonomisi ve bireyleri için bir fırsata dönüştürebilen ülkeler, kalkınma sürecini başarıyla sürdürüp gelecekte dünyanın önde gelen ülkeleri arasında yer alacaktır. (Onuncu Kalkınma Planı, s.5)

Giderek derinleşen ve çok boyutlu hâle gelen küreselleşme süreci, ülkelere büyüme ve gelişme yönünde önemli fırsatlar sunduğu gibi, bazı tehdit ve riskleri de beraberinde getirmektedir.

Dengesiz Kalkınma

Ekonomik kalkınma sürecinin önemli özelliklerinden biri de coğrafi eşitsizlikler yaratmasıdır. Eşitsiz ya da dengesiz kalkınma olarak adlandırabileceğimiz bu olgu, kapitalist ekonomik sistemin doğasında yer almakta olup yatırım ve büyüme eğiliminin belli bölgelerde yoğunlaştığını ifade etmektedir. Bu bölgelerin coğrafi konum, ham madde ya da doğal kaynakların zenginliği, sermayenin bolluğu ya da eğitimli ve yetişmiş iş gücünün varlığı gibi avantajları olabilir. Belli bir bölgede büyüme hızları arttığında, diğer bölgelerden yatırımlar almaya başlar, kâr arayışında olan sermaye bu bölgelerde yeni yatırım olanakları aramaya başlar, çalışmasının karşılığını daha iyi alacağını düşünen iş gücü de yıldızı parlayan bu bölgelere doğru harekete geçer. Büyüme hızının artması yeni iş olanakları da yaratacağından diğer bölgelerdeki işsizler için de bir umut ışığı olarak görülür ve işsizlerden de hızla büyüyen bölgelere gelenlerin sayısı artar. Büyüyen bölgenin etrafında yer alan diğer bölgeler geride kalarak bu bölgeye kaynak ve işçi sağlama rolünü üstlenirler.

Eşitsiz ya da dengesiz kalkınma olarak adlandırabileceğimiz olgu, kapitalist ekonomik sistemin doğasında yer almakta olup yatırım ve büyüme eğiliminin belli bölgelerde yoğunlaştığını ifade etmektedir.

Dengesiz ekonomik kalkınmanın önemli bir özelliği de farklı coğrafi ölçeklerde ortaya çıkabilmesidir. Bu ölçekler; küresel, bölgesel ya da yerel olabilmektedir. Örneğin; küresel düzeyde merkez olarak değerlendirebileceğimiz Kuzey Amerika, Japonya ve Batı Avrupa ile, çevrede yer alan Güney Asya, Latin Amerika ve Afrika arasında belirgin farklılıklar vardır. Avrupa ve Kuzey Amerika'da merkezde yer alan ülkeler genellikle yüksek katma değerli ürünler üretirken, çevre ülkeler ise ağırlıklı olarak tarımsal ürünler ile düşük katma değerli ham maddeler üretebilmektedir. Her ne kadar Çin gibi bazı doğu Avrupa ülkeleri son 25 yılda yakaladıkları yüksek büyüme oranları ile bu kaderi değiştirmeyi başarmış olsalar da, hâlen sahra altı Afrika'da fakirlik ve sefalet içerisinde yaşamlarını sürdürmeye çalışan ülkeler de bulunmaktadır. Dünya Bankası verilerine göre 2014 yılında satın alma

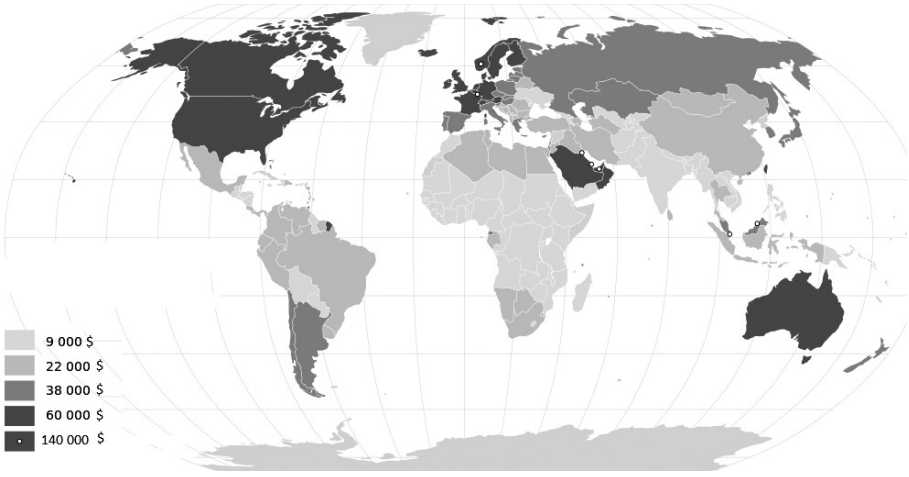
gücü paritesine göre hesaplanmış kişi başına milli gelir Orta Afrika Cumhuriyeti'nde 594 $, Etiyopya'da 1493 $, Türkiye'de 19.226 $, Almanya'da 45.615$, Norveç'te 64.893 $, Katar'da 146.177 $ düzeyindedir. Merak ettiğiniz diğer ülkelerin bilgilerine aşağıdaki internet adresinden ulaşabilirsiniz.

İNTERNET **http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.CD**

Resim 1.1

Satın Alma Gücü Paritesine göre (PPP) kişi başına Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (GSYIH), 2014

Kaynak: *International Monetary Fund (IMF), World Economic Outlook Database, Ekim 2015, http://www.imf.org*

Hızlı büyüyen ekonomilerin başlangıçta düşük maliyetli iş gücüne dayalı ucuz ve düşük teknolojili mal ihracı, zamanla taklitçi veya yenilikçi yüksek teknolojili ürünlere doğru yayılmaktadır.

Son dönemde küresel ekonomide üretim ekseni ve ağırlık merkezi, gelişmiş Batı ülkelerinden gelişmekte olan Asya ülkelerine doğru kaymaktadır. Bu eğilim 2008 krizinden sonra belirginlik kazanmıştır. Çin ve Hindistan başta olmak üzere yükselen ekonomilerin hızlı büyüme performansı, bu ülkelerin küresel ekonomideki payını artırırken, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Japonya başta olmak üzere gelişmiş ülkelerin payı genel olarak azalma eğilimindedir. Bu eğilimde gelişmekte olan ülkelerin nüfus ve doğal kaynak avantajlarını teknolojik üretime ve rekabet avantajına dönüştürme yönündeki politikaları ile yüksek oranlı yatırımları belirleyici unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Hızlı büyüyen ekonomilerin başlangıçta düşük maliyetli iş gücüne dayalı ucuz ve düşük teknolojili mal ihracı, zamanla taklitçi veya yenilikçi yüksek teknolojili ürünlere doğru yayılmaktadır. Söz konusu yapısal dönüşümle, hızla gelişen bu ülkeler, giderek daha yüksek teknolojili sektörlerde rekabet avantajı elde etmeye başlamıştır. (Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018, s.6)

Kalkınmada dengesizlikler sadece küresel boyutta olmayıp aynı ülkenin bölgeleri arasında da farklılıklar olabilmektedir. Örneğin 1970'lerin sonlarından itibaren Çin'in hızlı ekonomik kalkınması doğu ve güney bölgelerin kıyı şeridindeki şehirleri ile ortada yer alan şehirler arasında refah açısından önemli farklılıklar yaratmıştır. Birleşik Krallık gibi gelişmiş ülkelerde de kuzey ve güney bölgeler arasında gelişmişlik farkları bulunmaktadır. Bu durumu Türkiye açısından değerlendirecek olursak, bölgelerin ekonomik kalkınma açısından farklı düzeylerde olduklarını söyleyebiliriz. Ülkemizde doğu batı yönünde ve iç ve sahil kesimleri arasında sosyo-ekonomik gelişmişlik farkları önemini korumaktadır. 2008 yılı ve Düzey-2 bölgeleri itibarıyla Gayri Safi Katma Değere katkı açısından ilk beş bölge yüzde 55,5 paya sahip iken, son beş bölgenin payı yüzde 4,4 düzeyindedir. Kişi başı-

na Gayri Safi Katma Değer açısından gelir düzeyi en düşük ve en yüksek bölge arasında 4,3 kat fark bulunmaktadır. (Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018)

Bölgeler	SEGE 2011[1]	Nüfusun Payı[2]	Nüfus Artış Hızı[3]	Şehirleşme Oranı[4]	GSDK'ye Katkısı[5]	Büyüme Hızı[6]	Kişi Başına Gelir[7]	İşsizlik Oranı[8]
TR10 (*İstanbul*)	1	18,3	1,9	98,8	27,7	5,3	155	11,3
TR51 (*Ankara*)	2	6,6	2,1	96,1	8,5	5,6	134	9,5
TR31 (*İzmir*)	3	5,3	1,4	90,2	6,5	4,5	123	14,8
TR41 (*Bilecik, Bursa,Eskişehir*)	4	4,9	1,8	85,7	6,6	6,6	138	7,4
TR61 (*Antalya, Burdur, Isparta*)	5	3,7	2,3	64,1	3,9	4,9	110	8,2
TR42 (*Bolu, Düzce, Kocaeli,* Sakarya, Yalova)	6	4,5	2,0	76,0	6,2	6,6	141	10,5
TR32 (*Aydın, Denizli, Muğla*)	7	3,7	1,4	50,2	3,6	3,9	97	7,7
TR21 (*Edirne, Kırklareli, Tekirdağ*)	8	2,1	1,8	66,3	2,7	7,4	130	7,4
TR62 (*Adana, Mersin*)	9	5,0	1,1	82,2	4,0	4,9	78	10,6
TR22 (*Balıkesir, Çanakkale*)	10	2,2	0,7	49,9	2,2	6,7	96	5,4
TR52 (*Karaman, Konya*)	11	3,0	0,9	70,1	2,4	5,0	77	6,1
TR33 (*Afyon, Kütahya, Manisa, Uşak*)	12	3,9	0,2	55,1	3,6	6,4	88	4,4
TR81 (*Bartın, Karabük, Zonguldak*)	13	1,3	0,1	52,1	1,3	2,1	93	7,3
TR72 (*Kayseri, Sivas, Yozgat*)	14	3,1	0,5	65,0	2,3	5,0	73	8,2
TR83 (*Amasya,Çorum, Samsun, Tokat*)	15	3,6	-0,1	59,7	2,8	5,5	74	5,7
TRC1 (*Adıyaman, Gaziantep, Kilis*)	16	3,3	2,2	78,6	1,6	4,7	49	11,8
TR90 (*Artvin, Giresun, Trabzon, Gümüşhane, Rize, Ordu*)	17	3,4	0,4	37,9	2,6	6,7	75	6,3

Tablo 1.1 *Türkiye'de Bölgeler İtibarıyla Çeşitli Göstergeler*

Kaynak: *Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018, s.120*

TR71 (*Kırıkkale, Aksaray, Kırşehir, Nevşehir, Niğde*)	18	2,0	0,3	51,0	1,5	4,9	72	6,8
TR82 (*Çankırı, Sinop, Kastamonu*)	19	1,0	0,3	35,4	0,7	1,3	71	5,6
TRB1 (*Bingöl, Elazığ, Malatya, Tunceli*)	20	2,2	0,9	55,4	1,3	4,7	59	8,5
TR63 (*Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye*)	21	4,0	1,3	57,2	2,6	6,7	63	10,4
TRA1 (*Erzincan, Bayburt, Erzurum*)	22	1,4	-0,1	50,3	0,9	3,4	59	6,3
TRC2 (*Diyarbakır, Şanlıurfa*)	23	4,4	2,3	61,8	1,7	2,6	40	6,9
TRC3 (*Batman,Mardin, Şırnak, Siirt*)	24	2,8	1,6	58,5	1,1	8,0	41	21,3
TRA2 (*Ağrı, Ardahan, Iğdır, Kars*)	25	1,5	0,3	36,9	0,6	2,7	38	7,4
TRB2 (*Bitlis, Hakkari, Muş, Van*)	26	2,8	1,2	43,5	1,0	5,1	36	8,9
TÜRKİYE		100	1,4	72,3	100	5,4	100	9,2

Kaynak: *TÜİK ve Kalkınma Bakanlığı*

(1) İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksi Araştırması (SEGE 2011) sonuçlarına göre sıralanmıştır.

(2) 2012 yılında bölgelerin Türkiye nüfusundan aldığı yüzde payı göstermektedir.

(3) 2007-2012 dönemi yıllık ortalama nüfus artış hızını göstermektedir.

(4) 2012 yılında 20.000 üstü yerleşimlerdeki nüfusun toplam nüfusa yüzde oranını göstermektedir.

(5) 2008 yılında bölgelerin ulusal Gayri Safi Katma Değerdeki (GSKD) yüzde payı göstermektedir.

(6) 2004-2008 dönemi yıllık ortalama GSKD büyüme hızı, 2004 yılı fiyatlarıyla hesaplanmıştır.

(7) Endeks 2008 verisi kullanılarak TR-100 baz alınarak hesaplanmıştır.

(8) 2012 yılında bölgelerin işsizlik oranlarını yüzde olarak göstermektedir.

Ölçeği biraz daha küçültüp yerel düzeye indiğimizde, aynı şehir içerisinde, gelişmişlik açısından farklı düzeylerde olan zengin ve fakir mahalleler arasında sosyal kutuplaşmaların olduğunu görebiliriz. Örneğin; dünyada konut fiyatlarının en yüksek olduğu şehirlerden ikisi olan Londra ve İstanbul'da, zengin mahallelerin hemen birkaç yüz metre ötesinde, yaşayanların çoğu işsiz olup devlet yardımı ile geçinmeye çalışan kişilerin oturduğu gecekondu tarzı konutlar bulunan fakir semtler yer almaktadır.

Değişen tüketici talebine bağlı olarak sürekli yeni teknolojiler geliştirildiğini ve iş akışlarının sürekli değiştiğini düşünürsek ekonomik kalkınmanın çok dinamik bir kavram olduğunu söyleyebiliriz. Zaman içerisinde değişen koşullara bağlı olarak sermaye kendisine en çok kâr olanağı sunan bölgelere yatırım amacıyla yöneldiği için kalkınmadaki eşitsiz yapılar periyodik olarak yeniden yapılanmaktadır. Sonuç olarak yeni gelişen bölgeler ortaya çıkarken mevcut durumda gelişmiş olanlar ise durgunluk ve küçülme ile karşı

karşıya kalabilmektedir. Piyasa koşulları ve teknolojiler değiştiğinden, gelişmiş bölgelerin belli alanlarda uzmanlaşmış bölgeleri ürünlerine azalan taleple, artan maliyetlerle ve yeni geliştirilen ürünlerin ve üretim yöntemlerinin rekabeti ile karşılaşabilirler. Küresel ölçekte düşünürsek, dengesiz kalkınma açısından en belirgin örnek son otuz yılda dinamik bir büyüme bölgesi olarak ortaya çıkan Doğu Asya olmuştur. Gelişmiş ülkeler içerisinde de ondokuzuncu yüzyılın cazip üretim alanları olan kömür ve çeliğe dayalı sanayi kolları önemini yitirirken, bilgisayar, mikroişlemciler gibi yeni teknolojiye ağırlık veren bölgeler yeni büyüme alanları olarak ortaya çıkmıştır. Dünyanın teknoloji merkezi olarak adlandırabileceğimiz Amerika'daki Silikon Vadisi birçok uluslararası tanınmış teknoloji firmasının merkezini barındırmaktadır.

Dengesiz kalkınma ile ilgili bölgesel ve küresel örnekler verebilir misiniz?

SIRA SİZDE 3

Coğrafi Konum

Coğrafi konum, herhangi bir mekânın veya olayın dünya üzerindeki yerini ifade eder.

Coğrafi konum, herhangi bir mekânın veya olayın dünya üzerindeki yerini ifade eder. Konum, ekonomik faaliyeti belirleyen en önemli unsurlardan biridir. Coğrafi konumun ve yapının farklılığı, bölgeye özgü üretim yapılarının oluşmasına neden olur. Ondokuzuncu yüzyılda ve yirminci yüzyılın başlarında, Avrupa'da ve Kuzey Amerika'da belli alanlarda uzmanlaşmış sanayi bölgeleri ortaya çıkmıştır. Belli alanlara yönelen iş gücü sektörel ve fonksiyonel olarak uzmanlaşmıştır. Örneğin; Amerika Birleşik Devletleri'nde Pittsburgh çelik alanında, Lowell tekstilde, Detroit otomobilde uzmanlaşmıştır. Her ne kadar son dönemde sanayinin önemi azalıp hizmet sektörleri öne çıksa da, uzmanlaşmaya dayalı sanayi üretimi hâlen belli yerlerde önemini korumaktadır. Örneğin; Londra finans alanında, Kaliforniya'daki Silikon vadisi mikro işlemciler ve bilgisayar teknolojisi alanında, Hollywood sinema ve film endüstrisinde, Milan ise moda ve tasarım alanında öncülüğünü sürdürmektedir. Belli yerlerin öne çıkmasını sağlayan ya da gözden düşmesine neden olan politik, sosyal, ekonomik ve kültürel faktörler olabilir. Tüm bu faktörler birlikte belli yerlerde ilgili kurumların oluşmasına, uygulamaların gerçekleştirilmesine ve belli alanlardaki uzmanlaşmaya yol açan ekonomik tarihe zemin hazırlamıştır. Geçmişten gelen ekonomik yapı ile birlikte güncel gelişmeler ve bunlara bağlı olarak yapılan değişiklikler mevcut ekonomik yapının ortaya çıkmasını sağlamaktadır.

Bazı yerlerin belli alanlarda öne çıkması uzmanlaşmış üretim sistemleri ile ilgilidir. Coğrafi yakınlık firmalar arasındaki iletişimi destekleyerek bilginin ve kaynakların paylaşımını arttırmaktadır. Bu tür uzmanlaşmış bölgelerin en önemli özelliği yetişmiş kalifiye iş gücünün varlığıdır. Böylece işlerini büyütmek isteyen firmalar diğer bölgelere bakmaya gerek kalmadan, rahatlıkla aynı yerden eleman bulabilmektedir. Yerel üretim sistemlerinin bu tür özellikleri inovasyonu ve girişimciliği destekleyerek bu bölgelerin küresel ekonomik sistem içerisindeki avantajını daha da arttırmaktadır. Küreselleşme, yerlerin ekonomik hayatın önemli bir boyutu olma özelliğini silmemekle birlikte, homojen ve sınırları açıkça çizilmiş geleneksel yapılarını değiştirmiştir. Günümüzde yeri, sosyal ilişkilerin ve bağlantıların kurulduğu bir buluşma alanı olarak tanımlamak daha doğru olur. Yerler, sermayenin, mal ve hizmetlerin, bilginin, insanların akımları ile birbirine bağlanmaktadır. Örneğin; ananas gibi meyvelerin ticareti, Türkiye'nin değişik yerlerini tropikal ada ekonomilerine bağlamaktadır.

EKONOMİK COĞRAFYANIN TARİHSEL GELİŞİMİ

Ekonomik coğrafyanın kökeni ve tarihsel gelişimi ile ilgili çeşitli yorumlar bulunmaktadır. Bazı araştırmacılara göre ekonomik coğrafyanın köklerini ticaret yollarını ve ulaşım modellerini geliştirmeyi amaçlayan ingiliz sömürgeciliğinde aramak gerekir. Diğer araştır-

macılar ise köklerin Heinrich Von Thünen ve Alfred Weber tarafından geliştirilen mekân teorilerine dayandığını ileri sürmektedir. Bu teorilerin amaçları, çifliklerin, fabrikaların ve şehirlerin coğrafi zenginlikleri ve ulaşım olanakları veri iken en verimli işletilebilmesi için uygun yerin seçilmesidir.

Ünlü iktisatçı Alfred Marshall endüstriyel yığınlar kavramını ilk ortaya atan ve sanayide ölçek ekonomilerinin önemini vurgulayan ilk bilim adamıdır.

Ekonomik coğrafyanın gelişimine bir başka katkı da marjinal devrimi yaratarak yirminci yüzyılda iktisat biliminde önemli bir dönüşümü gerçekleştiren ingiliz iktisatçı Alfred Marshall'dan gelmiştir. Marshall endüstriyel yığınlar kavramını ilk ortaya atan ve sanayide ölçek ekonomilerinin önemini vurgulayan ilk bilim adamıdır. Bugün modern ekonomik coğrafya yaklaşımında yığın/yığınlaşma, küme/kümelenme hâlen önemini korumakla birlikte ilgi kümelenmenin ekonomik yönünden sosyal, kültürel ve kurumsal yönüne doğru kaymaya başlamıştır. Marshall o döneme göre modern olarak değerlendirilebilecek çalışmasında sanayilerin coğrafi dağılımını etkileyen arz ve talep yönlü faktörlerin her ikisini birden incelemiştir. Bu incelemede kullandığı temel kavram dışsallık olmuştur. Çünkü bir endüstrinin/firmanın belli bir yerde kurulma kararını etkileyen önemli faktörlerden biri, o yerde bulunmaktan sağlayacağı firmaya ya da endüstriye maliyeti olmayan getirilerdir. Bu getiriler, genelleştirilmiş bir tanımla, dışsallık olarak adlandırılır (Doğruel, F. 2010).

1920'li yıllarda coğrafyanın çevre ve insan ilişkileri boyutu ön plana çıkmaya başlamıştır.

1920'li yıllarda coğrafyanın çevre ve insan ilişkileri boyutu ön plana çıkmaya başlamıştır. Örneğin; 1925 yılında Ekonomik Coğrafya dergisi Clark Üviversitesi'nde yayımlanmaya başladığında çalışmaların ilgi odağı, sanayileşme sürecinde insanın doğal kaynaklarla uyumu konuları olmuştur. Dergide yer alan araştırma makalelerinin çoğu kereste, kömür, buğday gibi doğal kaynak endüstrileriyle ilgili olup ekili alanlarla nüfus arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Böylece kurulduğu günden bu yana ekonomik coğrafya birden fazla ve bazen çelişkiler içeren metodolojiler izlemiştir. Örneğin; Alman geleneğinden gelenler ve Marshall'ı takip edenler, tümdengelim yöntemi kullanarak soyut ve evrensel uygulamaları olan bilimsel yöntemler geliştirirken, Kuzey Amerika insan-çevre geneleğinden gelenler ekonomik coğrafyayı bir açıklayıcı bilim olarak değerlendirip toprak ve doğal kaynaklarla ilgili somut bilgiler toplayarak bunların insanlığa yararlarını araştırmışlardır. O dönemde yapılan çalışmaların çoğu bölgesel yaklaşımı kullanmış olup fiziki coğrafya ile yakından ilişkilidir.

Soyut ulaşım modelleri içeren kentsel ekonomi araştırmaları, metropollerin yapısı ve erişilebilirliği ile ilgili çalışmalar 1970'li yıllarda ekonomik coğrafyanın temel ilgi alanları olmuştur.

Daha sonra yaşanan Büyük Buhran ve II. Dünya Savaşı felaketi ekonomik coğrafyanın yönünü ve ilgi alanlarını tamamen değiştirmiştir. Ayrıca yerlerin ve bölgelerin önemini vurgulayan geleneksel görüş savaş sonrası dönemde gelişen neoklasik iktisat teorilerine uyum sağlayamamıştır. 1950 ve 1960 dönemlerinde ekonomik coğrafya alanı tanımlayıcı çalışmalardan ve deterministik teorilerden uzaklaşmaya başlamıştır. Son olarak bu döneme Weber, Christaller ve Lösch gibi Alman teorisyenlerinin çalışmaları ile ekonomik coğrafyanın mekânsal bilime doğru kayması damga vurmuştur. Yaptıkları çalışmalarla, endüstriyel konum ve bölgesel ekonomik evrim için nicel, evrensel ve açıklayıcı mekânsal teorileri geliştirmeye çalışmışlardır. 1950'li yıllarda Hoover, Isard, Berry ve Garrison'un çalışmaları ile betimleyici analize odaklanan coğrafya yaklaşımından, coğrafi olayları açıklayan genel teoriler geliştirmeyi hedefleyen bilimsel analiz yöntemleri kullanmaya dönüşen nicel devrim başlamıştır. Ulaşım coğrafyası, yenilik ve yayılma çalışmaları, davranışsal coğrafya gibi yeni araştırma alanlarının gelişimi eski metodolojik çalışmalara ilgiyi azaltmıştır. Soyut ulaşım modelleri içeren kentsel ekonomi araştırmaları, metropollerin yapısı ve erişilebilirliği ile ilgili çalışmalar 1970'li yıllarda ekonomik coğrafyanın temel ilgi alanları olmuştur.

1970-1990 Arası Dönemde Ekonomik Coğrafya

1960'lı yılların sonlarından itibaren ekonomik coğrafyacılar yeni çalışma alanlarının arayışına girmişlerdir. Bu arayışta, o dönemlerde etkili olan jeopolitik çatışmalar, çevresel ve politik krizler, 1960'ların sosyal kargaşa ortamı ve 1970'lerdeki küresel ekonomik yavaşlama etkili olmuştur. Amerikan bilimsel yönetim anlayışı ve bununla ilişkili kitlesel üretimin limitlere dayanması, Keynesyen refah devleti ve Birleşik Krallık ile Amerika Birleşik Devletleri'ndeki sanayisizleşme sadece ekonomik coğrafyacılar için yeni temalar üretmekle kalmamış, aynı zamanda ekonomilerin yapısı ve organizasyonu ile ilgili makro teorilere daha güçlü bağlantılar kurmuştur. 1970'lerin başında özellikle sanayileşmiş şehirlerde politika, yoksulluk, toplumsal sınıflar gibi konulara ilgi artmış, pozitivizmden, Marksizm ve politik aktivizme doğru kayma başlamıştır. Tüm bu değişimler ekonomik coğrafyayı, bağımlılık teorisi (Frank, 1966) ve Dünya Sistem Teorisi (Wallerstein, 1974) gibi diğer sosyal bilimlerde baskın olan teorilerin etkisine sokmuştur.

Dünya sistem teorisini geliştiren Wallerstein, Üçüncü Dünya teorilerini reddeder ve ekonomik değişim ilişkilerinin oluşturduğu karmaşık bir ağ ile birbirine bağlı tek bir dünya olduğunu savunur. Dünya sistem teorisi, dünyanın merkez ve çevre olarak bölündüğünü savunur ayrıca bunlar arasında yarı çevre olarak adlandırılan ve tanımını diğerleri ile ilişkisine göre kazanan bölgeler de bulunmaktadır. Bu ayrışmada, merkez ve çevre arasında yapısal ve kurumsallaşmış bir "iş bölümü" bulunmaktadır. Merkez, yüksek düzeyde teknolojik ilerlemeye sahip ve ileri düzeyde ürünler üretirken; çevrenin rolü, merkezin temsilcilerine ham madde, tarımsal ürün ve ucuz iş gücü sağlamaktır. Merkez ve çevre arasındaki değişim eşit olmayan şartlarda gerçekleşir. Çevre ürünlerini ucuz fiyatlardan satmak zorundadır fakat buna karşılık merkezin ürünlerini daha pahalı almak zorundadır. Ayrıca, yarı çevre adı verilen; merkeze göre çevre, çevreye göre merkez eğilimi gösteren bir bölge vardır. Bazı durumlarda, çevre ve merkez bölgeler aynı coğrafi alanda çok yakın iş birliği içinde olabilir. Ülkeler arasındaki ilişkilerde, gelişmemiş ülkelerle ile gelişmiş ülkeler arasında bağımlılık ilişkisi bulunduğu inancı bu teorinin ana varsayımıdır. Bununla vurgulanmak istenen, bağımlılık ilişkisinin gelişmemiş ülkelerin gelişimlerine engel olacağı düşüncesidir. Bağımlılık ilişkisi sürdükçe çevre ülkelerin kalkınması, gelişmesi ve zenginleşmesi mümkün değildir.

Dünya sistem teorisi, dünyanın merkez ve çevre olarak bölündüğünü ve bunlar arasında yapısal ve kurumsallaşmış bir iş bölümü olduğunu savunur.

Bağımlılık teorisi, 1960'lı yıllardan itibaren batılı ülkelerin Üçüncü Dünya ülkeleri ile olan ilişkilerini köktenci bir tarzda eleştiren yaygın anlayışın teorisidir. Teori, kendine temel olarak ekonomik emperyalizmi alır ve azgelişmiş ülkelere yapılan yardımların asıl amacının, yoksul ülkeleri yardım veren ülkenin ekonomik kıskacına almak olduğunu ileri sürer. Samir Amin, Immanuel Wallerstein, Fernando Cardoso, Andre Gunder Frank gibi birçok akademisyen bu teorinin önemli isimleri olmuşlardır. Bağımlılık teorisyenlerine göre, Üçüncü Dünya ülkelerinin geri kalmışlıklarının sebebi gelişmiş ülkelerdir. Bu ülkelerin gelişmemeleri iç dinamiklerine değil tarihsel süreçlere bakılarak anlaşılabilir.

Bağımlılık Teorisi azgelişmiş ülkelere yapılan yardımların asıl amacının, yoksul ülkeleri yardım veren ülkenin ekonomik kıskacına almak olduğunu ileri sürer.

Ekonomik coğrafyanın gelişiminde bahsedilen uluslararası ilişkiler, sosyoloji ve siyaset bilimi alanlarından gelen teorilerin haricinde çalışma ekonomisi, kurumsal iktisat ve yönetim bilimi teorileri de etkili olmuştur. Yenilik ve teknolojik gelişimin yeni endüstriler ve işler yaratma açısından önemi anlaşıldıktan sonra yenilik ve ekonomik büyüme konularına ilgi artmıştır. 1980'li yıllarda üretimin organizasyon tarafına ilginin artması ve bunun coğrafi sonuçları ulusal ve uluslararası boyutta kentsel ve bölgesel büyüme için stratejiler geliştirilmesini sağlamıştır. Ayrıca ekonomilerin küreselleşmesi dünyanın çeşitli yerlerinde ekonomik büyümeyi etkileyen sosyokültürel faktörlere ilginin artmasını da beraberinde getirmiştir. Bazıları ekonomik değişimin sosyokültürel yönünü incelemek için sosyolojiden ilham almıştır. Tüm bu olayların birleşimi sonucunda ekonomik coğrafyada "kültürel dönüşüm" olarak adlandırılan bir dönem yaşanmıştır.

1990 Sonrası Dönemde Ekonomik Coğrafya

Yeni Ekonomik Coğrafya teorisi, iktisadi faaliyetin neden belirli alanlarda yığıldığı sorusunu gündeme getirerek yeni dış ticaret teorisi ile bölgesel iktisat arasındaki ilişkileri genel denge modelleri çerçevesinde açıklamaya çalışmaktadır.

1990 sonrası ekonomik coğrafyada 70'li yıllarda yaşanan krizlerin etkisi ile ortaya çıkan çeşitli kaymaların etkisi görülmektedir. Ekonomik coğrafyanın yeniden doğuşu olarak değerlendirebileceğimiz "Yeni Ekonomik Coğrafya" (NEG) Krugman'ın (1991) çalışmaları ile ortaya çıkmıştır. Yeni Ekonomik Coğrafya teorisi, iktisadi faaliyetin neden belirli alanlarda yığıldığı sorusunu gündeme getirerek yeni dış ticaret teorisi ile bölgesel iktisat arasındaki ilişkileri genel denge modelleri çerçevesinde açıklamaya çalışmaktadır. Aynı zamanda uluslararası şirketlerin ortaya çıkışını ve alan etkilerini daha iyi anlamak, devam eden küreselleşmeyi açık bir bölgesel süreç olarak değerlendirebilmek için ekonomik coğrafyacılar, coğrafyaya özgü zenginlikleri küresel ağlarla birleştirme çabasına girmişlerdir. Bu çaba küresel ürün zincirleri kullanılarak ekonomik sosyolojinin artan etkisi ile desteklenmiştir.

Ekonomik coğrafya alanındaki bir başka yenilik de ilginin sanayileşmiş ekonomilerden gelişmekte olan ekonomilere kayması ve sonrasında ekonomik coğrafyacılarla kalkınma iktisatçıları arasındaki ilişkilerin artmasıdır. Bu değişim daha önce gelişmiş ülkeler için teoriler üreten ve ampirik bulgular elde etmeye çalışan ekonomik coğrafyacılar için önemli bir değişimdir. Daha önce sadece Kuzey Amerika, Batı Avrupa ve Birleşik Krallık ekseninde yürütülen araştırmalar, küreselleşme ile birlikte tüm dünyaya yayılmıştır.

SIRA SİZDE 4

1990 sonrası dönemde ekonomik coğrafyada ne tür değişiklikler yaşanmıştır?

EKONOMİK COĞRAFYA VE İKTİSADİ SİSTEMLER

Ekonomik sistem iktisadi sorunun çözümü için bir ekonominin organize edilme biçimidir.

Ekonomi; üretim, tüketim, dolaşım, değişim gibi faktörlerin ilişkilendirilerek refahın yaratıldığı süreçtir. Bu süreç içerisinde insanlar ihtiyaçlarını karşılayarak yaşamlarını sürdürmek için ücret, kâr ya da rant olarak adlandırabileceğimiz bir gelir elde ederler. Üretim, insanların ihtiyaçlarını dolaylı ya da doğrudan karşılayacak mal ve hizmetleri meydana getirme çabasıdır. Üretimin gerçekleşmesi için üretim faktörleri olarak adlandırılan toprak (doğal kaynaklar), sermaye, emek ve girişimcilik bir araya gelmelidir. Üretim süreci doğal kaynaklara da ihtiyaç duyduğundan, ekonomik faaliyetlerin çevre üzerinde doğrudan bir etkisi bulunmaktadır. Üretilen ürünler ya doğrudan üreticileri tarafından tüketilir ya da daha sık karşılaştığımız bir durum olarak piyasada bireysel tüketicilere ve hanehalklarına satılır. Toplumlar ekonomik faaliyetlerini üretim biçimleri ile yapılandırırlar. Dolayısıyla ekonomik ve sosyal sistemler kaynakların nasıl kullanılacağını, işlerin nasıl organize edileceğini ve refahın nasıl dağıtılacağını belirler. Kısaca ekonomik sistem iktisadi sorunun çözümü için bir ekonominin organize edilme biçimidir.

İktisadi sorun bütün ulusların çözüm bulmak durumunda olduğu ortak sorundur. Ancak, her ulusun iktisadi sorunu nasıl çözeceği konusu tamamen o ulusun sahip olduğu iktisadi sisteme bağlıdır. Bir başka ifadeyle iktisadi sisteme göre, hangi malların ne miktarda, nasıl ve kimler için üretileceği belirlenir. Bu kapsamda ulusların tercih etmek zorunda oldukları iktisadi sistemler feodalizm, kapitalizm, sosyalizm ya da karma ekonomik sistemdir.

Kapitalist Ekonomik Sistem

Kapitalist sistemde üretim ve tüketimin coğrafi olarak ayrılır. Dünyanın herhangi bir yerinde üretilen bir ürün, dünyanın farklı bir yerinde tüketilir ve bunu sağlamak için de lojistik ve dağıtım ağlarına ihtiyaç duyulur.

İktisadi sistemler arasında kapitalizm dünyanın büyük bölümünde tercih edilen ve uygulanmakta olan üretim biçimidir. Feodalizm sona erdiğinden beri Batı dünyasındaki egemen sistem olan kapitalizm bütün dünyaya İngiltere başta olmak üzere Avrupa'dan yayılmıştır. Kapitalizmde eğer bireylerin sınırlı düzenlemeler altında hareket etmelerine izin verilirse maksimum refahın herkese yayılacağı varsayılmaktadır. Bu sistemde devlete özel mülkiyet haklarını korumak, hukuki düzeni sağlamak ve sistemi dışsal saldırılardan koru-

makla sınırlı çok küçük bir rol verilmektedir. Bunun sonucu olarak, uluslararası ekonomi için küresel ölçekte maksimum refahı sağlamakta serbest ticaret öne çıkarılmıştır. Özel girişimcilere, herhangi bir kısıtlama olmadan, sınırların ötesinde özgürce ticaret yapma olanağı sunularak ulusların karşılaştırmalı üstünlüklerini en iyi şekilde kullanmalarına imkân tanınır. Kısaca kapitalizm üretimin salt kâr amacı güdümlenerek yapıldığı ve bu artı değerin de pazarda satıldığı büyük bir ekonomik sistemin adıdır. Diğer ekonomik sistemlerle karşılaştırıldığında, kapitalist sistemde üretim ve tüketimin coğrafi olarak ayrıldığını, dünyanın herhangi bir yerinde üretilen bir ürünün, dünyanın farklı bir yerinde tüketildiğini ve bunu sağlamak için de lojistik ve dağıtım ağlarına ihtiyaç duyulduğunu söyleyebiliriz.

Politik Ekonomi

Politik ekonomi, ekonomiyi bireylerin kendi çıkarlarına göre şekillenen kurallarla işleyen ayrı bir yapı olarak değil, politik ve sosyal içeriği ile analiz eder. Sadece malların piyasa aracılığı ile değiş tokuşu ile değil, toplumun değişik kesimleri arasında refahın üretimi ve dağıtımı ile de ilgilenir. Ondokuzuncu yüzyılın klasik politik ekonomi anlayışı coğrafya ile ilgilenmezken, günümüzde ekonomik coğrafyacılar bölgesel kalkınma, kentsel büyüme gibi coğrafi sorulara politik ekonomi yaklaşımı ile cevap aramaktadır.

Politik ekonomi, ekonomiyi bireylerin kendi çıkarlarına göre şekillenen kurallarla işleyen ayrı bir yapı olarak değil, politik ve sosyal içeriği ile analiz eder.

Sosyal İlişkiler

Sosyal ilişkiler ekonomi ve toplum arasında genel bir bağ kurarlar. Rasyonel birey varsayımına dayanan ana akım iktisatçıların aksine, politik iktisatçılar ekonomik faaliyetin sosyal ilişkilere dayandığına inanırlar. Bu sosyal ilişkiler; işçiler, işverenler, tüketiciler, üreticiler gibi ekonomik sistem içindeki farklı gruplar arasındaki ilişkilerdir. Örneğin işverenler ve işçiler arasındaki sosyal ilişkiler iş ortamını şekillendirmektedir. Bu iki grup Karl Marx öncülüğündeki yazarlar tarafından farklı sınıflar olarak değerlendirilmektedir. Sanayi Devrimi sonrasında toplumsal sınıf yapısı değişmiş ve yeni bir işçi sınıfı doğmuştur. Tarım sektöründen sanayi sektörüne doğru gerçekleşen kayma neticesinde kentlerde yaşayan işçi sınıfının sayısı artmıştır. Son dönemde beyaz yakalı işçiler olarak adlandırılan geniş sınıfın büyümesi ile birlikte bu sınıfsal ayrımın azaldığı söylenebilir.

Diğer önemli sosyal ilişkiler de üreticiler ve tüketiciler arasında, üretim ve dağıtım şirketleri arasında, kamu kurumları ve firmalar arasında ortaya çıkar. Basit bir ürünün üretiminde bile üreticisinden satıcısına ve dağıtıcısına kadar izleyebileceğimiz farklı konumlardaki kişiler arasında kurulan bir sosyal ilişkiler ağının olduğunu söyleyebiliriz. Her ne kadar ürünü pazardan satın alan tüketiciler bunun farkında olmasalar da aslında bu sosyal ağın içerisine ürünü satın alarak onlar da katılmış olurlar.

Ekonomilerin sosyal ilişkilerle şekillendiğini kabul edersek, zaman içerisinde toplumların gelişip değişmesi ile birlikte toplumsal ilişkiler de değişmektedir. Örneğin 15. Yüzyılda batı toplumlarında yerleşik olan iktisadi sistemde bir değişim yaşanmış, feodalizmden piyasa kapitalizmine doğru bir geçiş gerçekleşmiştir. Feodal ekonomik yapıda soylunun toprağında üretim yapıp gereken çok az miktarı kendine ayırdıktan sonra geriye kalanı soyluya veren köylüler, ana üretici güçtür. Ticaret gelişmediği için uzmanlaşmış bir ekonomi ve gelişmiş iş bölümü yoktur. Ancak feodal çağın sonlarında dirilmeye başlayan ticaret ile birlikte feodal ekonomi değişmeye başlayacaktır. Toplumu ve sosyal ilişkileri şekillendiren kölelik ve soyluluk ilişkileri, yerini ticaretin gelişmesi ile birikte rekabete ve kâr güdüsüne, daha sonraki dönemde sanayinin gelişmesi ile birlikte işveren ve işçi arasındaki ücret pazarlıklarına bırakmıştır. Tarım toplumundan sanayi toplumuna dönüşüm uzun bir süreci içermiş, toplumda meydana gelen büyük çatışmalar ve yapısal değişimlerle birlikte 100 yılı aşkın bir dönem içinde sanayi toplumunun yapısı kurumsallaşmış ve yer-

leşmiştir. Günümüzde ise sosyal ilişkilere yön veren, firmalar arasındaki yoğun rekabet ortamıdır. Pazardan daha fazla pay alarak karlarını arttırmaya çalışan firmaların rakiplerini ekarte etme çabaları firmalardan başlayıp çalışanlarına ve toplumun ilşkili diğer kesimlerine yayılarak sosyal ilişkileri yönlendirmektedir.

EKONOMİK COĞRAFYADA TEMEL TEORİK YAKLAŞIMLAR

Ekonomik coğrafya dinamik ve sürekli kendini yenileyen ve birbirinden farklı yaklaşımlar içeren bir disiplindir. Ekonomik coğrafyanın gelişimine yön veren 4 temel teorik yaklaşım vardır:

Neoklasik konum teorisi

Neoklasik konum teorisi ekonomik faaliyetlerin dünya üzerindeki dağılımını açıklamaya çalışır.

1950 ve 1960'lı yıllarda parlayan konum teorisi ekonomik faaliyetlerin dünya üzerindeki dağılımını açıklamaya çalışır. Bu ekonomik coğrafya yaklaşımı neoklasik iktisat teorisinin model bazlı yaklaşımını kullanarak ekonomik faaliyetlerin konumunu inceler. Bölgesel ekonomi ve coğrafi ekonomi alanlarının gelişimine zemin hazırlayan bu dönem genellikle "nicel devrim" olarak adlandırılır. Ancak ekonomik coğrafyacıların çoğu bu yaklaşımdan rahatsız olmuşlar ve alternatif yöntem arayışına girmişlerdir. 1990'lı yıllarda ünlü ekonomist Paul Krugman tarafından geliştirilen "Yeni Ekonomik Coğrafya" yaklaşımı bölgesel ve coğrafi ekonomiye ilgiyi yeniden arttırmıştır.

Neoklasik iktisat yaklaşımına göre piyasadaki görünmez bir el arz ve talebi birbirine eşitleyerek dengeyi sağlayacaktır. Mekânsal gelişimin neoklasik teorisine göre ise piyasa güçleri tarafından uzun dönemde bir çeşit mekânsal denge ya da dengeli kalkınma sağlanacağı için dengesiz (eşitliksiz) kalkınma geçici bir durumdur. Bu görüş rasyonel birey varsayımına dayanmaktadır. Hem üreticiler (firmalar) hem de tüketiciler (işçiler) en karlı yerin arayışına girerek bölgeler arasında hareket ederler. Daha açık bir ifadeyle, işçiler daha yüksek ücret arayışı ile fakir bölgelerden zengin bölgelere doğru hareket ederken, sermaye daha ucuz emek ve toprak arayışı ile tam tersi yönde hareket eder. Ancak neoklasik teoride belirtilen mekânsal denge örnekleri ile gerçek hayatta karşılaşmak pek mümkün değildir. Bunun en önemli nedenlerinden biri üretim faktörlerinin (emek ve sermaye) bölgeler arasında maliyetsiz taşınmasının mümkün olmamasıdır. İnsanları, makineleri, ham maddeleri ve malları bir yerden başka bir yere taşımanın maliyeti bazen yüksek olabilmektedir. Dolayısıyla hem firmalar hem de bireyler açısından kişisel çıkarlar ve kâr maksimizasyonu açısından yer seçimi önemlidir.

Neoklasik konum teorisine göre firmaların merkezi bir yerde olmaları önemlidir. Çünkü firmaların pazarları değil pazar alanları vardır. Nihai ürünleri tüketiciye ulaştırmanın nakliye maliyeti olacağından, coğrafya piyasanın işleyişi açısından önemli bir faktörtür. Nihai ürün fiyatı üretim maliyeti ile nakliye maliyetinin toplamı olacağından aradaki mesafe arttıkça ürünün fiyatı da artmaktadır. Firma ayakta kalabilmek için küçük de olsa bir pazar alanına sahip olmalıdır. Bu pazar alanı, ürün için yeterli talebi oluşturacak sayıda potansiyel müşteri içermelidir. Bu minimum pazar alanı eşik olarak adlandırılır. Elbette her firmanın amacı eşiği aşarak pazar alanını genişletmektir. Ancak nakliye maliyetlerinden dolayı pazar alanı çok fazla genişletilemez. Üretim yerinden uzaklaşıldıkça nihai ürün fiyatı artmaktadır. Neoklasik arz ve talep yaklaşımına göre, her fiyat artışında, ürünü satın almak isteyen tüketici sayısı azalır. Mesafe artışı ile birlikte fiyat artışı devam ederse, öyle bir noktaya gelinir ki artık ürün satın almak isteyen herkes için çok pahalı duruma gelmiştir. Neoklasik teoriye göre bu noktaya pazar alanı menzili adı verilir. Menzilin ötesinde, nakliye maliyetleri nedeniyle ürün için herhangi bir pazar yoktur.

Ancak neoklasik teoriye göre farklı ürünlerin, pazar alanı büyüklükleri farklı olmaktadır. Aslında farklı pazar alanlarına sahip ürünlerin bir hiyararşisi olup, üreticilerini farklı

yerlerde konumlanmaya zorlarlar. Ürünlerin basit bir sıralaması yüksek, orta ve düşük dereceli ürünler şeklinde olabilir. Yüksek dereceli ürünler satın alma sıklığı daha az olan otomobil gibi pahalı ürünlerdir. Düşük dereceli ürünler ise tüketiciler tarafından daha sık kullanılan ekmek, süt gibi ucuz ürünlerdir. Bu mantığa göre fırınlar ve mandıralar merkezi bir konumda olmalı, otomobil üreticileri ise daha uzağa yerleşmelidir. Neoklasik konum teorisi nakliye maliyetlerini ortaya koyarak mesafenin önemini açıklamakta ve yer seçiminin önemini vurgulamaktadır.

Neoklasik konum teorisinin bir uzantısı da ürünlerin sıralandığı gibi yaşam alanlarının da sıralanmasıdır. Kentsel hiyerarşi olarak adlandırılan bu kavram yaşam alanlarını metropoller, şehirler, kasabalar, köyler ve mezralar olarak beşe ayırmaktadır. Bu sıralama nüfus yoğunluğuna göre yapılmış olup en fazla nüfusun yaşadığı yerler metropollerdir. Dolayısıyla pazar olanaklarının dağılımında bir eşitsizlik söz konusudur. Bu da firmaların yer seçimi konusunda önemli bir belirleyicidir. Firmalar üretim ve satış yerlerini seçerken pazar potansiyeli olup olmadığına bakarlar. Pazar potansiyeli ise bağlanabilirlik ve ulaşılabilirlik ile ilgilidir. Bağlanabilirlik-ulaşılabilirlik insanların, ürünlerin ve bilginin bir yerden başka bir yere hareket etme kolaylığı ile ilgilidir. Çağdaş ekonomilerde bu hareketler, tren yolu, kara yolu, hava yolu deniz yolu şeklinde özel nakliye altyapısı ve telefon internet gibi telekomünikasyon ağları ile gerçekleşir. Dolayısıyla bağlanabilirlik–ulaşılabilirlik aslında bu altyapının bölgeler arası mesafeden kaynaklanan sorunları ne ölçüde çözdüğü ile ilgilidir. Altyapı olanakları göz ardı edildiğinde, sadece coğrafi açıdan bakarsak, coğrafi merkeze en yakın bölgeler en ulaşılabilir yerlerdir. Ancak teknoloji ve altyapı yatırımları sayesinde coğrafi merkezin uzağındaki yerler de ulaşılabilir konuma gelmektedir.

Firmaların farklı alanlara dağılmayıp belirli yerlerde kümelenmiş olmasını etkileyen faktörler; pazar potansiyeli, yığınlaşma ekonomileri ve ölçeğe göre artan getiridir.

Firmaların coğrafi dağılımı incelendiğinde, birçoğunun bir araya gelerek kümeler oluşturduklarını görürüz. Bunun bir nedeni tüm firmaların pazar potansiyeli olan bölgelerde toplanmış olmasıdır. Ancak firmaların farklı alanlara dağılmayıp belirli yerlerde kümelenmiş olmasını etkileyen pazar potansiyeli haricinde başka faktörler de vardır. Bunlar yığınlaşma ekonomileri ve ölçeğe göre artan getirilerdir. Pazar potansiyeli yaklaşımına göre firmanın ulaşabildiği pazar ne kadar büyükse, kâr etme ve büyüme potansiyeli o kadar yüksek olur. Firmalar büyük pazara yakın olma stratejisini uyguladıklarında, kaçınılmaz olarak birbirilerine de yakın konuma gelmektedir. Firmaların belli alanlarda yığınlaşması ekonomik bazı avantajlar sunmaktadır. Bunlardan bir tanesi ölçek ekonomileri yoluyla sağlanır. Kısaca geniş çaplı üretimin sağlamış olduğu tasarruflar olarak da tanımlanan ölçek ekonomileri, içsel ekonomiler ve dışsal ekonomiler olarak ikiye ayrılır. Eğer ölçek ekonomileri firmaların içinde veya o firmanın bulunduğu sanayi dalında meydana geliyorsa, bu ekonomiler içsel ölçek ekonomileri olarak adlandırılır. İçsel ölçek ekonomilerine iş bölümü ve uzmanlaşma ile ulaşılır. Daha fazla işçi çalıştırılıp üretim hacmi arttırıldığında işçi başına verimlilik ve kâr oranları artacaktır. Kısaca içsel ölçek ekonomiler firmaların büyümek, yani daha çok üretmek yoluyla emek ve teçhizatı daha verimli kullanmalarını, pazarlama ve yönetim masraflarını azaltmalarını ifade eder. Ancak ölçeğe göre getiri sürekli artış eğiliminde olamaz. Bir firmanın karlı olarak istihdam edebileceği maksimum işçi sayısı bellidir. Bu düzeyin üzerine çıkılırsa ölçeğe göre getiri azalmaya başlar. Başka bir ifadeyle mevcut işçiler tüm işleri en verimli şekilde yapıyorsa, yeni alınan işçilerin üretime ve karlılığa herhangi bir katkıları olmaz. Bu durumda işçi başına karlılık azalır ve ölçeğe göre azalan getiri ile karşı karşıya kalırız.

İçsel ölçek ekonomiler firmaların daha fazla üretim yaparak emek ve teçhizatı daha verimli kullanmalarını, pazarlama ve yönetim masraflarını azaltmalarını ifade eder. İçsel ölçek ekonomilerine iş bölümü ve uzmanlaşma ile ulaşılır.

Belli konumlarda toplanan ya da yığınlaşan firmaların birçok avantajları vardır. Eğer firma sayısı yeterli ise, bazı uzmanlık isteyen işler uzmanlaşmış kişiler ya da firmalar tarafından yapılabilir. Örneğin tüm firmaların ayrı muhasebeci istihdam etmesi yerine, hepsinin muhasebe kayıtları profesyonel bir muhasebe firması tarafından tutulabilir. Böylece firmalar tam zamanlı muhasebeci çalıştırmak yerine, gerektiğinde muhasebe firmasından

Dışsal ölçek ekonomileri, firmaların birbirlerinden bağımsız olarak aldığı kararlarla diğerlerinin giderlerinde yarattıkları azaltıcı etkileri ifade etmektedir.

destek alarak maliyetlerini düşürüp karlarını arttırabilirler. Benzer şekilde temizlik, makine bakımı, reklam ve nakliye gibi işler için bu işleri profesyonel olarak yapan firmalarla anlaşılabilir. Tüm bu firmaların yığın içinde olduğunu düşünürsek aslında firmalar arasında bir iş bölümü yapıldığını söyleyebiliriz. Bu tür bir iş bölümünün de aynı firma içerisinde yapılan iş bölümüne benzer faydaları vardır. Gene ölçek ekonomileri ile karşılaşırız ancak bu kez herhangi bir firma için dışsal olur. Yığın içinde yer alan firmanın karı artacağından bu firma yığınlaşma ekonomisinden faydalanmış olur. Kısaca dışsal ölçek ekonomileri, firmaların birbirlerinden bağımsız olarak aldığı kararlarla diğerlerinin giderlerinde yarattıkları azaltıcı etkileri ifade etmektedir. Yığınlaşmanın yararları ilk olarak Alfred Marshall tarafından ortaya atılmıştır. Marshall'a göre, yığınlaşan firmaların birbirlerine girdi ve pazar yaratmasının haricinde iki önemli faydası daha vardır. Birincisi, yığınlaşmanın olduğu bölgede yetişmiş bir iş gücü havuzunun olması ve ikincisi firmalar arası bilgi alışverişidir.

SIRA SİZDE 5

Firmaların belli bölgelerde toplanmış olmasının firma açısından avantajları sizce nelerdir?

Davranışsal Yaklaşım

Davranışsal yaklaşım 1960'lı yılların sonunda nicel devrime tepki olarak ortaya çıkmıştır. İnsanın sadece ekonomik düşünen ve davranan bir varlık olduğunu ifade etmek için kullanılan neoklasik iktisatçıların "homoeconomicus" varsayımının ötesinde insanların farklı durumlarda ekonomik kararlarını etkileyen başka faktörlerin de olduğuna inanırlar. Yani davranışsal yaklaşım, satın alma ve tüketim faaliyetlerimizi incelerken ekonomik modellere ek olarak teknolojik, psikolojik ve sosyolojik etkenlerin de içinde olduğu teorilerin ortaya atılması gerektiğini savunan yaklaşımdır. Davranışsal yaklaşım, ekonominin sosyal içeriğinin göz ardı edilip tamamen teknik bir disiplinmiş gibi uygulanması gerektiğini savunan eğilimlere de bir tepkidir. Bilgisizlik, prestij, statü, gösteriş, bireysel ilişkiler gibi birçok farklı faktörün de etkisiyle, insanlar çoğu zaman ekonomik çıkarlarını maksimize etme amacıyla davranmayabilirler. Bu da bize davranış denilen şeyin matematiksel bir modele taşınabilecek yanlarının yanında hiçbir zaman modellenemeyecek taraflarının da olduğunu gösterir. Ancak bu yaklaşımın temel sorunu birey ve toplum arasındaki ilişkileri tam olarak açıklayamamasıdır.

Davranışsal coğrafya, çevreyi nasıl algıladığımızı, düşüncelerimiz ile algılarımızın davranışlarımızı nasıl etkilediğini inceleyen beşerî coğrafya bilim dalıdır.

Davranışsal coğrafya, çevreyi nasıl algıladığımızı, düşüncelerimiz ile algılarımızın davranışlarımızı nasıl etkilediğini inceleyen beşerî coğrafya bilim dalıdır. Coğrafyada gerçek mekânın araştırılmasından çok algılanan mekânın incelenmesi de önem taşımaktadır. 1960'lı yıllardan sonra bu mekân algısının insan-çevre ilişkisinde daha önemli olduğu fark edilmiş ve davranışsal coğrafya doğmuştur. İnsanların nereye yerleşeceği, nerelerden alışveriş yapacağı, tatilde nerelere gideceği çevresel algısıyla ilgilidir. Bu algı, geçmiş bilgilerden, deneyimlerden, hayal dünyasından, okuduğu kitaplardan, gördüğü sanat eserlerinden izler taşır. Dolayısıyla 1960'lardan sonra daha önce coğrafyacıların kullanmadığı bazı kavramlar da coğrafyacıların ilgi alanına girmiştir. Bu kavramlardan bazıları algı, imaj ve zihin haritalarıdır. Bu kavramlar sadece tüketici ile değil üretici ile de yakından ilgili kavramlardır. Çünkü daha fazla ürün satmak isteyen bir üreticinin, tüketicilerin zihninde ürün ile ilgili iyi bir algı yaratması gerekir.

Yapısalcı Yaklaşım / Marksist Politik İktisat

Marksist görüşlerin etkisindeki ekonomik coğrafyada ilgi konum ve yer gibi konulardan toplumsal ilişkiler ve kapitalist ekonominin yapısal sorunları gibi konulara kaymıştır.

Davranışsal yaklaşımın aksine Marksist politik iktisat yaklaşımı, sosyal ilişkileri analizin merkezine yerleştirerek, sınıf kavramına vurgu yapmıştır. 1970'li yıllardan itibaren Marksist görüş ekonomik coğrafyayı etkilemeye başlamış ve hâlen etkisini sürdürmektedir. Marksist görüşlerin etkisindeki ekonomik coğrafyada ilgi konum ve yer gibi konulardan toplumsal ilişkiler ve kapitalist ekonominin yapısal sorunları gibi konulara kaymıştır.

Post yapısalcı yaklaşım / Yeni Ekonomik Coğrafya / Kültürel Dönüşüm

1990'lı yılların ortalarından itibaren post yapısalcı görüşlerden yeni bir ekonomik coğrafya türü ortaya çıkmıştır. Yeni ekonomik coğrafyanın en önemli katkısı ekonomik olayların sosyal, kültürel ve politik bağlamdan ayrı değerlendirilemeyeceği görüşüdür. Bu teoriye göre sosyal, kültürel ve kurumsal faktörler ekonominin işleyişi açısından hayati öneme sahiptir. Dolayısıyla daha önce Marksist iktisatçılar tarafından yapılan sınıf vurgusunun yerini, cinsiyet, ırk, yaş, din ve kültür gibi kavramlar almıştır. Bu değişim genel olarak kültürel dönüşüm olarak adlandırılmaktadır. Kültürel dönüşüm sonrasında ilgi toplumların ve ekonomilerin genel ve yapısal özelliklerinden, daha özel ya da mekâna özgü özelliklerine doğru kaymıştır.

Yeni ekonomik coğrafyanın sosyal ve kültürel boyutları daha çok coğrafyacılar tarafından incelenmiştir. İktisatçılar ise coğrafyayı yeni bir değişken olarak iktisadi modellerin içine sokmaya çalışmışlardır.

DİKKAT

Yeni Ekonomik Coğrafyanın kurucularından Paul Krugman'a göre ekonomik coğrafya üretimin nerede yapılacağı ile ilgilenir. Üretim yerini belirlerken Krugman karmaşık ekonomik modellerin içine coğrafyayı genellikle taşıma maliyetleri olarak dâhil ederek analizin önemli bir parçası hâline getirmektedir. Bu anlamda Krugman'ın Yeni Ekonomik Coğrafya teorisi neoklasik konum teorisi ile ortak özellikler taşımaktadır.

Yeni ekonomik coğrafyanın en önemli katkısı ekonomik olayların sosyal, kültürel ve politik bağlamdan ayrı değerlendirilemeyeceği görüşüdür.

Özet

AMAÇ 1 *Ekonomik coğrafyanın tanımını yapıp, toplumsal ve ekonomik açıdan önemini açıklamak*

Ekonomik coğrafya dünya üzerindeki çeşitli doğal kaynakların dağılışını ve bu kaynakların insan tarafından kullanılışını konu alan bilim dalıdır. Yani ekonomik coğrafyada insanın hayatını devam ettirmek için yürüttüğü faaliyetler incelenmektedir. Ana akım iktisatta ekonomik faaliyetin coğrafi konumuna çok az ağırlık verilirken ekonomik coğrafya yaklaşımında ekonomilerin işleyişini açıklayabilmek için coğrafi konum en temel açıklayıcı konumuna gelmektedir. Günümüzde mekân ve ekonomik aktiviteler arasındaki ilişkiyi ele alan önemli yaklaşımlardan biri olan Yeni Ekonomik Coğrafya (NEG) yaklaşımı 1990'ların başında Paul Krugman tarafından ortaya atılmış ve son dönemin ilgi çeken teorilerinden biri olmuştur. Teorinin temel konusu firmalar açısından ilgili çekici olan ve tercih edilen yerleşim yerlerinin özelliklerini belirlemeye çalışmak ve ekonomik aktivitelerde coğrafi yapının önemini açıklamaktır. Bölgeler arasındaki kalkınma hızındaki farklılıkların nedenlerini ve sonuçlarını açıklamak da ekonomik coğrafyanın temel ilgi alanlarından birisidir. Yerel, bölgesel, ulusal ve küresel düzeyde ekonomik faaliyet hacminin ve refahın arttığı dönemler ile üretimin azalıp fakirliğin yaygınlaştığı kriz dönemlerinin çok çeşitli faktörlerle açıklanması ekonomik coğrafyanın hedeflerinden bazılarıdır. Tüm ekonomik faaliyetler mekânsal bir boyut içerdiğinden, insanların yaşam mücadelesi sırasında karşılaştıkları tüm konular ekonomik coğrafyanın ilgi alanına girmektedir. Bugünün dünyası hem ülke içi hem de ülkeler arasında ciddi eşitsizlikler içermektedir ve coğrafya küreselleşme çağında ekonomik ve sosyal ilişkileri anlamak ve eşitsizlikleri görmek açısından önemli bir rol üstlenmektedir.

AMAÇ 2 *Ekonomik coğrafyadaki temel kavramları küreselleşme bağlamında değerlendirmek*

Ekonomik coğrafyada en sık karşılaşacağımız temel kavramlar küreselleşme, dengesiz kalkınma ve konumdur. Seçilen bu anahtar kavramlar temel coğrafi kavramlar olan ölçek, mekân ve yer ile ilişkilendirilmektedir. Ölçek yerel, bölgesel, ulusal ve küresel boyutta ortaya çıkan faaliyetlerin değişik coğrafi seviyelerini belirtir. Mekân insanı çevreden belli bir ölçüde ayıran ve içinde eylemlerini sürdürmesine olanak tanıyan boşluk ve sınırları gözlemciler tarafından algılanabilen uzay parçası olarak tanımlanabilir. Kısaca mekân kavramı fiziki mesafeyi ve alanı ifade etmektedir. Yer ise bir grup insanın bir araya gelerek ona anlam ve önem yükledikleri belirli bir alandır. Dünyanın çeşitli yerlerindeki ekonomik faaliyetler mal, para bilgi akışları yoluyla ve insanlar arası iletişimle birbirine bağlanırlar. Bu tür ilişkiler yeni olmayıp çağlar boyunca farklı yerlerdeki insanlar arasında malların değiş tokuşunu içeren ticari ilişkiler her zaman var olmuştur. Ancak küreselleşme kavramı son dönemlerde bu tür ilişkilerin hacminde ve kapsamında yaşanan artışa vurgu yapmaktadır. Emtia zincirlerinin, üretimin farklı aşamalarının değişik yerlerde gerçekleştirildiği özel bir coğrafi niteliği bulunmaktadır. Üretim sürecinin bazı aşamalarında daha fazla değer yaratılıp daha fazla kâr elde edildiği için, zincirin halkaları arasında kâr paylaşımı konusunda eşitsizlikler yaşanabilmektedir. Örneğin teknoloji düzeyi geri kalmış, kendi ürününü geliştiremeyen ve marka yaratamayan ülkeler montaj sanayiine yönelmek durumunda kalırlar. Giderek derinleşen ve çok boyutlu hâle gelen küreselleşme süreci, ülkelere büyüme ve gelişme yönünde önemli fırsatlar sunduğu gibi, bazı tehdit ve riskleri de beraberinde getirmektedir. Eşitsiz ya da dengesiz kalkınma olarak adlandırabileceğimiz bu olgu, kapitalist ekonomik sistemin doğasında yer almakta olup, yatırım ve büyüme eğiliminin belli bölgelerde yoğunlaştığını ifade etmektedir.

AMAÇ 3 *Ekonomik coğrafyanın tarihsel gelişimini açıklamak*

Ekonomik coğrafyanın kökeni ve tarihsel gelişimi ile ilgili çeşitli yorumlar bulunmaktadır. Bazı araştırmacılara göre ekonomik coğrafyanın köklerini ticaret yollarını ve ulaşım modellerini geliştirmeyi amaçlayan İngiliz sömürgeciliğinde aramak gerekir. Ünlü iktisatçı Alfred Marshall endüstriyel yığınlar kavramını ilk ortaya atan ve sanayide ölçek ekonomilerinin önemini vurgulayan ilk bilim adamıdır. 1920'li yıllarda coğrafyanın çevre ve insan ilişkileri boyutu ön plana çıkmaya başlamıştır. Soyut ulaşım modelleri içeren kentsel ekonomi araştırmaları, metropollerin yapısı ve erişilebilirliği ile ilgili çalışmalar 1970'li yıllarda ekonomik coğrafyanın temel ilgi alanları olmuştur. 1970'lerin başında özellikle sanayileşmiş şehirlerde politika, yoksulluk, toplumsal sınıflar gibi konulara ilgi artmış, pozitivizmden, marksizm ve politik aktivizme doğru kayma başlamıştır. Tüm bu değişimler

ekonomik coğrafyayı, bağımlılık teorisi ve Dünya Sistem Teorisi gibi diğer sosyal bilimlerde baskın olan teorilerin etkisine sokmuştur. Dünya sistem teorisi, dünyanın merkez ve çevre olarak bölündüğünü ve bunlar arasında yapısal ve kurumsallaşmış bir iş bölümü olduğunu savunur. Bağımlılık Teorisi az gelişmiş ülkelere yapılan yardımların asıl amacının, yoksul ülkeleri yardım veren ülkenin ekonomik kıskacına almak olduğunu ileri sürer.

AMAÇ 4 *Ekonomik coğrafyanın kapitalist ve politik ekonomik sistemle ilişkisini değerlendirmek*

Ekonomik ve sosyal sistemler kaynakların nasıl kullanılacağını, işlerin nasıl organize edileceğini ve refahın nasıl dağıtılacağını belirler. Kısaca ekonomik sistem iktisadi sorunun çözümü için bir ekonominin organize edilme biçimidir. Ulusların tercih etmek zorunda oldukları iktisadi sistemler feodalizm, kapitalizm, sosyalizm ya da karma ekonomik sistemdir. İktisadi sistemler arasında kapitalizm dünyanın büyük bölümünde tercih edilen ve uygulanmakta olan üretim biçimidir. Kapitalist sistemde üretim ve tüketimin coğrafi olarak ayrılır. Dünyanın herhangi bir yerinde üretilen bir ürün, dünyanın farklı bir yerinde tüketilir ve bunu sağlamak için de lojistik ve dağıtım ağlarına ihtiyaç duyulur. Politik ekonomi, ekonomiyi bireylerin kendi çıkarlarına göre şekillenen kurallarla işleyen ayrı bir yapı olarak değil, politik ve sosyal içeriği ile analiz eder. Rasyonel birey varsayımına dayanan ana akım iktisatçıların aksine, politik iktisatçılar ekonomik faaliyetin sosyal ilişkilere dayandığına inanırlar. Bu sosyal ilişkiler işçiler, işverenler, tüketiciler, üreticiler gibi ekonomik sistem içindeki farklı gruplar arasındaki ilişkilerdir.

AMAÇ 5 *Ekonomik coğrafyadaki temel teorik yaklaşımları ve aralarındaki farklılıkları açıklamak*

Ekonomik coğrafya dinamik ve sürekli kendini yenileyen ve birbirinden farklı yaklaşımlar içeren bir disiplindir. Ekonomik coğrafyanın gelişimine yön veren 4 temel teorik yaklaşım vardır: Bumlar Neoklasik konum teorisi, davranışsal yaklaşım, yapısalcı yaklaşım ve post yapısalcı yaklaşımdır. 1950 ve 1960'lı yıllarda parlayan konum teorisi ekonomik faaliyetlerin dünya üzerindeki dağılımını açıklamaya çalışır. Bu ekonomik coğrafya yaklaşımı neoklasik iktisat teorisinin model bazlı yaklaşımını kullanarak ekonomik faaliyetlerin konumunu inceler. Neoklasik konum teorisine göre firmaların merkezi bir yerde olmaları önemlidir. Çünkü firmaların pazarları değil Pazar alanları vardır. Davranışsal yaklaşım, satın alma ve tüketim faaliyetlerimizi incelerken ekonomik modellere ek olarak teknolojik, psikolojik ve sosyolojik etkenlerin de içinde olduğu teorilerin ortaya atılması gerektiğini savunan yaklaşımdır. Davranışsal yaklaşımın aksine Marksist politik iktisat yaklaşımı, sosyal ilişkileri analizin merkezine yerleştirerek, sınıf kavramına vurgu yapmıştır. 1990'lı yılların ortalarından itibaren post yapısalcı görüşlerden yeni bir ekonomik coğrafya türü ortaya çıkmıştır. Yeni ekonomik coğrafyanın en önemli katkısı ekonomik olayların sosyal, kültürel ve politik bağlamdan ayrı değerlendirilemeyeceği görüşüdür.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi ekonomik coğrafyada en fazla incelenen konulardan biridir?

a. Tüketimde fayda maksimizasyonunun sağlanması
b. Üretim ve tüketim etkinliklerinin yeryüzündeki mekânsal farklılıklarının incelenmesi
c. Toplam talebin arttırılması amacıyla kamu harcamalarının arttırılması
d. Üretimde etkinlik sağlamak amacıyla teknolojik gelişmelerin takip edilmesi
e. Doğal ortamın korunması amacıyla tarımsal ilaçlarla mücadele edilmesi

2. Ekonomik coğrafya yaklaşımında ekonomilerin işleyişini açıklayabilmek için kullanılan en temel değişken aşağıdakilerden hangisidir?

a. Talep koşulları
b. Arz koşulları
c. Teknoloji düzeyi
d. Coğrafi konum
e. Araştırma ve geliştirme harcamaları

3. Aşağıdakilerden hangisi ekonomik coğrafyanın kapsamına giren konulardan biri **değildir**?

a. Bölgesel farklılıklar
b. Endüstriyel kümelenmeler
c. Merkez-çevre farklılığını yaratan inovasyon
d. Girişimcilik ve erişilebilirlik
e. Ürün ve hizmet pazarlaması

4. Dünyanın tek bir mekân olarak algılanabilecek ölçüde sıkışıp küçülmesi anlamına gelen kavram aşağıdakilerden hangisidir?

a. Küreselleşme
b. Sanayileşme
c. Minimizasyon
d. Politizasyon
e. Yapısalcılık

5. Aşağıdakilerden hangisi küreselleşmenin yarattığı olumsuz sonuçlardan biridir?

a. Yeni teknolojilerin, işin farklı mekânlarda yapılmasına olanak sağlaması
b. Paranın dünya üzerinde serbestçe dolaşımının sağlanması
c. Hem ülke içi hem de ülkeler arası eşitsizliklerin artması
d. Firmaların konum seçiminde özgür olması
e. Firmaların yetişmiş elemanları bulma ve verimliliği arttırma şansı bulması

6. Yatırım ve büyüme eğiliminin belli bölgelerde yoğunlaşması aşağıdakilerden hangisi ile ifade edilir?

a. Kapitalist ekonomik sistem
b. Tekelci rekabet
c. Küreselleşme
d. Dengesiz kalkınma
e. Entegrasyon

7. Dünyanın merkez ve çevre olarak bölündüğünü ve bunlar arasında yapısal ve kurumsallaşmış bir iş bölümünün olduğunu savunan teori aşağıdakilerden hangisidir?

a. Keynesyen tüketim teorisi
b. Cobb Douglas Üretim teorisi
c. Yatırım teorisi
d. Bağımlılık teorisi
e. Dünya sistem teorisi

8. Aşağıdakilerden hangisi 1990 sonrası dönemde ekonomik coğrafyada yaşanan gelişmelerden biri **değildir**?

a. Yeni ekonomik coğrafya teorisinin ortaya çıkması
b. İlginin sanayileşmiş ekonomilerden gelişmekte olan ekonomilere doğru kayması
c. Kentsel ekonomi araştırmalarına ilginin artması
d. Ekonomik coğrafyacılarla kalkınma iktisatçıları arasındaki ilişkilerin artması
e. Coğrafya'ya özgü niteliklerin küresel ağlarla birleştirilmesi

9. Neoklasik konum teorisinin özellikleri ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır**?

a. Nihai ürünleri tüketiciye ulaştırmanın nakliye maliyeti yoktur.
b. Firmaların merkezi bir yerde olmaları önemlidir.
c. Firmaların pazarları değil pazar alanları vardır.
d. Dengesiz kalkınma geçici bir durumdur.
e. Nakliye maliyetlerinden dolayı pazar alanı çok fazla genişletilemez.

10. Yığınlaşma ekonomilerinde, firmaların birbirlerinden bağımsız olarak aldıkları kararlarla diğerlerinin giderlerinde yarattıkları azaltıcı etkilerin ifadesi aşağıdakilerden hangisidir?

a. Fayda maksimizasyonu
b. Dışsal ölçek ekonomileri
c. Kümelenme avantajları
d. Rekabet üstünlüğü
e. Fırsat maliyeti

Yaşamın İçinden

Coğrafi işaretlerle "markalaşma" atağı
Tarih: 26-09-2015 11:39:12 **A**$^{+}$ **A**$^{-}$

Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanı Fikri Işık, AB nezdinde tescil edilen coğrafi işaretlerin Türkiye'nin uluslararası markalaşmasında büyük önem taşıdığını belirterek, "Mevcut durum itibarıyla 183 tescilli coğrafi işaretimiz bulunuyor, 201 başvurunun işlemleri ise devam ediyor" dedi.

Bakan Işık, AA muhabirine, Türk Patent Enstitüsü'ne (TPE) yapılan coğrafi işaret başvuruları ve tescil sonuçları hakkında açıklamalarda bulundu.

Coğrafi işaretlerin, yöresel ürünlerin geleneksel özellik ve kalitelerinin korunarak gelecek nesillere aktarılmasını sağladığına işaret eden Işık, aynı zamanda bölgelerine ve üreticilerine marka değeri ve dolayısıyla da ekonomik değer kazandırdığını söyledi.

Işık, Türkiye'de coğrafi işaretlerin korunması konusunda yapılan çalışmaların daha sistemli ve etkili yürütülmesi amacıyla Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı öncülüğünde, TPE koordinatörlüğünde hazırlanan Ulusal Coğrafi İşaret Strateji Belgesi ve Eylem Planı'nın temmuzda Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girdiğini hatırlattı.

"Bu yıl 21 yeni başvuru daha yapıldı"

Eylem planıyla coğrafi işaretlerin ulusal ve uluslararası alanda etkin şekilde korunması için toplumca benimsenmiş coğrafi işaret sistemi oluşturulmasının hedeflendiğini anlatan Işık, coğrafi işaretli ürünlerden elde edilen katma değerin artırılmasıyla kalkınma sürecine destek sağlanmasının amaçlandığını belirtti. Eylem planında belirlenen hedeflere ulaşılması noktasında paydaşlar arası iş birliğinin önemini vurgulayan Işık, ilgili kurum ve kuruluşlara da önemli sorumluluklar düştüğünü ifade etti.

Işık, mevcut durum itibarıyla 183 tescilli coğrafi işaretin bulunduğunu ve 201 başvurunun işlemlerinin ise devam ettiğini bildirdi. Bu yıl 21 yeni coğrafi işaret başvurusunun daha yapıldığına dikkati çeken Işık, ayrıca "Balıkesir Höşmerim Tatlısı", "Tokat Kebabı" ve "Edremit Körfezi Yeşil Çizik Zeytin" için yapılan coğrafi işaret başvurularının da tescil edildiğini kaydetti.

"Antep Baklavası AB nezdinde koruma altında"

AB nezdinde tescil edilen coğrafi işaretlerin Türkiye'nin uluslararası markalaşmasında büyük önem taşıdığının altını çizen Işık, "Antep Baklavası/Gaziantep Baklavası, AB nezdinde koruma altına alınmış olan coğrafi işaretimiz. Aydın İnciri, Afyon Sucuğu, Afyon Pastırması ve Malatya Kayısısı ise inceleme aşamasında bulunan coğrafi işaretlerimiz olarak yer alıyor" diye konuştu.

Kaynak: Tescilli ve başvuru aşamasındaki coğrafi işaretlere, "http://www.tpe.gov.tr/TurkPatentEnstitusu/geographicalList/" ve "http://www.tpe.gov.tr/TurkPatentEnstitusu/geographicalRegisteredList/" linklerinden ulaşılabiliyor.
http://www.olay.com.tr/cografi-isaretlerle-markalasma-atagi/44549/

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. b	Yanıtınız yanlış ise "Ekonomik Coğrafyanın Tanımı ve Kapsamı" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. d	Yanıtınız yanlış ise "İktisatta Ekonomik Coğrafyanın Yeri ve Önemi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. e	Yanıtınız yanlış ise "Ekonomik Coğrafyanın Kapsamı" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. a	Yanıtınız yanlış ise "Küreselleşmenin Ekonomik Coğrafyaya Etkisi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. c	Yanıtınız yanlış ise "Küreselleşmenin Ekonomik Coğrafyaya Etkisi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. d	Yanıtınız yanlış ise "Ekonomik Coğrafyanın Temel Kavramları" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. e	Yanıtınız yanlış ise "Ekonomik Coğrafyanın Tarihsel Gelişimi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. c	Yanıtınız yanlış ise "Ekonomik Coğrafyanın Tarihsel Gelişimi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. a	Yanıtınız yanlış ise "Ekonomik Coğrafyada Temel Teorik Yaklaşımlar" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. b	Yanıtınız yanlış ise "Ekonomik Coğrafyada Temel Teorik Yaklaşımlar" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Ülkemizde bölgelerin ekonomik kalkınma açısından farklı düzeylerde olduklarını söyleyebiliriz. Doğu batı yönünde ve iç ve sahil kesimleri arasında sosyoekonomik gelişmişlik farkları bulunmaktadır. Gayri safi katma değere katkı ve sanayi üretimi açısından Marmara ve İç Anadolu Bölgeleri, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'ne göre çok daha öndedir. Benzer bir yapıyı kişi başına gelir düzeylerinde de görebiliriz. Bu dengesiz kalkınmanın birçok nedeni olabilir. Bunlardan biri coğrafi konum ve fiziki koşullardır. Fiziki koşulların uygun olmaması, doğa koşullarının çetin olması, ulaşım imkanlarının yeterli olmaması ekonomik gelişmeyi engellemiş olabilir. Bir başka neden yetişmiş insan gücünün yani beşerî sermayenin eksikliğidir. Pazar alanlarının darlığı, yetersiz yatırımlar, uygun tarım alanlarının olmaması diğer faktörler olarak sıralanabilir.

Sıra Sizde 2

Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelere bağlı olarak konumun ve yerin öneminin kalmadığını ya da eskiye göre öneminin azaldığı düşünülebilir. Ancak bunlar ekonomik coğrafyanın sonunu getirmez. Sanayi ürünlerinin üretileceği yerin seçimi, nakliyesi, montajı hâlen önemini korumaktadır. Sadece bilgisayar üzerinden yapılan işlemler finans gibi alanlarla sınırlıdır. Ayrıca tüm dünyadaki finansal işlemlerin takip edildiği Londra, New York gibi finans merkezleri hâlen önemini korumaktadır. Ekonomik faaliyetler ulusal boyutları aşıp uluslararası hâle geldikçe değişik yerler arasındaki bağlantılar artmakta, rekabet yoğunlaşmakta, eşitsizlikler artmakta ve coğrafya hiç olmadığı kadar önemli hâle gelmektedir. Bu nedenle ekonomik coğrafi yaklaşım modern ekonomik dünyayı tüm karmaşıklığı ile anlamak ve değerlendirmek için en iyi yöntemlerden biridir.

Sıra Sizde 3

1970'lerin sonlarından itibaren Çin'in hızlı ekonomik kalkınması doğu ve güney bölgelerin kıyı şeridindeki şehirleri ile ortada yer alan şehirler arasında refah açısından önemli farklılıklar yaratmıştır. Birleşik Krallık gibi gelişmiş ülkelerde de kuzey ve güney bölgeler arasında gelişmişlik farkları bulunmaktadır. Bu durumu Türkiye açısından değerlendirecek olursak, bölgelerin ekonomik kalkınma açısından farklı düzeylerde olduklarını söyleyebiliriz. Ülkemizde doğu-batı yönünde ve iç ve sahil kesimleri arasında sosyo-ekonomik gelişmişlik farkları önemini korumaktadır. Küresel ölçekte düşünürsek, dengesiz kalkınma açısından en belirgin örnek son otuz yılda dinamik bir büyüme bölgesi olarak ortaya çıkan Doğu Asya olmuştur. Gelişmiş ülkeler içerisinde de ondukuzuncu yüzyılın cazip üretim alanları olan kömür ve çeliğe dayalı sanayi kolları önemini yitirirken, bilgisayar, mikroişlemciler gibi yeni teknolojiye ağırlık veren bölgeler yeni büyüme alanları olarak ortaya çıkmıştır.

Sıra Sizde 4

1990 sonrası ekonomik coğrafyada 70 li yıllarda yaşanan krizlerin etkisi ile ortaya çıkan çeşitli kaymaların etkisi görülmektedir. Ekonomik coğrafyanın yeniden doğuşu olarak değerlendirebileceğimiz "Yeni Ekonomik Coğrafya" ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda uluslararası şirketlerin ortaya çıkışını ve alan etkilerini daha iyi anlamak, devam eden küreselleşmeyi açık bir bölgesel süreç olarak değerlendirebilmek için ekonomik coğrafyacılar, coğrafyaya özgü zenginlikleri küresel ağlarla birleştirme çabasına girmişlerdir. Bu çaba küresel ürün zincirleri kullanılarak ekonomik sosyolojinin artan etkisi ile desteklenmiştir. Ekonomik coğrafya alanındaki bir başka yenilik de ilginin sanayileşmiş ekonomilerden, gelişmekte olan ekonomilere kayması ve sonrasında ekonomik coğrafyacılarla kalkınma iktisatçıları arasındaki ilişkilerin artmasıdır. Daha önce sadece gelişmiş ülkeler ekseninde yürütülen araştırmalar, küreselleşme ile birlikte tüm dünyaya yayılmıştır.

Sıra Sizde 5

Belli konumlarda toplanan ya da yığınlaşan firmaların birçok avantajları vardır. Firmalar yığınlaşma ekonomilerinden ve ölçek ekonomilerinden faydalanabilirler. Ölçek ekonomileri içsel veya dışsal olabilir. Eğer firma sayısı yeterli ise, bazı uzmanlık isteyen işler uzmanlaşmış kişiler ya da firmalar tarafından yapılabilir. Örneğin tüm firmaların ayrı muhasebeci istihdam etmesi yerine, hepsinin muhasebe kayıtları profesyonel bir muhasebe firması tarafından tutulabilir. Böylece firmalar tam zamanlı muhasebeci çalıştırmak yerine, gerektiğinde muhasebe firmasından destek alarak maliyetlerini düşürüp karlarını arttırabilirler.Yığınlaşan firmalar birbirlerine girdi ve pazar yaratırlar. Yığınlaşmanın olduğu bölgede yetişmiş bir iş gücü havuzu oluşur. Firmalar bu havuzdan nitelikli eleman seçebilirler. Ayrıca firmalar arasında bilgi alışverişi de mümkündür.

Yararlanılan Kaynaklar

Aoyama, Y., Murphy J.T., Hanson S., (2011). **Key Concepts in Economic Geography**, Sage Publications, London.

Brakman, S., Garretsen, H. and Marrewijk C., (2009). **The New Introduction to Geographical Economics,** Cambridge University Press, UK.

Coe, N. M., Kelly, P. F. and Yeung, H. (2012). **Economic Geography A Contemporary Introduction,** Wiley, United States of America.

Combes, P., Mayer T. and Thisse, J. (2008). **Economic Geography The Integration of Regions and Nations**, Princeton University Press, Princeton.

Doğruel, F. (2010). **Yeni Ekonomik Coğrafya ve Türkiye'de İmalat Sanayinin Konsantrasyonu**, TÜCAUM, VI. Ulusal Coğrafya Sempozyumu 2010, Ankara.

Friedman, L. T. (2006). **Dünya Düzdür Yirmibirinci Yüzyılın Kısa Tarihi,** Boyner Yayınları, İstanbul.

Harvey, D. (1989). **The Condition of Postmodernity,** Blackwell, Oxford.

Karabağ, S. ve Şahin, S. (2006). **Türkiye Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası,** Gazi Kitabevi, Ankara.

Krugman, P. (1991). **Increasing Returns and Economic Geography,** Journal of Political Economy, Vol. 99, No 3, Chicago.

Küçüker, C. (2000). **Yeni Ekonomik Coğrafya ve Kalkınma,** Ekonomik Yaklaşım, vol. 11, issue 38, pages 1-45.

Mackinnon, D. and Cumbers, A. (2007). **An Introduction to Economic Geography Globalization, Uneven Development and Place,** Pearson Education, England.

Marx, K. (2011). **Kapital,** Cilt 1, Yordam Kitap.

Sokol, M. (2011). **Economic Geography,** University of London International Programmes Publications Office.

T.C. Kalkınma Bakanlığı, Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018, Ankara.

Vertova, G. (2006). **The Changing Economic Geography of Globalization,** Routledge Taylor & Francis Group, London and New York.

2

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Küreselleşme olgusu ve ekonomik küreselleşmeyi açıklayabilecek,
- Coğrafi keşifler, Sanayi Devrimi ve bilim ve teknoloji alanındaki ilerlemeleri uluslararası ticarete etkilerini analiz edebilecek ve gelişimini açıklayabilecek,
- II. Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde uluslararası ticaretteki gelişmeleri açıklayabilecek ve bu sürece etki eden faktörleri değerlendirebilecek,
- Küreselleşme ve rekabet ilişkisini değerlendirebilecek,
- Uluslararası ticarette rekabeti teorik ve uygulama boyutuyla değerlendirebilecek bilgi ve becerilere sahip olabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Küreselleşme
- Küreselleşme Dalgaları
- Coğrafi Keşifler
- Sanayi Devrimi
- İktisadi Liberalizm
- Altın Standardı
- Rekabetçi Devalüasyon
- Dünya Ticaret Örgütü (WTO)
- Hizmetler Ticareti Genel Anlaşması (GATS)
- Rekabet
- Rekabetçi Üstünlük
- Küresel Rekabet Endeksi

İçindekiler

Ekonomik Coğrafya → Küreselleşme Sürecinde Uluslararası Ticaret ve Rekabet

- GİRİŞ
- KÜRESELLEŞME KAVRAMI
- KÜRESELLEŞME SÜRECİNİN ULUSLARARASI TİCARETE ETKİSİ
- KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE DIŞ TEORİLERİNDE GELİŞMELER
- II. DÜNYA SAVAŞI'NDAN SONRA ULUSLARARASI TİCARETTE GELİŞMELER
- ULUSLARARASI HİZMETLER TİCARETİNDE GELİŞMELER
- KÜRESELLEŞME VE REKABET

Küreselleşme Sürecinde Uluslararası Ticaret ve Rekabet

GİRİŞ

Küreselleşme (globalleşme) kavramı 1980'li yılların sonlarına doğru yaygın olarak kullanılmaya başlanmışsa da küreselleşmeden kast edilen süreci, bazı yaklaşımlar milattan önce (M.Ö) toplumlar arasındaki ticari ilişkilerin başladığı dönemlere kadar uzatabilmektedir. Çok eski bir geçmişe sahip olan küreselleşme olgusunu pek çok unsur (ekonomik, kültürel, siyasal, sosyal, teknolojik vb.) etkilemiştir. Aynı şekilde küreselleşme de başta ekonomik ve sosyal değişkenler olmak üzere pek çok unsuru etkilemiştir. Bu etkilere göre küreselleşme ekonomik, ticari, sosyal, kültürel gibi pek çok açıdan ele alınmakta ve tanımlanmaktadır.

Yukarıda belirtildiği gibi küreselleşmenin karşılıklı etkileşim içinde olduğu değişkenlerden bir tanesi de dış ticarettir (uluslararası ticaret). Ülkeler/toplumlar arasında artan ticari ilişkiler pek çok alanda yeni ilişkilerin gelişmesine ve küreselleşmenin farklı boyutlarının (ekonomik, kültürel, siyasal, sosyal, teknolojik vb.) ortaya çıkmasına yol açmıştır. Dış ticaret, ulusal ekonomileri üretim, tüketim, rekabet ve teknolojik açılardan etkilerken, toplumları da tüketimde zevk ve alışkanlıklar, kültürel, siyasal ve sosyal olmak üzere pek çok açıdan etkilemektedir. Doğal olarak dış ticaretle karşılıklı etkileşim içinde olan küreselleşme bu değişkenleri etkilemektedir.

KÜRESELLEŞME KAVRAMI

Günümüzde en çok tartışılan kavramlarından biri olan küreselleşmenin bireyleri, toplumları, ulus devletleri, ulusal ekonomileri, uluslararası ve bölgesel ilişkileri, temel hak ve hürriyetler gibi pek çok alanı etkilediği bir gerçektir. Bu gerçeği görmezlikten gelme ve dikkate almama rasyonel bir davranış değildir. Bu durumda yapılması gereken küreselleşme olgusunun iyi etüt edilmesi, söz konusu süreçten nasıl daha çok fayda sağlanacağını araştırmak ve gereğini yapmaktır. Geçmiş deneyimler küreselleşmenin tüm kesimleri aynı şekilde etkilemediğini göstermektedir. Bu noktada ülkelerin gelişmişlik düzeyleri, küreselleşme sürecinin iyi analiz edilip ona göre politikalar üretilmesi ve kurumlar yaratılması önemli role sahiptir.

Takip eden başlıklarda küreselleşme tanım ve kapsamı ile küreselleşmenin uluslararası ticaret ve rekabet etkileşimi üzerinde durulacaktır. Bazı başlıklarda konunun altyapısının oluşturulması bakımından detay bilgiler verilmişse de bu bilgiler neden-sonuç ilişkisi bakımından önemlidir.

Küreselleşme Tanımı ve Ekonomik Küreselleşme

Küreselleşme çok boyutlu bir kavram olup genel olarak sınır ötesi ekonomik, siyasi, sosyal, kültürel, teknolojik, kültürel, ekolojik vb. konularda ilişkilerin artması şeklinde tanımlanabilir.

Küreselleşmeye ilişkin genel kabul görmüş bir tanım bulunmamaktadır. Bu durum birazda küreselleşme çok boyutlu olmasından kaynaklanmaktadır. Küreselleşme genel olarak sınır ötesi ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel ilişkilerin olarak tanımlanır. Bunlara ek olarak küreselleşmenin teknolojik, ekolojik vb. pek çok boyutu vardır. Küreselleşme süreci ile ülkeler ve toplumlar arasındaki keskin sınırlar yavaş yavaş esnemekte, ülkeler ve toplumlar birbirlerine yaklaşmakta, bu yakınlaşma her alanda görülmektedir. Küreselleşme süreci karşısında Soğuk Savaş döneminin Doğu Bloku dahi direnememiştir.

Günümüzde ulusal ekonomiler dünya ekonomisi ile daha fazla entegre olmuşlardır. Bir ülkedeki tüketim ve üretim kalıbı çok kısa sürede diğer ülkelerde yaygınlaşabilmektedir. Malların standart hale gelmesi ile tüm dünya pazarları için ortak üretim yapılmaktadır. Dünyanın farklı yerlerindeki fabrikalarda üretilen parçalar üçüncü bir ülkede montajı yapılarak tüketiciye sunulmaktadır. Bu gelişme, ekonomik küreselleşmenin bir sonucudur. Ülkeler arasında mal, sermaye ve emek hareketliliğinin önündeki engellerin en asgari düzeye inmesi, ekonomik ilişkilerin gelişmesine büyük katkı sağlamaktadır. İletişim teknolojisindeki yenilikler sayesinde verilerin, imajların ve sermayenin dolaşımı aşırı boyutlara ulaşmıştır ve birçok alanda sınır ya da bölge kavramı ortadan kalkmaktadır. Bu sayede üretim süreci uluslararası bir süreç haline gelirken, toplumların tüketim kalıpları giderek birbirine yaklaşmaktadır.

Ekonomik Küreselleşme: İş gücü, sermaye, mal (ve hizmet) piyasalarının yanı sıra teknolojinin uluslararası nitelik kazanması şeklinde kazanması tanımlanabilir. Ekonomik küreselleşmenin ticari, mali ve üretim olmak üzere üç boyutu vardır.

Küreselleşmeyi ekonomi boyutuyla iş gücünün, sermayenin, teknolojinin, mal (ve hizmet) piyasalarının uluslararası nitelik kazanması ve ülke pazarlarının uluslararası nitelik kazanması olarak açıklayabiliriz. Ekonomik küreselleşmede kendi içinde ticari küreselleşme, mali küreselleşme ve üretimin küreselleşmesi olarak üçe ayırabiliriz. Ticari küreselleşme 1947'de imzalanan ve 1948'de yürürlüğe giren Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) ile başlar. GATT, dış ticaretin önündeki başta tarifeler olmak üzere diğer engelleri kaldırmayı hedeflemektedir. Mali küreselleşme, sermaye hareketlerinin önündeki engellerin azalması (hatta ortadan kalkması) ile gerçekleşmiş, bu noktada Uluslararası Para Fonu (IMF), Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (IBRD), GATT, Uluslararası Ödemeler Bankası (BIS) ve diğer uluslararası kuruluşların faaliyetleri ile bilgi ve iletişim teknolojisindeki yenilikler sayesinde ulusal para ve sermaye piyasalarının dünya piyasalarına tam entegrasyonunu ifade eder. Üretimin küreselleşmesinde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının önündeki engeller azalması, çok uluslu şirketlerin (ÇUŞ) faaliyetlerinin yaygınlaşması ve ticaretin serbestleşmesi önemli role sahiptir.

Küreselleşme Dalgaları ve Küreselleşmeye Etki Eden Faktörler

Bazı yaklaşımlar göre küreselleşme sürecini milattan önce başlatsa da genel kabul gören yaklaşım Sanayi Devrimi'nin başlangıcıdır. Fakat Sanayi Devrimi öncesindeki gelişmelerin küreselleşme sürecine etkisi göz ardı edilemez. Worldbank (2002), Ocampo ve Martin (2003) ise küreselleşme sürecinin ilk dalgasını "Sanayi Devrimi" ile başlatmaktadır. Buna karşılık ekonomik küreselleşme ile ilgili bazı yaklaşımlarda "Sanayi Devrimi öncesi" birinci dalga içinde yer alır. Mittelman (2000) küreselleşmeyi 3 dalgaya ayırmış, birinci dalga 16.yüzyıl öncesinde başlar *(küreselleşmenin öncesi), ikinci dalga* kapitalizmin başlangıcı ile 1970'lere kadar olan dönemi kapsar *(küreselleşmenin gelişmesi),* üçüncü dalga ise 1970'li yıllarda başlamaktadır *(küreselleşmenin hızlanması)*.

16 ve 17. yüzyıllarda Avrupalı devletlerin altın ve diğer doğal kaynaklara sahip olma, yeni pazarlar bulma gibi emperyalist yaklaşımlarla ticaret anlaşmaları yapma ve sömürge oluşturma çabaları küreselleşmeye katkıda bulunmuştur. Bu tarihsel süreçlerin dışında küreselleşme sürecine etki eden gelişmeler; bilim ve teknolojideki yenilikler, ulaşım ve iletişimdeki (haberleşmedeki) ilerlemeler, bilgi ekonomisinin yaygınlaşması, liberal ve neoliberal politikaların yükselişi ve çok uluslu şirketlerin faaliyetleri şeklinde sıralanabilir.

Başka bir yaklaşıma göre küreselleşmeyi etkileyen gelişmeler üç başlıkta toplanabilir. *İlki uluslararası taşımacılık ve haberleşme (iletişim) alanındaki yeniliklerdir* (vapur, demir yolu, kanal ve telgraf). Söz konusu yenilikler ticaretin önündeki en büyük engellerden taşıma maliyetlerini büyük ölçüde azaltmıştır. Sanayi Devrimi ile üretimde ciddi artışlar meydana gelirken, taşımacılıktaki yenilikler de ticaret maliyetleri ve süresini aşağı çekmiştir. Bu süreçte coğrafi keşiflerin uzak mesafeli ticareti mümkün kılması göz ardı edilmemelidir. *İkincisi* serbest piyasa ekonomisini ön plana çıkaran *iktisadi liberalizm*dir. Adam Smith ve David Ricardo gibi iktisadi liberalizmi savunan klasik iktisatçıların dış ticaretin önündeki engellerin kaldırılmasına yönelik görüşlerinin kabul görmesi, ülkeler arasında ticaretin gelişmesine katkı sağlamıştır. *Üçüncüsü* 1870-1914 döneminde uygulanan *altın standardı* hem dış ticareti geliştirmiş hem de uluslararası sermaye hareketliliğini artırarak ekonomik küreselleşmeyi olumlu yönde etkilemiştir.

Küreselleşme sürecinde en önemli dalgalardan biri de II. Dünya Savaşı sonrası dönemdir. Bu dönemde ticaretin önündeki özellikle tarife engellerinin kaldırılması ve bölgesel düzeyde ekonomik iş birliği ve/veya bütünleşme hareketlerinin yaygınlaşması, uluslararası ticaretin önündeki engellerin azalmasına ve gümrük duvarlarının yavaş yavaş ortadan kalkmasına neden olmuştur. 1960 ve 1970'li yıllarda teknoloji alanında yaşanan yenilikler ülkeler/ekonomiler arasındaki sınırların ortadan kalkmasına ve ekonomilerin, kültürlerin arasındaki karşılıklı etkileşimin artmasına ve önceden ticarete konu olmayan pek çok mal ve hizmetin artık dış ticaretin birer parçası haline gelmesine neden olmuştur.

KÜRESELLEŞME SÜRECİNİN ULUSLARARASI TİCARETE ETKİSİ

Her ne kadar küreselleşme dalgaları Sanayi Devrimi ile başlatılsa da Sanayi Devrimi öncesindeki gelişmeler de küreselleşme süreci ve dış ticaret açısından önemlidir. Coğrafi keşifler ve sömürgecilik faaliyetleri, Sanayi Devrimi'ni hazırlayan ve küreselleşmeye önemli katkı sağlayan gelişmelerdedir.

Coğrafi Keşifler Öncesinde Uluslararası Ticaret

Coğrafi keşifler öncesinde İpek Yolu, Baharat Yolu ve Kral Yolu ile gerçekleşen doğu-batı ticareti, dolaylı ve sınırlı da olsa küreselleşmeye katkı sağlamıştır. Bu yollarla yapılan ticaret özellikle Akdeniz'de ticarete odaklanmış şehir ve toplumların zenginleşmesine ciddi katkı sağlamıştır. 11.yy'dan itibaren başta Venedik olmak üzere pek çok liman şehri ciddi bir refah artışı sağlamış, üstelik İslam dünyası ile Bizans (Hristiyan) dünyası arasında köprü işlevi görmüştür. Venedik ve Ceneviz, İstanbul üzerinden doğuyla ticari ilişkiler kurarak güçlü ekonomiler haline gelmiştir. İtalyan ana karasının Floransa ve Prato gibi kentleri mal üretimi ve mali ekonomileri doğuyla yapılan ticaretin önemli merkezleri olmuştur.

1204'te Haçlı Seferleri sırasında İstanbul işgal edildiğinde, kent Asya (özelikle Hindistan) ile yapılan ticaretin merkezi konumunda idi. Buradaki ürünlerin büyük bir kısmı yukarı İtalya, Kuzey ve Güney Almanya'da üretilen ürünlerden oluşmakta idi. Avrupalı soylular kontrol ettikleri köy ve kentlerden elde ettikleri gelirlerden daha fazlasını kontrol ettikleri ticaret yollarından (İskandinav ülkelerinden Doğu Avrupa ve oradan da Kuzey Almanya'nın ticaret merkezlerine uzanır) elde etmişlerdir.

14 ve 15.yy'da ticaretin gelişmesine dolaylı katkı yapan gelişmeler; gemileri ve malları korsanlara ve deniz kazalarına karşı güvence altına alan sigortacılığın gelişmesi, Akdeniz'deki liman şehirlerinde borsanın kuruluşu, dış ticarette takasın yerine para kullanılması ve buna bağlı olarak altın ve gümüşe olan talebin artması sayılabilir. Bunun sonucunda para ticaretinin başlaması ve madenciliğin gelişmesi şeklinde sıralayabiliriz.

Coğrafi Keşiflerin Uluslararası Ticaret Etkisi

1453'te İstanbul'un fethi ile Hindistan ticaret yolunun kontrolü, büyük ölçüde Osmanlı İmparatorluğu'na geçmiştir. Dolayısıyla Avrupalı tacir ve soyluların ticaretten elde etmiş oldukları gelirler azalmıştır. Avrupalılar yeni ticaret yolları arayışlarına girmişlerdir. Zengin Hindistan'a deniz yoluyla ulaşma çabası, büyük coğrafi keşiflerle sonuçlanmıştır. Bu konuda askeri ve siyasi açıdan merkezi güce sahip olan İspanya ve Portekiz öncü olmuştur. Portekizliler Afrika'nın etrafını dolaşarak Hindistan'a ulaşırken (Ümit Burnu'nun keşfi (1488)), İspanyollar ise 1500'lerin ilk yıllarında Atlas Okyanusu'nu aşarak Amerika kıtasına ulaşmışlardır.

Coğrafi keşiflerle birlikte önceden bilinen önemli ticaret yollarının (İpek Yolu, Baharat Yolu, Kral Yolu) ticaret hacmi ve önemi azalmıştır. Bu ticaret yollarının Anadolu, Mezopotamya, İran, Afganistan, Yemen gibi pek çok coğrafyadaki önemli merkezleri ticari kayba uğramıştır. Ümit Burnu'nun keşfiyle doğu-batı hattındaki ticaret, Afrika kıyılarından sağlanmaya başlamıştır. Ticaret yollarının iç denizlerden Atlantik'e kaymasıyla birlikte Venedik ve Lübeck gibi eski ticaret merkezleri de önemini yitirmiştir.

Coğrafi keşiflerle birlikte ticarette ön plana çıkan ülkeler üstünlüklerini korumak için deniz kuvvetlerine önem vererek ticaretin daha güvenli yapılmasına çalışmışlardır. İlk başta İspanya ve Portekiz önemli deniz gücüne sahip iken, daha sonra Hollanda ve İngiltere bu üstünlüğü ele geçirmişlerdir. Avrupa devletleri arasındaki rekabet, dünya ticaretinin hızla gelişmesine önemli katkı sağlamıştır. Bu dönemde sömürgeci devletlerin yanı sıra uzak mesafeli ticaret yapan şirketler de üstünlüklerini korumak için çeşitli tedbirler almışlardır. Söz konusu şirketler ordu kurmuş, savaşlara girmiş, devletlerle anlaşmalar imzalayarak imtiyazlar elde etmiş, para basmış ve adalete hükmetmiştir. Şirketler faaliyetlerini yürütürken, kendi devletleri de (Britanya, Hollanda, Fransa) onları silahlı güçleri ile desteklemişlerdir. Doğu Hindistan Şirketi, Britanya Krallığı'ndan elde etmiş olduğu imtiyazlarla Doğu ve Güneydoğu Asya'da bir ticaret tekeli haline gelmiş, 1707'den 19. yy'ın ortalarına kadar Britanya emperyalizminin bir aracı olarak faaliyet göstermiştir.

15 ve 16.yy'lardaki keşiflerin ardından 17 ve 18.yy'larda uluslararası ticaret yıllık ortalama yüzde 1 büyümüştür. Coğrafi keşifler ve yeni ticaret yollarının bulunmasını takip eden üç yüzyılda dünyada uzak mesafeli ticarette ciddi bir patlama yaşanmış, söz konusu dönemde uluslararası ticaret dünya gelir oranı iki kat artmıştır. 19.yy'ın başlarından itibaren uluslararası ticaret çok hızlı bir şekilde büyüyerek yüzde 4 gibi seviyelere çıkmıştır. Coğrafi keşifler ile Avrupa ile Asya arasında yeni bir deniz yolu açılmış oldu. Avrupalılar batı yarımküreyi ele geçirerek bu sayede 16. ve 17. yüzyıllarda ekonomik kaynak arzını önemli bir ölçüde genişletebilmiştir.

Avrupalılar, Uzakdoğu'da Çin ve Japonya'ya kadar ilermiş, batıda ise Kuzey ve Güney Amerika'nın keşfi büyük ile büyük bir güç elde etmişlerdir. Bu gelişmenin ekonomik ve sosyal hayata yansımalarına bakıldığında yeni sömürgecilik hareketleriyle birlikte başta altın ve gümüş olmak üzere kıymetli madenlere akın başladı, yeni ürünler (*kahve, kakao, şeker kamışı, domates, mısır, tahıl, pirinç, çeşitli tropik mevyeler*) keşfedildiği için özellikle Avrupa'nın beslenme alışkanlıkları değişti.

SIRA SİZDE 1 **Yeni ticaret yollarının bulunmasına karşılık uluslararası ticaret daha fazla gelişebilir miydi?**

Sömürge Savaşı ve Uluslararası Ticaret

Keşifler sonucunda uygulama şansı bulan sömürgecilik ve emperyalizm, ortaçağ Avrupasının kendini yenilemesine, her alanda zenginleşmesine (ekonomik, bilimsel, düşünsel, kültürel ve sosyal alanda) ve Sanayi Devrimi'nin temeli sayılan gelişmelerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Sonuçta ülkeler (toplumlar) arasındaki ekonomik, ticari, askeri, siyasi

ve sosyal ilişkiler ister tek taraflı kazanca isterse iki taraflı kazanca olsun Avrupa'da ikinci küreselleşme dalgasını yaratacak Sanayi Devrimi'ne de zemin hazırlamıştır.

İngiltere'nin Ön Plana Çıkması

İlk başta Avrupalı sömürgeci (emperyal) devletleri diğer ülkelerin koloni bölgelerine müdahale etmemişlerdir. 1588'de Büyük Britanya (İngiltere) İspanya'yı yenerek bu ülkenin denizlerdeki hakimiyetine son vermiştir. İngiltere 1651'de çıkardığı *Seyrüsefer Kararnamesi* ile Hollanda'nın ticari etkinliğine son vermiştir. Bu kararname ile İngiliz limanlarında yapılan yolcu ve yük taşımacılığının yaklaşık dörtte üçünü (%75'ini) İngiliz gemileri yapmaya başlamıştır. İngiltere ve Fransa arasındaki rekabette Yedi Yıl Savaşları'nın (1756-1763) ardından Fransa, Amerika'daki sömürgelerinin büyük bir kısmından çekilmek zorunda kalmıştır. İngiltere, Fransa'yı Hindistan'dan çıkmaya zorlamış, Plasey Savaşı (1757) neticesinde, bölgeden Fransızlar çekilmiştir. Sonuçta Amerika ve Hindistan tam anlamıyla Britanya'nın nüfuz bölgesi haline gelmiştir. Bu sayede Britanya İmparatorluğu ticaret yollarını kontrolü altına almış, ticaret ve mali alanda İngiliz hegomanyası I. Dünya Savaşı'na kadar sürmüştür.

İngiltere, Hindistan'ı hem doğal kaynak deposu hem de kendi sanayi için bir pazar olarak görmüştür. Teknolojik yenilikler İngiliz tekstil üreticilerine Hint tekstilciler karşısında ciddi bir avantaj sağladığı için Hint tekstil sanayi İngiliz üreticilerin hakimiyetine girmiştir. İngilizler Afyon Savaşları (1840-1842) ile Çin pazarını İngiliz ve Hint mallarına açmışlardır. İngiltere diğer sömürgeci devletlerle denizde koloni topraklarında yapmış olduğu mücadelenin yanı sıra üçüncü ülkelerle yapmış olduğu anlaşmalarla kendi üreticilerine yeni pazarlar açmıştır.

Osmanlı-İngiliz Ticaret Anlaşması

Osmanlı İmparatorluğu, kendisine bağlı Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanını bastırmak için İngiltere'den (Büyük Britanya'dan) yardım istemiş, bu yardım karşılığında 1838'de imzalanan Balta Limanı Anlaşması ile İngilizlere önemli ayrıcalıklar tanınmıştır. Osmanlı İmparatorluğu-Büyük Britanya Ticaret Anlaşması (bilinen adıyla Balta Limanı Anlaşması), Britanya'ya (kısaca İngiltere'ye) ciddi imtiyazlar tanımış, İngiliz vatandaşları İmparatorluk sınırları içinde Osmanlı vatandaşlarından daha az vergi ödeyerek ticaret yapma imkânına kavuşmuştur. Bu anlaşma Osmanlı ekonomisine ciddi zararlar vermiştir. Tarım, sanayi ve ticarette üstün olan İngilizler yerli üretici ve tüccarın piyasadan çekilmesine neden olmuştur. Anlaşmada Britanya'nın çıkarları ön plandadır. Peki, Osmanlı, ekonomisini kötü etkileyecek bu anlaşmayı niçin imzalamıştır? Osmanlı, imparatorluk sınırları içinde kaybolan askeri ve siyasi otoritesini yeniden sağlamlaştırmak için ekonomiye pek çok olumsuz etkisi olan tavizleri vermiştir. Bu tavizlerden bazıları;

- Tekel sistemi kaldırılacak. Britanyalılara diledikleri miktarda hammaddeyi satın alma imkânı verilecek,
- İngiltere herhangi bir malını iç ve dış pazarlarımızda doğrudan satabilecek,
- Britanya vatandaşları Osmanlı ürünlerini Osmanlı vatandaşından yerli tüccarlarla aynı vergi koşulları altında satın alma hakkına sahip olacak,
- Britanyalı tüccarlar, iç ticarette yerli tüccarlardan fazla vergi ödemeyecek,
- Britanya ile olan transit ticaretten alınan vergi resmi olarak kaldırılacak,
- Büyük Britanya gemileriyle gelen Britanya malları için bir defa gümrük ödendikten sonra, mallar alıcı tarafından nereye götürülürse götürülsün bir daha gümrük ödenmeyecek,
- Britanya vatandaşlarından mal alım ve nakillerde belge istenmeyecek,
- Yabancı mallar boğazlardan serbestçe geçebilecek,

- Antlaşma sürekli olacak ve bundan tüm Avrupa devletleri yararlanacaktır.

Avrupalı devletler sömürgecilik faaliyetlerini yürütemedikleri ülkeleri ise serbest ticaret anlaşmaları kontrol altına almışlardır.

> *Avrupalı güçler çevre bölgelere dayattığı serbest ticaret anlaşmaları bu ülkelerin ham madde konusundaki karşılaştırmalı üstünlüklerinin kaybolmasına neden olmuştur. Düşük gümrük vergileri ile birleşen taşıma maliyetlerindeki düşüş, tekstil ürünlerini ve henüz olgunlaşmamış diğer sanayi faaliyetlerini İngiltere'nin rekabetine açık hale getirdi ve onların büyük bir bölümünü yok etti. Örneğin Osmanlı İmparatorluğu'nda, 1820'lerde sadece yüzde 3 olan tekstil ithalatları 1870'lere gelindiğinde yurtiçi piyasanın neredeyse %75'ine ulaştı. (Alıntı: Rodrik, 2011, s. 123).*

Sömürge Döneminde Üçlü Ticaret

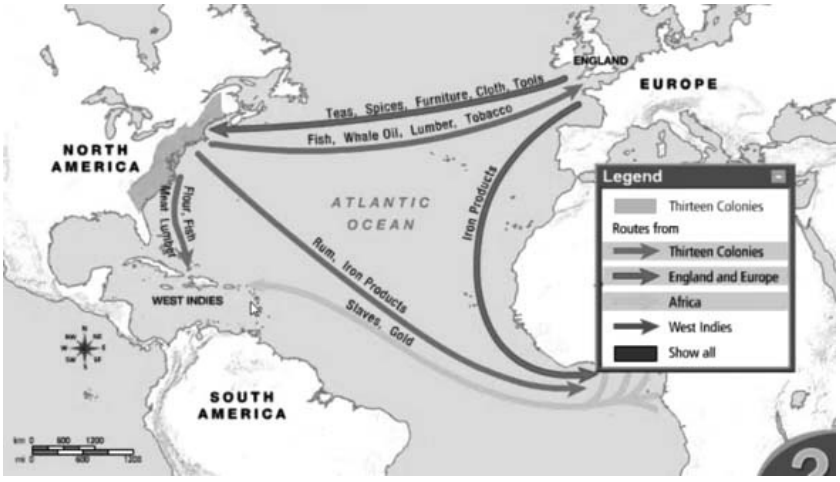
Sömürge döneminde Batı Afrika, Karayip (ve/veya Amerikan kolonileri) ve Avrupalı sömürgeci devletler arasında ticaret üçgeni kurulmuştur. Afrika köle, altın ve diğer değerli madenler, Karayipler ve Kuzey Amerika şeker kamışı, tütün ve pamuk ve İngiltere ise tekstil, rom ve çeşitli mamül ürünler ihraç etmiştir. Bu ticaret daha çok Avrupalı kolonyal (sömürgeci) devletlerin lehine, Afrika, Karayipler ve Amerika'daki kolonilerin aleyhine olmuştur.

Sanayi Devrimi'nin ardından gerçekleşen yenilik ve icatlar, tarım ve sanayi sektörlerinde önemli verimlilik artışları sağlamıştır. Bunun yanı sıra söz konusu yenilikler ile İngiltere (Büyük Britanya), sömürgecilik faaliyetlerine İspanya ve Portekiz'den sonra başlamış olmasına rağmen, ciddi bir askeri güç elde etmiş, bu sayede mücadele içinde olduğu ülkelere (İspanya, Portekiz, Fransa ve Hollanda'ya) karşı üstünlüğü ele geçirmiştir.

Yeni ticaret güzergahlarının keşfinden sömürgeci devletlerin yanı sıra ticaret yollarını kontrol eden tüccarlar pamuk, çivit, Brezilya ahşabı ve fildişinin yanısıra kıymetli maden ve baharatlar ticaretinden inanılmaz kazanç elde ettiler. Doğu Hindistan Şirketi ve Hudson's Bay gibi şirketlerin yaptığı ticaret, sömürgelerdeki zenginliklerin sömürgeci Avrupa devletlerine taşınmasına olanak sağlamıştır. Tüccarlar, çok uluslu şirketler ve sömürgeci devletler, merkantilizmin etkisiyle ekonomik refah açısından altın, gümüş ve diğer kıymetli madenlerin olduğu bölgelere akın etmişler.

Harita 2.1

Üçlü Ticaret Yolları.

Kaynak: *https://www.eduplace.com/kids/socsci/books/applications/imaps/maps/g5s_u3/#top(26.12.2015)*

Alman Gümrük Birliği ve Uluslararası Ticarete Etkileri

İngiltere'nin serbest ticareti dayatarak kendi ürünlerine pazar oluşturduğu dönemde sanayileşme sürecine sonradan katılan ülkeler serbest ticarete mesafeli yaklaşmışlardır. Alman iktisatçı Friedrich List, Alman sanayisinin serbest ticaret şartlarında sanayileşme konusunda kendisine göre çok daha ileride olan İngiliz ve Fransız firmaları ile rekabet edemeyeceğini ileri sürmüştür. Almanya'nın sanayileşmenin ilk aşamalarında mutlaka yüksek gümrük vergileri ve diğer teşviklerle sanayisini koruması gerektiğini belirtmiştir.

List, sanayileşme hamlesinin başarılı olması için mutlaka Alman devletleri arasında bir iç pazar (gümrük birliği) kurulması gerektiğini, gümrük birliği dışında kalan ülkelere karşı da mutlaka yerli sanayiyi korumak için yüksek tarife oranlarının (gümrük vergilerinin) uygulanması gerektiğini belirtmiştir.

List'in öne sürdüğü Alman Gümrük Birliği (*Zollverein*) Anlaşması, Prusya'nın öncülüğünde 22 Mart 1833'te imzalanarak 1 Ocak 1834'te yürürlüğe girmiştir. Alman sanayisi küçük devletler yerine daha geniş bir iç pazara üretim yapmaya başlamışlardır. Gümrük birliği öncesinde Alman devletleri arasındaki dış ticaretin önünde çok sayıda engel bulunmakta ve yüksek gümrük vergilerinin yanı sıra yapılan sınırlar ve ülke içindeki kontroller dış ticaretin gelişmesini engellemekte idi.

Gümrük birliği ile Alman devletleri arasında ticari engeller azaltılırken birlik dışındaki ülkelere karşı Alman ürünleri tarife (gümrük vergileri vb.) ve tarife dışı diğer kısıtlamalarla korunmuştur. 1834 yılından I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar olan dönemde Alman Gümrük Birliği yürürlükte kalmıştır. I. Dünya Savaşı'nın Almanya'nın Versay Anlaşması ile diğer ülkeler arasında bölünmesi gümrük birliğinin sonu olmuştur. Zollverein, Alman devletleri arasında gümrükleri indirerek nispeten geniş bir pazar yaratırken, uluslararası ticareti tamamen serbestleştirmemiş, Alman sanayi, İngiliz ve Fransız sanayi ile rekabet edecek konuma gelene kadar koruma altına alınmıştır. Alman devletleri arasındaki gümrük birliği küresel bir ticari serbestleşme değil, bölgesel bir ticari serbestleşmeyi sağlamıştır.

Sanayi Devrimi

Sanayi Devrimi'nin 1780'de İngiltere'nin Lancashire şehrinde başladığı tahmin edilmektedir. Sanayi Devrimi bir süreçtir. Farklı yaklaşımlar bu süreci çeşitli aşamalara ayırarak ele almışlardır. Bu ünitede Sanayi Devrimi üç aşamaya ayırılarak ele alınmıştır. *Birinci aşama* 1780-1870 arası dönemi kapsar. Bu aşamada teknolojik yenilikler, yoğunlukla pamuklu dokumada (tekstilde) kullanılmıştır. İngiltere'de başlayan sürece diğer ülkeler ancak 19.yy'nın başlarından itibaren dahil olmuşlardır. Sanayi Devrimi'nde *ikinci aşama*nın başlangıcı, 1870 yılı olarak ifade edebilir. Bu aşamada çelik üretim yöntemleri geliştirilmiş, elektrik, içten patlamalı motorlar, Atlantik-ötesi telgraf, radyo vs. gibi buluşlar gerçekleşmiştir. Söz konusu buluşlar ulaşım ve haberleşme alanında ciddi kolaylıklar getirmiştir. Bu dönemde demir yollarının inşası, madencilik (kömür, demir ve daha sonra çelik) ve makine sanayi hızla gelişmiştir. Diğer yandan tahıl üretimi artmış, yeni iç pazar alanı gelişmiştir. Tarım dışı alanlarda üretim kitlesel tüketimi karşılayacak düzeyde değildir. Bu aşama, proto-endüstri ile tam gelişmiş endüstri eşiği olarak nitelendirilir. *Üçüncü (son) aşama* ise bilgisayarın keşfi ile başlamaktadır.

Yıl	ABD	Britanya	Almanya	Fransa	Rusya	Diğer Gelişmiş Ülkeler	Diğerleri
1830	2,4	9,5	3,5	5,2	5,6	13,3	60,5
1860	7,2	19,9	4,9	7,9	7,8	15,7	36,6
1913	32,0	13,6	14,8	6,1	8,2	17,8	7,5

Tablo 2.1
Dünya Sanayi Üretiminin Yüzdesel Dağılımı (1830-1913).

Kaynak: *WTO*

Sanayi Devrimi ve Uluslararası Ticarete Etkileri

Sanayi Devrimi'nin ardından her alanda yaşanan yenilikler ekonomik, toplumsal, kültürel ve siyasi (politik) alanda ciddi değişiklikler yaratmıştır. Teknolojik gelişmeler başta olmak üzere pek çok gelişme, küreselleşme sürecinin boyutunun genişlemesine yol açmıştır. Artık yerel ekonomiler, bölgesel ve küresel ekonomiler ile daha sıkı ilişkiler içine girmiş, uzmanlaşmaya bağlı olarak bağımlılıklar artmış, üretim ve ticaretin boyutları genişlemiştir.

İktisadi Liberalizm'in Doğuşu

Sanayi devrimi ile birlikte ortaya çıkan yenilikler, üretim süreçlerinde emeğin (kas gücünün) yerini alarak ciddi bir üretim patlamasına neden olmuştur. Başta Büyük Britanya (İngiltere) olmak üzere diğer ülkeler üretim artışı neticesinde ortaya çıkan talep fazlası ürünler için yeni pazar arayışlarına başlamıştır. Bu ise klasik iktisatçıların ileri sürdüğü iktisadi liberalizm anlayışı ile serbest ticaret anlayışını geliştirmiştir.

18.yy'den itibaren İngiltere'de (Britanya'da) devletin sanayi ve ticarete müdahale etmemesine dayalı iktisadi liberalizm uygulanmış, İngiltere Sanayi Devrimi ile yakalamış olduğu başarıyı serbest piyasa ve serbest ticaret ile taçlandırmış, rakibi olan ülkelere (başta Fransa olmak üzere) karşı üstünlük kurmuştur. İngiltere her ne kadar iktisadi liberalizm uygulamış olsa da bazı uygulamaları serbest ticarete engel olmuştur. 1791'de İngiltere'de yürürlüğe giren "Tahıl Yasaları" ile tahıl ithalatına yüksek gümrük vergisi konulmuştur. Bu yasa toprak sahiplerinin çıkarlarına hizmet etmekteydi ve serbest ticareti savunan İngiltere'de serbest ticarete karşı konulan bir engel idi. İngiltere 1846'da Tahıl Yasalarını kaldırarak merkantilist anlayışın kalıntıları temizlenmiştir.

İktisadi Liberalizm, Teknolojik Yenilikler ve Uluslararası Ticaret

Sanayi Devrimi'nin sağladığı yenilikler ve iktisadi liberalizm, küreselleşmenin itici güçleridir. Sanayi Devrimi'nin *birinci aşama*sında (1780-1870) teknolojik yenilikler, yoğunlukla pamuklu dokumada (tekstilde) kullanıldığından İngiltere'de hiç pamuk yetişmediği ve İngilizler daha çok yünlü giydikleri halde bu ülke pamuklu kumaş üretiminde ilk sıraya yükselmiştir. 1806'ya doğru İngiltere ihracatının yaklaşık yarısı pamuklu dokumadan elde edilmekteydi. Artan üretime bağlı olarak ham madde (pamuk) ihtiyacı da artmıştır. Pamuk ithalatı yirmi yılda 2,5 milyon kg'den 30 milyon kg'ye çıkmıştır. İngiltere ihtiyacı olan ham maddeyi (pamuk) karşılamak için Kuzey Amerika'nın güneyi, Batı Hint Adaları, daha sonra Mısır ve Hindistan'a yönelik sömürge faaliyetlerini artırmıştır.

Sanayi Devrimi'nin *ikinci aşama*sındaki buluşlar ve yenilikler, ulaşım ve haberleşme alanında ciddi kolaylıklar getirmiştir. 1870'den sonra buhar makinasıyla çalışan daha geniş çelik gemilerin yapımı hız, kapasite ve maliyet açısından deniz yolu ile yük taşımacılığını daha cazip hale getirmiştir. Bu sayede dünyanın farklı yerlerindeki daha fazla ürün dünya (özellikle Avrupa) pazarlarına daha fazla ulaşabilir hale gelmiştir.

Paul Krugman (1995) 1869 yılını küresel ekonominin başlangıcı olarak ifade etmektedir. En önemli gerekçesi ise Süveyş Kanalı'nın açılması ve Birleşmiş Pasifik (Union Pacific) Demir yolu tamamlanmasının bu yılda gerçekleşmesidir. Böylece I. Dünya Savaşına kadar olan dönemde buharlı makinalar ve demir yolları buğday ve yün gibi standart mallara daha kolay ulaşabilecekleri küresel pazarlar yaratmıştır. 1858 yılından itibaren Atlantik Okyanusu'nun altına telgraf hattının döşenmesi yaklaşık elli yıllık bir süreçte dünyanın temel ekonomik bölgeleri arasında etkin bir iletişim imkânı sağlamıştır. Ek olarak 1914'de Panama Kanalı'nın açılması, uluslararası ticaretin gelişmesine ciddi katkılar sağlamıştır.

	1870	1913	1950	1973	1980	1990	1995	2000	2005	2010	2014
Dünya İhracatı/ Dünya GSYH	4,6	7,9	5,5	10,5	18,4	15,5	16,9	19,4	22,3	23,4	24,4

Tablo 2.2
Dünya İhracatının Dünya GSYH'sındaki Payı (1870-2014).

Kaynak: *WTO*

Serbest ticaretin önemli uygulayıcısı olan İngiltere'de (Birleşik Krallıkta) Tahıl Yasalarının yürürlükten kaldırılmasıyla serbest ticaretin önü açılmıştır. Serbest ticaretten yana olan pamuk tekstilcileri sayesinde Manchester dünyada (Avrupa'da) önemli tekstil üretim ve ticaret merkezi haline geldi. 18.yy boyunca İngiliz hükümeti yerli üreticilerin üstünlüğünü korumak için tedbirler alırken, kıta Avrupası ve Hintli tekstil üreticilerinin rekabetçiliğini azaltmak için uluslararası gemi taşımacılığı ve tarife politikalarında bir dizi kısıtlamaları kaldırmıştır.

İktisadi Liberalizm ve teknolojik yeniliklerin uluslararası ticaretin gelişimine etkilerini açıklayınız.

SIRA SİZDE 2

Uluslararası Ticaretin Gelişimini Etkileyen Faktörler

Teknolojik yenilikler, icatlar, coğrafi keşifler, haçlı seferleri ve siyasi gelişmeler (Bizans'ın çöküşü, Moğol istilası gibi) ticaret rotalarını, ortaklarını ve aracılarını değiştirmiştir. Uluslararası ticaretin ağırlık merkezi Akdeniz'deki İtalyan limanlarından Kuzey'deki limanlara kaymış, bağlı olarak uzak mesafeli ticaret gelişmiş, artan sömürgecilikle birlikte köle ticareti yaygınlaşmıştır. Artan dış ticaret Avrupa'da ciddi bir servet birikimi sağlayarak orta sınıfı geliştirmiştir. Diğer taraftan Avrupa ülkeleri kendi ürünlerine yeni pazarlar yaratmışlardır. Taşıma maliyetlerinin yüksek olduğu dönemde dış ticarete (uzak mesafeli) konu olan ürünler büyük ölçüde lüks mallardan oluşurken, taşıma (ulaşım) alanındaki yenilik ve gelişmelere bağlı olarak maliyetlerin azalması daha büyük hacimli ve lüks sayılmayacak malların da uzak mesafeli dış ticaretini mümkün kılmıştır.

Küreselleşmede Sanayi Devrimi'nden önce başlayan süreç, Sanayi Devrimi'nde ulaşım ve haberleşme (iletişim) alanındaki yenilik ve gelişmeler, her türlü ekonomik faaliyetin (üretim, tüketim, dağıtım, pazarlama ve rekabetin) boyutunu genişletmiştir. Önceleri yerel (ulusal) düzeyde değerlendirilen birçok unsur artık küresel ölçekte değerlendirilir hale gelmiştir.

Ekonomilerin dışa açılmasında üretim, tüketim ve büyümede artık kendi sınırlarına ulaşan ekonomilerin yeni pazar ve ham madde kaynağı arayışları etkili olmuştur. Üretimde uzmanlaşma ve iş bölümü, uluslararası ticaretin hızla gelişmesine katkı sağlamıştır. Tablo 2. 2'den görüldüğü gibi 1870-1913 döneminde dünya ihracatının dünya GSYH'sına oranı yüzde 4,6'dan yüzde 7,9'a çıkmıştır.

19.yy'a gelindiğinde ekonomik küreselleşmeyi hızlandıran unsurlar, sermaye hareketliliği ve belli ürünlerde geniş bir dünya pazarının oluşması şeklinde sıralanabilir. Sermaye hareketliliği yatırımcılara yabancı şirketlerde hisse sahibi olma, daha sonra yatırım yapma imkânı tanımıştır. Özellikle doğrudan yabancı sermaye yatırımı ülkeler arasındaki ekonomik küreselleşmeye katkı sağlamıştır.

Altın Standardı ve Uluslararası Ticaret

Altın standardı ilk olarak 1821 yılında İngiltere'de uygulanmaya başlamıştır. Dünyada altın para standardı 19. yüzyılın ikinci yarısından I. Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar (1870-1914) kesintisiz biçimde uygulanmıştır. İktisadi liberalizm altın standardının uygulandığı dönemde zirveye ulaşmıştır. Altın standardının ilk uygulayıcısı İngiltere serbest

dış ticareti savunmuştur. Bu dönemde kısmen koruyucu gümrük vergilerine başvurulmuş ve milli paraların dış değerlerine müdahalede bulunulmuşsa da büyük ölçüde serbest ticaret uygulanmıştır. İngiltere serbest dış ticaretten önemli ölçüde faydalanmıştır. Bunun nedenleri; 1600'lı yıllardan bu yana sömürgecilik faaliyetlerinden elde ettiği servet (altın, gümüş ve diğer kıymetli madenler), güçlü donanması ile ticaret yollarını kontrol altında tutması, Sanayi Devrimi'ni ilk gerçekleştiren ülke olması, tekstil ve diğer endüstri dallarında ciddi bir karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olması ve diğer ülkeler ile imzalamış olduğu ticaret anlaşmaları sayesinde geniş pazarlara hitap etmesi şeklinde sıralanabilir.

I. Dünya Savaşı ile altın standardı fiilen sona ermiştir. 1914'den sonra çoğu ülkenin (Amerika Birleşik Devleti'nin hariç) savaş harcamalarını karşılayacak kadar altının olmaması nedeniyle klasik altın standardı sona ermiştir. 1914-1924 dönemde sadece ABD doları altına bağlı kalmıştır. Savaştan sonra diğer ülkeler yeniden altın standardına dönmeye çalışmışlarsa da enflasyon ve rekabet güçlerindeki değişmeleri dikkate almadan ulusal paraları savaş öncesi dönemdeki kurdan altına bağlamaları, altın standardının sağlıklı işlemesine engel olmuştur. Altın standardına tekrar dahil olan ülkeler devalüasyon yapmak zorunda kalmıştır. Bu gelişmelerin üzerine 1929'da başlayan Büyük Buhran (1929 Dünya Ekonomik Krizi) altın standardının sonunu hazırlamıştır.

1930'lı Yıllardan II. Dünya Savaşı Sonrası Dönemde Uluslararası Ticarette Gelişmeler

Devalüasyon: Ülke parasının dış değerinin ani ve iradi bir hükümet kararıyla düşürülmesidir.

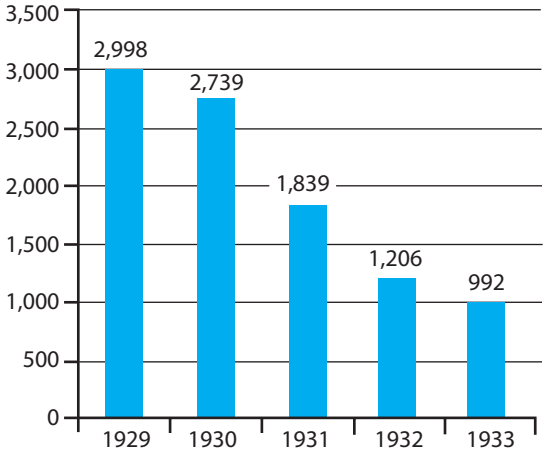
Rekabetçi Devalüasyon (Kur Savaşı): Uluslararası ticarette ülkelerin birbirlerine karşı rekabet avantajı sağlamak amacıyla kendi ulusal para birimlerinin dış değerini düşürmesine (düşük tutmasına) diğer ülkeler de kaybolan (azalan) rekabet avantajlarını korumak için aynı yönde adımlar atması durumunda ortaya çıkar.

1930 yılında Credit Anstalt adlı Avusturya bankasının iflasının ardından, altına yönelik artan talep karşılanamamış, başta Almanya olmak üzere birçok ülke denetimi uygulamaya başlamış daha sonra ülkeler de birer ikişer altın standardından ayrılmışlardır. Altın standardının ortadan kalkması ile ulusal paralarında birbirlerine dönüştürülmesi önemli ölçüde zorlaştığından (hatta imkânsız hale geldiğinden) ülkeler arasında iki taraflı (bilateral) ödeme anlaşmaları ile bu sorun giderilmeye çalışılmış ama başarılı olunamamıştır.

Altın standardının büyük ölçüde son bulması dünya ticaretinin genişlemesine olumsuz yansımış, uluslararası ticaret hacminde ciddi daralmalar gerçekleşmiştir. Ülkeler döviz denetimi ve katlı kur uygulamalarına başvurmuşlardır. Diğer taraftan ülkeler dış ticaret açıklarını kapatmak, yerli üretimi artırmak ve işsizliği azaltmak gibi amaçlarla gümrük vergilerini yükseltmişlerdir. Örneğin ABD 1930 yılında Smooth Hawley tarife yasası ile gümrük vergilerini yükselterek ithalatı kısmıştır. 1930-1932 döneminde ABD ithalatı yüzde 41,2 oranında azalmıştır. İthalattaki bu düşüşün yaklaşık yüzde 22'sinin Smooth Hawley tarifelerinden kaynaklandığı tespit edilmiştir.

Ülkeler ihracatı teşvik etmek ve ithalatı kısmak için devalüasyonu bir araç olarak görmüşler, diğer ülkeler de ihracat pazarlarını kaybetmemek ve ithalatlarını kısmak için devalüasyona başvurunca (rekabetçi devalüasyon ortaya çıkınca) dünyada üretim ve dış ticaret hacmi ciddi ölçüde daralmıştır. Grafik 2. 1'de görüldüğü gibi 1933'te dünya ticareti 1929 yılının üçte birine denktir (ticaret üçte iki azalmış). Ülkelerin yerli üretimleri artırmak, işsizliği aşağı çekmek ve dış ticaret açığını kapatmak gibi güdülerle yürürlüğe koyduğu bu politikalar komşuyu zarara sokma (beggar my neighbour) politikası olarak tanımlanır.

Grafik 2.1

Büyük Buhran Döneminde (1929-1933) Dünya Ticareti (ABD Doları (altın standardı).

Kaynak: *WTO, World Trade Report 2013, s. 52*

I ve II. Dünya Savaşları, liberal dış ticaret düzenini önemli ölçüde ortadan kaldırmış, 1930'lu yıllarda başlayan rekabetçi devalüasyon (komşuyu zarara sokma) politikaları ticaretin yanı sıra sermaye akımı ve göçleri olumsuz etkilemiştir. 1913-1950 döneminde dünya ekonomisi 1870-1913 dönemine göre daha yavaş büyümüştür. Bu gelişmede çoğu ülkenin içe dönük politikalara ağırlık vermesi etkili olmuştur. 1913-1950 döneminde dünya ticareti dünya gelirinden daha yavaş büyümüştür. 1870-1913 döneminde artan ticaret/gelir oranı, I. Dünya Savaşı'nın başlaması ile düşme eğilimine girmiştir.

Bretton Woods Konferansı Sonrasında Uluslararası Ticarette Gelişmeler

1944'te Bretton Woods'ta toplanan Birleşmiş Milletler Para ve Finans Konferansı'nda imzalanan "Bretton Woods Anlaşması" ile uluslararası ödemelerde kullanılacak yeni bir sistem geliştirilmiştir. Anlaşma hükümleri uluslararası para sistemi olarak "altın dolar standardı"nı kabul etmektedir. Altın dolar standardında dolar altına bağlanmış (1 ons altın=35 dolar) ve diğer ülke paraları da dolara bağlanmıştır. Belirlenen kurların dalgalanmalarına sınırlama getirilerek dış ticaretteki kur riski önemli ölçüde ortadan kalkmıştır. Bu gelişmeler ödemeler dengesindeki sorunlar nedeniyle dış ticarete kısıtlama getirmeyi zorlaştırmıştır.

Bretton Woods Anlaşması ile ülkelerin ödemeler dengesinde sorunlarla karşılaşan ülkelere yardım etmek için Uluslararası Para Fonu (*International Monetary Fund: IMF*) kurulmuştur. Böylece ödemeler dengesinde sorunlarla karşılaşan ülkelerin gümrük vergilerini yükseltmelerinin önüne geçilerek uluslararası ticaretin gelişmesi sağlanmıştır. Sonuçta uluslararası ödemeler ve döviz kuru ile ilgili belirsizliklerin önemli ölçüde ortadan kalkması dünya ticaretine olumlu yansımıştır.

Bretton Woods Anlaşması döviz kuru ve uluslararası ödemelerle ile ilgili belirsizlikleri ortadan kaldırarak uluslararası ticaretin gelişmesine önemli katkı sağlamış, fakat uluslararası ticaretin gelişmesine esas katkıyı II. Dünya Savaşı sonrasında imzalanan Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması yapmıştır.

Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması ve Uluslararası Ticaret

Uluslararası ticaretin gelişmesinde en önemli gelişme 1947 yılında imzalanıp, 1948 yılında yürürlüğe giren Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması'dır (General Agreement on

Tariffs and Trade: GATT). GATT ile gümrük tarifelerinin indirilmesi (indirilen tarifelerin tekrar yukarı çekilmesinin önüne geçilmiş) ve miktar kısıtlamalarının (kotalar) istisnalar hariç yasaklanması hedeflenmiştir. Mamül mallar üzerindeki gümrük tarifeleri (kısaca tarifeler) %40'tan %5'ler düzeyine inmiştir. Tarife engellerinin azalması ile dünya ticareti önemli ölçüde gelişmiştir.

Tarifelerin Önemini Kaybetmesi ve Yeni Korumacılık Anlayışının Ortaya Çıkışı

GATT ile birlikte tarifelerin azaltılmasıyla klasik korumacılık anlayışı bitmiş, tarife dışı kısıtlamalar ile **yeni korumacılık** anlayışı gelişmiştir. Tarifelerin önemini kaybetmesi ile kendi sanayilerini korumak isteyen ülkeler tarife dışı kısıtlamalara yönelmişlerdir. 1960'lı yılların sonuna doğru özellikle serbest ticareti savunan ülkeler damping iddiaları nedeniyle pek çok sektörde (çelik, otomobil, tekstil ve dokuma sektörleri gibi) anti-damping vergileri uygulamaya başlamışlardır.

Tarife dışı kısıtlamaların tespiti, karşı tedbirlerin alınması zaman aldığından tarife dışı engeller, serbest ticaretin önündeki en önemli engeller haline gelmiştir. Özellikle gelişmiş ülkelerin çeşitli çevre, sağlık ve kalite standartlarını gerekçe göstererek tarife dışı kısıtlamalara başvurdukları görülmektedir. Örneğin ABD'de imalat sanayiinde %6 olarak görünen nominal gümrük tarifesi anti damping vergileri eklediğinde imalat sanayiinde koruma tarifedışı engellerle %23'e çıkabilmiştir. Damping, anti damping, sübvansiyon, telafi edici vergiler, çevre standartları, gümrük işlemleri, mevsimsel gümrük vergileri, miktar kısıtlamaları, gözetleme ve izleme tedbirleri, gönüllü ihracat kısıtlamaları tarife dışı engellere örnek verilebilir.

Sanayileşmiş ülkeler ticaretin serbestleştirilmesi sürecinde karşılaştırmalı üstünlüklerinin olmadığı sektörlerde ticari serbestleşmeye mesafeli durmuşlardır. Sanayileşmiş ülkelerin ticari serbestleşme konusundaki samimiyetleri ile ilgili bir gelişme ise *gönüllü ihracat kısıtlamaları*dır. Çoğu sanayileşmiş ülke önceden karşılaştırmalı üstünlüklerinin olduğu sektörlerde üstünlüklerini diğer ülkelere (gelişmekte olan ülkelere) kaptırınca kendi üreticilerini korumak için dış ticareti kısıtlayıcı tedbirler almışlardır. Örneğin 1961 yılına kadar tekstil ticaretine GATT kuralları uygulanmış, ABD'de yerli üreticilerin baskısı ile tekstil ithalatına kısıtlama getiren *Kısa Süreli Pamuklu Tekstil Anlaşması* daha sonra *Uzun Süreli Pamuklu Tekstil Anlaşması* imzalanmıştır. Tekstil sektöründe pamuğun yerine sentetik elyafın kullanılmasının ardından 1974'te Çok Elyaflılar Sözleşmesi (*Multi-fiber Arrangement: MFA*) imzalanmıştır. Yukarıdaki üç anlaşma da gönüllü ihracat kısıtlamasıdır.

Gönüllü ihracat kısıtlamaları GATT'ta ifade edilen serbest ticarete aykırıdır. Gönüllü ihracat kısıtlamaları ile sanayileşmiş ülkeler gelişmekte olan ülkelerden yapmış oldukları ithalatı kontrol altına almaktadırlar. Tekstil ve konfeksiyon sektörlerinde başlayan gönüllü ihracat kısıtlamaları daha sonra tarım, gıda, demir-çelik, ayakkabı, elektronik eşyalar, makine aletleri ve otomobil sektörlerinde uygulanmaya başlamıştır.

GATT Turları ve Dünya Ticaret Örgütü'nün Kurulması

Tarife Dışı Engeller (Kısıtlamalar): Uluslararası ticaretin serbest yapılmasına engel olan gümrük tarifesi dışındaki her türlü araç ve politikalar tarife dışı engeller (nontariff trade barriers) olarak ifade edilir.

1947 yılından başlayan ilk turunda 1960 yılındaki GATT (Dillion) Turu'na ülkeler arasındaki müzakerelerde tek konu gümrük tarifelerinin azaltılması (indirilmesi) olmuştur. Daha sonraki turlardaki damping ve sübvansiyonlar gündeme gelmiştir. 1984-1993 dönemini kapsayan GATT Uruguay Turu'nda uluslararası ticareti ilgilendiren pek çok konu (Tarifeler, tarife dışı önlemler, kurallar, hizmetler ticareti, fikri mülkiyet hakları, anlaşmazlıkların çözümü, tekstil, tarım, kamu alımları, Dünya Ticaret Örgütü'nün kurulması vb.) görülmüştür. 1995'te Dünya Ticaret Örgütü'nün (World Trade Organization: WTO) kurulması ile GATT sadece mal ticaretini düzenleyen bir anlaşma ola-

rak kalmıştır. Ticaret serbestleştirilmesi ve diğer çok taraflı ticaret sistemi ile konular WTO'nun yetkisi kapsamındadır.

GATT'ın uluslararası ticarete katkısı, tarife dışı engellerin yaygınlaşması ve bu süreçte gelişmiş ülkelerin tutumlarını değerlendiriniz.

SIRA SİZDE 3

Avrupa Ekonomik İş Birliği Örgütü ve Ekonomik İş Birliği ve Kalkınma Örgütü

Uluslararası ticaretin gelişmesine katkı yapan bir diğer gelişme, Avrupa Ekonomik İş birliği Örgütü'nün (*Organisation for European Economic Co-operation: OEEC*) kurulmasıdır. Bu örgüte üye ülkeler zaman içinde serbest dolaşımın sağlanması, üye ülkeler arasında ticaretin geliştirilmesi, uluslararası ödemelere ve ticarete yönelik kısıtlamaların kaldırılması, çok taraflı ödemeler sisteminin oluşturulması gibi uluslararası ticareti kolaylaştıran ve geliştiren önlemler almayı amaçlamışlardır.

OEEC'ye üye ülkeler çok taraflı ödemeler sistemi geliştirmek kapsamında Avrupa Ödemeler Birliğini (*European Payment Union: EPU*) kurmuşlardır. Bu örgüt, II. Dünya Savaşı'nda ekonomileri iyice bozulmuş, dış ticaret için yeterli döviz rezervi olmayan ülkelere ithalat yapma imkânı tanımıştır. EPU'nun yürürlükte olduğu 1950-1958 döneminde Batı Avrupa'da dış ticaret hızla gelişmiştir. EPU'nun yürürlükte kaldığı dönemde dış ticaret ve ABD yardımları sayesinde hızla gelişen Avrupa ülkelerinin paraları konvertibl olunca 1958'de Avrupa Para Anlaşması (*European Monetary Agreement: EMA*) yürürlüğe girmiştir. Bu anlaşma ile taraf ülkelerin ödemeler bilançosunda geçici açıklar olduğunda bu açıkların finanse edilmesi, böylece ülkelerin geçici açık nedeniyle dış ticarete yönelik kısıtlayıcı tedbirler almasının önüne geçilmiştir. EMA, 1958-1972 döneminde yürürlükte kalmıştır.

1960'li yıllara doğru ilerlerken sanayileşmiş ülkeler hızla gelişmiş buna karşılık gelişmekte olan ülkeler istenilen düzeyde gelişememiştir. Ayrıca gelişmekte olan ülkeler kalkınma, dış ticaret açıkları ve dış ticaret hadleri ile ilgili sorunlar yaşamaya başlamışlardır. Sanayileşmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasında böyle farklı gelişmelerin ortaya çıkmasının nedeni ne olabilir? En önemli neden, GATT kapsamında liberalize edilen malların (6.000'ne yakın ihraç kaleminin) çoğunu gelişmiş ülkelerin üretmesidir. Ticaretin liberalize edilmesi ile sanayileşmiş ülkeler pazarlarını dolayısıyla üretimlerini arttırarak ciddi bir ekonomik büyüme sergilemişlerdir. Buna karşılık gelişmekte olan ülkelerin çok az sayıda malı geleneksel pazarların dışına çıkabilmiştir. Diğer yandan, gelişmekte olan ülkelerin ürettikleri ürünlerin gelir esnekliğinin düşük olması, bu ürünlerde fazla üretim söz konusu olduğunda ürünlerin fiyatlarının düşmesine ve böylece dış ticaret hadlerinin gelişmekte olan ülkelerin aleyhine bozulmasına neden olmuştur.

Sanayileşmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasında gelişmişlik (kalkınmışlık) makasının açılması 1960'lı yıllarda "kalkınma" sorununu gündeme getirmiştir. Kalkınma sorunun gündeme geldiği bu dönemde, kalkınma ve dış ticaretten gelişmekte olan ülkelerin daha fazla pay alabilmelerini amaçlayan pek çok bölgesel ve küresel girişim gerçekleşmiştir. Bu kapsamda OEEC'nin daha kapsamlı ve daha küresel bir anlayışıyla faaliyetlerini artırmak için söz konusu örgütün (OEEC) yerine 1960'lı yılların başında Ekonomik İş birliği ve Kalkınma Teşkilatı (*Organisation for Economic Co-operation and Development: OECD*) oluşturulmuştur. Türkiye'nin de yer aldığı OECD'de üye ülkeler, ekonomik işbirliğinin artırılması, dış ticaretin önündeki engellerin azaltılması (kaldırılması) ve kalkınma gibi konulara odaklanmışlardır. Fakat örgüt uluslararüstü (supranasyonel) bir yetkiye sahip olmadığı için alınan kararlarında bağlayıcılığı düşük kalmıştır. Bu ise alınan önlemlerin etkili olmasını engellemiştir.

Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı ve Faaliyetleri

1950'li yılların sonuna doğru, ticaretin serbestleşmesinden en fazla kazancı gelişmiş ülkelerin sağlaması buna karşılık dış ticaret hadlerinin gelişmekte olan ülkelerin aleyhlerine dönmesi, genç (bebek) endüstrilerin azaltılan tarifeler nedeniyle korunamaması, kalkınmanın sağlanamaması, dünyada (özellikle gelişmekte olan ülkelerde) serbest ticarete yönelik tepki ve eleştirileri arttırmıştır. Bu tepkilerin ardından Birleşmiş Milletler (BM) 1964'te BM Ticaret ve Kalkınma Konferansı'nı (UNCTAD) toplamış, belli aralıklarla toplanan bu konferanslarda gelişmekte olan ülkelerin dünya ticaretinden daha adil pay alabilmelerine yönelik tedbirler görüşülmüş ve kararlar alınmıştır. Bu kapsamda 1965 yılında GATT'a gelişmekte olan ülkelerin ihtiyaçlarını dikkate alan üç maddeden oluşan dördüncü bölüm eklenmiştir.

Avrupa Ekonomik Topluluğu'ndan Avrupa Birliği'ne Giden Süreçte Dış Ticaretin Gelişimi

Uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi noktasında bir başka girişim 1957'de Roma Anlaşması ile kurulan Avrupa Ekonomik Topluluğu'dur (AET). Topluluğa dahil olan ülkeler 1 Temmuz 1968 tarihinde gümrük birliği hedefini gerçekleştirmişlerdir. Gümrük birliği gerçekleştirilmiş olmasına karşılık ülkelerin mevzuatlarındaki farklılıklar nedeniyle gümrük birliği etkin olarak işlememiştir. Malların, kişilerin, hizmetlerin ve sermayenin serbest dolaşımı 1 Temmuz 1987'de yürürlüğe giren Tek Avrupa Senedinden (Avrupa Tek Senedi) sonra mümkün olmuştur. 1987-1992 döneminde Avrupa Topluluğu ortak pazar hedefini gerçekleştirmiş, 2002'de Euro'nun tedavüle girmesi ile ekonomik ve parasal birlik alanında en önemli adımlardan biri atılmıştır. Tek paranın yürürlüğe girmesi ile ülkeler Avrupa Birliği'ne üye ülkeler arasındaki kurdan kaynaklanan dış ticaret maliyetlerini ortadan kaldırmıştır.

Bölgesel Ticaret Anlaşmaları

GATT küresel düzeyde ticaretin serbestleşmesine öncelik verse de 1960'lı yıllardan sonra bölgeselleşme eğilimlerinin güçlenmesi ile bölgesel iş birliği ve bütünleşme hareketlerine paralel olarak bölgesel ticaret anlaşmaları (*Regional Trade Agreements: RTAs*) da artmıştır. 2015 yılı itibariyle yürürlükte olan bölgesel ticaret anlaşmalarının sayısı 413 olsa da bunun 265'i fiili olarak çalışmaktadır. Bölgesel ticaret anlaşmaları genel veya spesifik mallarda olabilmektedir. Anlaşmayı imzalayan ülkelerin coğrafi olarak aynı bölgede yer alması gerekmez. Örnek, ABD ile Ürdün arasında imzalanan serbest ticaret anlaşması.

KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE DIŞ TEORİLERİNDE GELİŞMELER

Literatürde uluslararası ticareti ilk kez bilimsel yöntemle ele alan kişi Adam Smith'dir. Serbest ticaretin etkilerini A. Smith'ten daha önce Henry Martyn (1701) açıklamıştır. Martyn, ihracat ile ham madde ithalatına izin veren merkantilistlerin ticareti geriye götürdüğünü ileri sürmüştür. Martyn'e göre, İngiltere merkantilistlerin aksine yurtdışından sadece ham madde değil, mamül ürünler de ithal etmelidir. Mamül ürünlerin ithali, ülke ekonomisine zarar değil, katkı sağlar. Ona göre, ithal etmek üretmekten daha az iş gücü gerektiriyorsa, ithal etmek daha uygun olacaktır. İthalatı yapmak için başka bir ürün üreterek karşı tarafa ihraç edilir. Martyn serbest ticaretin iki ülke (İngiltere ve Hindistan) için yararını açıklarken, Hindistan'a ilişkin yararlarını tam olarak açıklayamamıştır. Buradaki sorun şudur "Hindistan kumaşının üretimi için daha fazla iş gücü gerekecekse ve ithal etmekten daha pahalıya mal olacaksa, Hindistan neden İngiliz ürünleri karşılığında kumaş ihraç etsin?". Martyn serbest ticaretin İngiltere için yararını açıklarken, karşı taraf (Hindistan) için yararını tam olarak açıklayamamıştır.

Klasik Dış Ticaret Teorileri

Adam Smith (1723-1790) "Milletlerin Zenginliği" adlı eserinde ulusal zenginlik ve gücün temelinde ekonomik büyüme olduğunu belirtmektedir. Ekonomik büyümeyi içinde piyasa ölçeğinde uzmanlaşmaya bağlamıştır. Smith merkantilist anlayışta devletin ticaret ve piyasanın büyümesine engel olduğunu, bunun da ekonomik büyüme ve refaha olumsuz yansıdığını belirtmektedir. Ona göre, bir ülke zengin ve güçlü olmak istiyorsa ticaret serbest olmalı ve ülkeler en iyi oldukları işlerde uzmanlaşmalıdır.

Teoriye göre, bir ülke diğer ülkeye göre hangi malları daha düşük maliyetle üretiyorsa o malların üretiminde uzmanlaşmalı ve bunları ihraç ederek önceden pahalıya ürettiği malları diğer ülkeden ithal etmelidir. Dış ticaret teorisinde A. Smith'in *Mutlak Üstünlükler Teorisi* önemli bir yere sahip olmasına karşılık uluslararası uzmanlaşmayı mutlak üstünlükler ile açıklayamamıştır. Bir ülke iki malın üretiminde üstünlüğe (her iki malda diğer ülkeye göre ucuza üretiliyorsa) sahipse, böylesi bir durumda iki ülke arasında dış ticaret yapılamaz. Sonuçta A. Smith de serbest dış ticaretin her iki ülke için faydalarını tam olarak açıklayamamıştır. Martyn ile başlayan Smith ile devam eden sorun David Ricardo'nun (1772-1823) Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi ile çözülmüştür.

1817'de D. Ricardo İngiltere ile Portekiz arasındaki kumaş-şarap ticaretini Karşılaştırmalı üstünlükler ile açıklamıştır. Teoriye göre bir ülke her iki mal üretiminde de diğer ülkeye göre daha düşük verimlilikle mal üretiyorsa bile dış ticaret yapılabilir. Ricardo'ya göre her iki malın üretiminde mutlak dezavantaja sahip ülke, daha az dezavantaja sahip olduğu malı üretip ihraç ederse, bu malın üretim ve ihracatında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olur. Eğer bir ülke (İngiltere) bir üründe (kumaşta) diğer ürüne (şarapa) göre daha verimli ise, o zaman karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu ürünün (kumaşın) üretimine ve ihracatına odaklanmalı, üretmediği malı ise bu malı üreten ülkeden ithal etmelidir. Böylece ticaret yapan tüm ülkelerin ticaretten daha fazla kazanmaları mümkün olacaktır. Uzmanlaşmanın küresel faydalarını en basit şekliyle açıklayan karşılaştırmalı üstünlükler teorisi serbest ticaret teorisinin temel taşıdır.

Klasik Dış Ticaret Teorilerinin Varsayımları

Karşılaştırmalı üstünlükler teorisi serbest ticaretin faydalarını açıklarken bazı varsayım teorinin gerçek hayatla olan bağlantısını aksatmakta idi.

Klasik dış ticaret teorisinin varsayımları:

- Dünyada iki ülke ve iki mal vardır.
- Üretilen mallar homojendir (Bir mal ister İngiltere'de üretilsin ister Türkiye'de aynı kalite ve standarttadır).
- Ekonomide para nötrdür, mal malla değiştirilir. Bu sayede parasal değişkenlerde meydana gelen artış veya azalışlar nispi fiyatları etkilememektedir.
- Ekonomide fiyatlar esnektir ve reel (fiziki) fiyatlar geçerlidir (mal ya da faktör miktarı).
- Emek değer teorisi geçerlidir. Buna göre bir ekonomide malların fiyatları, üretiminde kullanılan emek ile ölçülür.
- Mal, faktör piyasalarında tam rekabet şartları geçerlidir.
- Devlet müdahalesi yoktur (gümrük tarifesi, kota vb. kısıtlamalar yoktur).
- Üretim faktörü (emek) ülke içinde tam hareketli, ülkelerarası tam hareketsizdir.
- Ekonomi tam istihdamdadır. Ekonomide bütün verimli kaynaklar tam kullanımdadır.
- Ekonomide gelir dağılımı veri kabul edilir.
- Taşıma maliyetleri sıfırdır.

Klasik dış ticaret teorisi bu varsayımlar ülkeler arasındaki mal ve hizmet ticaretini, dış ticaretin ulusal refaha etkisi ve iç ekonomi politikalarının ticaret akımlarını etkilerini araştırmıştır.

Neo Klasik ve Yeni Dış Ticaret Teorilerinin Klasik Dış Teorisine Katkıları

19. yy'ın sonlarında ve 20.yy'ın başlarında gelen eleştiriler ve düzeltmeler, klasik dış ticaret teorilerinin eksik yönlerini önemli ölçüde tamamlamıştır. Neo-klasik iktisatçılar ulaşım maliyetlerini, üretim faktörlerinin ülkeler arasında hareketli olabileceğini, ölçeğe göre artan getiriyi dış ticaret analizlerine katmışlardır. Ayrıca malın değeri hesaplanırken, emeğin dışında diğer üretim faktörleri (sermaye) de maliyetlere eklenmiştir. Daha sonra fırsat maliyetleri karşılaştırmalı üstünlüklerle açıklanmıştır.

Heckscher-Ohlin'in (H-O) faktör donatımı teorisinde emek ve sermayenin bolluğu dikkate alınarak dış ticaret açıklanmış, Leontief Paradoksu, H-O teorisinin ileri sürdüğü açıklamalar konusunda kuşkular yaratmıştır. 1950'li yıllara gelene kadar Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi ve onun modern yorumları sayılan H-O Teorisi uluslararası ticareti önemli ölçüde açıklamakta idi. Yeni dış ticaret teorileri Leontief Paradoksu'nun ortaya çıkışını farklı açılardan ele almışlar, klasik teoriyi günün şartlarına uyarlamışlardır.

Klasik dış ticaret teorilerine bakılırsa dış ticaretin daha çok gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasında olması beklenirken gerçek ekonomik hayatta dış ticaret çoğunlukla gelişmiş ülkeler arasında gerçekleşmektedir. Klasik iktisadın iddia ettiği gibi tam rekabet, devlet müdahalesinin olmaması, homojen mal ve ölçeğe göre sabit getirinin aksine gerçek ekonomik hayatta eksik rekabet piyasaları (monopolistik ve oligopolistik rekabet şartlarının), stratejik dış ticaret politikası ile birlikte devletin müdahale ettiği ekonomi ve dış ticaret, farklılaştırılmış ürünler, ölçeğe göre artan getiri söz konusudur.

Ölçek ekonomileri ve eksik rekabet piyasalarına dayanan yeni dış ticaret teorileri 1970'li yılların sonuna doğru uluslararası iktisat yazınına (literatürüne) kazandırılmıştır. Yeni dış ticaret teorileri, klasik teoriye önemli katkıda bulunarak ticaretteki yeni gelişmelerin teorik açıklamasını yapmışlardır. Bu teoriler karşılaştırmalı üstünlükler teorisi kadar genel olarak dünya ticaretine tam bir açıklama getirmemekte ve sadece belli ürünlerin (sektörlerin) dış ticaretini açıklayarak klasik dış ticaret teorisinin eksikliklerini gidermektedir.

SIRA SİZDE 4

Adam Smith ve David Ricardo'nun serbest ticaret ile ilgili görüşleri küreselleşme nasıl katkı sağlamıştır?

II. DÜNYA SAVAŞI'NDAN SONRA ULUSLARARASI TİCARETTE GELİŞMELER

II. Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası ticaret 1970'lerin ilk yıllarına kadar hızla artmıştır. 1950-1973 döneminde dünya mal ihracatı, yıllık reel olarak yüzde 8'den daha fazla artarak rekor sayılabilecek uzun bir genişleme dönemine girmiştir. Bu dönemin dış ticaret açısından en dinamik ülkeleri, batı Avrupa ülkeleri ile Japonya'dır. 1950'lerin başında batı Avrupa ülkeleri ile Japonya'nın ihracatlarını hızla arttırmalarının en önemli nedeni, II. Dünya Savaşı ve Kore Savaşı sonrası yeniden yapılanmadır. Bu süreçte Avrupa ülkeleri arasında ekonomik işbirlikleri (OEEC, EPU ve EMA) ve entegrasyonlar (Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) ve Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET)), Avrupa ülkeleri arasındaki ticaretin hızla artmasını sağlamıştır. Tablo 2. 3 bakıldığında 1950-1970 döneminde Avrupa'daki gelişmiş ülkeler (%15,7), dünya ortalamasından (%7,5) iki kat daha fazla ihracatlarını artırmışlardır. Bu dönemde batı Avrupa ülkelerinin dünya ticaretinden aldığı payın artmasında bölge-dışı ticaretten daha çok bölge-içi ticaretin hızla artması etkili olmuştur. Japonya'nın ihracat artışında en büyük pay ABD'ye ait olup onu batı Avrupa ülkeleri ile yeni sanayileşmekte olan Asya ülkeleri izlemiştir.

Dünya ticareti, 1960'lı yıllarda yaklaşık yüzde 8 büyürken, bu oran 1970'li yıllarda yüzde 5,7'ye düşmüştür. Dünya ticaretinin büyüme hızındaki bu düşüşe rağmen, petrol dışında ürünler ihraç eden gelişmekte olan ülkelerin ihracatı 1970'li yıllarda yüzde 7'nin üzerinde büyümüştür.

1973-1980'li yılların ortalarına kadar ticaretteki büyüme cari fiyatlarla ciddi bir artışı gösterse de reel anlamda ticaretteki büyüme yavaşlamıştır. Bu yavaşlamada birinci petrol krizi (1973-1974), ikinci petrol krizi (1979), döviz kurunun belirsizliği ile parasal genişleme ve yetersiz ekonomik politikaları nedeniyle hızla yükselen enflasyon en önemli etkenlerdir.

Tablo 2.3

Mal Ticareti Büyüme Oranları (1950-2014, Yıllık Ortalama, %)

	1950 - 1970	1970 - 1990	1980 - 2000	1990 - 2000	2010 - 2014	2001	2009	2011	2012	2013	2014
Dünya	7,5	11,5	7,1	6,7	4,8	-4,0	-22,2	19,8	0,9	2,5	0,3
Gelişmekte Olan Ülkeler	4,6	12,4	7,6	9,1	6,4	-6,4	-20,6	22,7	4,1	2,6	0,6
Afrika	5,8	8,3	1,9	3,3	1,1	-6,1	-30,0	17,1	4,8	-6,1	-7,6
Amerika	3,5	10,8	6,4	10,5	4,2	-4,0	-22,5	24,6	1,1	-0,5	-2,3
Asya	4,7	14,4	8,9	9,5	7,3	-7,0	-19,1	22,9	4,6	3,9	1,8
Okyanusya	8,1	7,4	6,3	6,2	0,7	-12,3	-23,3	20,4	-5,0	-7,3	3,7
Gelişmekte Olan Ülkeler (Çin hariç)	4,5	12,2	7,1	8,5	5,2	-8,2	-21,9	23,5	2,9	0,8	-1,3
Gelişmiş Ülkeler	8,5	11,2	7,2	5,8	3,5	-2,9	-22,4	16,6	-1,9	2,8	0,4
Amerika	6,7	10,7	7,5	7,5	5,2	-6,6	-21,3	16,1	3,5	1,8	2,8
Asya	15,7	13,8	7,1	4,4	-3,2	-15,3	-25,4	7,6	-3,3	-9,3	-3,8
Avrupa	9,0	11,0	7,1	5,5	3,9	0,9	-22,4	17,7	-3,1	4,9	0,4
Okyanusya	4,5	9,7	6,5	4,8	2,4	-0,1	-17,7	26,8	-5,0	-0,5	-3,3
En Az Gelişmiş Ülkeler	4,1	5,6	4,7	7,7	5,4	-0,4	-23,9	24,9	0,8	3,6	-2,1
AB (28)	9,0	11,0	7,1	5,6	3,5	0,9	-22,4	17,5	-4,6	4,6	1,3
G-7	8,5	11,5	7,1	5,4	3,0	-4,6	-22,7	15,3	-1,9	1,7	1,0
NAFTA	6,6	11,1	7,8	8,3	5,5	-6,3	-21,3	16,2	3,9	1,9	3,1
OECD	8,3	11,6	7,6	6,2	3,6	-3,3	-21,9	16,6	-1,4	2,6	0,7

Kaynak: *http://unctadstat.unctad.org/wds/ReportFolders/reportFolders.aspx*

1990'larda, ticaretteki genişleme bilgi teknolojisindeki yeniliklerin de etkisiyle daha da hızlanmıştır. 2001 yılında "dotcom" krizinden kaynaklanan ticaretteki küçük daralmaya (-%3,4) rağmen, 2000-2007 ticaret, cari olarak, yaklaşık yüzde 13 büyümüştür (UNCTAD). Uluslararası ticaret, 2009 yılında yaklaşık yüzde 23 daralmıştır. Bu gelişmede ABD'de başlayan Mortgage Krizi'nin 2008 yılının ortasında Lehman Brothers iflasıyla Küresel Mali Kriz haline gelmesi, krize bağlı tüketimin daralması, belirsizlikler nedeniyle talebin ötelenmesi ithalatı ve ihracatı ciddi decede daraltmıştır. 2009'daki daralmanın ardından ticaret 2010 ve 2011 yıllarında tekrar canlanmışsa da Avrupa'da yaşanan borç krizi başta AB olmak üzere dünyada talebin ertelenmesine ve durgunluğa yol açmıştır. Özellikle gelişmiş ülke ekonomilerindeki durgunluk, bu ülkelere ihracat yapan ülke ekonomilerini de olumsuz etkilemiştir.

Gelişmişlik Düzeylerine Göre Ülke Gruplarının Mal İhracatındaki Gelişmeler

Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Anlaşması'nın (GATT'ın) yürürlüğe girdiği 1948 yılından 1972 yılına kadar gelişmekte olan ülkelerin dünya mal ihracatından aldıkları pay azalmıştır. Grafik 2. 2'de görüldüğü gibi GOÜ'lerin dünya ticari mal ihracatından aldıkları

pay 1948'de yüzde 31,8 iken, bu pay 1972'de yüzde 18,9'a inmiştir. 1973-1974 ve 1979 Petrol Krizlerinin etkisiyle GOÜ'lerin dünya mal ihracatındaki aldıkları paylar 1973'te yüzde 20,4'e, 1974'te ise yüzde 27,1'e yükselmiştir. Petrol fiyatlarında 1974-1978 döneminde önemli bir değişiklik olmamış, buna karşılık petrol dışındaki malların fiyatları 1973-1974'teki petrol fiyat artışlarının maliyetlere yansımasıyla birlikte artmıştır. Buna bağlı olarak GOÜ'lerin mal ihracatındaki payında azalma görülmüştür. 1979 Petrol Krizi ile birlikte bu ülkelerin ihracattaki payı 1981'e (29,8) kadar artmıştır.1970-1990 döneminde özellikle petrol fiyatları ve enflasyondaki yükselişin etkisiyle gelişmekte olan ülkelerin ihracatlarının artış hızı, 1950-1970 dönemine göre yaklaşık iki kat daha fazladır. Bu artışın en önemli sebeplerinden bir tanesi de sanayileşme hamlesini ihracata dayalı dış ticaret politikaları ile destekleyerek mal ihracatlarını keskin bir şekilde artıran 6 Asya ülkesidir.

Petrol fiyatlarının fiyatlarındaki düşüşe bağlı olarak 1982-1986 döneminde GOÜ'lerin dünya ihracatında aldıkları pay azalmıştır (%28,1'den %21,7'ye). 1986-2014 döneminde GOÜ'lerin dünya mal ihracatındaki payı artma eğiliminde olmuştur. Çin'in 1990'lı yıllardan itibaren ihracat artışı 2000'li yıllarla daha fazla hissedilir olmuştur. 2001 yılında gelişmekte olan ülkelerin ihracattaki payı yüzde 31,1 (Çin hariç %26,8), 2014 yılında bu pay yüzde 44,7'tür (Çin hariç %32,3).

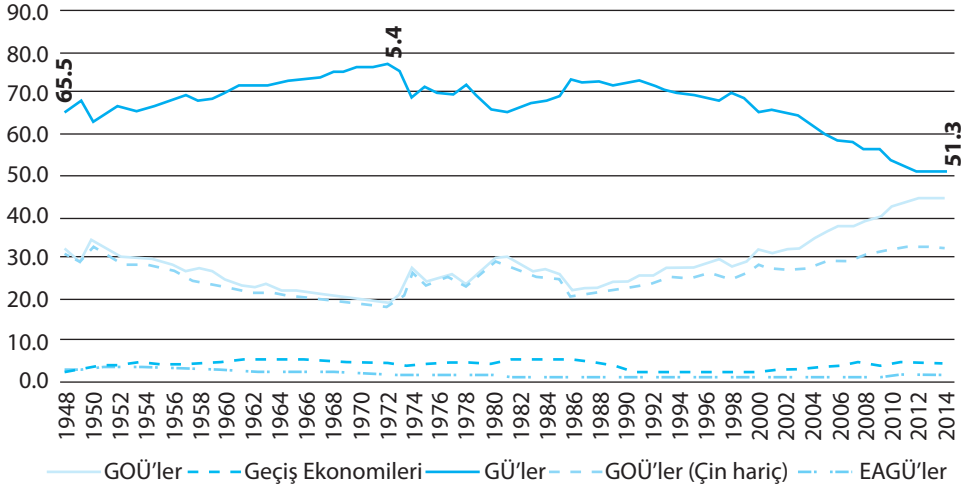
Asya Kaplanları: Tayvan, Singapur, Hong Kong ve Güney Kore'ye verilen addır.

Gelişmiş ülkelerin dünya mal ihracatındaki payı ise genelde (Grafik 2.2'de görüldüğü gibi) gelişmekte olan ülkelerin payındaki gelişmelerin tersi yönde işlemektedir. 1990'lardan sonra dünya mal ihracatında gelişmiş ülkelerin payı, Çin ve diğer Asya ülkelerinin yoğun rekabet baskısı nedeniyle önemli ölçüde daralmıştır.

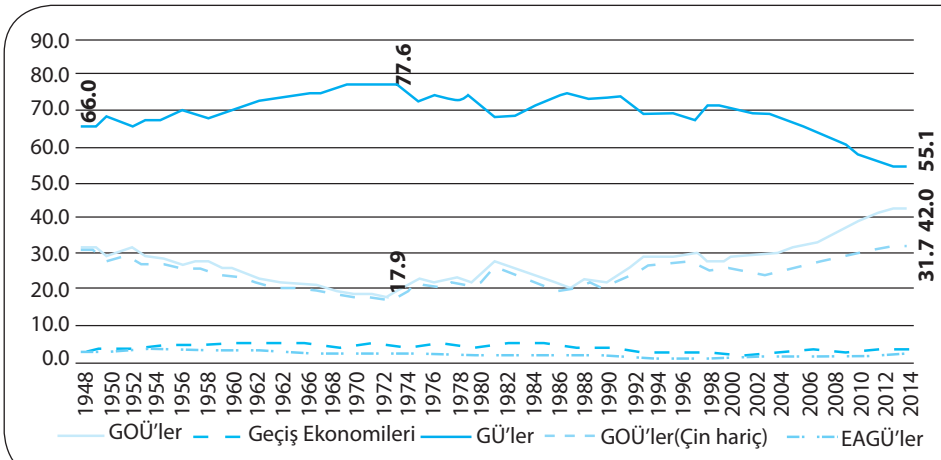
Grafik 2.2

1948-2014 Döneminde Ülkelerin Gelişmişlik Düzeylerine Göre Dünya Mal İhracatındaki Payı (%).

Kaynak: *UNCTAD*

1948 yılından sonra ithalata bakıldığında gelişmiş ülkelerin ihracatta olduğu gibi ağırlığı söz konusudur. Grafik 2.3'te görüldüğü gibi 1948-1972 döneminde gelişmiş ülkelerin dünya ticari mal ithalatındaki payı üçte ikiden (%66) dörtte üçün üzerine (%77,7) çıkmıştır.

Grafik 2.3

1948-2014 Döneminde Ülkelerin Gelişmişlik Düzeylerine Göre Dünya Mal İthalatındaki Payı (%).

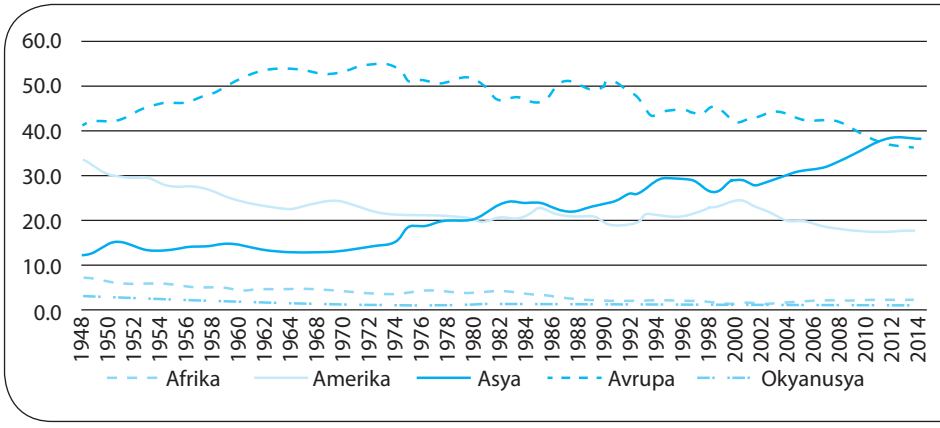
Kaynak: *UNCTAD*

Kıtalara Göre Mal Ticaretinde Gelişmeler

Kıtalara göre dünya mal ticaretinde Avrupa kıtasının ağırlığı, 1972 yılından sonra genel olarak azalma eğilimindedir. Bu gelişmede sanayi yatırımın daha düşük iş gücü maliyetleri, yabancı sermayeye yönelik teşvikler, daha yüksek kâr güdüsü ve pazara yakınlık gibi nedenlerle Asya ülkelerine (ilk başta Asya Kaplanları daha sonra Çin ve diğer ülkelere) yönelmesi etkili olmuştur. Özellikle batı Avrupa ve Amerika menşeli çok uluslu şirketlerin bu amaçlarla başta Asya ülkeleri olmak üzere pek çok bölgeye (Güney ve Orta Amerika, Kuzey Afrika) yatırım yapmışlardır. 1950'lerde ihracatçı olan sanayileşmiş ülkeler artık ihraç ettikleri malları yatırım yaptıkları ülkelerden ithal etmeye başlamışlardır.

Dünya mal ticaretinde Asya ülkelerinin payının artmasının başlıca nedenleri artık pek çok sanayi sektöründe bu ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüğü ele geçirmiş, sanayileşme konusunda önemli aşama kaydederek sanayileşmiş (ve/veya gelişmiş) ülke olmasıdır. Sürecin ilk başlarında Japonya daha sonra Malezya, Endonezya, Tayland, Singapur, Hindistan ve günümüzde en önemli etken ise Çin'in ulaşmış olduğu düşük maliyetli sanayi üretim gücü, diğer üreticilerin ihracat pazarlarını olumsuz etkilemiştir. 1990'lı yılların ortasından başlayan Çin etkisi 2001 yılından sonra daha fazla hissedilir olmuştur. Son yıllardaki Çin etkisi Asya kıtasının payını artırmıştır.

Diğer kıtalara bakıldığında dalgalı bir seyir izlemekle birlikte başta Amerika olmak üzere Afrika ve Okyanusya'nın dünya mal ticaretindeki payı azalma eğilimindedir. Sonuç olarak dünya mal üretim ve ticaretinin ekseni Batı Avrupa ve Amerika'dan Asya'ya kaymaktadır.

Grafik 2.4

Dünya Mal Ticaretinde Kıtaların Payı (1948-2014).

Kaynak: *UNCTAD*

Uluslararası Ticarette Mal Gruplarına Göre Gelişmeler

Dünya mal ihracatında tarımsal ürünlerin payı 1900-2014 döneminde azalarak yüzde 57'den yüzde 9'a düşmüştür. Tarımsal ürünlerin gelir esnekliğinin düşük olması sebebiyle bu ürünlerin ihracatının imalat sanayi ürünleri ile yakıt ve madencilik ürünleri kadar arttırılamamıştır. Diğer bir neden, ihracat edilen tarımsal ürünler miktar olarak hızla artmış bile olsa artan üretime paralel olarak düşen tarım ürünleri fiyatlarının, dış ticaret hacminin artmaması hatta düşmesine yol açabilmesidir. İmalat sanayi ürünleri ekonomik faaliyetlerdeki artışa paralel artmaktadır. Bu sektördeki arz fazlası tarımsal ürünler kadar fiyatlara olumsuz yansımamaktadır. Yakıtlar ve madencilik ürünleri de ekonomik büyüme bağlı olarak artsa da dünya piyasalarında arz ve talepte meydana gelen gelişmeler bu ürünlerin fiyatlarının artmasına ve azalmasına yol açtığı için dünya ihracatından alınan pay da bazen ciddi değişiklikler göstermektedir (1980'de %28 1990'da ise %14 veya 2000'de %14 2011'de %22 gibi).

2008-2013 dış ticaret verilerine bakıldığında işlem düzeylerine göre dış ticaretten en fazla payı, **ara mallar** (*intermediate*), ikinci sırayı **birincil mallar** (*primary*), üçüncü sırayı **tüketim malları** (*consumer*) ve son sırayı **sermaye malları** (*capital*) almaktadır. 2008-2013 dönemi verilerine bakıldığında dünyada birincil mal ihracatında gelişmekte olan ülkelerin ağırlığı (yaklaşık %55) var iken, ara ve tüketim malları ihracatında ağırlık gelişmiş ülkelerdedir (yaklaşık %58). Bu dönemde sermaye malları ihracatında gelişmiş ülkelerin ağırlığı azalmıştır ve 2013 sonu itibarıyla gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkelerin payı eşit sayılır. Tarım, imalat ve doğal kaynaklar ihracatına bakıldığında tarım ve imalatta gelişmiş ülkelerin ağırlığı (sırasıyla yaklaşık % 59 ve %57) var iken, doğal kaynaklarda gelişmekte olan ülkelerin ağırlığı yaklaşık %75'tir.

2008-2013 dönemine ürünler temelinde daha detaylı bakılırsa ilk sırada ham petrol, doğal gaz ve kömür yer almakta, bu sıralama kimyasallar, makine çeşitleri, motorlu araçlar, iletişim (haberleşme) ekipmanları, petrol ürünleri, temel metaller, elektrikli makinalar, büro (ofis) makinaları şeklinde devam etmektedir.

2003-2013 döneminde bakıldığında Güney-Güney ticareti, Kuzey-Kuzey ticaretinden daha hızlı büyümüştür. Özetle gelişmekte olan ülkeler arasında ticaret hızla artmaktadır. 2008-2013 döneminde Güney-Güney ticaretinden en büyük payı ara mallar alırken, onu sırasıyla birincil mallar, sermaye malları ve tüketim malları takip etmektedir. Kuzey-Kuzey ticaretinde de ara mallar ilk sıradadır. Ara malları; tüketim, birincil ve sermaye malları izlemektedir.

Tablo 2.4
Dünya Mal Ticaretinde Ürünleri Payları (1900-2011).

Kaynak: *WTO, World Trade Report 2013, s. 54*

	1900	1925	1938	1955	1963	1970	1980	1990	2000	2011
Tarımsal Ürünler	57	54	44	35	29	20	15	12	9	9
İmalat Sanayi	40	40	45	45	52	61	55	70	75	65
Yakıtlar ve Madencilik	3	6	11	19	16	16	28	14	14	22
Diğerleri	0	0	0	1	3	3	2	4	3	4

ULUSLARARASI HİZMETLER TİCARETİNDE GELİŞMELER

1960'lı yıllardan sonra teknolojideki yenilikler, pek çok hizmetin uluslararası ticaretini mümkün kılmıştır. Haberleşme maliyetlerinin düşmesi, bilgisayar ve bilişim teknolojisinin hızla gelişmesi ve giderek ucuzlaması, elektronik şebekelerin (İnternet vb) giderek yaygınlaşması gibi pek çok gelişme uluslararası hizmetler ticaretin gelişmesine önemli

katkı sağlamıştır. Bunun yanı sıra gelir artışı, değişen zevk ve tercihler, üretim faktörlerinin önündeki engellerin nispeten azalması ve diğer ekonomik, sosyal ve bireysel ihtiyaçlar uluslararası (evdeki tüm bireylerin çalışması nedeniyle evin hastası veya yaşlısının yabancı bir bakıcıya emanet edilmesi gibi) ihtiyaçlar nedeniyle pek çok hizmet sektörü dış ticarete konu olmaktadır.

Uluslararası Hizmetler Ticareti ve Şekilleri

Hizmetler ticareti doğası gereği mal ticaretinden farklıdır. Uluslararası mal ticaretinde ticarete konulan mal gümrük sınırından geçerek (sınır ötesi arz) ithalatçı ülkede tüketiciye sunulmaktadır. Fakat uluslararası hizmetler ticaretinde mal ticaretindeki sınır ötesi arza ek olarak yurt dışında tüketim, ticari varlık ve gerçek kişilerin varlığı şeklinde dört ticaret şekli mevcuttur. Örneğin turizm sektöründe hizmet sunulacak kişi ülkesinde hizmeti arz eden ülkeye gelmekte, bu hizmet ticareti *"yurt dışında tüketim"* olarak adlandırılmaktadır. Yurtdışında danışmanlık, müteahhitlik ve taşımacılık hizmeti sunacak kişi ve işletmeler belli bir süre ithalatçı ülkede *"ticari varlık"* oluşturarak bulunur, söz konusu hizmeti tüketiciye sunar. Son olarak bazı hizmetlerde arzcı (hizmet sunan) ithalatçı ülkedeki tüketiciye hizmet sunabilmek için söz konusu ülkede şube (tesis) kurarak ve kendisi veya çalışanlarını göndererek hizmet ihracatı yapar. Bu hizmet ticareti şekli ise *"gerçek kişilerin varlığı"*dır.

Uluslararası Hizmetler Ticaretine Yönelik Engeller

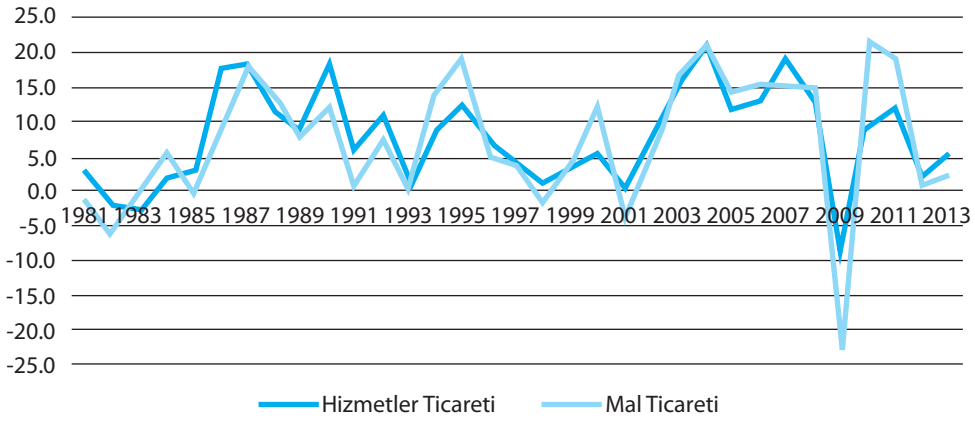
Ülkeler arasında artan iş birliği ve bütünleşme (entegrasyon) çabalarına ilk başta güçlükler nedeniyle hizmet sektörü çok az dahil edilmiştir. Hizmet ticaretinin farklı şekillerinin olması, hizmet ticaretinin soyut olması nedeniyle nelerin hizmet ticaretinin kapsamında (ihracat mı ithalat mı) değerlendirileceğinin belirsiz olması, çok geniş bir sektörler grubunu kapsaması, ulusal hassasiyetlerin fazla olması, ulusal mevzuatın uluslararası hizmet ticaretine çok fazla imkân tanımaması, kişilerin (özellikle iş gücünün) serbest dolaşımının önündeki engellerin fazla olması, sermayenin serbest dolaşımının sınırlı olması ve en önemlisi teknolojik altyapıların yetersizliği gibi nedenlerle uluslararası hizmetler ticareti (*trade in services*) gelişememiştir. Uluslararası hizmetler ticareti çoğunlukla bir gümrük geçerek yapılmadığından net olarak hesaplanamamakta ve gümrük vergilerine tabi olmamaktadır. Uluslararası hizmetler ticareti çoğunlukla tarife dışı engeller ve ulusal mevzuat ile kontrol altına alınabilmektedir.

1980 Sonrası Uluslararası Hizmetler Ticaretinde Gelişmeler

1980-2013 döneminde hizmetler ticareti genelde mal ticareti ile benzer büyüme trendi göstermiştir. Grafik 2.5 ile Tablo 2.5 birlikte değerlendirildiğinde hizmetler ticaretinin gelişmiş ağırlığı (2013'te yaklaşık %67), mal ticaretine (2013 yaklaşık %51) oranla daha fazladır. Fakat mal ticaretinde olduğu gibi hizmetler ticaretinde gelişmiş ülkelerin ağırlığı azalma eğilimindedir. Tablo 2.5'e bakıldığında AB (28)'in dünya hizmet ihracatının payı yaklaşık 35 yıllık süreçte yüzde 54'ten yaklaşık yüzde 43'e düşmüştür. Bu dönemde gelişmekte olan ülkelerin payı ise yaklaşık yüzde 19'dan yüzde 30'a yükselmiştir. Bu artışta özellikle 2000 yılı sonrası Çin'in gösterdiği performans etkili olmuştur. 2008-2013 dönemine uluslararası hizmetler ticaretine alt sektörler itibariyle bakıldığında ilk sırada taşımacılık, ikinci sırada seyahat, üçüncü sırada diğer iş hizmetleri, dördüncü sırada telif ve lisans ödemeleri yer almaktadır. Bunları sigorta hizmetleri, finansal hizmetler, bilgisayar ve enformasyon hizmetleri ile diğer hizmetler izlemektedir.

Grafik 2.5

1980 Sonrasında Uluslararası Mal Ve Hizmetler Ticaretinde Büyüme Oranları.

Kaynak: *http://unctadstat.unctad.org/wds/ReportFolders/reportFolders.aspx (20.12.2015).*

Tablo 2.5
Dünya Hizmet İhracatında Bazı Ülke Gruplarının Payları (1980-2013).

	1980	1985	1990	1995	2000	2005	2010	2011	2012	2013
Gelişmekte Olan Ülkeler	18.5	19.6	18.1	22.4	23.1	24.5	28.5	28.6	30.2	30.1
Gelişmekte Olan Ülkeler (Çin hariç)	18.0	18.8	17.4	20.8	21.1	21.6	24.3	24.6	26.0	25.8
Gelişmiş Ülkeler	79.0	78.4	79.9	76,3	75.5	73.6	69.2	68.9	67.1	67.2
AB (28)	54.0	46.7	48.7	45.2	43.4	47.1	44.0	44.2	42.3	42.8

Kaynak: *http://unctadstat.unctad.org/wds/ReportFolders/reportFolders.aspx (20.12.2015)*

KÜRESELLEŞME VE REKABET

Ekonomik küreselleşmenin yaratmış olduğu yeni iş ortamında rekabetin derecesi ve niteliği de değişmektedir. Mal ve hizmet üreten pek çok sektörde ticaretin serbestleşmesi ile yerli üreticileri küresel rekabet karşı karşıya getirmektedir. Yeni rekabet ortamında özellikle rekabet deneyimi eksik işletmelerin faaliyetlerini sürdürmeleri zorlaşmaktadır. Küresel rekabet dinamik olmanın yanı sıra karşılıklı etkileşimin daha yoğun olduğu bir süreçtir. Bu nedenle yeni rekabet ortamı işletmelerin rakiplerinin davranışlarını ve muhtemel tepkilerini önceden kestirebilmeleri, tüketici davranışlarını iyi ölçmeleri, sektörde yenilikçi olmaları ve yeniliklere uyum sağlayacak kapasiteye sahip olmaları ile daha önemli hâle gelmiştir.

Serbest Ticaret mi? Korumacılık mı?

Sanayileşme sürecine sonradan başlayan ülkeler diğer bir ifadeyle gelişmekte olan ülkeler (ve bu ülkelerin üreticileri), sanayileşmiş ülkeler (ve bu ülkelerin üreticileri) ile rekabet edebilme noktasında önemli dezavantajlara sahiptir. Bu nedenle serbest ticareti savunanların aksine gelişmekte olan ülkelerin genç sanayilerinin rekabet gücü kazanana kadar korunmasına yönelik görüşler mevcuttur.

Gunnar Myrdal "Kutuplaşma Teorisi" farklı gelişme seviyesinde bulunan ülkeler arasında mal ve faktör hareketlerinin serbestleştirilmesi durumunda gelişmiş (zengin) ülkelerin daha da gelişeceğini buna karşılık gelişmekte olan (fakir) ülkelerin daha fakirle-

şeceğini belirtmektedir. Myrdal, dolaylı olarak gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkeler düzeyine gelene kadar bu ülkeler arasında mal ve faktör hareketlerinin serbest olmamasının daha faydalı olduğunu belirtmektedir.

Hans Singer ve Raúl Prebisch, "Singer-Prebish Tezi" ile özetle serbest ticaret ve uzmanlaşmanın dış ticaret hadlerinin gelişmekte olan ülkelerin aleyhine sonuçlar yarattığı ve buna bağlı olarak gelişmekte olan ülkelerde ulusal gelirin bir bölümünün sanayileşmiş ülkelere aktarıldığını ifade etmişlerdir. Onlar gelişmekte olan ülkelerin sanayileşebilmeleri için korumacılığı önermektedirler.

Korumacılık lehinde görüş bildirenlerin dayanakları farklılık göstermektedir. Serbest dış ticarete karşı korumacılıktan yana olanların temel argümanları, ulusal güvenlik, genç (bebek) endüstrilerin korunması, dampinge karşı koruma, adil ticaret (veya eşit şartlarda ticaret), stratejik dış ticaret politikası, işsizlik önlenmesi, ödemeler bilançosundaki sorunları giderme, emek sömürüsünü engelleme ve çevrenin korunması gibi gerekçelere dayanmaktadır.

Serbest ticareti savunanlar ise ekonominin dış ticarete açılması ile tüketicinin sömürülmesine engel olunacağını, kaynak israfını azaltacağını, korumacılıkla yaratılan rantların ortadan kaldırılacağını belirtmektedir. Serbest ticareti savunanlar ulusal güvenlik, damping, bebek endüstriler gibi pek çok konuda korumacılığı savunanların tam aksi görüşlere sahiptir.

Teorideki iki zıt görüşün aksine uygulamada her iki görüşün karışımı politikalar izleyen ekonomilerin sanayileşme ve dış ticaret konularında başarılı olduğu görülmektedir. Almanya, Japonya ve Güney Kore gibi örneklerde belli bir dönem sanayinin korunduğu ardından sektörlerin yabancı rekabete açılmaktadır. Korumanın olduğu dönemde hem işletmelerin hem de hükümetlerin aldıkları tedbirler, sonraki (serbest ticaretin olduğu) dönemde, yerli üreticilerin küresel rekabette ayakta kalmasını temin etmektedir. Özellikle teknolojik yeniliklerin teşvik edilmesi, Ar-Ge'ye önem verilmesi, iş gücünün eğitilmesi, ihracatın teşvik edilmesi, tüketici zevk ve tercihlerinin iyi analiz edilmesi, üretim maliyetlerini minimize etmek için ölçek ekonomilerinden yararlanmayı sağlayacak yeni pazarların bulunması gibi faaliyetler küresel rekabet ile baş edebilme açısından gereklidir.

Rekabetçi Üstünlük

Michael E. Porter, rekabet üstünlüğü sağlamak için işletme yöneticilerinin sektördeki fırsat ve tehditleri analiz edebilmelerinin önemine değinmiştir. Bu noktada ilk önce sektörün rekabet açısından bir çekiciliği (cazibesinin) olması gerekir. Geleceği olan sektörde faaliyet gösterecek firma pazar payını yükseltmek ve kârını maksimize edebilmek için sektördeki potansiyel rakipleri, mevcut rakipler arasındaki rekabeti, müşterilerin pazarlık güçlerini, tedarikçilerin pazarlık güçleri ile ikame mal ve hizmetleri iyi analiz etmelidir.

Küresel rekabet, ulusal düzeydeki rekabetten üretim teknolojisi, faktör maliyetleri, pazar yapıları, yabancı rakiplerin kendi hükümetlerinden aldıkları destekler, rakiplerin üretim, satış, pazarlama, Ar-Ge gibi pek çok konuda farklı imkânlara sahip olmaları ile ayrılmaktadır. Küresel rekabette çok uluslu işletmeler yeni girdikleri bir pazarda (veya önceden var olduğu bir pazarda) payını artırmak için pazar maliyetlerini azaltmadan satış fiyatlarını aşağı çekerek zararına çalışmakta fakat sahip olduğu diğer piyasalardan söz konusu zararını telafi etmektedir. Fakat sadece iç pazara üretim yapan bir yerli firmanın söz konusu düşük fiyat politikasını uzun süre devam ettirme şansı bulunmamaktadır.

Küresel Rekabetçilik Endeksi ve Ülkelerin Gelişmişlik Düzeyleri

Küresel ekonomilerde rekabet üstünlüğünü elde etmede taklidi zor ürünler üretmek önemli bir unsurdur. Bu noktada yenilikçi üreticiler (ülkeler) rekabet üstünlüğü elde edeceklerdir. Dünya Ekonomik Forumu'nun rekabet ile ilgili hazırlamış olduğu raporda yenilik odaklı ekonomilerin (ülkelerin) dünya rekabet sıralamasında ilk sıralarda yer aldığı görülmektedir (Tablo 2. 6).

Dünya Ekonomik Forumu, rekabetçiliği ülkenin verimlilik seviyesini (düzeyini) belirleyen kurumlar, politikalar ve faktörler kümesi olarak tanımlamaktadır. Küresel (Global) Rekabetçilik Endeksi 3 alt endeks ve bunlara ait toplam 12 temel değişkene göre hesaplanmaktadır. **Temel Gereksinimler Alt Endeksi'**nde Kurumlar, Altyapı, Makroekonomik Ortam, Sağlık ve İlk Eğitim değişkenleri yer alır. **Verimlilik Geliştirici Alt Endeksi**'nde Yüksek Eğitim ve Öğretim, Mal Piyasasının Etkinliği, İş gücü (Emek) Piyasasının Etkinliği, Sermaye Piyasasının Gelişimi, Teknolojik Hazırbulunuşluluk ve Pazar (Piyasa) Büyüklüğü olmak üzere 6 değişken bulunur. **Yenilik ve İlerilik Faktörleri Alt Endeksi**nde İş İleriliği (Gelişmişliği) ve İnnovasyon (Yenilik) olmak üzere iki değişken bulunur.

Dünya Ekonomik Forumu (WEF) ülkeleri kalkınma düzeylerine 3 temel gruba ayırmıştır.

1. **Faktör Odaklı Ekonomiler:** Bu ülkeler temel gereksinim alt endeksindeki değişkenlere sahiptir. Kişi başına gelir ise 2.000 dolardan azdır.
2. **Verimlilik Odaklı Ekonomiler:** Bu ülkeler temel gereksinim alt endeksinin yanı sıra verimlilik geliştirici alt endeksindeki değişkenlere de sahiptir. Kişi başına gelir 3.000 ile 8.999 dolar arasındadır.
3. **Yenilik Odaklı Ekonomiler:** Bu ülkeler temel gereksinim, verimlilik geliştirici ile yenilik ve ilerilik faktörleri alt endekslerindeki değişkenlere sahiptir. Kişi başına gelir ise 17.000 dolardan fazla olan ülkelerdir

Bu üç temel grubun ile birlikte iki adet de geçiş grubu vardır. Bunlar; 1 ile 2 ve 2 ile 3 arasındaki kalkınma aşamasında olan ülkelerdir. Kişi başına geliri 2.000-2.999 arasında olan ülkeler faktör odaklı ekonomiden verimlilik odaklı ekonomiye geçiş sürecindedirler. Kişi başına geliri 9.000-17.000 dolar arasında olanlar ise verimlilik odaklı ekonomiden yenilik odaklı ekonomiye geçiş aşamasındadırlar.

Sıra No	Ülke Adı	Skor	Açıklama	Ar-Ge Harcamaları/ GSYH
1	İsviçre	5,70	Yenilik odaklı	3,28 (2)
2	Singapur	5,65	Yenilik odaklı	2,00(2)
3	ABD	5,54	Yenilik odaklı	2,81(2)
4	Finlandiya	5,50	Yenilik odaklı	3,31 (3)
5	Almanya	5,49	Yenilik odaklı	2,85(3)
6	Japonya	5,47	Yenilik odaklı	3,47(3)
8	Hollanda	5,45	Yenilik odaklı	1,98(3)
7	Hong Kong	5,46		0,73(3)
10	İsveç	5,41	Yenilik odaklı	3,30(3)
9	Birleşik Krallık	5,41	Yenilik odaklı	1,63(3)
11	Norveç	5,35	Yenilik odaklı	1,66(3)
20	Malezya	5,16	Verimlilik odaklıdan yenilik odaklı Geçiş Aşamasında	1,13(3)
25	İrlanda	4,98	Yenilik Odaklı	1,58(3)
30	İzlanda	4,71	Yenilik Odaklı	2,49 (1)
35	İspanya	4,55	Yenilik Odaklı	1,24(3)
40	Kuveyt	4,51	Faktör Odaklı Ekonomiden Verimlilik Odaklı Ekonomiye Geçiş Aşamasında	0,30(3)
45	Türkiye	4,46	Verimlilik Odaklı Ekonomiden Yenilik Odaklıya Geçiş Aşamasında	0,94(3)
70	Slovenya	4,22	Yenilik Odaklı	2,59(3)
100	Honduras	3,82	Faktör Odaklı Ekonomiden Verimlilik Odaklı Ekonomiye Geçiş Aşamasında	…
120	Paraguay	3,59	Verimlilik Odaklı	0,09(3)
144	Gine	2,79	Faktör Odaklı	…
(1) 2011 yılı verisidir (2) 2012 yılı verisidir (3) 2013 yılı verisidir.				

Tablo 2.6
Küresel Rekabetçilik Sıralaması (2015).

Kaynak: *World Economic Forum (2015), The Global Competitiveness Report 2014-2015, s. 11-15; http://data.worldbank.org/indicator/GB.XPD.RSDV.GD.ZS*

Günümüzde küresel rekabet özellikle teknolojinin yoğun olduğu sektörlerde endüstriyel rekabeti arttırmaktadır. Ulusal ekonomik başarı ve rekabetçiliğin anahtar belirleyicileri teknoloji ve yenilik yeteneklerinin arttırılmasıdır. Küresel rekabette fiyat, günümüzde yerini müşteriye odaklılığa bırakmaktadır. Dolayısıyla en önemli rekabet alanlarından biri de hız olmaktadır. İşletmeler tüketicilere daha hızlı ve daha iyi hizmeti ve mamülleri sundukları ölçüde başarı yakalayabileceklerdir. Bunun yanı sıra, hız, yeni ürün geliştirmede ve yeni pazarlara girip çıkmada da işletmeye avantaj sağlamaktadır.

Özet

Küreselleşme olgusu ve ekonomik küreselleşmeyi açıklamak

Küreselleşme kavramı 1980'li yılların sonlarına doğru yaygın olarak kullanılmaya başlanmış bir kavramdır. Küreselleşme diğer adıyla globalleşme çok boyutludur (ekonomik, sosyal, siyasal (politik), kültür gibi). Dünyanın farklı yerlerinde topluluklar haberleşme ve ulaşım imkânlarının gelişmesi birlikte karşılıklı etkileşim daha hızlı artmıştır. Bu imkânların olmadığı dönemlerde ülkeler arasındaki ticaret sınırlı ölçüde toplumların birbirlerini tanımasına imkân tanımıştır. Coğrafi keşifler, Sanayi Devrimi, iktisadi liberalizm ilk küreselleşme dalgasına zemin hazırlamıştır. Daha sonra ulaşım, haberleşme ve teknolojideki yenilikler toplumların ve ekonomilerin kaynaşmasına katkı sağlamıştır. Küreselleşme tanımında tam bir fikir olmasa da her türlü ülke sınırlarının ortadan kalktığı durumu küreşelleşmeyi ifade etmede kullanabiliriz. Ekonomik küreselleşme de malların, sermayenin, kişilerin (iş gücünün) ve hizmetlerin serbest dolaşımının sağlandığı durumu ifade etmektedir. Ekonomik küreselleşmeyi kendi içinde ticari küreselleşme, mali küreselleşme ve üretimin küreselleşmesi olarak üçe ayrılabilir.

Coğrafi keşifler, Sanayi Devrimi ve bilim ve teknoloji alanındaki ilerlemelerin uluslararası ticarete etkilerini analiz etmek

Coğrafi keşifler, Sanayi Devrimi ve bilim ve teknoloji alanındaki ilerlemeler, ortaya çıktıkları dönemde yeni fırsatlar yaratmıştır. Yeni gelişmelere uygun hareket edemeyen kesimlerin (bireyler, gruplar, ülkeler) mevcut konumları gerilemiştir. Coğrafi keşifler ve özellikle Ümit Burnu'nun keşfi Akdeniz limanlarının ve İpek Yolu'nun önemini azaltmış, bu bölgenin ticaret hacmini daraltmıştır. Avrupalılar nispeten kendilerinin hakim olduğu yeni ticaret yollarından büyük kazanç elde etmişlerdir. Coğrafi keşifler ve sömürgecilik hareketlerinde ilk başta önde olan İspanya ve Portekiz, özellikle Büyük Britanya (Birleşik Krallık) karşısında daha sonra gerilemiştir. Sanayi Devrimi'nin ilk İngiltere'de (Büyük Britanya'da) ortaya çıkması, bu ülkenin hem üretimde hem de dış ticarette ön plana çıkmasına önemli katkı sağlamıştır. Büyük Britanya'nın sahip olduğu üretim gücü, sanayi ve askeri alanda bu ülkeye ciddi üstünlük sağlamış ve dünya hakimiyeti için olanak yaratmıştır.

II. Dünya Savaşı sonrasındaki dönemde uluslararası ticaretteki gelişmeleri açıklamak ve bu sürece etki eden faktörleri değerlendirmek

II. Dünya Savaşı devam ederken toplanan Brettton Woods konferansında (1944), savaş sonra uluslararası para sistemi ve ülkelerin yeniden imarı için tedbirler görüşülmüştür. Konferans sonunda imzalanan anlaşma uluslararası para sistemi olarak altın dolar sistemi kabul edilmiş, savaş öncesi yaşanan rekabetçi devalüasyonları önlemek ve ülkelerin ödemeler sorunları gidermek için Uluslararası Para Fonu'na (IMF) önemli görevler verilmiştir. IMF'nin amaçları dolaylı olarak uluslararası ticaretin önündeki tarife engellerini ortadan kaldırmak ve kurda istikrarı sağlayarak kur belirsizliğin dış ticaret üzerindeki olumsuz etkilerini ortadan kaldırmaktır. 1947 yılına gelindiğinde ABD öncülüğünde uluslararası ticaretin önündeki engelleri azaltmak için yapılan konferansta Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması imzalanmış, bu anlaşma ile dış ticaretin önündeki tarifelerin azaltılması ve dış ticaretin geliştirilmesi hedeflenmiştir. GATT'ın, Uluslararası Ticaret Örgütü (ITO) kurulana kadar yürürlükte kalması kararlaştırılmış, fakat ITO'nun kuruluş süreci akamete uğrayınca geçici olarak düşünülen GATT yaklaşık 50 yıl, uluslararası bir örgüt gibi, yürürlükte kalmıştır. Dünya Ticaret Örgütü'nün kurulması ile uluslararası mal ticaretini düzenleyen bir anlaşma olarak varlığı devam etmektedir.

Küreselleşme ve rekabet ilişkisini değerlendirmek

Küreselleşme ülkeler arasında mal akımlarını ve üretim faktörlerinin (emek, sermaye, teknoloji) hareketlerini kolaylaştırırken, yabancı sermaye yatırımlarını yaygınlaştırmıştır. Buna bağlı olarak rekabetçilerin sayısı artmaktadır. Artan rekabet kalite, fiyat açısından tüketiciye olumlu yansırken, karlılığın azalması üreticileri olumsuz etkilemiştir. Eğer yoğun rekabete dayanamayan üreticilerin piyasadan çekilmesi önemli boyutlara ulaşırsa, piyasada rekabetçi sayısı azalacağından tekelleşme tehlikesi söz konusu olabilir. Bu noktada ulus devletlerin uluslararası kuruluşların rekabeti korumaya yönelik tedbirler alması gerekmektedir.

Uluslararası ticarette rekabeti teorik ve uygulama boyutuyla değerlendirmek

Klasik dış ticaret teorisi tam rekabet piyasasının dış ticaret modelini oluşturmuş, malların standart olduğu, teknolojilerin değişmediği ve her ülkede aynı olduğu üzerine kurulu olması nedenleriyle bazı noktalarda uygulamadan farklılıklar arz etmekte idi. Zamanla fiziki ve beşerî sermaye, teknolojinin dış ticarette ve karşılaştırmalı üstünlüklerdeki önemi anlaşılmış, yeni teoriler bu konulara açıklık getirmiştir. Fakat eksik rekabet, ölçek ekonomileri ve endüstri-içi ticaretin dış ticaret teorisinde yer bulması 1970'lerin ortasını bulmuştur. Sonuç olarak teorinin uygulamayı tamamen yansıtması olanaksızdır.

Kendimizi Sınayalım

1. İlk küreselleşme dalgasının ortaya çıkışına aşağıdakilerden hangisinin etkisi olmamıştır?

a. İnternet
b. Vapur
c. Demir yolu
d. Telgraf
e. Kanal

2. Aşağıdakilerden hangisi serveti altın ve gümüş birikimi ile ölçmektedir?

a. Fizyokrasi
b. Merkantalizm
c. Kapitalizm
d. İktisadi Liberalizm
e. Sosyalizm

3. Mutlak Üstünlük Teorisi aşağıdakilerden hangisine aittir?

a. Alfred Marshall
b. W. Leontief
c. Adam Smith
d. David Ricardo
e. Bertil Ohlin

4. Aşağıdakilerden hangisi klasik dış ticaret teorisinin varsayımları arasında yer alır?

a. Üç ülke, üç mal vardır.
b. Nispi fiyatlar geçerlidir.
c. Malın değeri içindeki emek ve sermaye ile ölçülür.
d. Taşıma maliyetleri sıfırdır.
e. Eksik rekabet söz konusudur.

5. Uluslararası ticaretin önündeki tarife engellerini kaldıran en önemli gelişme aşağıdakilerden hangisidir?

a. GATT turları
b. IMF toplantıları
c. Altın standardı
d. Altın dolar standardı
e. Para Sahaları

6. Aşağıdakilerden hangisi 1870 yılından sonra ticaretin gelişimine katkı sağlayan gelişmelerden biri **değildir?**

a. Süveyş Kanalı'nın açılması
b. Panama Kanalı'nın açılması
c. Gemi yapım teknolojisinin gelişmesi
d. Altın standardının uygulanması
e. Ümit Burnu'nun Keşfi

7. Aşağıdakilerden hangisi uluslararası ticaret hacminin daralmasına yol açan bir gelişmedir?

a. Bölgesel entegrasyonlar
b. Bölgesel işbirlikleri
c. GATT turları
d. Rekabetçi devalüasyonlar
e. UNCTAD'ın kuruluşu

8. Uluslararası ticaretteki gelişmeler ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi doğrudur?

a. 1870'den günümüze dünya ihracatının dünya gayri safi yurt içi hasılasına oranı artmaktadır.
b. Savaş döneminde savunma harcamaları nedeniyle dünya ticaret hacmi sürekli artmıştır.
c. II. Dünya Savaşı'nda sonra rekabetçi devalüasyonlar artması uluslararası ticareti olumlu etkilemiştir.
d. Altın standardının I. Dünya Savaşı'ndan sonra da başarılı bir şekilde uygulanması 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin çabucak atlatılmasını sağlamıştır.
e. Dünya ticaretinden gelişmiş ülkelerin aldığı pay sürekli artmaktadır.

9. Aşağıdakilerden hangisinin en öncelikli amacı gelişmekte olan ülkelerin dünya ticaretinden aldıkları payları arttırmaktadır?

a. IMF
b. WTO
c. GATT
d. UNCTAD
e. ILO

10. Uluslararası hizmetler ticaretinden en fazla pay alan sektör aşağıdakilerden hangisidir?

a. Diğer iş hizmetleri
b. Taşımacılık
c. Sigorta hizmetleri
d. İnşaat hizmetleri
e. Finansal hizmetler

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. a	Yanıtınız yanlış ise "Küreselleşme Dalgaları ve Küreselleşmeye Etki Eden Faktörler" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. b	Yanıtınız yanlış ise "Sömürge Döneminde Üçlü Ticaret" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. c	Yanıtınız yanlış ise "Klasik Dış Ticaret Teorileri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. d	Yanıtınız yanlış ise "Klasik Dış Ticaret Teorilerinin Varsayımları" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. a	Yanıtınız yanlış ise "Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması ve Uluslararası Ticaret" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. e	Yanıtınız yanlış ise "Coğrafi Keşiflerin Uluslararası Ticaret Etkisi" ile "İktisadi Liberalizm, Teknolojik Yenilikler ve Uluslararası Ticaret" konularını yeniden gözden geçiriniz.
7. d	Yanıtınız yanlış ise "1930'lı Yıllardan II. Dünya Savaşı Sonrası Dönemde Uluslararası Ticarette Gelişmeler" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. a	Yanıtınız yanlış ise "İktisadi Liberalizm'in Doğuşu" ile "GATT Turları ve Dünya Ticareti Örgütü'nün Kurulması" arasındaki konularını yeniden gözden geçiriniz.
9. d	Yanıtınız yanlış ise "Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı ve Faaliyetleri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. b	Yanıtınız yanlış ise "1980 Sonrasında Uluslararası Hizmetler Ticaretinde Gelişmeler" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Uluslararası ticaret elbette daha fazla gelişebilirdi. Fakat söz konusu dönemde ekonomik hayatta egemen olan merkantalizm anlayışı sınırlı bir serbest ticaretten yana idi. İhracat desteklenirken ithalatta ise serbest dış ticaretin ham madde ile sınırlı kaldığı mamül ürünlerde yüksek gümrük tarifeleri uygulanmaktaydı. İthalattaki bu kısıtlamalar ticaretin daha fazla gelişmesini engellemiştir. Merkantilizm anlayışına göre dış ticaret politikasının temel amacı, hazinenin altın stokunu arttırmaktır. Merkantilistler bunun için ticaret filolarının geliştirilmesine ağırlık vermişlerdir. Merkantilizmde yoğun bir devlet müdahaleciliği söz konusudur.

Sıra Sizde 2

Sanayi devrimi ile birlikte ortaya çıkan yenilikler, ciddi bir üretim patlamasına neden olmuştur. Başta Büyük Britanya (İngiltere) olmak üzere diğer ülkeler üretim artışı neticesinde ortaya çıkan talep fazlası ürünler için yeni pazar arayışlarına başlamıştır. Bu ise klasik iktisatçıların ileri sürdüğü iktisadi liberalizm anlayışı ile serbest ticaret anlayışı gelişmiştir. Sanayi Devrimi'nden sonra teknolojide yaşanan yenilikler ve iktisadi liberalizm, uluslararası ticaretin hızla gelişmesini sağlayarak küreselleşmenin itici güçleri olmuştur. Sanayi Devrimi'nin birinci aşamasında (1780-1870) teknolojik yenilikler, İngiltere'de tekstilde kullanılmış, bu sektörün hammaddesi olan pamuk İngiltere'de hiç yetişmediğinden İngilizler hem pamuk ithalatına başlayarak hem de tekstil ürünü ihraç ederek uluslararası ticaretin gelişimine katkı sağlamıştır. Diğer yandan yeni buluşlar ve yenilikler (örneğin buhar makinasıyla çalışan daha geniş çelik gemilerin yapımı), ulaşım ve haberleşmeyi kolaylaştırarak dünyanın farklı yerlerindeki daha fazla ürünün dünya pazarlarına daha fazla ulaşmasını sağlamıştır.

1858 yılından itibaren Atlantik Okyanusu'nun altına telgraf hattının döşenmesi yaklaşık elli yıllık bir süreçte dünyanın temel ekonomik bölgeleri arasında etkin bir iletişim imkânı sağlamıştır. Ayrıca 1914'de Panama Kanalı'nın açılması, uluslararası ticaretin gelişmesine ciddi katkılar sağlamıştır.

Sıra Sizde 3

GATT, gümrük tarifelerini indirerek ve indirilen tarifelerin tekrar yukarı çekilmesinin önüne geçecek düzenlemeleri yaparak ve miktar kısıtlamalarını istisnalar dışında yasaklayarak uluslararası ticaretin önünü açmıştır. GATT ile mamül mallar üzerindeki gümrük tarifeleri %40'tan %5'ler düzeyine inmiştir. Tarife engellerinin azalması ile dünya ticareti önemli ölçüde gelişmiştir. Tarifelerin önemini kaybetmesi ile kendi sanayilerini korumak isteyen ülkeler tarife dışı kısıtlamalara yönelmişlerdir. 1960'lı yılların sonuna doğru özellikle serbest ticareti savunan ülkeler damping iddiaları nedeniyle pek çok sektörde (çelik, otomobil, tekstil ve dokuma sektörleri gibi) anti-damping vergileri uygulamaya başlamışlardır. Özellikle gelişmiş ülkelerin çeşitli çevre, sağlık ve kalite standartlarını gerekçe göstererek tarife dışı kısıtlamalara başvurdukları görülmektedir. Örneğin ABD'de imalat sanayiinde %6 olarak görünen nominal gümrük tarifesi anti damping vergileri eklediğinde imalat sanayiinde koruma tarife dışı engellerle %23'e çıkabilmiştir. Sanayileşmiş ülkeler ticaretin serbestleştirilmesi sürecinde karşılaştırmalı üstünlüklerinin olmadığı sektörlerde ticari serbestleşmeye mesafeli durmuşlardır.

Çoğu sanayileşmiş ülke önceden karşılaştırmalı üstünlüklerinin olduğu sektörlerde üstünlüklerini diğer ülkelere (gelişmekte olan ülkelere) kaptırınca kendi üreticilerini korumak için dış ticareti kısıtlayıcı tedbirler almışlardır. Tarife dışı kısıtlamaların önemlilerinden biri olan gönüllü ihracat kısıtlamaları ile gelişmiş ülkeler (sanayileşmiş ülkeler) gelişmekte olan ülkelerden yapmış oldukları ithalatını kontrol altına almışlardır Tekstil ve konfeksiyon sektörlerinde başlayan gönüllü ihracat kısıtlamaları daha sonra tarım, gıda, demir-çelik, ayakkabı, elektronik eşyalar, makine aletleri ve otomobil sektörlerine yayılmıştır.

Sıra Sizde 4

Adam Smith Mutlak Üstünlükler Teorisi'nde ve David Ricardo Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'nde iki ülke arasındaki ticaretin önündeki tüm engellerin (tarife ve tarife dışı engeller) kaldırılmasının her iki tarafa da kazanç sağlayacağını belirtmektedir. Serbest ticaret ve uzmanlaşma ticareti yapan her iki ülkenin üretici ve tüketici kesimlerine kazançlar sağlayacaktır. Fakat teorinin geçerliliği konusunda sıkıntılar vardır. Örneğin teorinin varsayımlarında taşıma maliyetlerinin sıfır olduğu belirtilmektedir ve buna karşılık söz konusu dönemde taşıma maliyetleri ticaretin önündeki en büyük engeller arasındadır. Serbest ticareti savunan klasik iktisatçılar altın standardı sayesinde ödemeler dengesinin (ödemeler bilançosunun) otomatik olarak dengeye geleceğini öne sürmektedir. Merkantilizmden farklı olarak A. Smith ve D. Ricardo gibi klasik iktisatçılar dış ticaretin her iki tarafa kazanç sağlayacağını belirterek serbest ticareti savunmuşlardır. Smith ve Ricardo gibi klasik iktisatçıların öngördüğü sisteme yakın uygulama 1870-1913 döneminde uygulanmıştır. Altın standardı ve iktisadi liberalizmin hakim olduğu ülkelerde serbest ticaret uygulanmıştır.

Yararlanılan Kaynaklar

Arıç, K. Halil (2013). "Yeni Bir Dış Ticaret Teorisi Olarak Porter'ın Rekabetçi Üstünlükler Teorisi'nin Yapısı", **Kafkas Universitesi İİBF Dergisi,** Cilt 4, Sayı 5, s. 81-97.

Adda, Jacques (2010). **Ekonominin Küreselleşmesi,** İstanbul: İletişim Yayınları.

Adıgüzel, Muhittin (2011). **Küreselleşme ve Sonuçları,** Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Bulut, Zeki Atıl (2004), "Küresel Rekabet", **Mevzuat Dergisi,** Sayı 75, ISSN 1306-0767 (http://www.mevzuatdergisi.com/2004/03a/01.htm)

Combes, Pierre-Philippe ve diğerleri (2008), **Economic Geography,** New Jersey: Princeton Univerty Press.

Çatalbaş, Nazım (2013). "Yeni Dış Ticaret Teorileri ve Dış Ticareti Açıklamaya Yönelik Modeller" **Uluslararası İktisat,** Ed. İlkay Badurlar, Yayın No: 2943, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, s. 52- 82.

Çatalbaş, Nazım (2005). **Uluslararası Hizmetler Ticaretinin Serbestleştirilmesi ve Gelişme Yolundaki Ülkeleri Etkileri: Türkiye Uygulaması,** Basılmamış Doktora Tezi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çivi, Emin (2001). "Rekabet Gücü: Literatür Araştırması" **Yönetim ve Ekonomi,** Cilt 8, Say 2, s. 21- 38.

Eskinat, Rana ve Erol Kutlu (2005). **Dünya Ekonomisi,** Yayın No: 150, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

Fülberth, Georg (2008), **Kapitalizmin Kısa Tarihi,** İstanbul: Yordam Kitap.

Gilpin, Robert (2012). **Uluslararası İlişkilerin Ekonomi Politiği,** 2. Baskı, Ankara: Kripto Basım Yayım Dağıtım A.Ş.

Karluk, S. Rıdvan (2009). **Uluslararası Ekonomi,** 9. Baskı, İstanbul: Beta Basım Yayım A.Ş.

Karluk, S. Rıdvan (2009). **Uluslararası Kuruluşlar,** 6. Baskı, İstanbul: Beta Basım Yayım A.Ş.

Krugman, Paul (1995). "Growing World Trade: Causes and Consequences", **Brookings Papers on Economic Activity,** 1: 1995, s. 327-377.

Lang, Tim ve Colin Hines (2000). **Yeni Korumacılık,** Birinci Basım, İstanbul: Kaynak Yayınları.

Özel, Mustafa (1997), **Ticaret Savaşları,** İstanbul: Kitabevi.

Rodrik, Dani (2011). **Akıllı Küreselleşme,** 1. Basım, Ankara: Elif Yayınevi.

Seyidoğlu, Halil (2013). **Uluslararası İktisat,** Geliştirilmiş 18. Baskı, İstanbul: Güzem Can Yayınları.

Sheppard, Eric (2006). "Positionality and Globalization in Economic Geography" **The Changing Economic Geography of Globalization,** Ed.: Giovanna Vertova, New York: Routledge, s. 40-66.

Stutz, Frederick P. ve Barney Warf (2007). **The World Economy,** New Jersey: Pearson International Edition.

Worldbank, **World Development Report 1981.**

World Economic Forum (2015), The Global Competitiveness Report 2014-2015. http://data.worldbank.org/indicator/GB.XPD.RSDV.GD.ZS (23.12. 2015)

WTO, **World Trade Report 2008,** 2013, 2014 ve 2015.

UNCTAD, **Key Statistics and Trends 2014.**

https://www.wto.org/english/tratop_e/region_e/regfac_e.htm (28.12.2015).

http://unctadstat.unctad.org/wds/ReportFolders/reportFolders.aspx (20.12.2015).

3

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Kümelenme kavramı ve özelliklerini tanımlayabilecek,
- Bölgesel kümelenme türleri ve unsurlarını ayırt edebilecek,
- Firmaların yer seçimi kapsamında kümelenme faaliyetlerinin sağladıkları avantajları açıklayabilecek,
- Kümelere yönelik politikalar ve dünyadaki çeşitli küme örneklerini değerlendirebilecek

bilgi ve becerilere sahip olabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Kümelenme
- Kümelenme Unsurları
- Elmas Modeli
- Firma Yeri Seçimi
- Dışsallıklar

İçindekiler

Ekonomik Coğrafya

Bölgesel Kümelenmeler, Firma Yeri Seçimi ve Dışsallıklar

- GİRİŞ
- KÜMELENME KAVRAMININ TANIMI VE ÖZELLİKLERİ
- BÖLGESEL KÜMELENME TÜRLERİ
- BÖLGESEL KÜMELENME UNSURLARI VE PORTER'IN ELMAS MODELİ
- BÖLGESEL KÜMELENMELER VE FİRMA YERİ SEÇİMİ
- BÖLGESEL REKABET GÜCÜ VE KÜMELER
- KÜMELERE YÖNELİK POLİTİKALAR
- DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE KÜMELENME ÖRNEKLERİ

Bölgesel Kümelenmeler, Firma Yeri Seçimi ve Dışsallıklar

GİRİŞ

Sosyal bilimlerde mekân kavramının iktisadi ve sosyal rolü ve önemi üzerine değişik yaklaşımlar mevcuttur. Küreselleşme ve bilgi iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin ortaya çıkardığı "Yeni Ekonomi" anlayışı ile birlikte coğrafi birimler ölçeğinde mekânsal karakteristiklerin iktisadi büyüme ve rekabetçilikteki belirleyicilikleri önemli bir yer kazanmıştır. Bu doğrultuda, iktisadi ve coğrafi çalışmalara sıklıkla konu olmuş endüstriyel bölgeler, yenilikçi çevre, bölgesel inovasyon sistemleri, öğrenen bölge ve kümelenme teorileri mekânın ekonomideki önemli rolüne dikkat çekmektedirler. Söz konusu teoriler firmaların kuruluş yeri seçimleriyle de doğrudan ilişkilidirler.

Kümelenme kavramı genel itibariyle firmalar ve işletmelerin üretim süreçlerinde gerçekleştirdikleri bir takım etkileşimler ve bu etkileşimlerin gerçekleştiği alan içerisindeki destekleyici çevreyi tanımlamaktadır. Dolayısıyla bu çevrede aktörler arası çeşitli ilişkiler farklı kümelenme türlerini ortaya çıkarmaktadır. Bu bölümün ilk kısmında kümelenme kavramı, özellikleri ve bölgesel ölçekte ortaya çıkan kümelenme türleri açıklanacaktır.

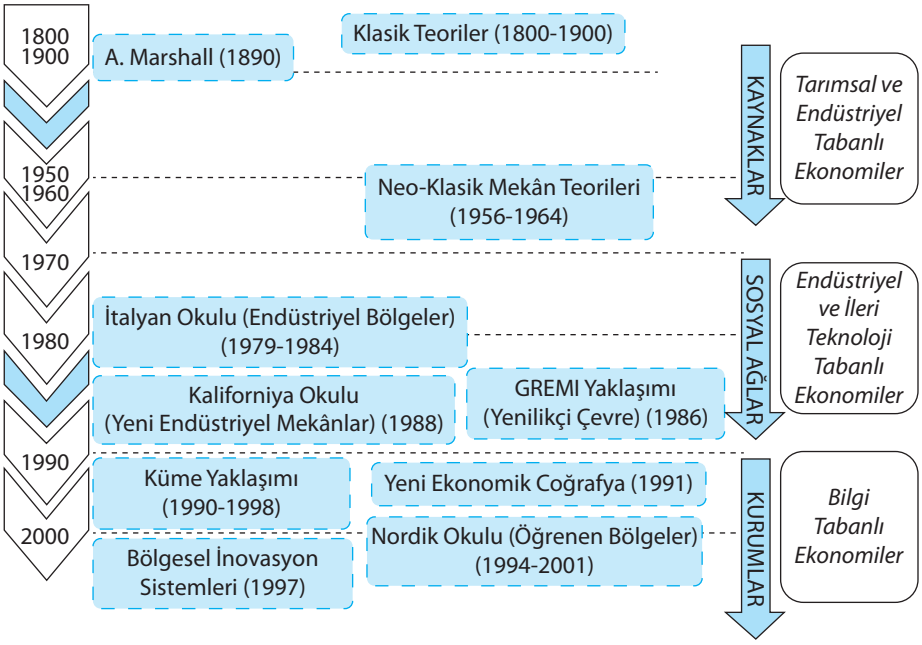
Kümelenme yaklaşımının temelleri Alfred Marshall'ın 19. yüzyıl başlarında ortaya koyduğu Endüstriyel Bölgeler yaklaşımına dayanmaktadır. Marshall'ın Endüstriyel Bölgeler yaklaşımı genel olarak nitelikli iş gücünün firmalar arasında ve üretimin farklı dallarında dağıldığı, bilginin yoğun şekilde paylaşıldığı ve uzmanlaşma, ortak iş pratikleri, örtük bilgi, destekleyici sosyal ve kurumsal çevreden oluşan yerel bir "endüstriyel atmosferi" kapsamaktadır.

Şekil 3.1'de görüldüğü gibi kümelenme kavramının gelişim sürecinde ortaya çıkmış birçok teori ve yaklaşımdan söz edilebilir. Bu kapsamda, odaklanılan temel konular itibariyle küme literatürünü üç döneme ayırabiliriz. Bunlardan ilki 19. yüzyıl başlarında Klasik mekân teorilerinden Neo-Klasik yaklaşımları kapsayan ve kümelenme faaliyetlerinin kaynaklar (fiziksel ham maddeler, üretim faktörleri vb.) odaklı ele alındığı dönemdir. Endüstriyel Bölgeler yaklaşımının çeşitli katkılar sayesinde geliştirildiği ve Yenilikçi Çevre yaklaşımının ortaya çıktığı ikinci dönemde ise kümelenme faaliyetlerinde daha çok sosyal ağlar (firmaların karşılıklı bağımlılıkları) üzerinde durulmuştur. Son olarak 90'lı yılların başından 2000'li yıllara kadarki süreçte kümelenmeyle ilgili çalışmaların gelişiminde kurumlar ve sistemler ön plana çıkmışlardır. Bahsedilen bu süreçlerde ekonomik faaliyetlerin gerçekleştiği çevre çoğunlukla tarıma dayalı ve endüstriyelleşen bir yapıdan ileri teknoloji tabanlı bir çerçeveye doğru evrimleşmiş ve içinde bulunduğumuz dönemde ise ekonomik faaliyetlerde bilgi tabanının yoğun şekilde kullanıldığı bir sürece girilmiştir. Yine bu süreçler kapsamında kümelenme faaliyetleri 19. yüzyılın başına kadarki dönemde

yerel pazar ve 19. yüzyılın sonuna doğru ise bölgesel ve ulusal pazarlar öncelikli olmuştur. Kavramın gelişimiyle birlikte 20. yüzyılın başından itibaren ulusal ve uluslararası pazarlara doğru genişleyen bu faaliyetler, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren küresel pazarlara yönelik hale gelmiştir. Ayrıca firmaların üretim stratejileri tek ürün ve hizmetten yenilikçi üretime doğru bir seyir izlerken, rekabet ve talep küreselleşmiş, yeni ürünler ve yeni çalışma biçimleri ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak ortaya çıkan bu gelişmeler bir bütün halinde kümelenme kavramının gelişiminde önemli roller oynamışlardır.

Şekil 3.1

Kümelenme Yaklaşımının Gelişimi ve Mekân Teorileri

Belirli bir coğrafi alan içerisinde kümelenme faaliyetlerinin gerçekleşebilmesi için bazı unsurların varlığı gerekmektedir. Bu unsurların bir kısmı üretim süreçlerinin temel parçası olan sermaye, iş gücü ve doğal kaynaklar gibi üretim faktörlerini kapsarken, üretilen mal ve hizmetlere olan talep ve firmaların benimsedikleri stratejiler kümelenme faaliyetlerinde etkili olmaktadır. Ayrıca üretim süreçleriyle alakalı olarak firma dışındaki birtakım destekleyici unsurların varlığı da bu faaliyetlerde önem taşımaktadır. Bu bölümde kümelenme unsurları ve bu unsurlar arasındaki bağlantıları ele alan Elmas Modeli detaylı olarak incelenecektir.

Firmalar kuruluş yeri seçimlerini ekonomik ve ekonomik olmayan faktörlere göre yapmaktadırlar. Ekonomik faktörler doğrudan üretim faktörleri ve maliyetlerle ilgili olup sert kuruluş yeri faktörleri olarak da adlandırılmaktadır. Ekonomik olmayan faktörler ise daha çok dış çevre ve bu çevrenin ortaya çıkardığı bazı dışsallıklardan dolayı yumuşak kuruluş yeri faktörleri olarak da isimlendirilebilir. Firmaların kuruluş yeri seçimi kapsamında kümelenme faaliyetleri sonucu ortaya çıkan dışsallıklar ve bunların etkilerine bölümün ilerleyen kısımlarında değinilecektir.

Kümelenme faaliyetlerinin ortaya çıkardığı bölgesel avantajlardan en önemlisi rekabetçilikle ilgilidir. Belirli bir bölgeye özgü üretim şekilleri veya uzmanlaşmanın yarattığı katma değer ve refahın yanı sıra, üretimle ilgili alanlarda birbiriyle sürekli etkileşim içerisindeki firmalar ve kurumların oluşturduğu bölgesel iş birliği ağları küresel piyasalarda rekabet gücünün elde edilmesi ve sürdürülebilmesinde önemli bir araç olarak

görülmektedir. Bu kapsamda Dünyanın farklı bölgelerinde yakın dönemde ortaya çıkmış başarılı kümelenme örnekleri ve kümelere yönelik politikalara bölümün son kısmında yer verilecektir.

KÜMELENME KAVRAMININ TANIMI VE ÖZELLİKLERİ

Küme kavramı ilk kez Michael E. Porter'ın 1990'da yayınlamış olduğu "Ulusların Rekabetçi Avantajları" isimli kitabında yer almıştır. Bu kapsamda Porter kümeleri; "belirli bir endüstride birbiriyle bağlantılı ve rekabet halinde olan ve aynı zamanda iş birliği yapan şirketlerin, uzmanlaşmış tedarikçilerin, hizmet sağlayıcıların, o endüstri ile ilişkili endüstrilerde faaliyet gösteren firmaların ve ilgili kuruluşların coğrafi yoğunlaşması" şeklinde tanımlamıştır.

Kümelenme: Belirli bir endüstride birbiriyle bağlantılı ve rekabet halinde olan ve aynı zamanda iş birliği yapan şirketlerin, uzmanlaşmış tedarikçilerin, hizmet sağlayıcıların, o endüstri ile ilişkili endüstrilerde faaliyet gösteren firmaların ve ilgili kuruluşların coğrafi yoğunlaşmasıdır.

Kümeler genel olarak birbiriyle ilişkili endüstri gruplarından meydana gelmekte ve küme oluşumu birçok endüstride görülebilmektedir. Dolayısıyla imalat sanayindeki firmaları, hizmet sektöründe faaliyet gösteren işletmeleri veya tarımsal ürün yetiştiricileri ya da tedarikçilerini kapsayan çeşitli küme örneklerine rastlanabilir. Kümelenme faaliyetlerinin gerçekleşebilmesi için coğrafi yakınlık, kümedeki firmaların birbirleriyle bağlantılı olması ve bu bağlantıların ortak veya tamamlayıcı özellik göstermesi gerekmektedir. Bu bağlamda kümelenme oluşumu coğrafi ölçekte bir bölgede gerçekleşebileceği gibi, bir eyalet ya da birkaç komşu ülkenin birbirine yakın şehirlerinde de ortaya çıkabilir.

Kümeler belirli bir endüstrinin yanında bir dizi birbiriyle bağlantılı endüstriyi de içerisine alabilir. Örneğin, endüstriyel bir makineyi veya bir otomobili oluşturan bileşenlerin farklı endüstri dallarındaki üreticileri veya tedarikçileri arasında küme oluşumu görülebilir. Küme içerisindeki firmalar arası bağlantılar benzer alıcı-satıcı zinciri bakımından dikey veya tamamlayıcı ürün ve hizmetler sunmaları, benzer özelleşmiş girdi kullanmaları ya da kullanılan teknoloji bakımından yatay şekilde ortaya çıkabilir. Ayrıca bu bağlantıların çoğu firmaların ekonomik faaliyetlerine katkı sağlayan sosyal ilişkileri ve sosyal ağları içerisinde barındırır.

Belirli bir endüstrinin yanı sıra birbiriyle ilişkili endüstri gruplarında da ortaya çıkabilen kümelenmeler için coğrafi yakınlık, kümedeki firmaların birbirleriyle bağlantılı olması ve bu bağlantıların ortak veya tamamlayıcı özellik göstermesi gerekmektedir.

DİKKAT

Kümenin ortaya çıkması herhangi bir firmanın üretimle alakalı faaliyetlerinde izlemiş olduğu yola bağlılığıyla başlayabilir. Bu bağlılık firmaların öncekinden tamamen farklı olan bir şeyi deneme riskinden ziyade, iyi oluşturulmuş davranışsal kalıpları daha yoğun bir şekilde izlemeye çalışması anlamına gelmektedir. Küme oluşumunun ilk aşamasında coğrafi yakınlıklar yoluyla firmaların birbirlerini gözlemleyebilmesi gruplaşma eğilimini arttırmaktadır. Bu aşamada firmalar birbirleri hakkında çok az bilgiye sahip olduğundan, uyum sağlamaya yönelik izlenen uygun stratejiler yerel bir uzlaşma ortamı yaratacaktır. Ayrıca bu aşamada gruplaşma avantajının aktif hale getirilmesi de kümenin başarısında etkili olmaktadır. Bu bakımdan uzmanlaşmış tedarikçiler, çeşitli hizmet firmaları ve uzman iş gücünün varlığıyla oluşan pasif gruplaşma avantajlarının küme yararına kullanılarak aktif hale getirilmesi gerekmektedir.

Küme oluşumunun ilk aşamalarında belirli bir coğrafi alan içerisinde gruplaşan firmaların elde ettikleri uzmanlaşmış tedarikçiler, çeşitli hizmet firmaları ve uzman iş gücünün varlığı gibi pasif gruplaşma avantajlarını küme yararına kullanarak aktif hale getirmeleri önemlidir.

DİKKAT

Küme çevresinde kamusal veya özel nitelikteki bazı kurum ve kuruluşlar da faaliyet gösterirler. Bu tür kuruluşlara üniversiteler, sanayi ve ticaret odaları, düşünce kuruluşları, meslek eğitimi sağlayan kuruluşlar ve bazı standart enstitüleri örnek verilebilir. Bu aktörler zaman içerisinde kümenin yeni sektörlere yayılımında bir çapa görevi gören ve bölge dışındaki şirketlerden yatırım çeken başlıca unsurlardır. Bu tür kurum ve kuruluşlar endüstrilere yönelik uygulamalar, eğitimler, bilgi sağlama ve çeşitli teknik destekler yoluyla da kümelenme faaliyetlerine katkı sağlarlar. Ayrıca yabancı firmalar da küme alanı içinde yaptıkları sabit yatırımlar veya küme faaliyetlerine aktif katılımlarıyla kümelerin birer parçası olabilirler.

DİKKAT

Küme oluşumunda coğrafi yakınlık ve birbiriyle ilişkili firmalar veya endüstrilerin varlığının yanı sıra, üniversiteler, sanayi ve ticaret odaları, düşünce kuruluşları, meslek eğitimi sağlayan kuruluşlar ve bazı standart enstitüleri gibi unsurlar da önemli roller oynamaktadır.

Kümelerin gelişim süreci genel olarak uzun bir zaman dönemine yayılmakla birlikte, birçok küme gelişimleri için herhangi bir özel çabanın varlığı olmadan ortaya çıkar. Özellikle coğrafi yakınlık avantajıyla ortaya çıkan doğal ekonomiler, bazen şans faktörünün de yardımıyla, zamanla artan sayıdaki şirket ve diğer kurumları cezbetmek için elverişli hale gelmektedir. Bununla birlikte bazı kümeler bölge içinde fark yaratan lider birey, kurum veya kuruluşların belirli faaliyetlerinden dolayı çok daha hızlı gelişebilmektedirler.

Dünyanın farklı yerlerinde ortaya çıkmış birçok kümenin kökleri yıllar öncesine dayanmaktadır. Örneğin, ABD'nin Pittsburg şehrindeki çelik endüstrisi bugünkü varlığını bölgedeki düşük maliyetli enerji sağlayan kömür yataklarına borçludur. Günümüzde bu bölgede, yerel kömür yataklarının önemi azalmasına rağmen, çok büyük bir çelik kümesi ve şehir çevresinde kurulmuş üretim teknolojileri şirketleri bulunmaktadır. Kaynakların yanı sıra ana bir ticaret rotasındaki ya da nehrindeki konum gibi doğal faktörler de belirli kümelerin varlığı üzerinde yıllarca hissedilir şekilde etkilidirler. Hollywood'da bulunan film endüstrisi, nemli bir iklime sahip Batı Japonya'nın ipek endüstrisi ve İtalya'nın Carrara şehrindeki taş işçiliği endüstrisi kümelerin erken gelişiminde rol oynayan özel doğal koşullara örnek gösterilebilir.

DİKKAT

Kümelerin gelişimi aşamasında bölgeye özgü kaynakların yarattıkları etkinin yanında, ana bir ticaret rotasındaki ya da nehrindeki konum gibi doğal faktörler de etkili olabilmektedir.

SIRA SİZDE 1

Kümelenmeler kendilerini oluşturan unsurlar ve ortaya çıkış süreçleri bakımından hangi özellikleri taşımaktadırlar?

BÖLGESEL KÜMELENME TÜRLERİ

Bölgesel kümelerin çeşitliliği ve kapsamları konusunda çeşitli yaklaşımlar mevcuttur. Genel olarak küme kavramıyla ifade edilen ağ yapıları bölgesel, teknolojik ve üretimle alakalı farklılıklardan dolayı farklı gruplar altında toplanabilir. Kümeler işletmeler arası ilişkiler, bu ilişkilerin boyutları veya kümede bulunan firmaların yapıları bakımından birbirinden ayrılabildiği gibi, farklı koşullara vurgu yapan dört temel küme türünden bahsedilebilir.

Dikey Kümelenme

Dikey kümelenmeler daha çok birbirilerine tedarikçi olan grupların oluşturduğu değer zincirinden oluşmaktadır. Bu zincir alıcıları ve aracıları arası sürekli ve sağlam ilişkileri olan işletme gruplarını kapsar. Dolayısıyla üretim sürecinin belirli bir aşamasıyla sınırlanan dikey kümelenme faaliyetleri dar tanımlanmış sanayilerde görülebilir. Dikey

kümelenmeye tedarikçiler, toplayıcılar, tüccarlar ve müşterileri içeren bir değer zinciri örnek verilebilir. Ayrıca yalnızca kümedeki belirli şirketlerin sahip olduğu ağlar da bu kategoriye dâhildir.

Yatay Kümelenme

Yatay kümelenme birbirleriyle tamamlayıcılık ya da ikame ilişkileri yönüyle benzer ekonomik faaliyetlerin bölgesel olarak yoğunlaşması şeklinde görülür. Bu tür kümelerde sahip oldukları ağlar bakımından birbirine yakın sektörler veya tek bir sektör içerisindeki işletmeler faaliyet göstermektedir. Yatay kümelenme faaliyetleri içerisinde bölgesel bilim altyapısıyla bağlantılı olarak araştırma laboratuvarları ve üniversiteler gibi aktörler de rol alabilir.

Kompleks Kümelenme

Kompleks kümelenme belirli bir coğrafi alanda gerçekleşen yatay ve dikey ekonomik faaliyetlerinden meydana gelmektedir. Yatay veya dikey kümelenmeye kıyasla daha yüksek bir kümelenme düzeyini temsil eden kompleks kümelenmeler metal işleri, orman ürünleri, petrokimya, telekomünikasyon, savunma, tekstil ve medikal sektörlerinde ortaya çıkabilirler.

Kapsayıcı Kümelenme

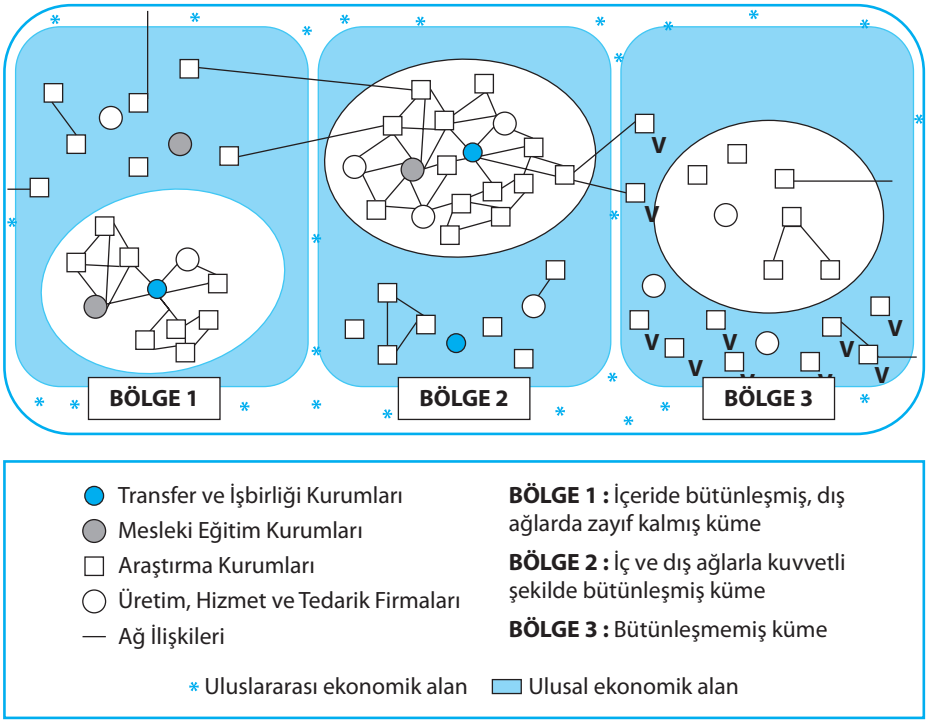
Kapsayıcı kümelenmeler, kompleks kümelerin daha çok araştırma geliştirme (Ar-Ge) tabanıyla çok yönlü ağlaştığı yapılar şeklinde ortaya çıkar. Bu tür kümelerde sanayi ve hizmetler sektörlerinde faaliyet gösteren firmaların yanı sıra özel altyapı sağlayıcıları, kilit kamu kurum ve kuruluşları ile çeşitli toplumsal aktörler yer almaktadır. Anlamayı kolaylaştırmak amacıyla Şekil 3.2'de farklı türlerde ortaya çıkan küme oluşumları özetlenmiştir.

Kümeler oluşturdukları ağ yapılarındaki bölgesel, teknolojik ve üretimle alakalı farklılıkları itibariyle yatay, dikey, kompleks ve kapsayıcı kümeler şeklinde birbirinden ayrılırlar. Ayrıca etkinlik ve kendilerini gerçekleştirme düzeyleri bakımından kümeleri çalışan, gizli, potansiyel ve politik kümeler olarak sınıflandırabiliriz.

Kümeler, etkinlik ve kendilerini gerçekleştirme düzeyleri bakımından da farklılık gösterebilmektedir. Bu doğrultuda **Çalışan (Güçlü) Kümeler** önemli yerel bilgi, uzmanlık ve beşerî sermayeye ilişkin kaynaklarını kullanarak rekabet avantajları yaratırlar. Bu avantajların kaynağı çoğunlukla yerel rakipler, tedarikçiler, müşteriler ve kurumlar arasındaki karşılıklı bağımlılıktan doğan bilgi olabilmektedir. **Gizli (Kısmi) Kümeler** ise kümelenmenin getirdiği avantajlardan faydalanabilecek düzeyde ancak bunu gerçekleştirmek için gerekli etkileşim ve bilgi akışın düzeyini geliştirmemiş kümelerdir. Bu durumun nedeni olarak bölgedeki firmalardaki bilgi yetersizliği, şirket ve bireyler arası etkileşim eksikliği veya küme içindeki ortak çıkarları bulma konusunda şirketlerdeki güven eksikliği gösterilebilir. Bir başka küme türü olan **Potansiyel Kümeler** ise başarılı küme faaliyetleri için gerekli koşulların bazılarına sahip olmakla birlikte bunları geliştirmeleri ve genişletmeleri gerekir. Bu kategoride değerlendirilebilecek son küme türü olan **Politik Güdümlü Kümeler** ise devlet tarafından desteklenmek üzere seçilen ancak doğal bir gelişme süreci için önemli şirket ya da şartların eksik olduğu kümelerdir. Bu kümeler genellikle sahip oldukları bazı avantajlarından dolayı hükümetler tarafından politik baskı ve girişimciliğe destek amaçlı seçilebilmektedir.

Şekil 3.2

Farklı Tür Küme Oluşumları

BÖLGESEL KÜMELENME UNSURLARI VE PORTER'IN ELMAS MODELİ

Bir bölgede kümelenme oluşumunun gerçekleşebilmesinde ve küme faaliyetlerinin sürdürülebilmesinde firmaların varlığının yanı sıra diğer bazı unsurlara da ihtiyaç vardır. Bu unsurlar genel olarak ilgili endüstriye ilişkin üretim faktörleri, o bölgedeki veya endüstrideki talep yapısı, rekabet koşulları, firma stratejileri ve küme faaliyetlerini destekleyici bazı kurum ve kuruluşları kapsamaktadır. Öncelikle, belirli bir kümedeki asıl aktörler firmalardır. Kümenin gelişimi firmaların aktif olarak kümelenme sürecinde yer alması ile mümkündür. Bu bakımdan bölgedeki lider firmaların küme içerisindeki rolleri daha önemlidir.

Michael Porter uluslararası rekabet avantajının temel kaynağı olarak gördüğü endüstriyel kümeleri oluşturan unsurları ve etkileşimleri Elmas Modeli adını verdiği yaklaşımla açıklamıştır. Porter'a göre bir kümenin rekabet gücü birbiriyle etkileşim halinde olan dört ana faktöre bağlıdır. Bu faktörlerin etkileşim yönü ve şiddeti küme içerisindeki firmalara yatırım yapma ve yeni ürünler/hizmetler geliştirme konusunda baskı yaparlar. Bu kısımda bölgesel kümelenme unsurlarına Elmas Modeli kapsamında yer verilecektir.

DİKKAT

Kümelerin oluşumunda firmaların yanı sıra ilgili endüstriye ilişkin faktör koşulları, bölge veya endüstrideki talep yapısı, üretim, yönetim ya da pazarlamaya yönelik stratejiler ve küme faaliyetlerini destekleyici kurum ya da kuruluşlar gibi unsurların varlığı da gereklidir.

Faktör Koşulları

Faktör koşulları genel olarak uzmanlaşmış iş gücü, araştırma kuruluşlarının varlığı ve etkinliği, vergi sistemi, kamusal teşvikler ve ücret düzeyleri gibi belirli bir sektördeki rekabeti sürükleyici üretim faktörlerinden oluşmaktadır. Bu faktörlerin karşılıklı etkileşimleri

herhangi bir bölgedeki ekonomik faaliyetlerin başarısını belirlemektedir. Bugün dünyadaki çeşitli ülkelerin özellikle faktör yaratma kabiliyetlerinin iyi olduğu sektörlerde başarılı oldukları görülmektedir. Dolayısıyla rekabet üstünlüğü yaratma öncelikle uzmanlaşmış üretim faktörleri yaratabilen ve bu faktörleri sürekli geliştirebilen lider kurumların varlığı ile mümkündür. Söz konusu bu kabiliyetler kapsamında şeker hastalığı araştırmaları ve tedavisi üzerine yoğunlaşan iki hastaneye ait çalışmaların Danimarka'yı insülin ihracatında lider konuma getirmesi örnek gösterilebilir. Diğer yandan mevcut faktörlerin kıtlığı da ekonomik faaliyetlerin şeklini değiştirebilir. Bu duruma ise Japonya'daki doğal kaynak kıtlığından dolayı ülkenin tam zamanında üretim modeline geçmesi örnek verilebilir.

Talep Koşulları

Belirli bir endüstriye yönelik alışılmadık yerel talep çeşitli kanallar yardımıyla zaman içerisinde seçici bir müşteri kitlesi oluşturabilir. Böyle bir talep yapısının bölgeye kazandıracağı rekabet avantajları ise, küreselleşmenin aksine, yerelin önemini artırmaktadır. Ayrıca bölge içi müşterilerden kaynaklanan talep baskıları, firmaları yeni ürün ve hizmetler yaratma konusunda hızlandırarak yabancı rakiplerine karşı üstünlük sağlama fırsatı vermektedir. Firmalar da dış (yabancı) pazarlara kıyasla daha görünür ve erişilir olmasından dolayı öncelikle iç pazara yönelik ürün ve hizmetler geliştirebilirler. Örneğin, Japonya'nın genelinde var olan küçük evlerde sıcak ve nemle mücadele için ihtiyaç duyulan tasarruflu ve sessiz klimalar, şirketleri önce yenilik yapmaya daha sonra da dünya pazarına açılmaya yöneltmiştir. Daha genel bir ifadeyle, bir ülke veya bölgeye özgü değerler ve ihtiyaçların yayılması, o ülke veya bölgenin ürünlerin de yayılması anlamına gelmektedir. Buna örnek olarak ABD'de ortaya çıkan fastfood kültürünün zamanla küresel boyuta taşınması gösterilebilir.

Firma Stratejileri ve Rekabet Ortamı

Kritik üretim süreçlerinin tamamlayıcıları yerel bayiler, tedarikçiler ve uluslararası rekabet gücüne sahip diğer ilişkili sektörlerdir. Uluslararası ölçekte rekabetçi olan yerli tedarikçiler satışa dönük sektörlerdeki girdileri düşük maliyette, erken, hızlı ve bazen de öncelikli teslim ederler. Tedarikçilerin ve son kullanıcıların yakınlığı da sürekli fikir alışverişi ve ihtiyaçlara yönelik yeni yaklaşımların ortaya çıkararak kümelerin karşılaştırmalı üstünlükler sağlamalarına fırsat verir. Bunun yanı sıra birbiriyle küresel çapta rakip olan tedarikçiler bulundukları ülke veya bölgeye önemli ekonomik katkılar sağlayabilirken, yerli sektörlere bağlı bir tedarik anlayışı çoğu zaman tedarik zincirinin sınırlı kalmasına neden olabilir.

İlgili ve Destekleyici Sektörler

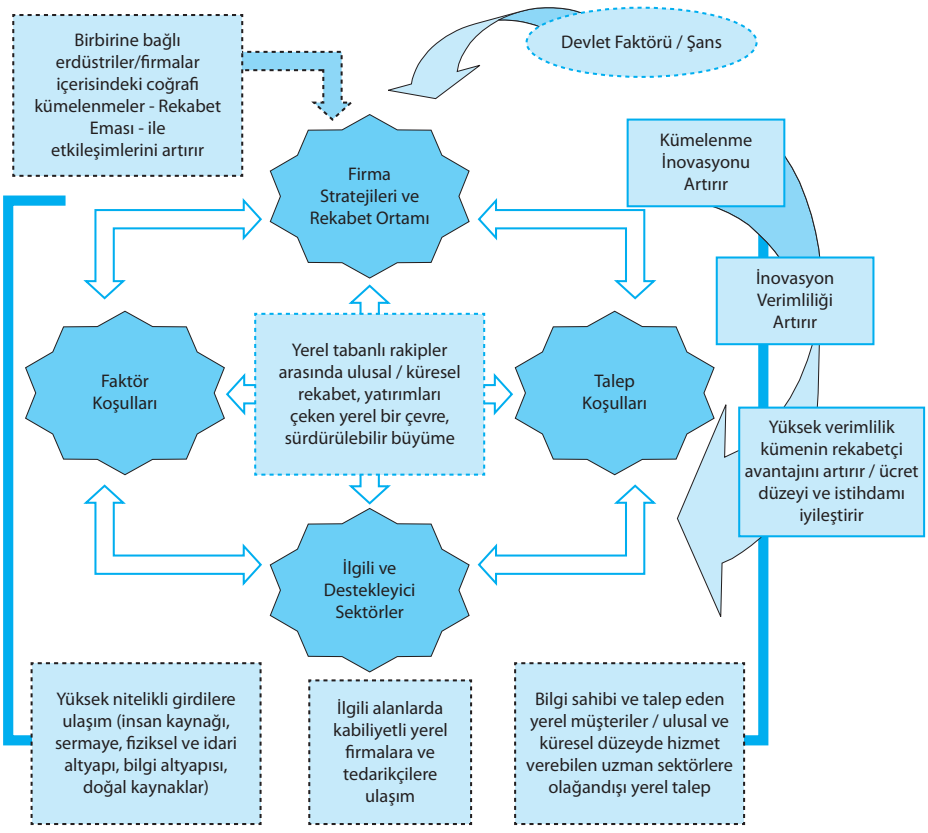
Firmaların ölçekleri, örgütlenmeleri ve yönetilme biçimleri kadar yerel çevre de rekabet avantajı yaratılmasını etkileyen unsurlardan biridir. Uluslararası rekabet gücüne sahip yan sanayiler, araştırma ve mesleki eğitim kurumları, devlet organları ve diğer destekleyici kuruluşlarının varlığı kümelerin başarısında etkili olmaktadır. Ayrıca belirli bir kümede rekabet gücünün elde edilmesi o ülke veya bölgedeki yönetim uygulamaları ve örgütlenme tarzlarıyla da yakından ilişkilidir. Örneğin, ABD'nin Kaliforniya eyaletindeki yönetim sistemleri bölgedeki ileri teknoloji endüstrisinin (Silikon Vadisi) ihtiyaçlarına uygun şekilde esnek veya Almanya'daki yönetim sistemleri Alman şirketlerinin odaklandığı sektörlerde gerekli olan disiplin ve mühendislik özellikleriyle uyum içindedir.

Şekil 3.3'te verilen Elmas Modelinde bölgesel kümelenme unsurları, bir başka ifadeyle küme rekabetçiliğinin belirleyicileri, yukarıda verilen faktörler ve aralarındaki ilişkiler özetlenmektedir. Bu kapsamda Porter bazı ülke ve bölgelerin neden belirli sektörlerde lider olduklarını açıklarken bahsedilen bu dört temel faktör üzerinde durmaktadır. Buna

göre başarılı endüstriyel kümelerin coğrafi olarak yoğunlaşmasında bu faktörlerden her birinin bireysel ve ortaklaşa katkıları önemli roller oynamaktadır. Kümedeki söz konusu ortak katkılar ve etkileşimler nedeniyle Porter kümeleri birbiriyle fonksiyonel ilişki içerisindeki endüstriler olarak da tanımlamıştır. Kümelerin oluşumunda coğrafi yakınlıklar bir gereklilik olmasının yanında tek başına yeterli etken değildir. Porter Elmas Modelinde kümeleri belirli bir bölgedeki firmalar, yan sanayi sektörleri, hizmet tedarikçileri, ilişkili sektörler ve üniversiteler, kalkınma ajansları, sanayi ve ticaret odaları, araştırma merkezleri ve mesleki eğitimi kapsayan kurumların coğrafi olarak yoğunlaşması şeklinde tanımlamıştır.

Şekil 3.3

Porter'ın Elmas Modeli (Küme Rekabetçiliğinin Belirleyicileri)

Porter'ın Elmas Modeli önde gelen sektörlerin ve firmaların rekabet gücünü oluşturan unsurların analizine yönelik bir modeldir. Porter bu modeli bir ülkenin rekabet gücünün temelinde yatan 4 ana unsur ve bu unsurlar arasındaki sistematik ilişkiler üzerine kurmuştur.

Porter'ın ortaya koyduğu yaklaşım kümeleri ulusal ve küresel rekabetçiliğin merkezine almakta ve potansiyel küme oluşumlarına katkı sağlamayı hedeflemektedir. Şekil 3.3'te görüleceği üzere küme içerisindeki çeşitli yatay ve dikey ilişkiler küme unsurları arasındaki sürekli uyumun bir sonucudur. Bu kapsamda birbiriyle ilişkili endüstriler veya firmaların coğrafi bir alanda kümelenmeleri aralarındaki etkileşimlerin artmasına fırsat vermektedir. Bununla birlikte üretim süreçleri kapsamında nitelikli üretim faktörlerine duyulan ihtiyaç küme içerisindeki uzman tedarikçiler ve destekleyici sektörler tarafından karşılanırken, yerel talep baskısı firmaları bir yandan yeni ürün ve hizmetler ortaya çıkarılmasına yönelik stratejiler benimsemeye itmekte, diğer yandan güçlü komşu firmalarla rekabeti canlı tutmaktadır. Devletin bu modelde oynadığı roller ise temel olarak firmaların performanslarını artırıcı çeşitli destekler ve teşvikler sunmak, küme veya bölge içerisindeki ekonomik faaliyetlerde geçerli standartlar belirlemek, bölge veya kümeye özgü ör-

tük kabiliyetlerin ortaya çıkarılması amacıyla çalışmalar yürütmek ve rekabeti engelleyici tekelleşme faaliyetlerinin önüne geçmektir. Ayrıca tesadüfi şekilde ortaya çıkan fırsatları içerisine alan şans faktörü de çoğu zaman küme gelişimini hızlandırabilmektedir.

Küme çevresindeki etkileşimler sonucu ortaya çıkan çeşitli ekonomik ve sosyal faaliyetler bölge içerisinde örtük şekilde var olan ve üretimini herhangi bir aşamasını ilgilendiren yeni bilgi, teknoloji ve tecrübelerin ortaya çıkışını hızlandırır. Bu durum inovasyona yönelik faaliyetlerin artmasına (Şekil 3.3) ve dolayısıyla verimlilikteki artışlara imkân verecektir. Sonuç olarak yüksek verimlilikle çalışan rekabetçi kümelerde nitelikli ve uzman iş gücüne bağlı ücret düzeyinde ve bölgesel istihdamda önemli iyileşmeler ortaya çıkacaktır.

İnovasyon kavramı ve inovasyon faaliyetlerine bu bölümde yer verilmeyecek olup, konuyla ilgili detaylı bilgiler okuyucuya bir sonraki bölümde aktarılacaktır.

DİKKAT

Model kapsamında son olarak coğrafi yakınlık faktörü kapsayıcı bir unsur olarak tanımlanabilir. Kümelerle ilgili ortaya çıkan çalışmalar coğrafi yakınlığın rekabeti ve üretimde/sektörlerde çeşitliliği artırabildiğini göstermiştir. Mekânsal yakınlıklar insanların uzmanlıklarından daha kolay fayda sağlamayı mümkün kılar ve böylece insan sermayesinin artmasına katkı sağlar. Örneğin büyük bir şehirde elde edilen geniş çaplı ve yoğun tecrübeler ustalık birikimi şeklinde doğrudan o şehirde yoğunlaşabilir. Ayrıca fikirler kısa mesafede daha iyi ve hızlı yayılabildiği gibi çoğu zaman saklı kalan teknolojik bilginin paylaşımı kişisel temas yoluyla kolaylaşır. Bunun yanı sıra yoğun ekonomik etkinliğin var olduğu bölgeler artan birer gelir kaynağı oluştururlar.

Görüldüğü üzere Porter'ın Elmas Modelindeki her bir faktör temelde birbirine zincirleme şekilde bağlıdır. Örneğin, küme içerisindeki beşerî sermaye ya da insan kaynağı faktörünün yetersiz kalması ürün kalitesi veya çeşitliliğini sınırlayabilirken, güçlü ve rekabetçi sektörlerin eksikliği talep yapısı veya yenilikçi faaliyetler yönüyle çeşitli olumsuzluklar yaratabilecektir. Sonuç olarak herhangi bir faktördeki güçlü yönler veya zayıflık kümenin ilerleme ve gelişme potansiyelinde belirleyici olmaktadır.

Sonuç olarak Porter'ın Küme Modelinin işleyişinin temel olarak üç farklı boyutta gerçekleştiği söylenebilir. Bunlardan ilki olan *yatay/dikey boyutta,* kümedeki farklı aktörler arasındaki aksiyonları (tedarikçilerin, bilgi/meslek kurumlarının ve kamunun uzmanlaşmış ticari hizmetler vermeleri) ve özellikle talep yönü ile perakende ve nihai ihtiyaçlara yönelik hareketlilikler bulunur. İkinci olarak *coğrafya ve ağ boyutunda,* yakınlıklar sayesinde yeni fikirlerin ve bilginin firmalara ve müşterilere aktarılması gerçekleşir. Ayrıca firmalara ait uzmanlıkların firma içi ve dışındaki ağlarla gelişimi de bu boyutla ilgilidir. Diğer yandan bilgi birikimi ve beceriler ağlar yoluyla bireyden bireye aktarılmakta ve ortaya çıkan bilgi taşmaları firmalar için de ortak bilgi kaynağı haline gelmektedir. Son olarak *yenilikçi ve teknolojik boyutta* ise yeni fikirler ve ileri teknolojilerin geliştirilmesi ve sürdürülmesi sağlanır. Ayrıca bu boyutlar arasında da küme unsurlarında olduğu gibi sürekli etkileşimler mevcuttur.

Porter'ın Elmas Modelindeki her bir faktör temelde birbirine zincirleme şekilde bağlı olduğundan herhangi bir faktördeki güçlü veya zayıf yönler kümenin ilerleme ve gelişme potansiyelinde belirleyici olmaktadır.

DİKKAT

Porter'ın Elmas Modeli kapsamında kümelenmeleri meydana getiren temel unsurlar hangi özellikleriyle ön plana çıkmaktadırlar?

SIRA SİZDE 2

BÖLGESEL KÜMELENMELER VE FİRMA YERİ SEÇİMİ

Firma ya da kuruluş yeri seçimi genel olarak firmaların yaşam süreleri boyunca faaliyetlerini sürdürecekleri alanın seçimini kapsamaktadır. Firmalar kuruluş yeri stratejilerinde hangi tür mal veya hizmetler sunacaklarını ve hangi sektörlerde yer alacaklarını belirlemenin yanı sıra, hangi coğrafi alanda faaliyet göstereceklerine de karar vermektedirler. Firmaların kuruluş yeri kararlarını talep yapısı, iş gücü arzı ve ham madde maliyetleri gibi ekonomik etkenler belirleyebildiği gibi, doğal faktörler, sosyal çevre ve politik unsurlar da bu kararları etkileyebilmektedir.

Firma Yeri Seçimini Belirleyen Unsurlar

Genel olarak üretimle ilgili faaliyetlerde firmalara avantaj sağlayabilecek tüm etkenler kuruluş yeri unsuru olarak değerlendirilebilir.

Firma yeri seçimini belirleyen birbiriyle ilişkili birçok unsurdan bahsedilebilir. Genel olarak konuyla ilgili benimsenmiş çok sayıda yaklaşım ortak şekilde, belirli bir alanda yapılacak üretim faaliyetlerinde firmalara avantaj sağlayabilecek tüm etkenlerin kuruluş yeri unsuru olarak değerlendirilebileceğini belirtmektedir.

Kuruluş yeri unsurları maliyetler, iş gücü arzı, iş gücü niteliği, sosyal ve kültürel yapı, sivil toplum kuruluşları, toplumsal normlar, ulaşım ve bilgi iletişim teknolojileri altyapısı gibi çok sayıda faktörden oluşur. Firma yeri seçiminde bu faktörlerden bir kısmı genelgeçer bazı objektif koşulları tanımlarken, bazı faktörler ise firmaya özgü kararlar ve stratejiler bağlamında farklı şekillerde yorumlanabilir. Örneğin, firma yeri çevresindeki nitelikli iş gücü arzı bazı firmalar için avantajlar sağlarken, üretiminde uzmanlığa gerek duyulmayan bazı mal ve hizmetleri üreten firmalar için böyle bir durum yalnızca iş gücü maliyetlerini (ücretleri) artıracaktır.

Firma yeri seçimini belirleyen birçok unsur olmakla birlikte, bu unsurlar genel olarak ekonomik, doğal, sosyal ve politik unsurlar olmak üzere birbiriyle ilişkili gruplarda toplanabilir.

Firma yeri seçimini belirleyen çok sayıda unsurun varlığı ve birçoğunun karar süreçlerinde birden fazla alanla ilişkili olması bu unsurlara yönelik kategorizasyonu zorlaştırmaktadır. Bu duruma rağmen söz konusu unsurları **ekonomik, doğal, sosyal** ve **politik** unsurlar olmak üzere birbiriyle ilişkili dört farklı grup altında toplayabiliriz. **Ekonomik unsurlar** ham madde, iş gücü, enerji gibi bazı girdi maliyetlerinden oluşmaktadır. Firma çevresinin pazara yakınlığı, ulaşım kolaylığı, altyapı ve hizmetlerin gelişmişliği, arazi maliyetleri ve tedarikçilere ulaşım gibi etkenler doğrudan veya dolaylı şekilde firma maliyetleri üzerinde etkili olduğundan bu kategoride değerlendirilebilir. **Doğal unsurlar,** firma yeri seçiminde dikkate alınan iklim özellikleri ve arazi koşullarını kapsamaktadır. Bu doğrultuda kuruluş yerine ait mevsimsel sıcaklık ortalamaları, rakım, nemlilik derecesi ve deprem riski firma kararlarında etkili olabilmektedir. **Sosyal unsurlar** ise firmanın faaliyette bulunacağı çevredeki toplumsal yapı ve bazı değer normlarını içerisine almaktadır. Bu bağlamda kültürel birikimler ve faaliyetler, örf ve adetler, tüketim alışkanlıkları ve yeniliğe açıklık gibi etmenler firma yeri seçiminde belirleyiciliğe sahip olabilmektedir. Firma yeri seçimini belirleyen gruplardan sonuncusu olan **Politik unsurlar,** devletin firmalar ve girişimcileri teşvik edici veya yönlendirici uygulamalarından oluşmaktadır. Bu uygulamalar belirli bölgelere özel destekler ya da teşviklerden oluşabileceği gibi, devletin ekonomik ve sosyal fayda sağlamak amacıyla bazı sektörlerdeki firmaların belirli bölgelerde kurulmasına izin vermesi şeklinde ortaya çıkabilir.

Firma yeri seçimi kapsamında bahsedilen tüm bu unsurlar aslında bir bütün olarak dışsal ekonomilere işaret etmektedir. Önemli bir kuruluş yeri faktörü olarak dışsal ekonomiler firmaların neden belirli bölgelerde yığılma (toplanma) eğiliminde olduklarını ve dolayısıyla bölgesel farklılıkların nedenlerini açıklamaktadır. Söz konusu bu yığılmalar coğrafi yoğunlaşmanın bir sonucu olduğundan, kümelenme faaliyetleri ve dışsallıklar arasında güçlü bir ilişkinin varlığından söz edilebilir. Firma yeri seçimi kapsamında kümelenme faaliyetlerinin rolü ve bu faaliyetlerin ortaya çıkardığı dışsallıklara alt başlıklar halinde aşağıda yer verilmiştir.

Önemli bir kuruluş yeri faktörü olarak dışsal ekonomiler firmaların neden belirli bölgelerde yığılma (toplanma) eğiliminde olduklarını açıklamaktadır. Söz konusu bu yığılmalar coğrafi yoğunlaşmanın bir sonucu olduğundan, kümelenme faaliyetleri ve dışsallıklar arasında güçlü bir ilişkinin varlığından söz edilebilir.

DİKKAT

Kümelenme Faaliyetleri ve Dışsallıklar

Dışsallıklar genel olarak ekonomik birimlerin faydalarını (çıkarlarını) artırmak amacıyla aldıkları kararlara ilişkin sonuçlardan üçüncü kişi veya kuruluşların doğrudan veya dolaylı olarak etkilenmesi biçiminde tanımlanabilir. Bu bağlamda söz konusu kararlar başka birimlere çeşitli faydalar sağlayabilirken, tersi şekilde zarara da uğratabilir. Dolayısıyla dışsallıklar pozitif dışsallıklar ve negatif dışsallıklar olmak üzere iki gruba ayrılırlar.

Coğrafi yoğunlaşmalar sonucu kümelenme oluşumunun gerçekleştiği alandaki çeşitli aktörler ve faaliyetler, firmalar veya endüstrilere yönelik bazı dışsallıkların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu dışsallıklar küme içerisindeki firmalara çeşitli avantajlar sağlarken, küme dışından başka firmaların ya da yeni girişimlerin kuruluş yeri seçimleri kapsamında bölgeye çekilmesine zemin hazırlar. Söz konusu bu yoğunlaşmalar firmaların yanı sıra küme gelişiminde rol oynayan diğer bazı aktörleri de zaman içerisinde cezbedebilir. Örneğin, coğrafi yoğunlaşmaların ortaya çıkardığı dışsallıklar sonucu nitelikli iş gücü varlığının, uzmanlığın ve verimliliğin yüksek olduğu endüstriler de geliştirdikleri ağlar ve diğer bazı avantajlar bağlamında yarattıkları dışsallıklar ile endüstri veya bölge dışındaki sektörlere katkı sağlayabilirler.

Firma yeri seçimi kapsamında kümelenme faaliyetlerinin ortaya çıkardığı dışsallıklar temel olarak kümelerin sağladıkları avantajlarla ilgilidir ve bu nedenle Elmas Modelinde de var olan unsurların yardımı ile açıklanabilir. Bu kapsamda söz konusu dışsallıkları ilerleyen kısımda yer alan beş alt başlıkta özetleyebiliriz.

Bu kısımda kullanılan dışsallık kavramı aksi belirtilmedikçe pozitif dışsallıkları ifade etmektedir.

DİKKAT

İşçi ve Tedarikçilere Daha İyi Ulaşım

Küme içerisindeki firmalar ve çeşitli destekleyici sektörler belirli bir uzmanlaşmaya ulaşmış ve deneyimli işçi havuzlarına ulaşabilirler. Böylece işçi arama ve işe alımındaki maliyetler azaltılabilmektedir. Kümeler, iş fırsatları verdiği ve işçilerin yer değiştirme risklerini azalttığı için başka bölgelerdeki yetenekli insanları daha kolay çekmekte ve bu da bazı sanayiler için önemli bir avantaj oluşturmaktadır. Ayrıca işverenlerle çalışanlar arasındaki güven ortamını sağlayan sosyo-kültürel kimlik ve etkin yerel kuruluşlar da bu avantajların önemli bir bölümünü oluşturur. Bu bölgelerde üretimde yeniliklere kolayca uyum sağlayan ve birlikte çalışmaya hazır iş gücünün varlığı doğal olarak ön plana çıkmaktadır.

Gelişmiş bir küme başka önemli girdilere ulaşmak için etkili araçlar da sağlamaktadır. Bu araçlar kapsamlı ve uzmanlaşmış bir tedarik altyapısını da kapsar. Uzak mesafedeki tedarikçiler yerine güçlü yerel tedarikçilerden yararlanmak ulaştırma ve envanter masraflarını azaltmakta ve çoğu zaman ithalat gecikmelerini ortadan kaldırmaktadır. Ayrıca gelişmiş kümelere sağlanan tedarik hizmetleri tedarikçi firmalara piyasada önemli bir referans sağladığından, küme çevresindeki tedarikçilerin fiyatı şişirme ve sözleşmelerden cayma riski de azalmaktadır. Bu durumun maliyetleri azaltıcı etkisi firmaların yanı sıra küme çevresindeki ürün ve hizmetler üzerinden müşterilerin de çeşitli pozitif dışsallıklardan faydalanmasını mümkün kılabilir.

Özelleşmiş Bilgilere Erişim

Coğrafi olarak yoğunlaşmış endüstrilerdeki uzmanlaşmış ekonomik faaliyetler teknik ve rekabeti artırıcı bazı bilgilerin zaman içerisinde ortaya çıkmasına ve birikmesine imkân verir. Ayrıca böyle bir çevrede ağ bağlantıları yoluyla gerçekleşen bireysel ilişkiler güven ortamını güçlendirmekte ve bilgi akışını kolaylaştırmaktadır. Tüm bu şartlar özelleşmiş bilginin transferini de mümkün kılmaktadır. Bu kapsamda özelleşmiş bilgi, ekonomik faaliyetlerde belirli bir amaca yönelik olarak piyasadaki ham veriler, paylaşılmamış tecrübeler ve deneyimleri içeren bilginin işlenerek ekonomik birimlerin kullanımına hazır hale getirilmiş şekli olarak tanımlanabilir.

Örneğin, Kuzey İtalya'daki farklı sektörlerde gelişen bölgelerin her birinin farklı özellikleri olmasına rağmen bölgenin sahip olduğu en önemli özellik gelişmiş bir bilgi paylaşım merkezlerinin olmasıdır. Bu tür merkezler genellikle özel işletilen ve sıklıkla yerel finansman unsurlarının destek sağladığı meslek kuruluşları ya da hizmet tesisleri olarak ortaya çıkabilir.

Tamamlayıcı Ağlar

Küme çevresi içerisindeki karmaşık ve kapsamlı ilişkiler çoğu zaman bir düzen ortamının sağladığından çok daha faydalı sonuçlar ortaya çıkarabilir. Örneğin, tipik bir turizm kümesine gelen ziyaretçilerin deneyimlerinin kalitesi yalnızca kültürel varlıklara değil, otel, restoran, alışveriş mekânları ve ulaşım imkânları gibi tamamlayıcı unsurların etkinliğine bağlıdır. Dolayısıyla küme içerisindeki karşılıklı bağımlılıklar, farklı bireysel performansları diğer oyuncuların yararına dönük dışsallıklara dönüştürebilmektedir. Belirli müşteri kitleleri bir firmanın sunduğu mal ve hizmetlere diğer firmaların varlığı veya ürünleri ile birlikte daha fazla değer veriyorsa tamamlayıcı bir ilişkinin varlığından bahsetmek mümkündür. Küme içerisindeki birliktelikten ortaya çıkan bu tür ağlar aynı zamanda iş birliklerinin de önünü açmaktadır. Ayrıca bir arada bulunan firmaların birbirlerini tamamlama özellikleri sayesinde tam zamanında üretim de başarılı bir şekilde gerçekleşebilir.

Küme faaliyetleri çerçevesinde ortaya çıkan tamamlayıcı ağlara ve bunların yarattıkları dışsallıklara pazarlama alanından da örnek verilebilir. Gelişmiş bir küme genellikle faaliyet gösterdiği coğrafi alanın ününü artırır ve bu yolla firmaların müşteri çekmelerini sağlayabilir. Örneğin, İtalya'nın moda ve tasarım alanındaki ünü deri ürünleri, ayakkabılar, hazır giyim ve aksesuar alanlarında faaliyet gösteren firmalara fayda sağlamaktadır. Bu tamamlayıcılık ilişkisinin yarattığı etkiler müşterilerin yanı sıra bölgedeki ticari fuarlar, bültenler ve pazarlamaya yönelik çeşitli organizasyonlar kanalıyla çeşitli sektörler veya bölge dışındaki başka ekonomik birimlere de katkıda bulunabilir. Tamamlayıcı ağlar ve dışsallıklar kapsamında son olarak tedarikçi çeşitliliğinin ortaya çıkardığı etkilerden bahsedilebilir. Bu kapsamda belirli bir küme ile ticari ilişkilerde bulunulması, aynı anda birçok satıcı ve tedarikçinin bir arada görülebilmesi demektir. Alternatif tedarikçiler satın alma sürecindeki riskleri indirgeyebildiği gibi, talep baskısı nedeniyle artan siparişler kümedeki diğer firmalar devreye sokularak karşılanabilmektedir.

Kurumlara ve Kamu Mallarına Ulaşım

Coğrafi ekonomik yoğunlaşmalar devletin de ulusal ekonomik çıkarlar doğrultusundaki politika ve uygulamalarda belirli bölgelere öncelik vermesine imkân tanıyabilir. Özel altyapı yatırımları, teşvikler ve eğitim programları gibi hizmetleri kapsayabilen bu öncelikler küme içerisindeki firmalar kadar bölge içindeki ekonomik faaliyetlerin de verimliliğini artırmaktadır. Örneğin, kamu kurumları tarafından yerel ölçekte gerçekleştirilen eğitim programları firma içi eğitim maliyetlerini azaltacaktır. Bunun yanı sıra gelişmiş kümelerin var olduğu bölgelerdeki büyük şirketlerce yapılan eğitim ve Ar-Ge yatırımları da bölge

veya endüstri içi diğer firmalara katkı sağlarken, bölge dışı şirketler ve yeni girişimlerin bölgeye çekilmesine de imkân verir. Özellikle gelişmiş kümelerde bu tür özel sektör yatırımları ortaklaşa potansiyel çıkarlar gözetilerek birlikte yapılmaktadır.

Devletin ekonomik faaliyetleri destekleyici ve sürükleyici uygulamaları bazı özelleşmiş kurumlar vasıtasıyla da gerçekleşebilir. Bölgesel düzeyde kalkınma ajansları, araştırma ve test laboratuvarları ya da teknoloji transfer merkezleri şeklinde ortaya çıkabilen bu kurumlar aynı zamanda belirli kümeler içerisinde de faaliyette bulunabilirler. Son olarak kamusal ölçekte kümelerin sağladıkları avantajlara devletin küme politikaları örnek gösterilebilir. Günümüzde kümelere yönelik ortaya çıkmış politikaların özelliklerine bu bölümün ilerleyen kısmında yer verilecektir.

Motivasyonlar ve Ölçüm Kolaylığı

Firmaların ekonomik olarak varlıklarını sürdürebilmeleri sürekli rekabet ortamında ayakta kalabilmelerine bağlıdır. Özellikle büyük oyuncuların var olduğu endüstrilerde rekabet firmalar için bir yaşam biçimi haline gelmektedir. Böyle bir rekabet ortamı firmalara potansiyellerini ortaya çıkarmada ve kendilerini en iyi şekilde gerçekleştirmede katkı sağlar. Bunun yanı sıra küme içerisinde rekabete yönelik ortaya çıkan grup baskısı rekabetçi firmalar kadar aralarında rekabet bulunmayan veya dolaylı rekabet içerisindeki firmalara da belirli motivasyonlar sağlar. Böyle bir motivasyon firmaların ve endüstrilerin piyasalara daha iyi odaklanma ve müşteri ihtiyaçlarına daha etkin bir şekilde cevap verme isteklerini artıracaktır. Ayrıca bireysel olarak da bu tür rekabetçi baskılar firma yöneticilerinde birbirlerini geçme hevesi uyandırabilir.

Genellikle kümeler gibi endüstriyel topluluklarda ekonomik performansların ölçülmesi ve karşılaştırılması kolaylaşmaktadır. Bunun sebebi çoğu birbirine rakip firmaların aynı havayı teneffüs etmeleri ve sektör içinde benzer faaliyetleri gerçekleştirmeleridir. Örneğin, üretim maliyetleri, yerel/ulusal pazarlara giriş koşulları veya pazarlama stratejilerine ilişkin bilgiler zamanla küme içerisinde yayılmakta ve firma sahipleri bu bilgilerden faydalanabilmektedir. Ayrıca bu bilgiler yoluyla firmalar maliyetler ya da işçi performanslarını karşılaştırma imkânı bulabilirler. Ekonomik faaliyetler veya rekabet gücünün ölçümüne yönelik olarak bölgesel, ulusal veya küresel ölçekte ortaya çıkan araştırmalarda da kullanılabilen bu karşılaştırmalar firmaların ve yeni girişimlerin atacakları adımlarda belirleyici olabilir.

Sonuç olarak bölgesel kümelenmelerin üretim faktörleri, bilgi, teknoloji, kurumlara ulaşım ve çeşitli motivasyonlar yoluyla ortaya çıkardığı dışsallıklar ve bazı avantajlar firmalara ve yeni girişimlere daha verimli çalışma imkânı vermekte ve kuruluş yeri seçimlerinde etkili olmaktadır.

Firmaların kuruluş yeri seçimlerinde göz önüne aldıkları faktörler ile kümelenme faaliyetlerinin ortaya çıkardığı avantajlar arasında nasıl bir ilişki vardır?

SIRA SİZDE 3

BÖLGESEL REKABET GÜCÜ VE KÜMELER

Başarılı kümelenmeler Elmas Modelinde de bahsedildiği üzere bölgesel rekabetçiliğin temelini oluşturmaktadır. Bu bakımdan kümelenme faaliyetlerinin bölgesel rekabetçiliği üç yönden etkilediği söylenebilir. Bunlardan ilki, kümelerin bulundukları endüstrilerdeki verimliliğini artırması şeklinde ortaya çıkar. Verimlilik artışları üretim faktörlerinin daha etkin şekilde kullanımıyla ortaya çıkabileceği gibi, yeni bilgiler, uzmanlık ve paylaşılan tecrübeler yoluyla da gerçekleşebilir.

İkinci olarak, kümelenme faaliyetlerinin rekabetçiliğin en önemli unsurlarından biri olan yenilikçiliğe yön verdiği söylenebilir. Yeni veya önemli ölçüde geliştirilmiş ürünler ve hizmetlerin ekonomik katma değere sahip bilgi, bu bilgilerin paylaşıldığı ağlar, gelişmiş araştırma altyapısı ve yeniliğe açık sosyal bir yapının var olduğu çevrelerde ortaya çıkması muhtemeldir. Başarılı bölgesel kümelenmeler de bu çevreler içerisindedir.

Ölçek ekonomileri firmanın kendi faaliyetleri kapsamında meydana geliyorsa içsel ölçek ekonomileri, firma dışı çevredeki faaliyetlerden kaynaklanıyorsa dışsal ölçek ekonomileri olarak adlandırılır.

Üçüncü olarak, kümelenmelerin dışsal ölçek ekonomileri oluşturarak rekabetçiliği artırdığı söylenebilir. Aynı veya ilgili endüstrilerdeki firmaların yoğunlaşması ve birlikteliğinden ortaya çıkan bu ölçek ekonomileri firmalara kapasitelerinden daha geniş bir ölçekte üretimi gerçekleştirme imkânı vermektedir. Ayrıca başarılı kümelenmeler bu yolla kuruldukları bölgelerdeki iş kollarını genişletmekte ve güçlendirmektedir.

Bölgesel kümelenmeler ve rekabetçilik kapsamında ortaya çıkan çalışmalardan başarılı bölgesel rekabet için kümelerde bulunması gereken unsurlara ilişkin elde edilen sonuçlar Tablo 3.1'de özetlenmiştir.

Tablo 3.1
Bölgesel Rekabette Küme Başarı Unsurları

Kritik Başarı Unsurları	Destekleyici Başarı Unsunları	Tamamlayıcı Unsunlar
• Etkin ağlar ve iş birlikleri • Ar-Ge ile desteklenen inovasyon faaliyetleri • Nitelikli iş gücü (Beşerî sermaye)	• Uygun fiziksel altyapı • Büyük firmaların varlığı • Güçlü girişimcilik kültürü • Finansman kaynakları	• Danışmanlık • Ticari/Teknik destek hizmetleri

KİTAP

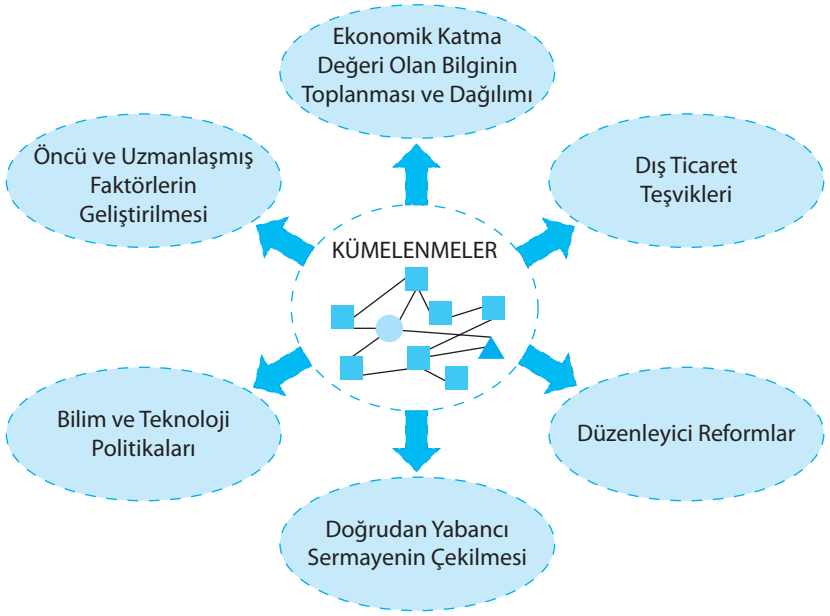
Kümelenme faaliyetleri ve rekabetle ilgili detaylı bir okumayı "Rekabet Üzerine" isimli eserin ikinci kısmından yapabilirsiniz. (Michael Porter, 1. basım, Çev. Kıvanç Tanrıyar, İstanbul: Optimist Yayınları, 2010)

KÜMELERE YÖNELİK POLİTİKALAR

Kümelenme faaliyetlerinin gelişimi farklı alanlarda ve çok sayıda çabanın varlığı ile gerçekleşmektedir. Bu çabalar bireysel olarak veya firma ölçeğinde ortaya çıkabileceği gibi devletin de ekonomi politikalarında önemli bir yer teşkil etmektedir. Dünyada ortaya çıkmış başarılı bölgesel kümelenmelerin rekabetin temelinde yer aldığı gerçeğinden hareketle, bu tür faaliyetlere yönelik politikalar aynı zamanda devletin ekonomik alandaki rolünü ve bu alanda atılması gereken adımları belirginleştirmektedir.

Kümelenmeler genel olarak karmaşık ve sistematik mekânsal yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla bu sistemlerin gelişimi için tek yönlü birkaç adımdan öte çeşitli politikaların bir tür karışımına gerek duyulmaktadır. Kümelenme politikaları içerisindeki bu çeşitlilik uygulamada kullanılan farklı enstrümanlara izin verebildiği gibi, kümelerin çok çeşitli şekillerde ortaya çıkmasına da zemin hazırlamaktadır. Kümelenmelere yönelik politika karmalarının yer aldığı Şekil 3.4'te aynı zamanda ekonominin bütününü ilgilendiren ortak ihtiyaçların da bir özeti verilmiştir. Bu ihtiyaçlar ekonomik katma değere sahip bilginin toplanması ve dağılımından bilim ve teknoloji politikalarına, dış ticaret ve yabancı sermayeye yönelik teşviklerden çeşitli düzenleyici reformlara kadar geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Şekil 3.4'te verilmiş ihtiyaç alanları kümelenmelerin yanı sıra bir bölgenin veya ülkenin ekonomik alanda elde edebileceği ekonomik avantajların da temelini oluşturmaktadır.

Şekil 3.4
Kümelenme Eksenli Ekonomi Politikaları

Yakın tarihte ortaya çıkmış küme politikalarına bakıldığında, bu politikaların çoğunlukla teknoloji tabanlı kümelenme girişimlerini desteklemeye yönelik olduğu söylenebilir. Teknoloji temelli kümelenme politikaları geleneksel sanayileri desteklemekten ziyade bölgeleri teknoloji odaklı gelişmiş küme unsurları için cazip hale getirmek ve katma değeri yüksek ekonomik faaliyetleri artırmak için yoğun altyapı geliştirme uygulamalarını kapsamaktadır. Kümelenme politikaları ülkeden ülkeye değişmekle birlikte, kapsam ve amaçları bakımından bu politikalar üç ana başlık altında toplanabilir. Kümelenmeye yönelik politika türlerine Tablo 3.2'de yer verilmiştir.

Tablo 3.2
Kümelenmeye Yönelik Politika Türleri

	Kapsam / Amaç
1. Tip Küme Politikaları	Üniversite, sanayi ve devlet arasındaki üçlü ilişkileri kapsar. Kamu kuruluşlarının (Kalkınma Ajansları, Teknoloji Geliştirme Merkezleri, Araştırma Laboratuvarları vb.), küçük ve orta ölçekli işletmelerin (KOBİ'ler) ve üniversitelerdeki araştırma/bilgi tabanlarının etkileşimini artırmayı amaçlar.
2. Tip Küme Politikaları	Firmaların kendileri veya araştırma kuruluşları ile arasındaki ilişkileri kapsar. Çoğunlukla Ar-Ge'ye dayalı işbirliklerinin ortaya çıkışını ve yoğunlaştırılmasını amaçlar.
3. Tip Küme Politikaları	Firma, kurum, kuruluş ayrımına bakmaksızın tek veya çok taraflı ilişkileri kapsar. Firmalar, üniversiteler, Ar-Ge kurumları ve kamu kuruluşları arasındaki yatay veya dikey iş birliği ilişkilerinin geliştirilmesini amaçlar.

Tablo 3.2'de görüleceği üzere **birinci tip küme politikaları** genel olarak üniversite, sanayi ve kamunun içerisinde olduğu üçlü sarmal ilişkilere odaklanmaktadır. Bu politikaların temel amacı kümelenme oluşumu ve gelişimi çerçevesinde sanayi kuruluşları, destekleyici/düzenleyici kamu kurumları ve üniversiteler/enstitüler gibi araştırma ve bilgi tabanları arasındaki etkileşimleri yaratmak ve sürdürmektir. **İkinci tip küme politikaları** çoğunlukla firmaların kendi aralarında ya da araştırma kurumları ile gerçekleştirdikleri çoğunluğu Ar-Ge'ye dayalı işbirliklerini oluşturmak ve geliştirmek hedefindedir. **Üçüncü tip küme politikaları**nda ise kümelenmelere yönelik destek ve iş birliği uygulamaları firmalar, kurumlar/kuruluşlar ya da yatay veya dikey ilişkilere bakılmaksızın hayata geçirilmektedir. Bütün bu politikalar çerçevesindeki destekler ve işbirlikleri doğrudan üretimle alakalı alanlar, teknoloji transferi, finansman, proje geliştirme ya da teknik destek hizmetler/danışmanlık kapsamında ortaya çıkabilmektedir.

Bölgesel kümelenmelerin oluşumu ve desteklenmesine yönelik ortaya çıkan politikaların ortak bazı özellikleri vardır. Bu özellikler temel olarak üç grupta toplanabilir:

i. Kümelenme politikaları yalnızca belirli firmaları değil, tüm küme ağını desteklemeye yöneliktir. Bu ağlar KOBİ'ler, büyük şirketler, araştırma merkezleri, kamu kurumları ve ilgili/destekleyici sektörlerdeki faaliyetleri birbirine bağlayan değer zincirleridir. Dolayısıyla kümelenme politikalarının amacı bu değer zincirinin tümünü desteklemek ve geliştirmektir.
ii. Kümelenme politikaları yalnızca seçilmiş bazı kümelerle ilgilidir. Bunun amacı bölgedeki kaynakları verimli bazı endüstrilere yoğunlaştırarak ekonomik etkinliği artırmaktır. Ayrıca kısa dönemde ekonomi içerisindeki bütün ihtiyaçları karşılamaya çalışmaktansa katma değeri yüksek sektörlerdeki faaliyetleri desteklemek orta ve uzun vadede daha faydalı ekonomik sonuçlar ortaya çıkarabilecektir. Bu destekler belirli endüstrilerdeki firmaların sahip oldukları bilgi ve uzmanlığın bir araya gelmesi sonucu oluşan çarpan etkilerle gelire, istihdama ve verimliliğe olumlu katkılar sağlar.
iii. Kümelenme politikaları küme içindeki öğrenme ve inovasyon faaliyetlerini geliştirmeyi hedefler. Bu yaklaşımın klasik bölgesel ekonomik politikalardan farkı, mekânsal bir alandaki genel ekonomik birimleri veya tüm sektörleri kapsamaması ve stratejik önem taşıyan veya bu potansiyele sahip belirli sektörlere odaklanmasıdır. Kümelerin günümüzde rekabet üstünlüğünü sürdürmeleri yoğun şekilde uzmanlık ve katma değeri yüksek yeni mal ve hizmetler üretimine bağlı olduğundan, inovasyon faaliyetlerinin çok boyutlu olarak desteklenmesi önemlidir.

Günümüzde kümelenme faaliyetlerine ilişkin çabalar kalkınma politikaları içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu çabalara kamu sektörü kadar özel sektör de çeşitli katkılar sağlar. Kamu sektörü tarafından çoğunlukla finansman, altyapı ve teknik/destek hizmetler şeklinde yapılan bu katkılara, özel sektör de küme hedeflerinin ve stratejilerinin belirlenmesi gibi süreçlerde destek sağlar. Bu kapsamda ortaya çıkan çabalara AB bünyesindeki Avrupa Küme Gözlemevi (ECO) ve Avrupa Küme Mükemmeliyet Girişimi (ECEI), Avusturya'daki Clusterland ve İngiltere'de ortaya çıkan Beyaz Rekabet Raporu örnek gösterilebilir.

Sonuç olarak, görünürde belirli mekânsal alanlara özgü ortaya çıkan kümelenme politikalarının asıl amacının belirli sektörlerde küresel rekabet üstünlüğünü ele geçirmek olduğu unutulmamalıdır. Bu duruma örnek olarak ABD'de bulunan Silikon Vadisi ve Hollywood film endüstrisi gösterilebilir.

İNTERNET

Kümelenme politikaları ile ilgili daha detaylı bir okumayı http://www.smenetworking.gov.tr/userfiles/pdf/dcp/Beyaz%20Kitap/Beyaz_Kitap.pdf internet adresinde yer alan Beyaz Kitap: Türkiye İçin Kümelenme Politikasının Geliştirilmesi isimli çalışmadan yapabilirsiniz.

DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE KÜMELENME ÖRNEKLERİ

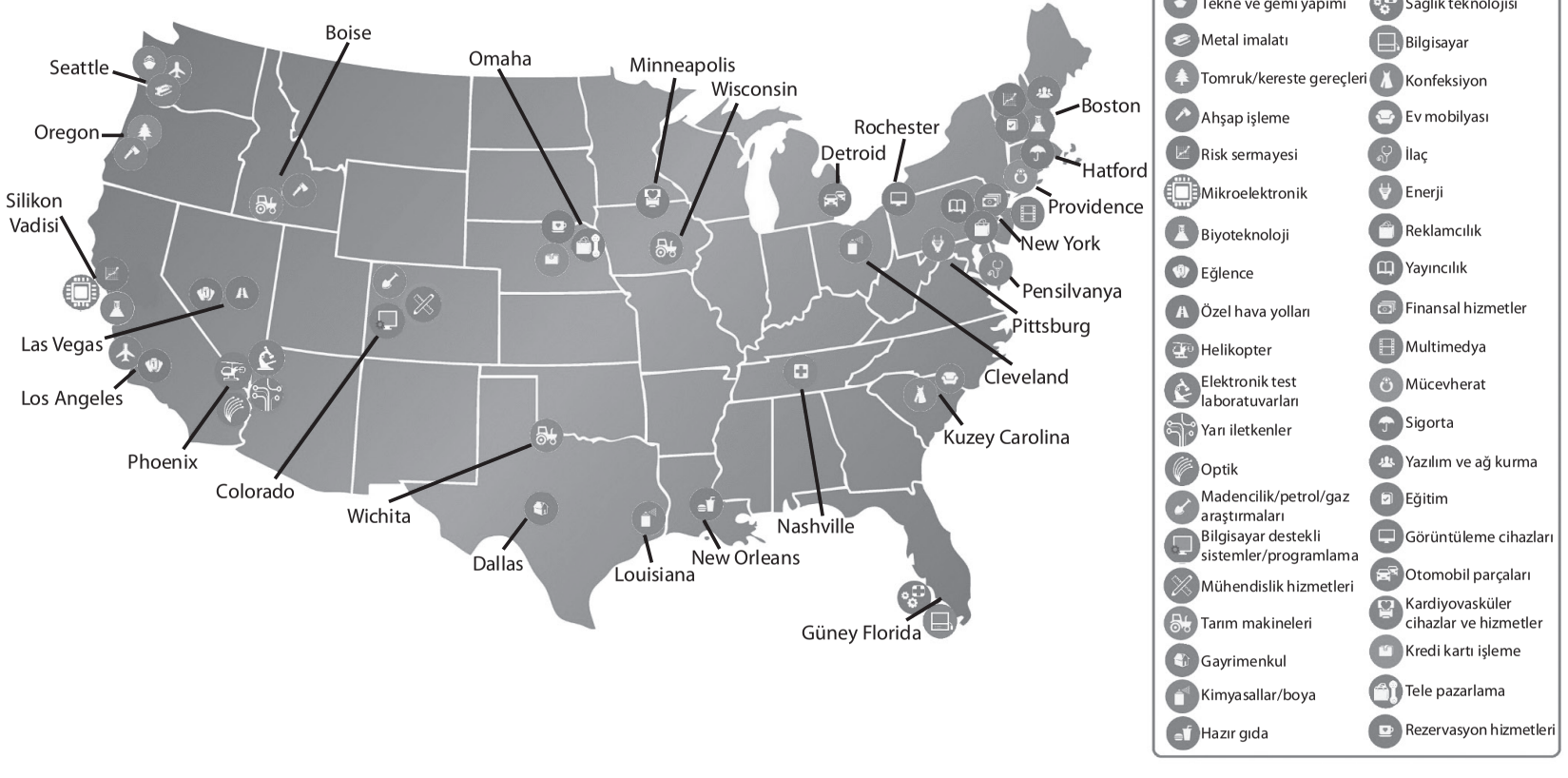
Dünyada kümelenmeye gösterilen özel ilginin nedeni, ekonomik faaliyetlerde yarattıkları değişim dalgasıyla ön plana çıkmış büyük şirketlerin çoğunlukla aynı bölgeden ve hatta aynı şehirden olmasıdır. Kümelenme faaliyetlerinin ortaya çıkardığı bölgesel yoğunlaşmalar gelişmiş ülkelerde olduğu kadar gelişmekte olan ülkelerin ekonomi politikalarında da gittikçe önem kazanmaktadır. Günümüzde adına sıklıkla rastlanan ABD'deki Silikon Vadisi ve Route 128, İngiltere'deki M4 Bölgesi, Fransa'daki Sophia Antipolis, İtalya'da Emilia Romagna, Tokyo ve Çin'de yer alan büyük çaptaki imalat kümeleri başarılı küme uygulamaları olarak gösterilebilir.

ABD'nin Kaliforniya eyaletinin kuzeyinde yer alan San Francisco şehrinde bulunan Silikon Vadisi aynı zamanda dünyanın en büyük ve en önemli ileri teknoloji kümelerinden biridir. Bölgede merkezleri yer alan büyük teknoloji şirketleri içerisinde Apple, Adobe, Facebook, Google, HP, Intel ve Yahoo gibi endüstriye yön verenler ön plana çıkmaktadır. Silikon Vadisi'ne has özelleşmiş yerel çevre bir yandan oldukça nitelikli iş gücü ve küresel çaptaki eğitim ve araştırma kurumlarını kendisine çekerken, diğer yandan büyük hacimli risk sermayesi ve çeşitli destek projelerini firmaların kullanımına sunmaktadır. Örneğin, 2012 yılında ABD'de gerçekleştirilen risk sermayesi yatırımlarının yaklaşık %41'i tek başına Silikon Vadisi'ndeki firmalara yönelik gerçekleştirilmiştir.

Yine Oregon eyaletinin Portland bölgesinde Silikon Ormanı olarak adlandırılan bir başka ileri teknoloji kümesinde 4000'e yakın firma ve 70 binden fazla çalışan faaliyet göstermektedir. Bölgede ileri teknoloji sektörünün gelişimi için Ar-Ge odaklı projelere gösterilen yoğun ilgiye Intel ve HP firmalarının iş birliğiyle kurulan Oregon Nanobilim ve Mikroteknoloji Enstitüsü (ONAMI) örnek olarak gösterilebilir. Bunun yanı sıra ABD'de bölgesel olarak ortaya çıkmış bazı kümelenmelere Şekil 3.5'te yer verilmiştir.Dünyada önde gelen ileri teknoloji kümelerinin bir başka örneği İngiltere'de Londra ve Güney Galler'i birbirine bağlayan M4 otoyolu ile komşu bir alan üzerine kurulmuştur. Önemli şehirlere ve demiryollarına yakınlığıyla bilinen bu alanda Amazon, Dell, Alcatel-Lucent, Huawei, Lexmark, LG, Microsoft ve Panasonic gibi firmaların operasyon merkezleri yer almaktadır.

Şekil 3.5

ABD'de Seçilmiş Bazı Bölgesel Kümelenmeler

Bir bölgenin ekonominin belirli alanlarında yarattığı ün veya markalar o bölgenin başarısına önemli katkı sağlar. İtalya'nın moda, Hindistan'da bulunan Bangalore'nin bilgi teknolojilerindeki başarıları bu katkılardan bazılarıdır. Kümelenme faaliyetleri kapsamında ele alınabilecek ülkelerden bir diğeri Çin'dir. Çin'de başarılı bazı kümelere Yiwu küçük sanayi ürünleri kümesi, Shaoxing tekstil endüstrisi kümesi, Guzhen aydınlatma ekipmanları kümesi, Changshu hazır giyim endüstrisi kümesi ve Zhejiang bölgesindeki çelik yapılar kümesi örnek verilebilir. Şekil 3.6'da verilen haritadan da görüleceği üzere Çin'deki endüstriyel kümelerin yaklaşık %80'i sahil kesimlerde yer almakta ve büyük kümelenmeler genel olarak imalat sektöründe yoğunlaşmaktadır. Katma değeri yüksek faaliyetler ile ön plana çıkan şehirlerden bazıları elektrikli araba ve güneş pilleri kümeleri ile Wuxi, elektronik kümesi ile Shenzhen ve güneş enerjili ısıtma sistemleri ile Dezhou şehirleridir.

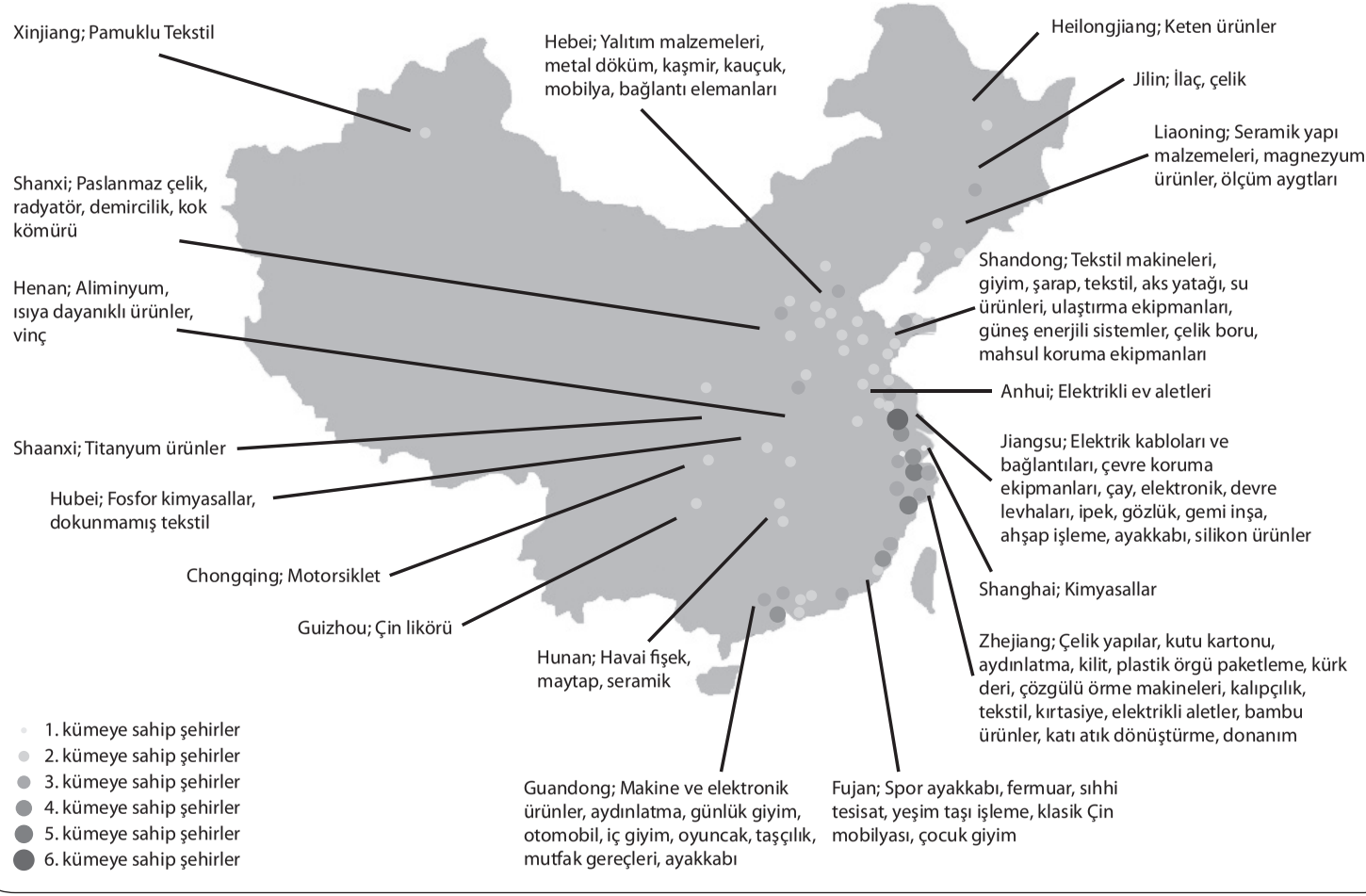
Bölüm içerisinde de bahsedildiği üzere, kümelenme faaliyetlerinin gerçekleştiği alan içerisindeki çeşitli unsurlar aynı zamanda belirli bir üretime yönelik değer zincirlerini de oluştururlar. Yeni fikirler, tasarım ve ham maddeyle başlayan küme değer zincirleri, üretim ve pazarlama, satış ve dağıtım ile devam etmektedir. Bunun yanı sıra insan kaynakları, Ar-Ge ve finans gibi destek unsurları da içeren bu değer zincirleri, ekonomik faaliyetlerin daha etkili ve verimli olmasına imkân vermektedir.

Bu kapsamda özellikle tedarikçilerle geliştirilen işbirlikleri ürün kalitesinin artırılması, ürün maliyetinin düşürülmesi, üretim ve dağıtımda esneklik ve müşteri memnuniyetinin artırılması gibi konularda önemli katkılar sağlamaktadır. Dolayısıyla günümüzde küresel piyasalarda bir bakıma firmalar değil değer zincirleri rekabet etmektedir. Bu zincirlerin rekabet gücü kazanabilmesi ise küme içerisindeki firmalar, tedarikçiler, dağıtımcılar ve müşteriler arasındaki ham madde, bilgi ve parasal akışların başarılı bir şekilde koordinasyonuna bağlıdır.

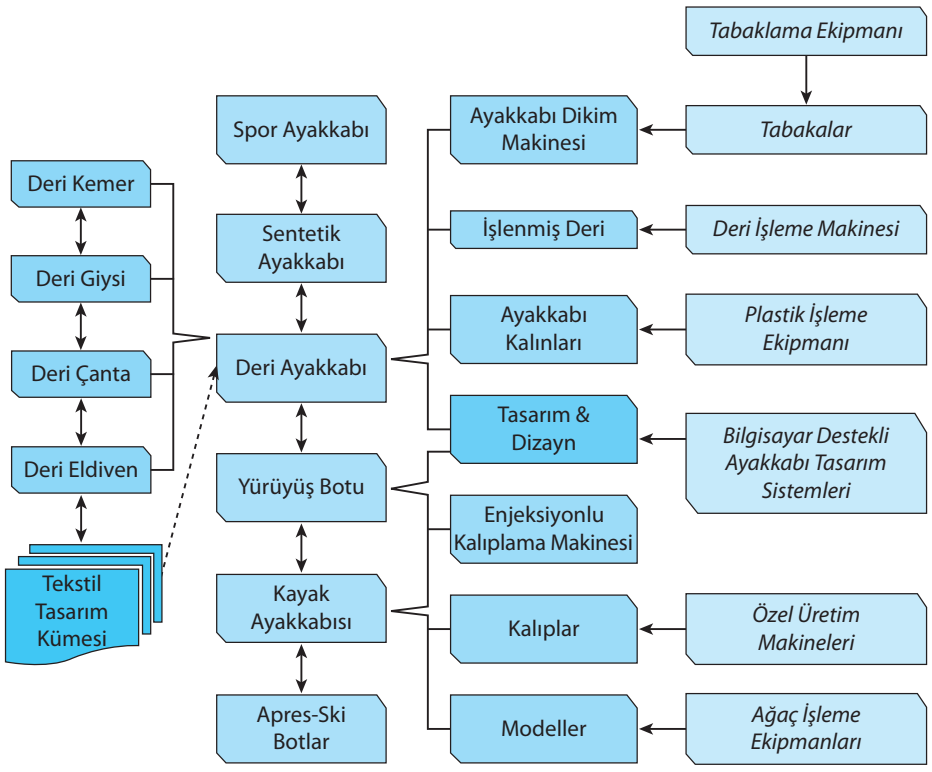
Kümelenmeler içerisindeki bu değer zincirlerine İtalya'da bulunan Emilia Romagna, bir diğer adıyla Üçüncü İtalya örnek olarak gösterilebilir. 90'lı yılların başlarında inovasyon ve küçük işletmelere yönelik uygulamalar ile başlayan kümelenme politikaları firmaların sahip oldukları çeşitli geleneksel deneyimler, emek yoğun teknolojiler ve sektörel uzmanlaşma ile birlikte başarılı kümelenmelerin oluşumuna imkân vermiştir. Özellikle ihracata yönelik yüksek performansıyla ön plana çıkan Üçüncü İtalya, ülkenin diğer kesimlerinden geleneksel üretim ve firma ölçeği yönüyle farklıdır. Kuzeydeki büyük sanayi bölgeleri ve firmaların yanı sıra ülkenin bu bölgesinde çok sayıda küçük ve orta ölçekli girişim bulunmakta ve bunlar içerisinde belirli sosyal ilişkiler ve etkileşimler ön plana çıkmaktadır. Ticaret, moda tasarımı, tarım, otomobil sektörleriyle ön plana çıkan ülkede özellikle deri ve ayakkabı tasarım alanındaki kümelenmeler önemli bir niş pazarı ve lüks ürünlerle ihracat odaklı yapılar olarak başarılı olmuşlardır. Bu kapsamda tipik bir İtalyan deri tasarım ve ayakkabı kümelenmesine ait değer zinciri Şekil 3.7 yardımıyla verilmiştir.

Şekil 3.6

Çin'deki Kümelenmelerin Bölgesel Dağılımları

Şekil 3.7

İtalyan Deri Tasarım ve Ayakkabı Kümelenmesi Değer Zinciri

Türkiye'de ortaya çıkmış başarılı bazı kümelenme örneklerinden de bahsetmek mümkündür. Bu kapsamda İstanbul (moda ve tekstil, turizm, kuyumculuk), Ankara (savunma sanayi, medikal sanayi, iş ve inşaat, makine), İzmir (organik gıda, lojistik, metal döküm, endüstriyel havalandırma ve iklimlendirme), Bursa (mobilya, havacılık ve uzay), Eskişehir, Bilecik, Kütahya (seramik, havacılık ve raylı sistemler), Konya (otomotiv yan sanayi, döküm, ayakkabı), Mersin (yaş meyve sebze), Samsun (medikal sanayi), Şanlıurfa (organik tarım), Uşak (geri dönüşüm) ve Adıyaman (tekstil ve hazır giyim) çeşitli kümelenmelere sahip bazı şehirlerdir.

Türkiye'de kümelenme çalışmaları Ekonomi Bakanlığı, Kalkınma Bakanlığı ve Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı başta olmak üzere çeşitli kurum, kuruluş ve uygulamalar ile teşvik edilmektedir. Bu teşvikler kapsamında özellikle katma değeri yüksek sektörler için bazı destek programları, finansman ve proje çalışmaları yürütülmektedir. Türkiye'de yürütülen kümelenme faaliyetlerinden biri olarak, Konya ilinde bulunan otomotiv yan sanayi iş kümesi örnek verilebilir. Kümelenmeyle alakalı Türkiye'de ortaya çıkan ilk çalışmalarda yer almış bu kümede otomotiv sektöründe faaliyet gösteren 70'den fazla firma ve iki binden fazla çalışan bulunmaktadır. Kümelenme çevresinin ulusal kapsamda daha detaylı kavranabilmesi amacıyla Konya Otomotiv Yan Sanayi İş Kümesine ait çerçeve Şekil 3.8'de verilmiştir.

Kümelenmelere yönelik ortaya çıkan politikalar hangi özellikleri bakımından farklılıklar ya da benzerlikler göstermektedirler?

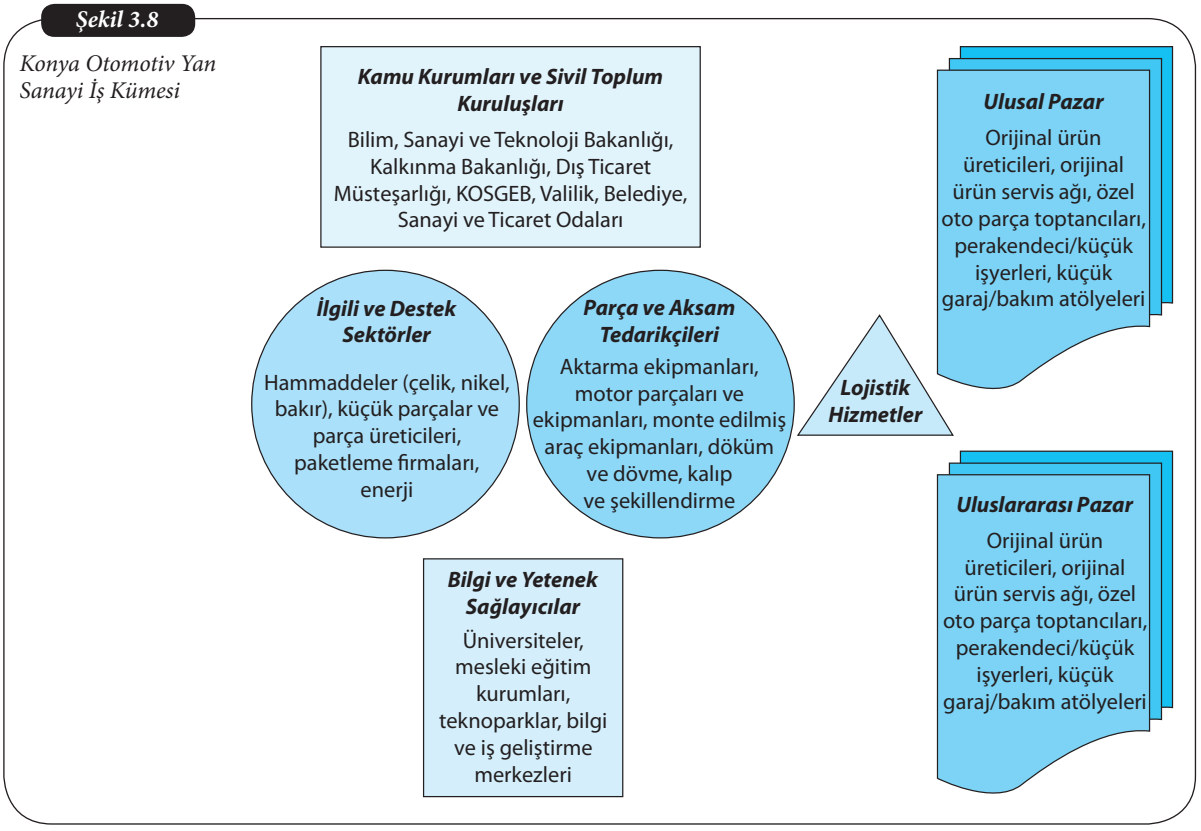
SIRA SİZDE 4

İNTERNET

Türkiye'de yapılan kümelenme çalışmalarına bir örnek olarak, Avrupa Birliği ve Türkiye tarafından finanse edilen KOBİ İş birliği ve Kümelenme Projesiyle ilgili detaylı bilgiye http://www.smenetworking.gov.tr adresinden ulaşabilirsiniz.

Şekil 3.8

Konya Otomotiv Yan Sanayi İş Kümesi

Özet

Kümelenme kavramı ve özelliklerini tanımlayabilmek.

Kümelenme kavramı belirli bir endüstride birbiriyle bağlantılı ve rekabet halinde olan ve aynı zamanda iş birliği yapan şirketlerin, uzmanlaşmış tedarikçilerin, hizmet sağlayıcıların, o endüstri ile ilişkili endüstrilerde faaliyet gösteren firmaların ve ilgili kuruluşların coğrafi yoğunlaşmasıdır. Kümeler genel olarak birbiriyle ilişkili endüstri gruplarından meydana gelmekte ve küme oluşumu birçok endüstride görülebilmektedir. Dolayısıyla imalat sanayindeki firmaları, hizmet sektöründe faaliyet gösteren işletmeleri veya tarımsal ürün yetiştiricileri ya da tedarikçilerini kapsayan çeşitli küme örneklerine rastlanabilir. Kümelenme faaliyetlerinin gerçekleşebilmesi için coğrafi yakınlık, kümedeki firmaların birbirleriyle bağlantılı olması ve bu bağlantıların ortak veya tamamlayıcı özellik göstermesi gerekmektedir. Bu bağlamda kümelenme oluşumu coğrafi ölçekte bir bölgede gerçekleşebileceği gibi, bir eyalet ya da birkaç komşu ülkenin birbirine yakın şehirlerinde de ortaya çıkabilir.

Kümeler belirli bir endüstrinin yanında bir dizi birbiriyle bağlantılı endüstriyi de içerisine alabilir. Örneğin, endüstriyel bir makineyi veya bir otomobili oluşturan bileşenlerin farklı endüstri dallarındaki üreticileri veya tedarikçileri arasında küme oluşumu görülebilir. Kümelerin gelişim süreci genel olarak uzun bir zaman dönemine yayılmakla birlikte, birçok küme gelişimleri için herhangi bir özel çabanın varlığı olmadan ortaya çıkar. Küme oluşumunda coğrafi yakınlık ve birbiriyle ilişkili firmalar veya endüstrilerin varlığının yanı sıra, üniversiteler, sanayi ve ticaret odaları, düşünce kuruluşları, meslek eğitimi sağlayan kuruluşlar ve bazı standart enstitüleri gibi unsurlar da önemli roller oynamaktadır.

Bölgesel kümelenme türleri ve unsurlarını ayırt edebilmek.

Kümeler işletmeler arası ilişkiler, bu ilişkilerin boyutları veya kümede bulunan firmaların yapıları bakımından birbirinden ayrılabildiği gibi, farklı koşullara vurgu yapan dört temel küme türünden bahsedilebilir. *Dikey kümelenmeler;* daha çok birbirilerine tedarikçi olan grupların oluşturduğu değer zincirinden oluşmaktadır. Bu zincir alıcıları ve aracıları arası sürekli ve sağlam ilişkileri olan işletme gruplarını kapsar. Dolayısıyla üretim sürecinin belirli bir aşamasıyla sınırlanan dikey kümelenme faaliyetleri dar tanımlanmış sanayilerde görülebilir. *Yatay kümelenme;* birbirleriyle tamamlayıcılık ya da ikame ilişkileri yönüyle benzer ekonomik faaliyetlerin bölgesel olarak yoğunlaşması şeklinde görülür. Bu tür kümelerde sahip oldukları ağlar bakımından birbirine yakın sektörler veya tek bir sektör içerisindeki işletmeler faaliyet göstermektedir. Yatay kümelenme faaliyetleri içerisinde bölgesel bilim altyapısıyla bağlantılı olarak araştırma laboratuvarları ve üniversiteler gibi aktörler de rol yer alabilir. *Kompleks kümelenme;* belirli bir coğrafi alanda gerçekleşen yatay ve dikey ekonomik faaliyetlerinden meydana gelmektedir. Yatay veya dikey kümelenmeye kıyasla daha yüksek bir kümelenme düzeyini temsil eden kompleks kümelenmeler metal işleri, orman ürünleri, petrokimya, telekomünikasyon, savunma, tekstil ve medikal sektörlerinde ortaya çıkabilir. *Kapsayıcı kümelenmeler* ise kompleks kümelerin daha çok araştırma geliştirme (Ar-Ge) tabanıyla çok yönlü ağlaştığı yapılar şeklinde ortaya çıkar. Bu tür kümelerde sanayi ve hizmetler sektörlerinde faaliyet gösteren firmaların yanı sıra özel altyapı sağlayıcıları, kilit kamu kurum ve kuruluşları ile çeşitli toplumsal aktörler yer almaktadır. Kümeler, etkinlik ve kendilerini gerçekleştirme düzeyleri bakımından da farklılık gösterebilmektedir. Bu kapsamdaki kümeleri *Çalışan (Güçlü) Kümeler, Gizli (Kısmi) Kümeler, Potansiyel Kümeler ve Politik Güdümlü Kümeler* olarak sıralayabiliriz.

Michael Porter uluslararası rekabet avantajının temel kaynağı olarak gördüğü endüstriyel kümeleri oluşturan unsurları ve etkileşimleri Elmas Modeli adını verdiği yaklaşımla açıklamıştır. Porter'a göre bir kümenin temel unsurları ve rekabet gücü faktör koşulları, talep koşulları, firma stratejileri ve rekabet ortamı ve ilgili ve destekleyici sektörler olmak üzere dört ana faktöre bağlıdır. Bu faktörlerin etkileşim yönü ve şiddeti küme içerisindeki firmalara yatırım yapma ve yeni ürünler/hizmetler geliştirme konusunda baskı yaparlar.

Firmaların yer seçimi kapsamında kümelenme faaliyetlerinin sağladıkları avantajları açıklayabilmek.

Firma yeri seçimini belirleyen çok sayıda unsurun varlığı ve birçoğunun karar süreçlerinde birden fazla alanla ilişkili olması bu unsurlara yönelik kategorizasyonu zorlaştırmaktadır. Bu duruma rağmen söz konusu unsurları *ekonomik, doğal, sosyal* ve *politik* unsurlar olmak üzere birbiriyle ilişkili dört farklı grup altında toplayabiliriz.

Coğrafi yoğunlaşmalar sonucu kümelenme oluşumunun gerçekleştiği alandaki çeşitli aktörler ve faaliyetler firmalar veya endüstrilere yönelik bazı dışsallıkların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu dışsallıklar küme içerisindeki firmalara çeşitli avantajlar sağlarken, küme dışından başka firmaların ya da yeni girişimlerin kuruluş yeri seçimleri kapsamında bölgeye çekilmesine zemin hazırlar. Söz konusu bu yoğunlaşmalar firmaların yanı sıra küme gelişiminde rol oynayan diğer bazı aktörleri de zaman içerisinde cezbedebilir. Firma yeri seçimi kapsamında kümelenme faaliyetlerinin ortaya çıkardığı dışsallıklar temel olarak kümelerin sağladıkları avantajlarla ilgilidir ve bu nedenle Elmas Modelinde de var olan unsurların yardımı ile açıklanabilir. Firma yeri seçimi kapsamında kümelenmelerin sağladıkları avantajlar beş gruba ayrılırlar. Bunlar *işçi ve tedarikçilere daha iyi ulaşım, özelleşmiş bilgilere erişim, tamamlayıcı ağlar, kurumlara ve kamu mallarına ulaşım ve motivasyonlar ve ölçüm kolaylığı* olarak sıralanabilir. Bölgesel kümelenmelerin nitelikli üretim faktörleri, uzmanlaşma ve tecrübelere dayalı katma değeri yüksek bilgi, ileri teknolojiler, hızlandırıcı kurumlar ve çeşitli motivasyonlar yoluyla ortaya çıkardığı bu dışsallıklar ve diğer bazı avantajlar firmalara ve yeni girişimlere daha verimli çalışma imkânı vermekte ve kuruluş yeri seçimlerinde etkili olmaktadır.

AMAÇ 4 *Kümelere yönelik politikalar ve dünyadaki çeşitli küme örnekleri hakkında düşünebilmek ve değerlendirme yapabilmek.*

Kümelenme faaliyetlerinin gelişimi farklı alanlarda ve çok sayıda çabanın varlığı ile gerçekleşmektedir. Bu çabalar bireysel olarak veya firma ölçeğinde ortaya çıkabileceği gibi devletin de ekonomi politikalarında önemli bir yer teşkil etmektedir. Kümelenmeler genel olarak karmaşık ve sistematik mekânsal yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla bu sistemlerin gelişimi için tek yönlü birkaç adımdan öte çeşitli politikaların bir tür karışımına gerek duyulmaktadır. Kümelenmelere yönelik politika türleri üç grupta toplanabilmektedir. Bu kapsamda *birinci tip küme politikaları* genel olarak üniversite, sanayi ve kamunun içerisinde olduğu üçlü sarmal ilişkilere odaklanmaktadır. Bu politikaların temel amacı kümelenme oluşumu ve gelişimi çerçevesinde sanayi kuruluşları, destekleyici/düzenleyici kamu kurumları ve üniversiteler/enstitüler gibi araştırma ve bilgi tabanları arasındaki etkileşimleri yaratmak ve sürdürmektir. *İkinci tip küme politikaları* çoğunlukla firmaların kendi aralarında ya da araştırma kurumları ile gerçekleştirdikleri çoğunluğu Ar-Ge'ye dayalı iş birliklerini oluşturmak ve geliştirmek hedefindedir. *Üçüncü tip küme politikaları*nda ise kümelenmelere yönelik destek ve iş birliği uygulamaları firmalar, kurumlar/kuruluşlar ya da yatay veya dikey ilişkilere bakılmaksızın hayata geçirilmektedir. Bölgesel kümelenmelerin oluşumu ve desteklenmesine yönelik ortaya çıkan politikaların aynı zamanda ortak bazı özellikleri vardır. Bu özellikler genel olarak küme politikalarının küme içerisindeki belirli firmaları değil tüm küme ağını kapsamaları, yalnızca seçilmiş bazı verimli endüstriler veya endüstri dallarıyla ilgili olmaları ve bu politikaların bir bütün olarak küme içerisindeki öğrenme ve inovasyon faaliyetlerini geliştirmeyi hedeflemeleridir.

Kümelenme faaliyetlerinin ortaya çıkardığı bölgesel yoğunlaşmalar gelişmiş ülkelerde olduğu kadar gelişmekte olan ülkelerin ekonomi politikalarında da gündem teşkil etmektedir. Günümüzde adına sıklıkla rastlanan ABD'deki Silikon Vadisi ve Route 128, İngiltere'deki M4 Bölgesi, Fransa'daki Sophia Antipolis, İtalya'da Emilia Romagna, Tokyo ve Çin'de yer alan büyük çaptaki imalat kümeleri başarılı küme uygulamaları olarak gösterilebilir. Türkiye'de ise İstanbul (moda ve tekstil, turizm, kuyumculuk), Ankara (savunma sanayi, medikal sanayi, iş ve inşaat, makine), İzmir (organik gıda, lojistik, metal döküm, endüstriyel havalandırma ve iklimlendirme), Bursa (mobilya, havacılık ve uzay), Eskişehir, Bilecik, Kütahya (seramik, havacılık ve raylı sistemler), Konya (otomotiv yan sanayi, döküm, ayakkabı), Mersin (yaş meyve sebze), Samsun (medikal sanayi), Şanlıurfa (organik tarım), Uşak (geri dönüşüm) ve Adıyaman (tekstil ve hazır giyim) çeşitli kümelenmelere sahip bazı şehirlerdir.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi kümelenme tanımı kapsamında **yer almaz?**

a. Birbiriyle bağlantılı ve rekabet halindeki firmalar
b. Destekleyici kuruluşlar
c. Tedarikçiler
d. Hizmet sağlayıcılar
e. Farklı endüstrilerdeki firmalar

2. Belirli bir coğrafi alanda gerçekleşen yatay ve dikey ekonomik faaliyetlerin yanı sıra Ar-Ge tabanlı çok yönlü ağlar yoluyla ortaya çıkan kümelenme şekli aşağıdakilerden hangisidir?

a. Yatay kümelenme
b. Dikey kümelenme
c. Kompleks kümelenme
d. Kapsayıcı kümelenme
e. Potansiyel kümelenme

3. Kümelenmenin getirdiği avantajlardan faydalanabilecek düzeyde olan ancak bunu gerçekleştirmek için gerekli etkileşim ve bilgi akış düzeyini geliştirmemiş kümeleri tanımlayan kavram aşağıdakilerden hangisidir?

a. Kompleks kümeler
b. Çalışan kümeler
c. Potansiyel kümeler
d. Gizli kümeler
e. Yatay kümelenme

4. Aşağıdakilerden hangisi Porter'ın Elmas Modeli kapsamındaki temel unsurlardan biri **değildir?**

a. Faktör koşulları
b. Şans faktörü
c. Firma stratejileri ve rekabet ortamı
d. Talep koşulları
e. İlgili sektörler

5. Bir kümelenmenin bulunduğu bölgedeki gelişmiş bilgi paylaşım merkezleri kümelenme faaliyetlerinin ortaya çıkardığı aşağıdaki dışsallıklardan hangisi kapsamında değerlendirilebilir?

a. Tamamlayıcı ağlar
b. Kurumlara ve kamu mallarına ulaşım
c. Özelleşmiş bilgilere ulaşım
d. Ölçüm kolaylığı
e. İşçi ve tedarikçilere erişim

6. Bölgesel rekabette kritik küme başarı unsurlarından biri aşağıdakilerden hangisidir?

a. Uygun fiziksel altyapı
b. Büyük firmaların varlığı
c. Güçlü girişimcilik kültürü
d. Finansman kaynakları
e. Ar-Ge ile desteklenen inovasyon faaliyetleri

7. Aşağıdakilerden hangisi kümelenme eksenli ekonomi politikaları kapsamında **yer almaz?**

a. Ekonomik katma değeri olan bilginin toplanması ve dağılımı
b. Dış ticaret teşvikleri
c. Düzenleyici reformlar
d. Tüketici politikaları
e. Bilim ve teknoloji politikaları

8. Birinci tip kümelenme politikalarının uygulanma alanı içerisinde aşağıdaki gruplardan hangileri yer alır?

a. Firmalar – tedarikçiler – üniversiteler
b. Firmalar – kamu kurumları - üniversiteler
c. Firmalar – hizmet sağlayıcılar – kamu kurumları
d. Tedarikçiler – hizmet sağlayıcılar – sivil toplum kuruluşları
e. Kamu kurumları – sivil toplum kuruluşları – meslek odaları

9. Aşağıdakilerden hangisi kümelenme politikalarının ortak özelliklerinden biridir?

a. Firmalar ve müşteriler arasındaki yatay ilişikleri ele alması
b. Firmalar, tedarikçiler ve müşteriler arasındaki dikey ilişkileri ele alması
c. Yalnızca seçilmiş bazı verimli endüstrilerle ilgili olması
d. Küme ağı içindeki belirli firmaları hedef alması
e. Uygulanmalarının uzun yıllar sürmesi

10. Aşağıdakilerden hangisi kümelenmeler içerisindeki değer zincirleri kapsamında **yer almaz?**

a. Yeni fikirler
b. Üretim
c. Ar-Ge
d. Finansman
e. Sendika faaliyetleri

Yaşamın İçinden

“

UR-GE Desteği Savunmayı Uçurdu (24.04.2014)

OSSA Koordinatörü Hilal Ünal, UR-GE desteklerinin savunma sanayi ihracatına önemli katkı sağladığını belirterek, proje kapsamında 24 firmanın beyan edilen ihracat tutarının iki yılda yüzde 105 arttığını söyledi.

…

OSTİM Savunma ve Havacılık Kümelenmesi (OSSA) Koordinatörü Hilal Ünal, kümelenmenin Temmuz'da 6. yılını dolduracağını, söz konusu sürede Savunma Sanayii Müsteşarlığı (SSM) öncülüğünde birçok projeye imza atıldığını söyledi. Ünal "Artık eğitim uçağı, tank, insansız hava araçları gibi satabileceğimiz raf ürünlerimiz var" diye konuştu. OSSA'nın ilk kurulduğu dönemde bünyesinde 40 firmanın bulunduğunu belirten Ünal, bugün sayının 135'e ulaştığını ve bu firmalarda 3 bin 200 kişinin istihdam edildiğini ifade etti.

Kümelenmenin, üretim ve ihracat kapasitesinin zaman içinde arttığını dile getiren Ünal, bu artışta Ekonomi Bakanlığının UR-GE desteğinin önemli katkısı olduğunu anlattı. UR-GE projeleri kapsamında OSSA'nın ihracata yönelik her türlü faaliyetlerinin yüzde 75 oranında desteklendiğini belirten Ünal, durumdan duyduğu memnuniyeti dile getirdi.

OSSA'nın devam eden 2 UR-GE projesi olduğunu kaydeden Ünal, "İlk proje 2 yıl önce başladı. Proje dâhilindeki 24 firmanın beyan edilen ihracat tutarları söz konusu iki yıl içinde yüzde 105 arttı. 23 firma da yurt dışı fuarlarına katıldı" diye konuştu.

Proje firmalarının, Almanya AIRTEC Fuarı, Abu Dhabi IDEX Fuarı ve Ankara Endüstriyel İş birliği Günlerinde gerçekleştirdiği görüşmeler sonrasında yurt dışından iş bağlantıları konusunda gizlilik anlaşmaları imzalandığını kaydeden Ünal, "Savunma ve havacılık yan sanayinin yurt dışında güçlü duruşu ile orijinal ekipman üreticileri, KOBİ'lerimiz hakkında yeni fikirler geliştirmiş, UR-GE firmaları verimli iş bağlantıları, ortaklıklar başlatmış, uluslararası pazara entegre olmak için fırsat yakalamıştır" dedi. Yurt genelinde yaklaşık 131 UR-GE projesinin devam ettiğini anlatan Ünal, bu projelerden en başarılarından birinin OSSA'nınki olduğunu kaydetti.

”

Kaynak: http://www.sanayigazetesi.com.tr/firmalar/ur-ge-destegi-savunmayi-ucurdu-h6776.html

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. e	Yanıtınız yanlış ise "Kümelenme Kavramının Tanımı ve Özellikleri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. d	Yanıtınız yanlış ise "Bölgesel Kümelenme Türleri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. d	Yanıtınız yanlış ise "Bölgesel Kümelenme Türleri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. b	Yanıtınız yanlış ise "Bölgesel Kümelenme Unsurları ve Porter'ın Elmas Modeli" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. c	Yanıtınız yanlış ise "Kümelenme Faaliyetleri ve Dışsallıklar" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. e	Yanıtınız yanlış ise "Bölgesel Rekabet Gücü ve Kümeler" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. d	Yanıtınız yanlış ise "Kümelere Yönelik Politikalar" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. b	Yanıtınız yanlış ise "Kümelere Yönelik Politikalar" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. c	Yanıtınız yanlış ise "Kümelere Yönelik Politikalar" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. e	Yanıtınız yanlış ise "Dünyada ve Türkiye'de Kümelenme Örnekleri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Kümeler genel olarak birbiriyle ilişkili endüstri gruplarından meydana gelmekte ve küme oluşumu birçok endüstride görülebilmektedir. Kümelenme faaliyetlerinin gerçekleşebilmesi için coğrafi yakınlık, kümedeki firmaların birbirleriyle bağlantılı olması ve bu bağlantıların ortak veya tamamlayıcı özellik göstermesi gerekmektedir. Bu bağlamda kümelenme oluşumu coğrafi ölçekte bir bölgede gerçekleşebileceği gibi, bir eyalet ya da birkaç komşu ülkenin birbirine yakın şehirlerinde de ortaya çıkabilir. Bunun yanında, kümeler belirli bir endüstrinin yanında bir dizi birbiriyle bağlantılı endüstriyi de içerisine alabilir. Kümenin ortaya çıkması herhangi bir firmanın üretimle alakalı faaliyetlerinde izlemiş olduğu yola bağlılığıyla başlayabilir. Küme oluşumunun ilk aşamasında coğrafi yakınlıklar yoluyla firmaların birbirlerini gözlemleyebilmesi gruplaşma eğilimini arttırmaktadır. Küme çevresinde kamusal veya özel nitelikteki bazı kurum ve kuruluşlar da faaliyet gösterirler. Bu tür kuruluşlara üniversiteler, sanayi ve ticaret odaları, düşünce kuruluşları, meslek eğitimi sağlayan kuruluşlar ve bazı standart enstitüleri örnek verilebilir. Ayrıca yabancı firmalar da küme alanı içinde yaptıkları sabit yatırımlar veya küme faaliyetlerine aktif katılımlarıyla kümelerin birer parçası olabilirler.

Kümelerin gelişim süreci genel olarak uzun bir zaman dönemine yayılmakla birlikte, birçok küme gelişimleri için herhangi bir özel çabanın varlığı olmadan ortaya çıkar. Bununla birlikte bazı kümeler bölge içinde fark yaratan lider birey, kurum veya kuruluşların belirli faaliyetlerinden dolayı çok daha hızlı gelişebilmektedirler. Dünyanın farklı yerlerinde ortaya çıkmış birçok kümenin kökleri yıllar öncesine dayanmaktadır. Kaynaklar ve ana bir ticaret rotasındaki ya da nehrindeki konum gibi doğal faktörler de belirli kümelerin varlığı üzerinde yıllarca hissedilir şekilde etkilidirler.

Sıra Sizde 2

Porter'ın ortaya koyduğu yaklaşım kümeleri ulusal ve küresel rekabetçiliğin merkezine almakta ve potansiyel küme oluşumlarına katkı sağlamayı hedeflemektedir. Elmas Modeli küme içerisindeki çeşitli yatay ve dikey ilişkiler küme unsurları arasındaki sürekli uyumun bir sonucudur. Faktör koşulları kapsamında nitelikli ve uzmanlaşmış üretim faktörlerine duyulan ihtiyaç küme içerisindeki uzman tedarikçiler ve ilgili/destekleyici sektörler tarafından karşılanırken, talep koşulları çerçevesinde yerel talep baskısı firmaları bir yandan yeni ürün ve hizmetler ortaya çıkarılmasına yönelik stratejiler benimsemeye itmekte, diğer yandan güçlü komşu firmalarla rekabeti canlı tutmaktadır. Devletin bu modelde oynadığı roller ise temel olarak firmaların performanslarını artırıcı çeşitli destekler ve teşvikler sunmak, küme veya bölge içerisindeki ekonomik faaliyetlerde geçerli standartlar belirlemek, bölge veya kümeye özgü örtük kabiliyetlerin ortaya çıkarılması amacıyla çalışmalar yürütmek ve rekabeti engelleyici tekelleşme faaliyetlerinin önüne geçmektir. Elmas Modeli içerisindeki faktörler arası etkileşimler çeşitli ekonomik ve sosyal faaliyetler bölge içerisinde örtük şekilde var olan ve üretimini herhangi bir aşamasını ilgilendiren yeni bilgi, teknoloji ve tecrübelerin ortaya çıkışını hızlandırır. Model kapsamında coğrafi yakınlık faktörü de kapsayıcı bir unsur olarak tanımlanabilir.

Porter'ın Elmas Modelindeki her bir faktör temelde birbirine zincirleme şekilde bağlıdır. Örneğin, küme içerisindeki beşerî sermaye ya da insan kaynağı faktörünün yetersiz kalması ürün kalitesi veya çeşitliliğini sınırlayabilirken, güçlü ve rekabetçi sektörlerin eksikliği talep yapısı veya yenilikçi faaliyetler yönüyle çeşitli olumsuzluklar yaratabilecektir. Sonuç olarak herhangi bir faktördeki güçlü yönler veya zayıflık kümenin ilerleme ve gelişme potansiyelinde belirleyici olmaktadır.

Sıra Sizde 3

Firma yeri seçimini belirleyen birbiriyle ilişkili birçok unsurdan bahsedilebilir. Genel olarak konuyla ilgili benimsenmiş çok sayıda yaklaşım ortak şekilde, belirli bir alanda yapılacak üretim faaliyetlerinde firmalara avantaj sağlayabilecek tüm etkenlerin kuruluş yeri unsuru olarak değerlendirilebileceğini belirtmektedir. Kuruluş yeri unsurları maliyetler, iş gücü arzı, iş gücü niteliği, sosyal ve kültürel yapı, sivil toplum kuruluşları, toplumsal normlar, ulaşım ve bilgi iletişim teknolojileri altyapısı gibi çok sayıda faktörden oluşur. Firma yeri seçimi kapsamında bahsedilen tüm bu unsurlar aslında bir bütün olarak dışsal ekonomilere işaret etmektedir.

Önemli bir kuruluş yeri faktörü olarak dışsal ekonomiler firmaların neden belirli bölgelerde yığılma (toplanma) eğiliminde olduklarını ve dolayısıyla bölgesel farklılıkların nedenlerini açıklamaktadır. Söz konusu bu yığılmalar coğrafi yoğunlaşmanın bir sonucu olduğundan, kümelenme faaliyetleri ve dışsallıklar arasında güçlü bir ilişkinin varlığından söz edilebilir. Sonuç olarak bölgesel kümelenmelerin üretim faktörleri, bilgi, teknoloji, kurumlara ulaşım ve çeşitli motivasyonlar yoluyla ortaya çıkardığı dışsallıklar ve bazı avantajlar firmalara ve yeni girişimlere daha verimli çalışma imkânı vermekte ve kuruluş yeri seçimlerinde etkili olmaktadır.

Sıra Sizde 4

Yakın tarihte ortaya çıkmış küme politikalarına bakıldığında, bu politikaların çoğunlukla teknoloji tabanlı kümelenme girişimlerini desteklemeye yönelik olduğu söylenebilir. Kümelenme politikaları ülkeden ülkeye değişmekle birlikte, kapsam ve amaçları bakımından bu politikalar üç farklı türde ortaya çıkabilmektedir. Bunlar üniversite, sanayi ve kamunun içerisinde olduğu üçlü sarmal ilişkilere odaklanan birinci tip küme politikaları, çoğunlukla firmaların kendi aralarında ya da araştırma kurumları ile gerçekleştirdikleri işbirliklerini kapsayan ikinci tip küme politikaları ve firmalar, kurumlar/kuruluşlar ya da yatay veya dikey ilişkilere bakılmaksızın iş birliğini hedef alan üçüncü tip küme politikalarıdır. Bütün bu politikalar çerçevesindeki destekler ve işbirlikleri doğrudan üretimle alakalı alanlar, teknoloji transferi, finansman, proje geliştirme ya da teknik destek hizmetler/danışmanlık kapsamında ortaya çıkabilmektedir.

Bölgesel kümelenmelerin oluşumu ve desteklenmesine yönelik ortaya çıkan politikaların ortak bazı özellikleri de vardır. Bu özellikler temel olarak; (i)kümelenme politikalarının yalnızca belirli firmaları değil, tüm küme ağını desteklemeye yönelik olması, (ii) yalnızca seçilmiş bazı verimli endüstrilere yoğunlaşarak ekonomik etkinliği artırmak hedefinde olması ve (iii) küme içindeki öğrenme ve inovasyon faaliyetlerine odaklanmaları şeklinde sıralanabilir. Ayrıca görünürde belirli mekânsal alanlara özgü ortaya çıkan tüm kümelenme politikalarının bir diğer temel amacı belirli sektörlerde ulusal/küresel rekabet üstünlüğünü ele geçirmektir.

Yararlanılan Kaynaklar

Altay, T. A. (2011). Küme ve Kümeleşme. http://www.inovasyon.org/pdf/TA.küme.ve. Kümeleşme.2011.pdf (Erişim tarihi: 14.09.2015)

Asheim, B., Philip C., Ron M. (2006). **Clusters and Regional Development: Critical Reflections and Explorations,** Ed. Bjorn Asheim, Philip Cooke, Ron Martin, ABD: Routledge.

Cruz, S. C., Teixeira, A. A. C. (2007). A New Look into the Evolution of Clusters Literature, A bibliometric exercise, *FEP Working Papers, no:257.*

Eraydın, A. (2002). **Yeni Sanayi Odakları, Yerel Kalkınmanın Yeniden Kavramlaştırılması.** Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi.

Ketels, C. H. M. (2003). The Development of the Cluster Concept—Present Experiences and Recent Developments, North Rhine-Westphalia, Ministry of Economic Affairs and Energy, Dusseldorf, Almanya.

Krätke S., Scheuplein, C. (2001). **Produktionscluster in Ostdeutschland: Methoden der Identifizierung und Analyse.** Hamburg: VSA.

Li & Fung Research Centre (2010). Update on Industrial Clusters in China, Industrial Cluster Series, (6). http://www.funggroup.com/eng/knowledge/research/LFIndustrial6.pdf (Erişim tarihi: 24.09.2015).

Mercan, B. (2004). Endüstriyel Gruplarda Öğrenme Süreci ve Sektörel Yapının Oluşmasında Karaman Örneği, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Mercan, B. (2011). Bölgesel Rekabetin Evrimselleşme Sürecinde Küme Oluşumu, Ed. Güneş Gençyılmaz, Ahmet Mengi, **Yatırım Teşvikleri Çerçevesinde Bölgesel ve Sektörel Kümelenme,** İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi Yayınları, 126-141.

Porter, M. E. (1990). **The Competitive Advantage of Nations.** New York: Free Press.

Porter, M. E. (1998). Clusters and the New Economics of Competition, *Harvard Business Review,* 76(6), ss.77-90.

Porter, M. E. (2000). Location, Competition and Economic Development: Local Clusters in A Global Economy, *Economic Development Quarterly,* 14(1), ss. 15-34.

Porter, M. E. (2010). **Rekabet Üzerine.** Çev. Kıvanç Tanrıyar, İstanbul: Optimist Yayınları.

T.C. Ekonomi Bakanlığı (2011). Kümeler İçin Değer Zinciri Yönetimi Kılavuzu. http://www.smenetworking.gov.tr/userfiles/pdf/belgeler/ekonomibakanligi/6_deger_zinciri.pdf (Erişim tarihi: 25.09.2015)

Taşdemir, İ. (2008). **Uluslararası Finans Merkezi Olarak İstanbul'un Yapılanması ve Finans Kümelenmesi.** İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.

4

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- İnovasyon kavramı ve çeşitlerini tanımlayabilecek,
- İnovasyonların ortaya çıkış süreçlerine yönelik çeşitli yaklaşımları açıklayabilecek,
- Farklı tür inovasyon sistemleri ve bileşenlerini ayırt edebilecek,
- İnovatif bölgeler kapsamında bölgesel farklılıkların ortaya çıkışı ve azaltılmasına yönelik politikaları değerlendirebilecek

bilgi ve becerilere sahip olabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- İnovasyon
- Radikal İnovasyon
- Artımsal İnovasyon
- Doğrusal İnovasyon Modeli
- Etkileşimli İnovasyon Modeli
- Sistemik İnovasyon
- İnovasyon Sistemleri
- İnovatif Bölgeler
- Bölgesel İnovasyon Politikası

İçindekiler

Ekonomik Coğrafya → İnovasyon ve İnovatif Bölgeler

- GİRİŞ
- İNOVASYON KAVRAMINA GENEL BİR BAKIŞ
- YARATTIKLARI ETKİ BAKIMINDAN İNOVASYONLAR
- ORTAYA ÇIKIŞ TÜRLERİNE GÖRE İNOVASYONLAR
- İNOVASYONLARIN ORTAYA ÇIKIŞ SÜREÇLERİNE YÖNELİK YAKLAŞIMLAR
- SİSTEMATİK İNOVASYON VE İNOVASYON SİSTEMLERİ YAKLAŞIMI
- KÜRESELLEŞEN DÜNYA VE BÖLGE KAVRAMI
- BÖLGESEL İNOVASYON SİSTEMLERİ VE İNOVATİF BÖLGELER
- BÖLGELERİN İNOVATİF PERFORMANSLARININ ÖLÇÜLMESİ
- BÖLGESEL FARKLILIKLARIN AZALTILMASINA YÖNELİK ÇABALAR

İnovasyon ve İnovatif Bölgeler

GİRİŞ

Küreselleşme olgusu ile birlikte bilgi ve teknoloji düzeyindeki gelişmelerin neredeyse dünyadaki bütün ülkelerde ve bölgelerde farklı şekillerle yansımaları görülmektedir. Söz konusu gelişmeler bir yandan farklı tür sosyal, kültürel, politik yapıları etkisi altına alırken, bir yandan da değişen ekonomik çevreye bağlı olarak üretici ve tüketici davranışlarını da doğrudan etkilemektedir. Dolayısıyla ülkeler bu sürekli değişimin birer parçası olabilmek amacıyla birçok alanda gözle görülür çabalar göstermektedirler. Tarihsel süreç içerisinde ise bu çabaların büyük bir kısmının iktisadi olarak sürdürülebilir bir büyümenin gerçekleştirilmesine yönelik olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra, son zamanlarda iktisadi büyüme ve refah arayışlarında başvurulan farklı tür kaynaklar ve araçlara dikkat çekmek gerekir.

İçinde bulunduğumuz "Bilgi ve Teknoloji Çağı'na" adını veren değişimlerin kaynağı olan yeni bilgi ve teknolojilerin anlaşılması ve bunlara uyumun sağlanması için, bu kavramların ekonomik ve sosyal sistem içerisindeki yerini tam manasıyla kavramak önemlidir. Bu amaçla, öncelikle bu değişim süreçlerinin bir parçası olan yeniliklere vurgu yapmak gerekir. Söz konusu bu yenilikler bilimsel araştırmalardan yeni organizasyon şekillerine, yeni ürün ve hizmet geliştirmeden yeni pazarların ortaya çıkışına kadar bir dizi bilimsel, teknik, endüstriyel ve ticari aşamadan oluşmaktadır. Bu bölümün ilk kısmında, söz konusu bu aşamaların her birinin nihai hedefi olan "inovasyon" kavramı, türleri, bileşenleri ve konuyla ilgili çeşitli yaklaşımlar üzerinde durulacaktır.

20. yüzyılın son çeyreği itibariyle ekonomik coğrafya ve iktisadi büyüme alanında çalışan araştırmacılar ortaya koydukları analizler ve politika çıkarımlarında sıklıkla mekânsal özelliklere çeşitli vurgular yapmışlardır. Bu süreçte, daha önceleri özellikle iktisadi analizlerde pek fazla yer bulamayan mekân kavramı, ekonomik faaliyetlerin gerçekleştiği yer olarak büyük bir önem kazanmıştır. Özellikle ana akım iktisat anlayışındaki makro iktisadi değişkenlere bağlı ve boyutsuz ekonomi varsayımından ayrılan bu yaklaşım mekânsal birçok ekonomik, sosyal ve kültürel birime (yapıya) önemli vurgular yapmıştır.

Tüm sanayileşmiş uluslarda firmaların ve bölgelerin elde ettikleri büyüme performansları, sürekli bir şekilde devam eden yenilikçi ürün geliştirme ve üretme kabiliyetlerinden ileri gelmektedir. Ayrıca bu yenilik faaliyetleri yoğun şekilde bilgi ve enformasyon gerektirdiğinden, bu iki faktör başarılı bölgesel büyümenin belirleyici bileşenleri olarak işlev görmektedir. Firmalar ve bölgelerin bahsedilen bu yenilikçilik yeteneğini tek başlarına kazanmaları zor olmakla beraber, bu yetenekler ağ bağlantıları sonucu kolaylıkla

Örtük ve Dağınık Bilgi: Yazılı hale getirilmemiş deneyimler, bakış açısı, değerler ve inanışları içeren ve kolaylıkla transfer edilemeyen bilgidir. Bu kapsamda örtük bilginin en açık örneği bir şeyi yapabilme bilgisi (know-how) ve becerilerdir. Firmalar ve bölgeler bu bilginin açığa çıkarılması, kullanılması ve paylaşılması ile üretim ve öğrenme faaliyetlerinde verimliliklerini arttırabilirler.

erişilebilen ve "görünmez faktörler" olarak nitelendirilen örtük ve dağınık bilgiye ulaşımı gerektirmektedir. Dolayısıyla bölgesel ağlar, bir bölgenin yeteneklerinin ve yönetim yapılarının şekillenmesinde önem arz etmektedir. Bu ağlarda bulunan politika, bilim, eğitim, teknoloji ve ekonomi alanındaki farklı aktörler arası ilişkiler inovatif bölgelerin oluşumu ve gelişiminde doğrudan etkili olmaktadır. Bu bölümün ikinci kısmında söz konusu ağ bağlantıları ve aktörleri içerisinde barındıran sistematik yaklaşımlar ve inovatif bölgelerin özellikleri üzerinde durulacaktır.

Resim 4.1

Küreselleşmeyle birlikte, günümüzde firmalar ve bölgeler gerek ulusal sınırlar içerisinde gerekse de uluslararası veya kıtalararası düzeyde rekabet avantajını elinde bulundurma ve sürekli değişen insan ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik yeni ürün veya hizmetler sunma konusunda yarış içerisindedirler. Bu yarışın sürdürülmesinde yeni bilgi ve teknolojilerin kullanımı ve yayılımı bir zorunluluk olmakla birlikte, değişimin ve gelişimin ölçümlenebilir ve karşılaştırılabilir bir çerçeveye oturtulması da sürecin sağlıklı bir şekilde ilerlemesi ve gözlemlenebilmesi açısından önemlidir. Bir bakıma bu gelişimin ölçümü, firma düzeyi ve bölgesel düzeyde yeniliğe yönelik gerçekleştirilecek faaliyetler için bir öngörü ve yenilikçi stratejiler için bir kaynak oluşturabilir. Bu bölümün son kısmında bölgesel düzeyde inovasyon performansının ölçümünden ve bölgeler arasında ortaya çıkan farklılıkların azaltılmasına yönelik çabalardan bahsedilecektir.

K İ T A P

Bilimle ilgili yeni teknolojilerin iktisadi alanda yükselişiyle ilgili daha detaylı bir okumayı "Yenilik İktisadı" isimli eserin birinci kısmından yapabilirsiniz. (Chris Freeman, Luc Soete, 3. basım, Çev. Ergun Türkcan, Ankara: TÜBİTAK, 2003)

İNOVASYON KAVRAMINA GENEL BİR BAKIŞ

İnovasyon köken olarak "yenilemek", "yenileşmek" anlamlarına gelen ve Latince olan "innovatus" kelimesinden türemiştir. Kelime Türkçe'de çoğunlukla "yenilik" olarak karşılık bulsa da, yenilik kelimesi inovasyon kavramının kapsamı dışında başka anlamları da içerebilmektedir. Dolayısıyla "inovasyon" kavramı daha çok teknik bir ifade olarak kabul edebilmektedir.

İnovasyon: Genel olarak işletme içi uygulamalarda, iş yeri organizasyonunda veya dış ilişkilerde yeni veya önemli derecede geliştirilmiş, ekonomik olarak taşıdığı katma değerin yanında toplumsal olarak da fayda içeren ürün (mal veya hizmet), süreç, yeni bir pazarlama şekli ya da yeni bir organizasyonel yöntemin gerçekleştirilmesidir.

Avusturyalı iktisatçı ve siyaset bilimci Joseph A. Schumpeter'in çalışmaları inovasyon ile alakalı olarak ortaya çıkan çok sayıda araştırmayı ve başta iktisat alanında olmak üzere birçok teoriyi önemli ölçüde etkilemiştir.

Schumpeter (1934) inovasyonları beş farklı grup altında tanımlamıştır. Buna göre inovasyonlar:

- Tüketicilerin daha önce karşılaşmadığı yeni bir ürünün icadı,
- İmalatçılar tarafından daha önce keşfedilmemiş ve bilimsel olarak yeni olan bir üretim yönteminin bulunması,
- İmalat dalları arasında daha önceleri var olmayan bir alanda yeni bir piyasanın oluşumu,
- Daha önce bilinmeyen yeni ham madde kaynakları ya da ara malların bir üretici tekeline geçmesi,
- Herhangi bir endüstride daha önce kullanılmayan örgütsel yöntemlerin ortaya çıkması şeklinde tanımlanabilmektedir.

Ayrıca Ekonomik İş birliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) ve Avrupa İstatistik Kurumu (Eurostat) tarafından yayımlanmış olan "Oslo Kılavuzu" inovasyonu genel olarak; işletme içi uygulamalarda, iş yeri organizasyonunda veya dış ilişkilerde yeni veya önemli derecede geliştirilmiş bir ürün (mal veya hizmet), süreç, yeni bir pazarlama şekli ya da yeni bir organizasyonel yöntemin gerçekleştirilmesi olarak tanımlamıştır.

Resim 4.2

İnovasyonlar yukarıda yer verilen özelliklerinin yanı sıra ekonomik ve toplumsal olarak katma değer içerirler. Bu bakımdan ortaya çıkan her icat veya yenilik inovasyon değildir. Tarihsel süreç incelendiğinde ortaya çıkan çok sayıda icadın ürüne ya da hizmete dönüşemeden unutulduğu görülebilir. Yeni veya önemli derecede farklılaştırılmış bir ürün veya hizmetin inovasyon olarak tanımlanabilmesi için öncelikle toplumsal olarak fayda

içeren ve ticarileştirilebilir bir nitelikte olması da gerekmektedir. Yani inovasyonun amacı yalnızca keşfedilmemiş olanı bulmak değil, bundan bir fayda da sağlayabilmektir.

Bunun yanı sıra inovasyonlar yalnızca teknoloji alanında ortaya çıkmazlar. Teknolojik olmayan inovasyonlara günümüzde birçok alanda rastlanabilmektedir. Dahası, teknolojik inovasyonların ortaya çıkış süreçleri yalnızca temel ve uygulamalı araştırmalardan, yeni ürün ve hizmet geliştirilmesine kadar uzanan doğrusal bir takım faaliyetlerden ibaret değildir. Aksine, inovasyonların oluşumunda çeşitli aktörler ve etkileşimlerin rolleri büyüktür.

Resim 4.3

Konuyla ilgili olarak önemli bir diğer nokta, inovasyon ve yaratıcılık kavramlarının çoğu zaman birbiriyle karıştırılıyor olmasıdır. Yaratıcılık ve yaratıcı fikirler genel olarak özgünlük ve farklılığı içerisinde barındırdığından, inovasyon süreçlerinin de bir parçası olabilmektedir. Ancak bir bütün olarak inovasyon süreçleri yaratıcılıktan öte, yaratıcı bir fikri hayata geçirmek ve bundan toplumsal olarak bir fayda ve ticari olarak ise bir kâr elde etme sürecidir. İnovasyon kapsamında yukarıda verilen bazı temel özelliklerle alakalı daha detaylı bilgi ünitenin ilerleyen kısımlarında okuyucular ile paylaşılacaktır.

YARATTIKLARI ETKİ BAKIMINDAN İNOVASYONLAR

Ar-Ge: İnsanlığın bilgi dağarcığının artırılmasına ve bu dağarcığın yeni uygulamalar tasarlamak üzere kullanılmasına ilişkin sistematik ve yaratıcı çalışmalardır.

İnovasyon niteliğindeki yeni veya önemli ölçüde geliştirilmiş ürün ve hizmetlerin ortaya çıkış süreçleri farklı zaman dilimlerine yayılabilmekte ve bu durum sonuçları bakımından ekonomik ve sosyal çevrede farklı etkiler yaratabilmektedir. Yakın tarihe bakıldığında bu tür bazı etkilerin ortaya çıkışı ve yayılımını hemen hemen hepimiz gözlemleyebilmişizdir. Örneğin, 1973'te Motorola şirketinde mühendis olarak çalışan Martin Cooper'ın, bataryası bir kiloya yakın da olsa, geliştirdiği ilk cep telefonu ile 1997'de Alman Siemens firmasının piyasaya sürdüğü ilk renkli ekran cep telefonunun toplumsal alanda yarattığı etkiler birbirlerinden farklıdır. Bu kapsamda bazı inovasyonlar çarpıcı fikirler sonucu daha önce hiç denenmemiş ürün, hizmet veya süreç çeşitleri olarak ortaya çıkabileceği gibi, bazıları ise adım adım gerçekleşen bir dizi Ar-Ge ve iyileştirme faaliyetini içeren çalışmaların sonucu olabilmektedir.

Schumpeter (1934), ekonomik gelişmenin ancak yeni teknolojilerin eskisinin yerini aldığı dinamik bir süreç yoluyla gerçekleşebileceğini savunmuştur. Bu süreçte "radikal"

olarak tanımlanan inovasyonlar önemli yıkıcı değişiklikler yaratırken, "artımsal" (incremental) inovasyonlar ise bu süreci sürekli olarak ileriye götürmektedir. Ortaya çıkan değişim ve gelişim süreci ekonomik ve sosyal çevrede farklı etkiler yaratmakla birlikte, yarattıkları etkinin derecesi ve özellikleri bakımından inovasyonları 2 grupta toplayabiliriz.

Radikal (Yıkıcı) İnovasyonlar

Radikal kelimesi anlam itibariyle önceki durumu köklü bir biçimde değiştirmek olarak tanımlanabilir. **Radikal veya yıkıcı inovasyonlar** tüketiciler veya firmalar açısından oldukça yeni olan, tüketim davranışları ya da üretim sistemlerinde yüksek derecede değişim, katma değer ve fayda yaratan ürün, süreç ya da organizasyon şekilleridir. Bir başka deyişle bu tür inovasyonlar eski olanı yıkıp yeniyi yaratmaktadırlar. Geçmişe göz atıldığında radikal inovasyonların nadir olarak ortaya çıktıkları görülse de, yarattıkları değişim dalgası ve katma değer dikkate alındığında, insanlık tarihine yön verdikleri söylenebilir. Bugün kullandığımız bilgisayarlar, internet, cep telefonları, televizyonlar, otomobiller, uçaklar ve bunlara benzer daha birçok ürün ve hizmet radikal inovasyonların birer sonucudur.

Radikal İnovasyon: Tüketiciler veya firmalar açısından oldukça yeni olan, tüketim davranışları ya da üretim sistemlerinde yüksek derecede değişim, katma değer ve fayda yaratan ürün, süreç ya da organizasyon şekilleridir.

Radikal inovasyonlar genellikle düzenli bazı faaliyetlerin sonucu olmaktan çok, karmaşık, uzun ve riskli süreçlerde gerçekleşmektedirler. Bu tür inovasyonlar ya daha önce benzeri görülmemiş performanstaki özellikleri ya da mevcut performans veya maliyet unsurlarında önemli iyileştirmelere olanak sağlayan potansiyeli bünyelerinde barındırırlar. Böylece ortaya çıkışları bir yandan mevcut piyasalar veya endüstrilerde önemli derecede bir dönüşümü başlatabilirken, diğer yandan yeni piyasalar veya endüstrilerin oluşumuna da imkân verebilirler. Taşıdıkları olası riskler ve başarısızlık ihtimalleri bir tarafa, yaratabilecekleri muazzam derecedeki katma değer ve kâr nedeniyle, çoğunlukla piyasadaki küçük firmalar ve piyasaya yeni girenlerin radikal inovasyonların ortaya çıkışlarında önemli bir rol oynadıkları söylenebilir.

Teknoloji Adaptasyonu: Firma perspektifinde, firmanın üretim faaliyetlerinde dışarıdan getirilmiş ithal bir teknolojiyi aynen uygulamayıp onu kendi koşullarına uyacak biçimde ayarlaması, uyarlaması ve geliştirmesidir. Teknoloji adaptasyonu firmaların yanı sıra tüketiciler, organizasyonlar veya ülkeler için de geçerli olabilmektedir.

Resim 4.4

Bunun yanı sıra inovasyonların doğası ve teknolojik değişimin hızı büyük oranda sektörden sektöre de değişebilmektedir. Bazı sektörler hızlı değişim ve radikal inovasyonlar tarafından şekillenirken, bazılarında ise daha küçük ve aşamalı olarak gerçekleşen değişimler yaşanabilir. Özellikle ileri teknolojili sektörlerde yeni bilgi ve teknolojiler için Ar-Ge faaliyetleri merkezi bir rol oynarken, orta ve düşük teknolojili endüstrilerde ise mevcut bilgi ve teknolojilere adaptasyonun sağlanmasına yoğun çaba gösterilmektedir.

Sürekli bir değişimden kaynaklanan radikal inovasyonlar, önceki bir duruma yönelik doğrusal bir kestirim veya iyileştirme sonucu meydana gelmezler. Örneğin, kömür yakıtıyla çalışan güç santralleri nükleer santrallere veya ilk televizyonlardaki katot ışınlı tüpler günümüzdeki plazma ekranlara ilham kaynağı olmamışlardır.

Bunun yanı sıra radikal inovasyonların genel olarak sarsıcı bir özelliğe sahip olduğunu söyleyebiliriz. Konuyla ilgili önemli çalışmaları bulunan Schumpeter, bu tür inovasyonlarla ortaya çıkan" yaratıcı yıkım" sürecinin eski olanı yıkarak, yeni olana fırsat verdiğini belirtmiştir. 2004 yılında İngiltere'nin önde gelen elektronik ürün tedarikçisi Dixons şirketi, videokaset kayıt cihazlarını artık stoklarında bulundurmayacağını duyurmuştu. Bunun nedeni, ilgili cihazların günümüzde ortaya çıkan yeni nesil DVD sürücüler ve dijital depolama birimleri olan sabit diskler nedeniyle çağın gereksinimlerini karşılamadığıydı.

Yine günümüzde "flat" ekran teknolojisi, katot ışınlı tüp (CRT) teknolojisine sahip televizyonlar ve bilgisayar monitörlerinin yerini almıştır. Bu iki teknolojinin ortaya çıkış süreci birbirinden tamamıyla farklı olmakla beraber, teknolojideki bu dönüşüm CRT teknolojisini üreten fabrikalar ve üretim tezgâhlarında yıkıma neden olurken, CRT tasarımı ve üretim tekniklerine yönelik bilgi ve tecrübeyi de kullanılmaz hale getirmiştir.

Çekirdek Yetenekler: Çeşitli ürün ve hizmet pazarlarına uygulanabilen, taklit edilemeyen ve ürünün müşteri tarafından algılanan faydasına kayda değer ölçüde katkıda bulunan yetkinliklerdir. Bu yetenekler bir şirketin diğerine kıyasla güçlü olduğu noktalardır ve katma değer için temel oluştururlar.

Radikal inovasyonlar kapsamında benzer bir dönüşüme hizmet sektöründen de örnek verilebilir. Fotoğraf filmi ve baskı endüstrisi, dijital kameralar ve ev tipi yazıcıların hayatımıza girmesiyle birlikte önemli kayıplar yaşamıştır. Bununla birlikte, kartpostal ve tebrik kartları gibi posta hizmetlerinde kullanılan ürünlerin yerini e-posta ve mobil telefon hizmetleri almıştır.

Sonuç olarak, teknolojik ürünler ve hizmetler alanında çekirdek yetenekler geliştirmiş olan firmalar ve organizasyonların bu tür inovasyonlarla birlikte ortaya çıkan değişime ayak uydurabilmek için çeşitli stratejiler geliştirmeleri de bir zorunluluk haline gelmiştir.

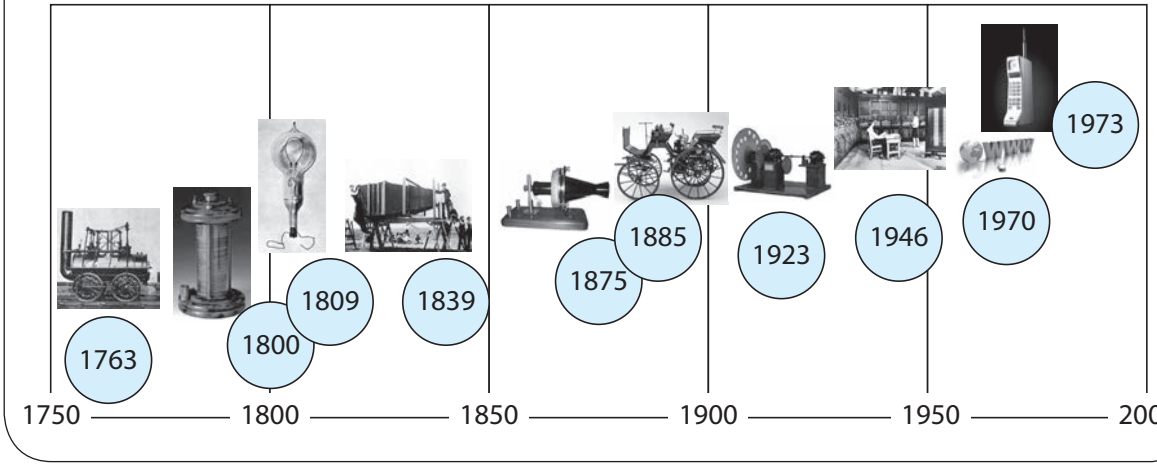
Şekil 4.1'de yakın tarihte öne çıkan radikal inovasyonların bir özetine yer verilmiştir. Bu önemli icatlara ek olarak, ürün ve hizmet piyasalarında gerçekleşen daha pek çok sarsıcı inovasyona rastlamak mümkündür. Bunlara;

- Ürün piyasaları kapsamında; penisilin, Windows işletim sistemi, Para çekme (ATM) makinesi, jet motoru, kablosuz teknolojisi,
- Hizmet piyasaları kapsamında ise; sigorta hizmetleri, çevrimiçi (online) alışveriş, görüntülü konuşma, e-devlet vb. hizmetler örnek verilebilir.

Şekil 4.1

Şekil 4.1: Yakın Tarihte Ortaya Çıkmış 10 Radikal İnovasyon

1. Buharlı Makine (1763): İskoçyalı James Watt'ın icadı Sanayi Devriminin en önemli gelişmesiydi. **2. Elektrik Pili (1800):** Alessandro Volta tarafından icat edilen bu pil, ilk güvenilir ve devamlı elektrik kaynağı olması özelliği ile diğer tüm buluş ve çalışmalara kılavuzluk etmiştir.	**3. Ampül (1809):** İngiliz Humphry Davy isimli İngiliz kimyacı ampulün icadını gerçekleştirerek, Thomas Edison ve J. Wilson Swan'ın çalışmalarına öncülük etti. **4. Fotoğraf Makinesi (1839):** Louis Daguerre ve Joseph N. Niepce tarafından gerçekleştirilen fotoğraf makinesi Fransız Bilimler Akademisi'nde tüm dünyaya şu sözlerle duyuruldu: "Sayın Baylar, doğa ışık aracılığıyla bir yüzeyin üzerine geçirildi".	**5. Telefon (1875):** Alexander Graham Bell tarafından icat edilen ilk tasarım bugünkü akıllı telefonların atası olarak kabul edilmektedir. **6. Otomobil (1885):** Dünyanın ilk 4 tekerlekli içten yanmalı motorlu otomobili Karl Benz tarafından tasarlanıp Gottlieb Daimler tarafından geliştirildi.	**7. Televizyon (1923):** John Logie Baird tarafından İngiltere'nin Hastings kasabasında icat edilen televizyona ait ilk görüntü, yine Baird tarafından 1926 yılında yayınlanmıştır. **8. Bilgisayar (1946):** Amerikalı J. P. Erchert ve J. W. Mauchly, yüksek işlem hızına sahip tam elektronik ilk sayısal bilgisayarı geliştirdiler. Bu bilgisayar bir oda büyüklüğündeydi	**9. İnternet (1970):** Amerikalı Vinton Cerf tarafından geliştirilen internet, 1993'te CERN firması tarafından WWW ön eki ile kamunun ulaşabileceği şekle getirildi. **10. Cep Telefonu (1973):** Motorola şirketinde mühendis olarak çalışan Martin Cooper'ın geliştirdiği ilk cep telefonu 850 gram ağırlığında ve 25 cm yüksekliğindeydi.

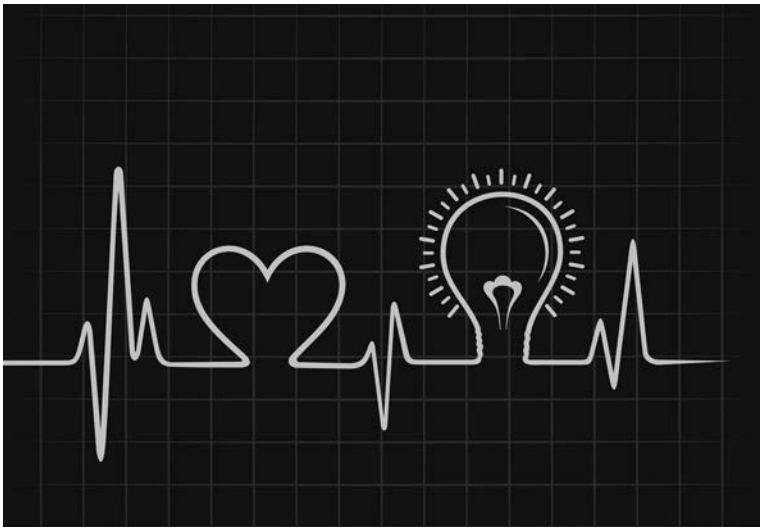
Artımsal (Kademeli) İnovasyonlar

Artımsal İnovasyon: Mevcut mal, hizmet veya süreçlerin önceki durumlarını tamamen değiştirmeyen, adım adım gerçekleştirilen önemli derecedeki geliştirme ve iyileştirmelerdir.

Zaman içerisinde mevcut bir ürün, hizmet ya da üretim hattı için, yaratılan katma değer veya elde edilen rekabetçi pozisyonu korumaya yardımcı bir takım geliştirmeler söz konusu olabilmektedir. Kademeli ya da aşamalı olarak da adlandırılan **artımsal inovasyonlar**; mevcut mal, hizmet veya süreçlerin önceki durumlarını tamamen değiştirmeyen, adım adım gerçekleştirilen önemli derecedeki geliştirme ve iyileştirmeler olarak ifade edilebilir. Artan ve çeşitlenen müşteri taleplerini karşılamak üzere ürünlerine bir dizi yeni özellik katarak geliştirmek amacıyla firmalar ve şirketler sıklıkla bu tür inovasyonlara başvurmaktadırlar.

Artımsal inovasyonlar çok geniş çaptaki gelişmeleri kapsamazlar. Buna karşın artımsal inovasyon faaliyetleri gerçekleştiren firmalar, zaman gibi bir üretim süreci unsurunu en aza indirgemeyi sağlayabilirler. Radikal inovasyonlar ile karşılaştırıldığında artımsal inovasyon faaliyetlerinin firma perspektifinde daha çok tercih edilir olmasının bir diğer nedeni bazı riskleri azaltabilmesidir. Bunun yanında, artımsal inovasyon yoluyla geliştirilmiş bir ürün ya da hizmeti piyasaya sunmaya hazırlanan firma beşerî sermaye ve öğrenmeye daha çok yatırım yapacağından, bu süreç maliyetleri azaltıcı bir sonuç da ortaya çıkarabilir.

Resim 4.5

OECD tarafından yayımlanmış olan Frascati Kılavuzu'na göre artımsal bir ürün inovasyonu iki farklı yolla ortaya çıkabilmektedir. Bunlardan ilki; belirli bir ürünün daha yüksek performansa sahip bileşenler ya da materyaller kullanılarak performans veya maliyet yönüyle iyileştirilmesi, ikincisi; birçok alt sisteme sahip karmaşık bir ürünün mevcut alt sistemlerinin bir kısmında değişikliğe gidilerek iyileştirilmesi şeklindedir. Bahsedilen bu değişiklikler ürünün algılanma şekli veya hedefine yönelik olmakla birlikte, artımsal inovasyonu radikal inovasyondan ayırmaktadır.

Bazı durumlarda artımsal inovasyonlar endüstrilerdeki mevcut firmalara bir dizi avantaj da sağlayabilmektedir. Bu avantajlar söz konusu firmaların piyasadaki mevcut bilgi, kaynaklar ve süreçleri sermayeye çevirmesi şeklinde ortaya çıkabileceği gibi, yeni bir kullanım şekli veya ihtiyaca hizmet etmesi amacıyla üretim sürecinde sahip olunan yetenekleri yeniden şekillendirebilir.

Google firmasının tüketicilere sunmuş olduğu ve birçokları tarafından en iyi e-posta sunucusu olarak gösterilen "Gmail" e-posta hizmeti artımsal inovasyona örnek gösterile-

bilir. Hizmet ortaya çıktığı ilk zamanlarda sınırlı özelliklerine rağmen e-posta iletimini basit ve sade bir şekilde yerine getirebiliyordu. Rakiplerine rağmen rahatsız edici reklamlar ve karmaşık ara yüz geliştirmelerine yer vermeyen hizmetin kullanımı kolaydı. Zamanla Google bu hizmete daha çok özellik ekledi ve Gmail'i daha iyi, daha hızlı ve daha kolay kullanılır hale getirdi. Aradan geçen yıllardan sonra Google Gmail'in beta sürümünü kullanıma sundu. Günümüzde bu hizmete yönelik iyileştirmeler halen devam etmektedir.

Artımsal inovasyon kapsamında GPS (Global Positioning System - Küresel Konumlama Sistemi) bir diğer örnektir. 1970'li yılların başında ABD Savunma Bakanlığı bünyesinde tasarlanan GPS sistemi ilk olarak askeri gereksinimler için kullanılmıştı. Bu tarihten itibaren süreç içerisinde önemli ölçüde iyileştirilen ve geliştirilen sistem 24 uydu ile çalışacak şekilde 1980'li yıllarda sivil kullanıma açıldı. İlk uydu 1989 yılında ve 24. uydu 1994 yılında fırlatılarak sistem tam anlamıyla kullanılır hale getirildi.

DİKKAT

Yukarıda verilen örnekler yardımıyla da görüleceği üzere, neredeyse her bir radikal inovasyon zaman içerisinde artımsal şekilde ortaya çıkan geliştirmeler, iyileştirmeler, değişiklikler ve tamamlayıcı teknolojilere bağımlıdır. Bu açıdan, radikal inovasyonlarla karşılaştırıldığında, artımsal inovasyonun modern toplumun ihtiyaçları ve sorunlarına yönelik yaptığı katkının çok daha önemli olduğu söylenebilir.

Ünitenin bu kısmında yarattıkları etki bakımından inovasyonların özellikleri ve çeşitli kavramlar hakkında bilgiler verildi. Bu kapsamda özellikleri bakımından radikal ve artımsal inovasyonlar arasındaki temel farkları Tablo 4.1'deki şekliyle özetleyebiliriz.

Radikal İnovasyonlar	Artımsal İnovasyonlar
Yeni teknolojiler ortaya çıkarırlar.	Mevcut teknolojiden faydalanırlar.
Ortaya çıkış süreçlerinde yüksek derecede belirsizlik vardır.	Ortaya çıkış süreçlerinde belirsizlik görece düşüktür.
Daha önce görülmemiş özelliklere sahip ürünler, hizmetler veya süreçlere odaklanılır.	Mevcut ürünler, hizmetler veya süreçlerde, pazarlama ya da iş modellerinde maliyet veya özellik tabanlı iyileştirmelere odaklanılır.
Mevcut piyasalar ya da endüstrileri dönüştüren veya yenilerini ortaya çıkaran belirgin değişimler yaratırlar.	Mevcut piyasalar veya endüstrilerde rekabetçiliği arttırırlar.

Tablo 4.1
Radikal ve Artımsal İnovasyonlar Arasındaki Temel Farklar

SIRA SİZDE 1

1800'lü yılların ortasında ABD'de yayın hayatına başlayan "the New York Times" gazetesi o tarihten bu yana dünyanın en saygın gazetelerinden birisi olmuştur. Gazetecilik alanında mükemmellik ödülü olarak görülen Pulitzer Ödülünü 117 kez kazanan the New York Times'ın temel amacı, müşterilerine dünyanın her yerinden topladığı enformasyon veya bilgi niteliğindeki haberleri zamanında ulaştırmaktır. Bu köklü gazetede dünyanın farklı yerlerinde yüzlerce muhabir görev yapmaktadır. Yine ABD'de kurulan Google şirketi tarafından yaratılan Google arama motoru ise ilk olarak 1998 yılında kullanıcılar ile buluşmuştur. Şu anda dünyanın en büyük çevrimiçi bilgi toplayıcısı ve dağıtıcısı olan şirket 50 binden fazla çalışanıyla kullanıcılara hizmet vermektedir. Bu bakımdan söz konusu iki şirketin benimsedikleri hedeflerin birbiriyle neredeyse aynı olduğu söylenebilir.
O halde neden the New York Times, Google gibi bir hizmet yaratmayı düşünememiştir? Yarattıkları etkiler bakımından radikal ve artımsal inovasyonlar çerçevesinde bu durumun nedenlerini tartışınız.

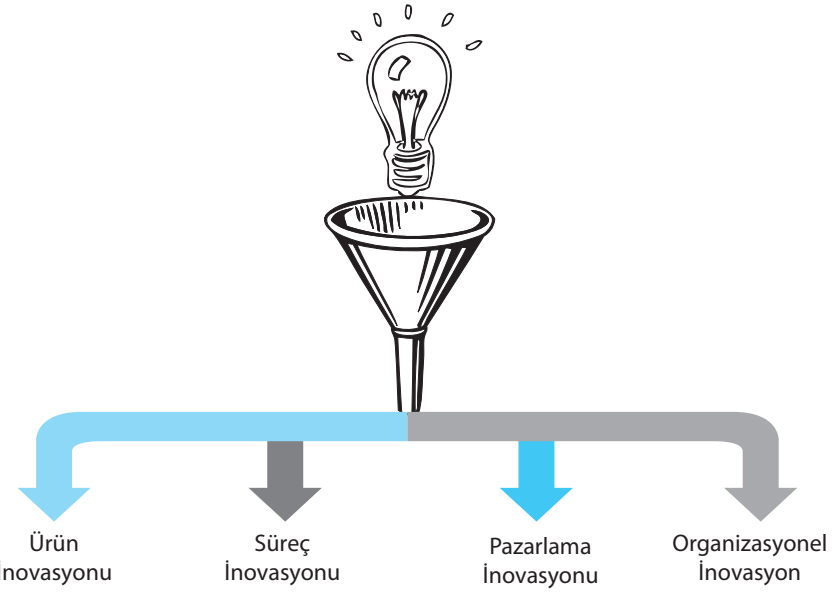
ORTAYA ÇIKIŞ TÜRLERİNE GÖRE İNOVASYONLAR

İnovasyonlar yenilikçi ve yaratıcı fikirlerin belirli bir piyasada, endüstride, iş dalında ya da organizasyon içerisinde bir dizi süreçle değer yaratan çıktılara dönüşümü sonucu gerçekleşmektedir. Bu süreçler kendi içerisinde çeşitlilik gösterebilirken, yaratılan değer de farklı türlerde ortaya çıkabilmektedir.

İnovasyon türleri hakkında bugüne kadar ortaya çıkmış farklı kaynaklarda çeşitli yaklaşımlar mevcuttur. Söz konusu yaklaşımlara bu bölümde yer verilmemiş olup, daha genel geçer bir çerçeve çizebilmek amacıyla Avrupa Birliği'nin de benimsemiş olduğu sınıflandırma esas alınmıştır. Bu kapsamda inovasyon türlerini 4 farklı grup altında toplayabiliriz. Bunlar ürün inovasyonları, süreç inovasyonları, pazarlama inovasyonları ve organizasyonel inovasyonlardır.

Şekil 4.2

İnovasyon Türleri

Ürün İnovasyonu

Ürün İnovasyonu: Özellikleri veya kullanım amaçları bakımından yeni ya da önemli derecede iyileştirilmiş bir mal veya hizmetin ortaya çıkmasıdır.

Genel olarak firmalar tarafından üretilip ticari amaçla pazara sunulan (ara veya nihai) mamul veya belirli işlerde kullanılmak üzere üretilen hizmetler ürün olarak adlandırılır. **Ürün inovasyonu** ise; özellikleri veya kullanım amaçları bakımından yeni ya da önemli derecede iyileştirilmiş bir mal veya hizmetin ortaya çıkmasıdır. Bu iyileştirme işlemi herhangi bir ürünün teknik özelliklerinde, bileşenlerinde, yazılımında veya diğer bazı işlevsel özelliklerinde ortaya çıkabilir.

Ürün inovasyonlarının ortaya çıkışında, diğer inovasyon türlerinde olduğu gibi, yeni bilgi veya teknolojilerden yararlanılabileceği gibi, mevcut bilgi ve teknolojileri içeren yeni yöntemler veya ara yüzler kullanılabilir. Ayrıca bu tür inovasyonlar kullanıcı özelliklerinde yapılan önemli iyileştirmeleri de içerebilir.

Taşıdıkları özellikler kapsamında bu tür ürün inovasyonlarına kameralı cep telefonları, akıllı saatler, GPS (Küresel Konumlandırma Sistemi), kendi kendini temizleyen tişört, kablosuz şarj cihazı, mikro fiber bezler, çevrimiçi (online) alışveriş siteleri, kendi kendine parkeden otomobil, robotlu alarm sistemleri, retina okuyucular gibi örnekler verilebilir. Yukarıda verilen örneklerin yanında, aşağıda yer alan bazı durumlar ürün inovasyonu kapsamına girmezler:

- Ürün veya hizmette küçük çaplı değişiklikler veya iyileştirmeler,
- Yazılım sektöründeki rutin yazılım güncellemeleri,
- Konfeksiyon sektöründeki olağan mevsimsel değişiklikler,
- Toplu üretime kıyasla önemli derecede farklı özellikler içermeyen özel üretimler.

Süreç İnovasyonu

Süreç inovasyonları genel olarak yeni veya önemli derecede iyileştirilmiş bir üretim veya teslimat yönteminin gerçekleştirilmesidir. Süreç inovasyonları, birim üretim veya teslimat maliyetlerini azaltmak, kaliteyi artırmak, yeni ya da önemli derecede iyileştirilmiş ürünler üretmek veya teslim etmek üzere geliştirilen teknikler, teçhizatlar veya yazılımları içermektedir. Süreç inovasyonları üretim maliyetleri kapsamında belirli bir üretim hattı zincirinde ortaya çıkabileceği gibi, teslimat yöntemlerine yönelik olarak firmanın lojistik veya tedarik zincirinde ortaya çıkabilir. Bunun yanı sıra firma içi gerçekleştirilen ya da firmanın sağladığı hizmetler kapsamında bakım, onarım, yazılım, satınalma, muhasebe, tasarım ve buna benzer faaliyetlerde de bu tür inovasyonlara rastlanabilir.

Süreç İnovasyonu: Bir üretim veya teslimat sürecinde birim üretim veya teslimat maliyetlerini azaltmak, kaliteyi artırmak, yeni ya da önemli derecede iyileştirilmiş ürünler üretmek veya teslim etmek üzere geliştirilen teknikler, teçhizatlar veya yazılımlardır.

Günümüzde ortaya çıkmış süreç inovasyonlarına bilgisayar tabanlı lazer kesim araçları, otomatik ambalajlama makineleri, yüksek çözünürlüklü dijital baskılama, yazılım tabanlı kalite kontrol sistemleri, ürünleri üretim zinciri boyunca izlemek amacıyla kullanılan pasif radyo frekans teşhis sistemleri (RFID), akıllı otomatik sesli yanıt sistemleri, proje yönetiminde kullanılmak üzere geliştirilen yeni teknikler, elektronik bilet kesme sistemleri, lojistik faaliyetlerinde optimal teslimat güzergahlarını belirleyen izleme cihazları ve yazılımlar gibi örnekler verilebilir.

Aşağıda verilen durumlar ise süreç inovasyonları kapsamına girmezler:

- Kullanımda olan imalat veya lojistik sistemlerine benzer sistemler,
- Üretim yöntemleri, teknikler veya yazılımlarda küçük çaplı değişiklikler veya iyileştirmeler.

Resim 4.6

Pazarlama İnovasyonu

Pazarlama inovasyonları pazara sunmak amacıyla geliştirilen ürünlerin tasarımında veya paketinde, ürün yerleştirmede, ürün promosyonunda ya da fiyatlandırmasında önemli değişiklikler içeren yeni bir yöntemin ortaya çıkmasıdır. Firmalar tarafından üretilen çeşitli ürün ve hizmetlerin daha fazla sayıda müşteri çekebilmesi daha faydalı veya daha farklı olması ya da daha uygun fiyatlandırılmasına bağlıdır.

Pazarlama İnovasyonu: Pazara sunmak amacıyla geliştirilen ürünlerin tasarımında veya paketinde, ürün yerleştirmede, ürün promosyonunda ya da fiyatlandırmasında önemli değişiklikler içeren yeni bir yöntemin ortaya çıkmasıdır.

Pazarlama inovasyonları piyasadaki çeşitli ürün ve hizmetlerde yeni veya geliştirilmiş tasarımlar, ambalajlar ve pazarlama yöntemleri şeklinde olabilir. Günümüzde bazı firmaların belirli müşteri gruplarına hitap eden ürünlerine ve tasarımlarına rastlamak mümkündür. Örneğin, süt ürünleri sektöründe faaliyet gösteren bir firmanın çocuklara özel, vitaminli, katkı maddesiz veya popüler çizgi film karakterleri tasarımlı ürünleri ilk olarak piyasaya sürmesi, ya da farklı kullanıcıların internet kullanım deneyimlerinin çeşitli yöntemlerle analiz edilerek kullanıcıya özel ürün promosyonu ya da ürün yerleştirmesi yapılması birer pazarlama inovasyonu olarak değerlendirilebilir.

Buna karşın aşağıda verilen durumlar pazarlama inovasyonu kapsamına girmezler:

- Ürün tasarımı, ambalajı, ürün yerleştirme, promosyon veya fiyatlandırmada firma tarafından daha önce kullanılmış yöntemlere ilişkin küçük değişiklikler,
- Pazarlama araçlarında ortaya çıkan düzenli veya rutin değişiklikler.
- Belirli bir kesim ya da coğrafi pazarı hedefleyen ve önceden uygulanmış pazarlama yöntemlerinin kullanılması.

Organizasyonel İnovasyon

Organizasyonel İnovasyon: Bir firma veya endüstrideki iş uygulamalarında, işyeri veya iş sahası yönetiminde ya da dış ilişkilerde yeni bir yöntemin gerçekleştirilmesidir.

İnovasyonlar yalnızca firmaların ürettikleri belirli mallar veya hizmetler kapsamında ortaya çıkmazlar. Ticari faaliyetlerinde daha yüksek kâr hedefinde olan firmaların bu hedeflerini gerçekleştirebilmesi ve piyasalarda rekabetçi bir konum elde edebilmesi için iş yapış yöntemlerini veya dış çevre ile olan ilişkilerini de çoğu zaman değiştirmesi ve yenilemesi gerekebilir. Bu amaçla, **organizasyonel inovasyon** bir firma veya endüstrideki iş uygulamalarında, iş yeri veya iş sahası yönetiminde ya da dış ilişkilerde yeni bir yöntemin gerçekleştirilmesi olarak tanımlanabilir.

Organizasyonel inovasyonlar farklı kabiliyetlere sahip veya farklı sorumluluk alanlarından gelen personeli bir araya getiren verimli ve işlevsel ekipleri yaratmak amaçlı eğitim programlarının ilk kez düzenlenmesi, ürün veya hizmet hatalarının nedenlerini belirleme amacıyla müşteri ve çalışan odaklı anonim raporlama sistemlerinin geliştirilmesi şeklinde ortaya çıkabilir. Bunun yanı sıra bir firmanın müşteriler, kullanıcılar, tedarikçiler, başka üreticiler veya üniversiteler gibi araştırma kurumları ile ilk kez sistematik bir iş birliği ile açık inovasyon faaliyetleri gerçekleştirmesi de organizayonel inovasyon olarak nitelendirilebilir.

Organizasyonel inovasyonlar aşağıda verilen durumları kapsamı içerisine almazlar:

- Ticari uygulamalar, iş yeri/iş sahası organizasyonu ya da dış ilişkilerde firmadaki mevcut yöntemlere dayalı küçük değişiklikler,
- Yönetim stratejisinde yeni bir organizasyon çeşidinin var olmadığı değişiklikler,
- Diğer firmalarla yapılan birleşmeler veya firma satın almaları.

KİTAP

Yarattıkları etkiler ve ortaya çıkış türlerine göre inovasyonlarla ilgili daha detaylı bilgiyi Oslo Kılavuzu: Yenilik Verilerinin Toplanması ve Yorumlanması için İlkeler isimli çalışmadan edinebilirsiniz. (Ankara: TÜBİTAK Yayınları, 2005, 3. Baskı, ISBN 975-403-362-5-1)

İNOVASYONLARIN ORTAYA ÇIKIŞ SÜREÇLERİNE YÖNELİK YAKLAŞIMLAR

Günümüzde ortaya çıkan başarılı inovasyonların ülkeler ve bölgeler açısından sağladıkları rekabet avantajları ve yarattıkları yüksek katma değer, bu tür inovasyonların hangi süreçler veya bileşenlerin birer sonucu oldukları sorusunu akıllara getirmektedir.

İnovasyonların ortaya çıkışı birtakım bilimsel, teknolojik, organizasyonel, finansal ve ticari faaliyetin birer sonucudur. Bu kapsamda bazı inovasyon faaliyetleri başlı başına birer yenilik iken, diğerleri yeniliklerin gerçekleştirilmesi için gerekli birer önkoşul olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarihsel süreçte inovasyonların ortaya çıkışına yönelik çeşitli yaklaşımlar benimsenmiş olup zaman içerisinde bunların bir kısmı terkedilirken bir kısmı da geliştirilerek günümüze kadar ulaşmıştır.

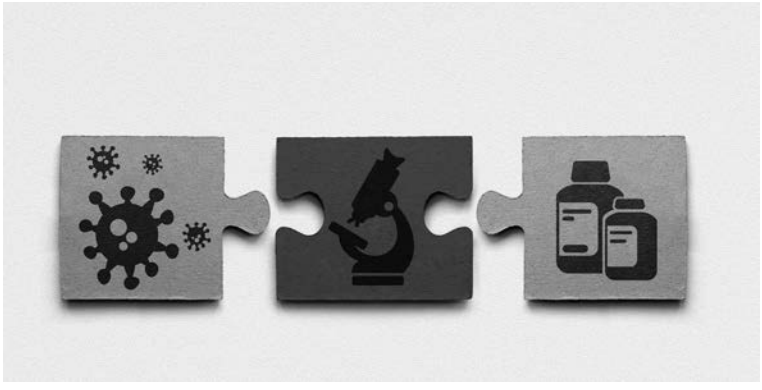
Fordist Dönem: 1920'li yılların başından 2. Dünya Savaşı sonrası yıllara kadar süren, ortaya çıkışı itibariyle üretimde kitle tipi (toplu) yöntemler, vasıfsız işçiler ve düz bir üretim bandının kullanıldığı, daha sonraları ise ismi kapitalist sanayileşmeyle birlikte anılan dönemdir.

Resim 4.7

İnovasyonun bir süreç olarak modellenmesi ilk olarak Fordist döneme rastlamaktadır. Kitle üretimi ve buna bağlı olarak esnek olmayan üretim yapısı çerçevesinde ortaya çıkan bu modeller doğrusal bir özellik taşımaktadırlar. Genel olarak temel ve uygulamalı araştırmalardan ürün geliştirmeye ve nihai olarak ticarileştirmeye kadar doğrusal bir süreçte ilerleyen bu modeller bir süre sonra yerini etkileşimli modellere bırakmıştır. Söz konusu bu iki modelin özellikleri ve bileşenlerine aşağıda yer alan alt başlıklarda değinilecektir.

Resim 4.8

Doğrusal İnovasyon Modeli

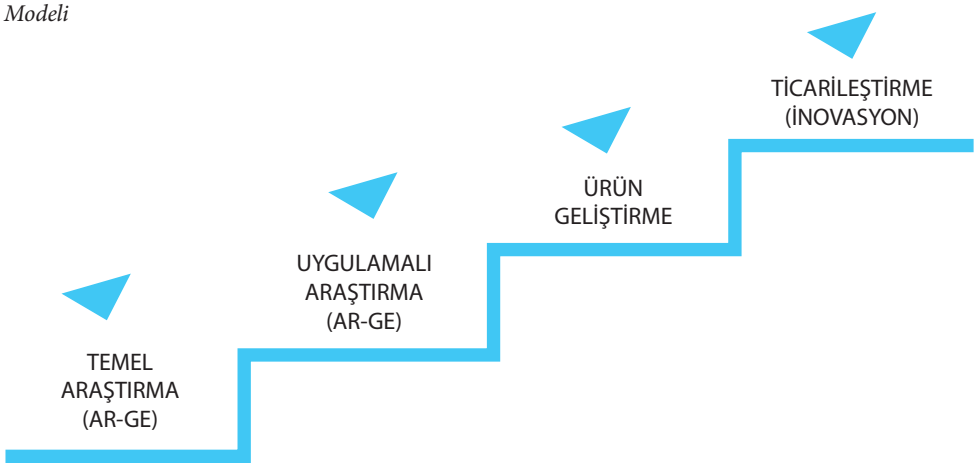
Doğrusal İnovasyon Modeli: İnovasyonları ortaya çıkaran süreçlerde belirli faktörleri dikkate alan, ürün geliştirme aşamasından ticarileştirmeye kadar olan süreçte rutin bazı doğrusal faaliyetlerin oluşturduğu modellerdir.

Doğrusal inovasyon modelinde faaliyetlerin büyük bir çoğunluğu soldan sağa veya yukarıdan aşağıya ardışık bir takım süreçlerde gerçekleşmektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde ortaya çıkmış bu modeller kendi içinde 2 ayrı grupta toplanmaktadırlar. Bunlardan ilki olan *"Teknoloji İtişli"* modellerde belirli bir fikre yönelik temel araştırma faaliyetleri uygulamalı araştırmalar sonucu test edilmekte ve ardından ürün geliştirme aşamasına geçilmektedir. Ortaya konan ürün veya sürecin ticarileştirilmesi ile son bulan bu model, dikkat edilirse, bilimsel tabanlı olup, Ar-Ge faaliyetleri üzerine kuruludur.

Teknoloji itişli modellerde inovasyonların ne şekilde ortaya çıkacağını bilim ve teknolojide yaşanan gelişmeler belirlemektedir. Arz yönlü olan bu yaklaşım sonucu ortaya çıkan modeller, Fordist dönemde daha çok tıbbi ürünler gibi yoğun teknoloji gerektiren endüstrilerde kullanılmış ve bu nedenle kapsamı sınırlı kalmıştır.

Şekil 4.3

Doğrusal İnovasyon Modeli

DİKKAT

Arz yönlü olan teknoloji itişli inovasyon modellerinde, inovasyonların ne şekilde ortaya çıkacağını bilim ve teknolojide yaşanan gelişmeler belirlemektedir.

Teknoloji itişli modellerin piyasanın ihtiyaçlarını tam olarak karşılamadığını öne süren farklı bir yaklaşım ise 1970'li yılların sonlarında ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşım temelde inovasyonların talep ya da piyasa yönlü olduğunu ve inovasyona dair fikirlerin Ar-Ge faaliyetlerinden ziyade müşterilerden veya firmaların bazı birimlerinden geldiğini savunmaktadır. Bu görüşler çerçevesinde ortaya çıkan *"Piyasa (Talep) Çekişli"* inovasyon modelleri daha çok kullanıcı (müşteri) odaklı olmakla beraber, yenilikçi fikirlerin ortaya çıkış yeri olarak piyasalara vurgu yapmaktadır. Dolasıyla doğrusal inovasyon modelleri inovasyonların ortaya çıkış süreçlerini bütünsel bir yaklaşımla ele almaktan çok, bu süreçlerin çıkış noktalarına odaklanmaktadırlar.

DİKKAT

Doğrusal inovasyon modelleri inovasyonların ortaya çıkış süreçlerini bütünsel bir yaklaşımla ele almaktan çok, bu süreçlerin çıkış noktalarına odaklanmaktadırlar.

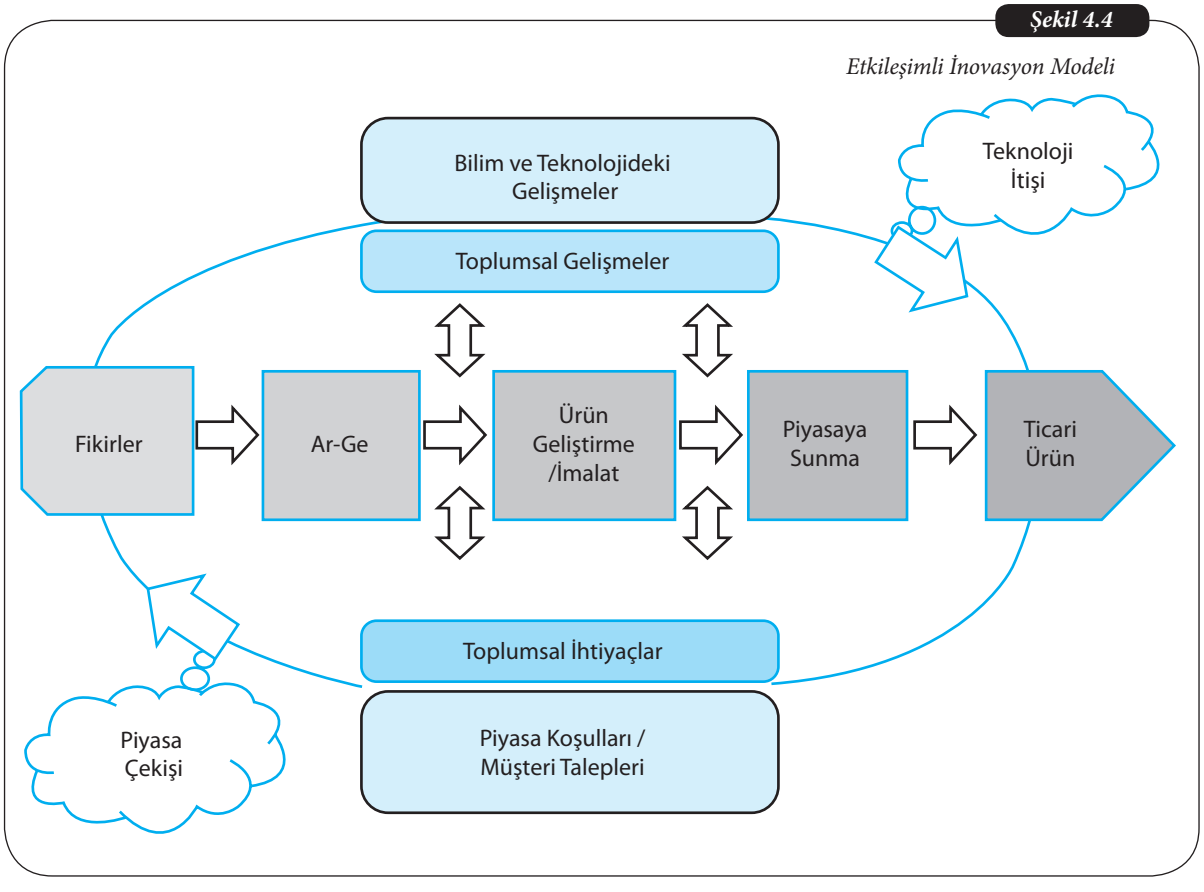
Etkileşimli İnovasyon Modeli

Doğrusal inovasyon modellerinin inovasyonları oluşturan süreçlere tam olarak açıklık getirememesi, konuyla ilgilenen araştırmacılar ve teorisyenleri yeni arayışlara itmiştir. Bu arayışlar sonucu ortaya çıkan etkileşimli inovasyon modeli genel itibariyle teknoloji itişli ve piyasa çekişli modeller arasında bir bağlantı kurmakta ve inovasyonların bilim tabanı, piyasalar ve bazı kurum/kuruluşların etkileşimleri sonucu ortaya çıktıklarını savunmaktadır. Daha önceleri ortaya çıkmış teknoloji itişli ve piyasa çekişli modeller arasında köprü kuran bu modelde, inovasyon sürecindeki tüm unsurlar birbirleri ile sürekli bir etkileşim içerisindedir.

Etkileşimli modelde inovasyonlar teknik kapasite ya da teknoloji düzeyinde bir gelişim veya piyasa talep yapısındaki değişiklik sonucu ortaya çıkabileceği gibi, bu iki durumun birlikte var olduğu bir süreçte de gerçekleşebilir. İnovasyon süreçlerine daha modern bir yaklaşım getiren etkileşimli inovasyon modelinde toplumun çeşitli kesimlerinden gelen yenilikçi fikirler, bilim tabanı, Ar-Ge faaliyetleri, müşteri ihtiyaçları, piyasa koşulları, sosyal yapı ve örtük bilgi birlikte bu sürecin birer parçası haline gelmektedirler. Etkileşimli inovasyon modelinin bahsedilen özellikleri kapsamında bileşenleri ve aralarındaki ilişkiler Şekil 4.4'de verilmiştir.

Şekil 4.4

Etkileşimli İnovasyon Modeli

Etkileşimli inovasyon modelinde toplumun çeşitli kesimlerinden gelen yenilikçi fikirler, bilim tabanı, Ar-Ge faaliyetleri, müşteri ihtiyaçları, piyasa koşulları, sosyal yapı ve örtük bilgi bir bütün olarak inovasyon süreçlerinde yer almaktadırlar.

DİKKAT

Ünitenin bu kısmında görmüş olduğumuz doğrusal ve etkileşimli inovasyon modellerini karşılaştırmak amacıyla söz konusu modellerin türleri ve özellikleri Tablo 4.2'de özetlenmiştir.

Tablo 4.2
Doğrusal ve Etkileşimli İnovasyon Modellerinin Karşılaştırılması

Model	Tür	Özellik
Teknoloji İtişli	1. Tip (Doğrusal)	Ardışık ve doğrusal temel süreçleri barındırır. Bilim tabanı ve Ar-Ge faaliyetleri odaklıdır. İnovasyon; teknoloji ve bilimsel faaliyetler ile sürdürülür.
Piyasa Çekişli	2. Tip (Doğrusal)	Temel doğrusal ve ardışık süreçleri barındırır. Piyasa odaklıdır. İnovasyon, pazarın ihtiyaçları doğrultusunda oluşur.
Etkileşimli	3. Tip (İnteraktif)	1.Tip ve 2. Tip modellerin bütünleşmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Üretici - kullanıcı arası etkileşim odaklıdır. İnovasyon; toplumsal, bilimsel ve piyasaya özgü faktörlerin etkileşimi sonucu oluşur.

SIRA SİZDE 2

Etkileşimli inovasyon modelinin ortaya çıkmasında hangi gelişmeler etkili olmuştur?

SİSTEMİK İNOVASYON VE İNOVASYON SİSTEMLERİ YAKLAŞIMI

Etkileşimli inovasyon modeliyle birlikte inovasyon faaliyetlerinin, aslında, toplumsal ihtiyaçlar ve piyasa güçleri tarafından şekillendirilen yeni fikirlerin ortaya çıkışından ticarileştirmeye kadar olan süreçte karmaşık bir doğal düzende gerçekleştiği kabul edilmiştir. Bireyler, firmalar, kurum/kuruluşlar ve Ar-Ge'nin içinde bulunduğu bu düzende faaliyetler de birbirinden bağımsız şekilde yürümezler. Dolayısıyla bu yaklaşım, inovasyonların ortaya çıkışını belirli aktörler ve bütünsel faaliyetleri içerisinde barındıran sistemik bir çevre ile ilişkilendirmektedir.

Sistemik İnovasyon: İnovasyonların ortaya çıkışındaki her bir aşamada sosyal çevre, firmalar ve kurumlar arasında etkileşimler ve geri beslemelerin (feedback) var olduğu ve Ar-Ge faaliyetlerinin yanı sıra pazardan gelen sinyallere ve talepteki değişmelere duyarlı dinamik bir süreçtir.

Sistemik inovasyon, her bir aşamasında sosyal çevre, firmalar ve kurumlar arasında sürekli geri bildirimlerin (feedback) var olduğu, pazardan gelen sinyallere ve talepteki değişmelere duyarlı dinamik bir süreci tanımlamaktadır. Bu yaklaşımın benimsenmesinde, teknoloji düzeyi ve toplumsal yapıdaki gelişmeler neticesinde değişen sosyal ve ekonomik ihtiyaçlara cevap veremeyen Fordist dönem üretim ve tüketim mantığına alternatif arayışların önemli etkisi olmuştur. Bu arayışlar neticesinde ortaya çıkan Post-Fordist yaklaşım, toplumsal veya tüketici zevk ve tercihlerine bağlı ihtiyaçların karşılanmasında yeni ürün ve hizmetlerin yanı sıra yeni bilgi tabanları ve teknolojilerin gerekliliğini savunmaktadır.

DİKKAT

Post-Fordist yaklaşım talepteki çeşitlenme ve değişmeler nedeniyle üretimde esneklik odaklı farklılaşmayı ve piyasaların parçalanıp çeşitlenerek kitle (seri) üretim yerine az sayıda ve geniş yelpazede üretime geçişi, yani üretimin yeniden organizasyonunu öngören bir yaklaşımdır.

Yaşanan bu gelişmelerin devamında ortaya çıkan inovasyon sistemleri kavramının temellerini 19. yüzyıl ortalarında Alman ekonomist Friedrich List'in o dönemde yayımlamış olduğu "Ulusal Politik Ekonomi Sistemi" isimli kitabında aldığına dair ortak bir görüş söz konusudur. List'in bu çalışmasından sonra geçen zamanın ardından, 1980'li yılların sonu itibariyle kavram özel bir önem kazanmaya başlamıştır.

DİKKAT

List, kitabında genel olarak dönemin sanayi devi İngiltere karşısında ekonomilerini geliştirme gayreti içerisindeki endüstrilere yönelik ulusal politikalara yer verirken, ekonomik çevrede yalnızca genel iktisadi kuralların etkisinin olmadığını, aynı zamanda çeşitli sosyal ve politik faktörlerin de göz önünde bulundurulması gerektiğini savunmuştur.

İnovasyon sistemleri yaklaşımı; küresel, ulusal veya yerel boyutta ortaya çıkan, genel olarak merkezini öğrenme süreçlerinin oluşturduğu, yeni ve ekonomik olarak faydalı fikirler ya da bilgi ve teknolojilerin ortaya çıkışı, kullanımı ve yayılımında müşteriler, üreticiler, araştırma kuruluşları ve kurumlar gibi bileşenleri arasında dinamik etkileşimler ve sürekli geri bildirimler barındıran sistematik bir çevreyi tanımlamaktadır.

DİKKAT

Bu konu içerisinde ve ünitenin ilerleyen konularında bahsedilen öğrenme veya öğrenme süreçleriyle daha çok deneyimsel ve bazen de kazara bir öğrenme şekli olan informal öğrenmeye işaret edilmektedir. İnformal öğrenme, öğrenicinin iş yerinde veya gündelik hayatta resmi öğrenme kanallarıyla öğrenemeyeceği, doğrudan iş başında veya yaşamdaki farklı tecrübelerle edinilen gözleme ve bazen de tesadüfi olaylara bağlı bilgi türüdür.

İnovasyon sistemlerini oluşturan bu bileşenlerin yanında girişimcilik, beşerî sermaye, kültür, bilgi ve iletişim alt yapıları, finansal destek mekanizmaları ve entelektüel sermaye gibi birçok etmenin varlığı da bu gibi sistemlerin ortaya çıkışı ve sürdürülebilmesi için önemlidir. Kendisini çevreleyen mekânsal birimin boyutu ve özelliklerine bağlı olarak inovasyon sistemleri bazı alt ve üst sistemlere ayrılabilmektedir. Bu sistemler ve bazı bileşenleri Şekil 4.5'te okuyucuya sunulmuştur.

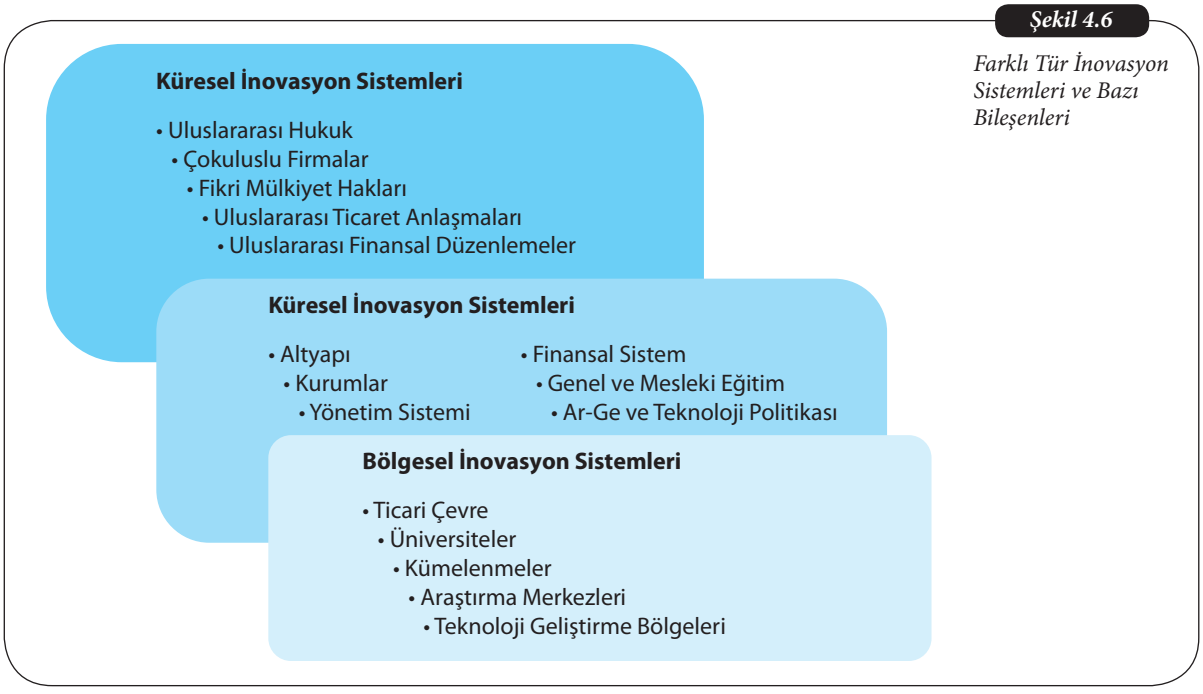
İnovasyon Sistemleri Yaklaşımı: İnovasyonların oluşumu sürecini yapısal, ekonomik, politik, idari, sosyal ve kültürel birçok etmenin bir arada olduğu bir çevre ve bu çevredeki dinamik etkileşimler ve sürekli geri bildirimlerle ilişkilendiren sistematik yaklaşımdır.

DİKKAT

Entelektüel sermaye; ekonomik olarak faydalı bilgi, enformasyon veya deneyimlerin yanı sıra patentler, markalar ve endüstriyel tasarımlar gibi entelektüel mülkiyeti de içerisinde barındıran sermaye türünü ifade etmektedir.

Şekil 4.6

Farklı Tür İnovasyon Sistemleri ve Bazı Bileşenleri

Farklı boyutlarda ve buna bağlı olarak farklı yapıları kapsayıcı şekilde ortaya çıkabilen inovasyon sistemleri ayrıca;

- İçerisinde bulunan ticari kuruluşlara bilgi ve teknoloji transferi faaliyetlerinde kolaylaştırıcı rol oynayan,
- Üniversiteler ve Ar-Ge laboratuvarları gibi araştırmaya dönük yapıların yeni bilgi tabanlarına ulaşımında ara yüz işlevi gören,

- Yarattığı etkileşimler sonucu üniversiteler, kamu kuruluşları ve özel sektör arasındaki işbirliğini güçlendiren,
- Bir yandan ekonomik olarak katma değeri yüksek ve verimli sektörler ve iş kollarının oluşturulmasına ve mevcut olanların geliştirilmesine katkı sağlarken, diğer yandan finansal destek unsurlarını bu tür alanlara yönlendirerek kaynakların daha etkin kullanımına imkân veren bir ağ vazifesi de görmektedir.

KİTAP

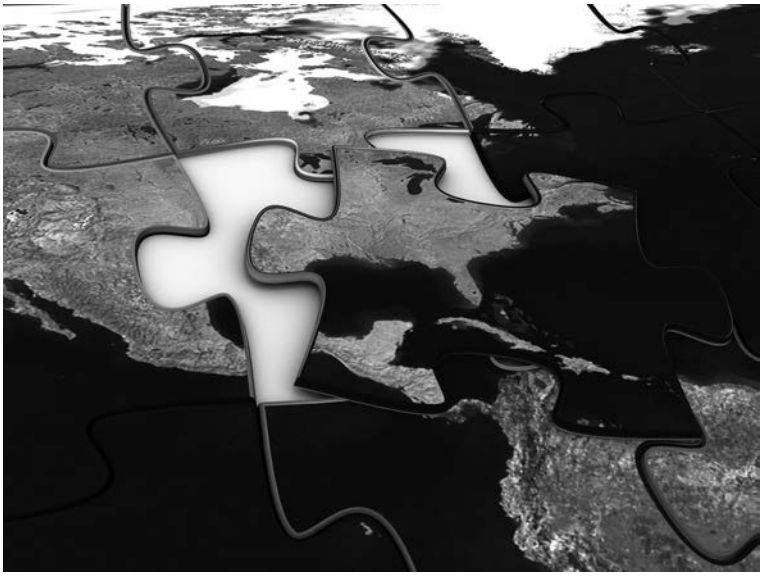
İnovasyon sistemlerinin yapılarını anlamak için yararlı bir kaynak olarak Ulusal İnovasyon Sistemi: Kavramsal Çerçeve, Türkiye İncelemesi ve Ülke Örnekleri isimli rapora bakabilirsiniz. (İstanbul: TÜSİAD Yayınları, 2003, Yayın No. TÜSİAD-T/2003/10/362)

KÜRESELLEŞEN DÜNYA VE BÖLGE KAVRAMI

Küreselleşmenin hemen hemen dünyanın her yerindeki ekonomik faaliyetleri, üretim şekillerini, tüketici davranışlarını ve hatta kültürel normları etkisi altına aldığı günümüzde, küreselleşme ve bölge kavramları ilk bakışta birbirlerine zıt iki kavram olarak görülebilmektedir. Küreselleşme, ulusal sınırları ortadan kaldıran ve ürünlerin, fikirlerin, kültürlerin ve dünya görüşlerinin serbestçe dolaşımından doğan bir bütünleşmeyi tanımlarken, bölge kavramı sınırları belirli coğrafi bir alan içerisinde ulusal veya ulus ötesi sınırlardan fiziksel veya kültürel nitelikleri bakımından ayrışan mekânı tanımlamaktadır.

Bununla birlikte özellikle son dönemde, küreselleşmenin de etkisiyle, belirli sektörlerde yoğunlaşan ve uzmanlaşan bölgelerin varlığına sıkça rastlanmaktadır. Bu bölgelerden önde gelenleri ABD'de San Francisco (ileri teknoloji), Manhattan (finans) ve Boston (eğitim), Almanya'da Baden-Württemberg (otomobil), İtalya'da Sicilya bölgesi, Çin'de Zheijang ve Guangdong (tekstil), Güney Kore'de Seul (dijital medya) ve İtalya'nın kuzey bölgesi (deri) olarak sıralanabilir. Ayrıca küreselleşmenin etkisiyle özellikle çok uluslu büyük şirketlerin üretim süreçlerinde bölünmeye giderek dünyanın farklı üretim avantajlarına sahip çeşitli bölgelerine yönelmesi de bölgelerin önemini artırmıştır.

Resim 4.9

Küreselleşme ve bölgeler arasındaki karşılıklı etkileşimin anlaşılması, son zamanlarda ortaya çıkan "Glokalizasyon" kavramının açıklanması ile pekiştirilebilir. Glokalizasyon kelimesi İngilizce kökenli olup (glocalization), yine İngilizce küreselleşme (globalization) ve yerelleşme (localization) kelimelerinin birleşmesinden ortaya çıkmıştır. Özellikle küresel çaptaki büyük şirket stratejilerinin son dönemde önemli bir parçası olan "küresel düşün, yerel hareket et" yaklaşımıyla birlikte anılan bu kavram, küreselleşme süreçlerinde yerel farklılıkların ve bölgesel özelliklerin önemine vurgu yapmaktadır.

Glokalizasyon kavramı genel olarak; küreselleşme süreçlerinde rol oynayan ekonomik, sosyal veya siyasal aktörlerin bu süreçlerde yerel ve bölgesel şartları dikkate alarak, farklı bölgesel nitelikler ve coğrafi koşullara göre faaliyet ve eylemlerini gerçekleştirmesi gerekliliği üzerinde durmaktadır. Bu gerekliliğin ortaya çıkışında, dünyanın farklı yerlerindeki çok sayıda bölgede var olan *gelişmiş iş birliği ağlarının*, *belirli üretimlerde uzmanlaşmanın*, *örtük bilginin açığa çıkmasına yardımcı öğrenme faaliyetlerinin*, *ticari faaliyetlerdeki güven ortamının*, *yakınlığa bağlı iletişim kalitesinin* ve *endüstriyel kümelenmelerin* önemli roller oynadığı söylenebilir.

Glokalizasyon kavramı küreselleşme süreçlerinde rol oynayan ekonomik, sosyal veya siyasal aktörlerin bu süreçlerde yerel ve bölgesel şartları dikkate alarak, farklı bölgesel nitelikler ve coğrafi koşullara göre faaliyet ve eylemlerini gerçekleştirmesi gerekliliği üzerinde durmaktadır.

DİKKAT

Glokalizasyon kavramının ortaya çıkardığı yaklaşım farklı şekillerde gözlemlenebilir. Günümüzde, uluslararası bir dondurma üreticisinin Maraş usulü gibi bölgelere özgü geleneksel tatlar adı altında piyasaya sunduğu dondurma çeşitleri, küresel çaptaki şube zincirleriyle tanınan bir pizza markasının Adana'ya, Konya'ya ve Kayseri'ye özgü piyasaya sunduğu pizzalar ve merkezi Avrupa'da bulunan ünlü bir çorbalık ürün markasının ürünlerini analı kızlı, hanımağa ve valide sultan gibi belirli bir yöreye özgü isimlerle piyasa sürmesi birer glokalizasyon örneğidir.

Küreselleşme ve bölge kavramı arasındaki ilişkiler inovasyon ekonomisi kapsamında da ortaya çıkmaktadır. Ekonomik coğrafya, bölgesel ve endüstriyel iktisat üzerine çalışmalar yapanların sıklıkla incelediği bu ilişkilerden ortaya çıkan bazı sonuçları, ilişki sırasına göre, aşağıda yer alan maddelerle özetleyebiliriz:

- Küreselleşmeyle birlikte, iktisadi büyümede önemli rol oynayan inovasyonların oluşumu için gerekli olan açık bilgi ve teknoloji tabanlarına ulaşımın sınırları ortadan kalkmaktadır.
- Dünyanın küreselleşmesine önemli katkı sağlayan birçok inovasyonun (internet, telefonu vb.) ortaya çıkışı mikro düzeyde daha kolay ve belirgin şekilde gözlemlenebildiğinden, coğrafi farklılıklar ve mekânsal ayrışmalar önemli hale gelmektedir.
- Bununla birlikte yenilikçi fikirler ve inovasyonlar bölgeler arasında düzenli bir dağılım göstermemekte, aksine belirli bölgelerde yığılma eğilimindedir.
- Bu durum göstermektedir ki; başarılı bir bölge açık bilgi ve teknoloji tabanlarını kullanmanın yanında, bazı yerel bağlantılara ve sınırları belirli bir coğrafyayla çizilmiş örtük ve dağınık bilgiye de erişim sağlamaktadır.
- Bilginin, fikirlerin, ürünlerin ve kültürlerin serbest değiş-tokuşundan doğan bir bütünleşmeyi hedefleyen küreselleşme sürecinin amacına ulaşabilmesi için başarılı bölgesel dinamikleri kavrayıcı bazı yaklaşımlara ihtiyaç vardır.
- Söz konusu yaklaşımların geliştirilebilmesi için gösterilen çabalar, bölge kavramını küreselin mikro düzeyde bir temsilcisi yapmaktadır. Ayrıca, küresel ekonomi politikalarının bölgesel bir düzeyde yönetiminin daha kolay olduğu söylenebilir.

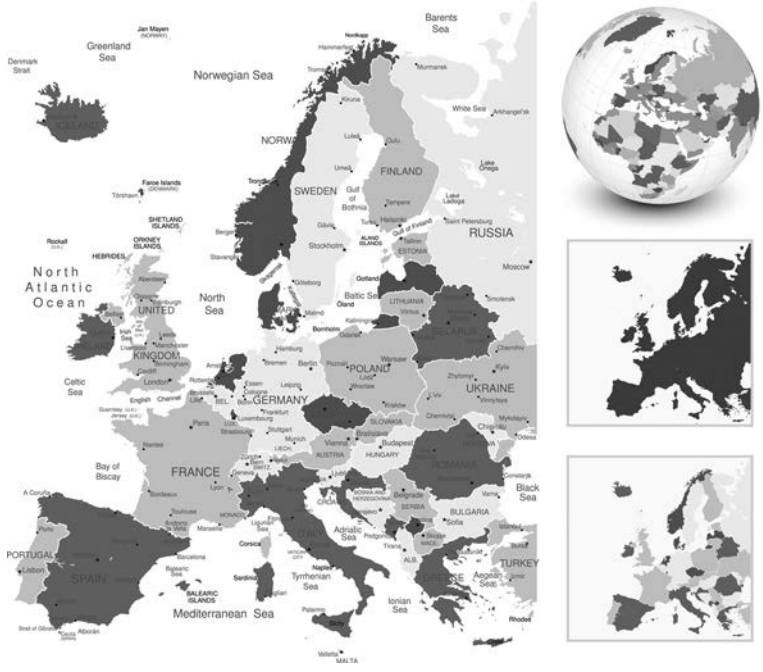
- Bu durumda iki kavram (küreselleşme ve bölge) birbirlerini yok etmek yerine, değiştirmekte ve dönüştürmektedir.

Sonuç olarak bölgesel çevre, Fordizm dönemine kıyasla firmalar, üretim ve iktisadi gelişimle alakalı birçok sebepten dolayı küreselleşme süreçlerinde önemli bir konum elde etmiştir. Bu süreçte dış dünya ile daha doğrudan bir ilişki içerisine itilmekte olan bölgeler, hızlı teknolojik değişim ve küreselleşme ortamında rekabeti sürdürmek için bir araç olarak görülmüşlerdir.

BÖLGESEL İNOVASYON SİSTEMLERİ VE İNOVATİF BÖLGELER

1990'lı yıllarda inovasyonda başarılı bölgelerin rekabetçiliğe ve buna bağlı olarak iktisadi büyümeye yaptıkları katkıların belirginleşmesi, inovasyon sistemleri kavramına bölgesel boyutta yaklaşılmasına zemin hazırlamıştır. Bu dönemle birlikte inovatif bölgeler çeşitli ekonomik ve politik çevreler tarafından küreselleşen çevrede sürekli rekabet eden, bölgeye özgü örtük potansiyelleri ve üretim kaynaklarını açığa çıkarma ve geliştirme çabasındaki stratejik aktörler olarak kabul görmüşlerdir.

Resim 4.10

İnovasyon sistemleri içerisinde bir alt sistem olarak karşımıza çıkan bölgesel inovasyon sistemleri genel olarak;

- bir ulusa, bir ekonomik birleşme veya bütünleşmeye ait, bölge olarak nitelendirilebilecek coğrafi sınırlar içerisinde ortaya çıkmış,
- birbiriyle ilişkili katma değeri yüksek ve yaratıcı alanlardaki ortak öğrenme süreçlerine katkıda bulunan,
- bilgi, teknoloji ve uzmanlığın bölge içi ve bölgeler arası hızla yayılımına olanak veren,
- ekonomik, sosyal, politik ve kurumsal faktörlerin ve bunlar arasındaki ilişkilerin oluşturduğu ağlardır.

Bölgesel İnovasyon Sistemleri: Bölge olarak nitelendirilebilecek belirli sınırlar içerisinde ortaya çıkmış, katma değeri yüksek yaratıcı alanlarda ortak öğrenmeyi destekleyen, bilgi, teknoloji ve uzmanlığın bölge içi ve dışı hızla yayılımını imkân veren ekonomik, sosyal, politik ve kurumsal faktörlerin ve bunlar arasındaki ilişkilerin oluşturduğu ağlardır.

Buradan hareketle bölgesel inovasyon sistemleri içerisinde iş birliği faaliyetlerinin çok önemli olduğunu söyleyebiliriz. Bu iş birliği faaliyetleri farklı endüstrilerdeki özel sektör

firmaları, kamu araştırma kurumları, üniversiteler ve teknoloji transferi alanındaki tedarikçiler arasında gerçekleştirilmektedir. Söz konusu süreçler ve ilişkileri iyi yönetebilen bölgeler inovatif kapasiteleri sayesinde ön plana çıkmaktadırlar.

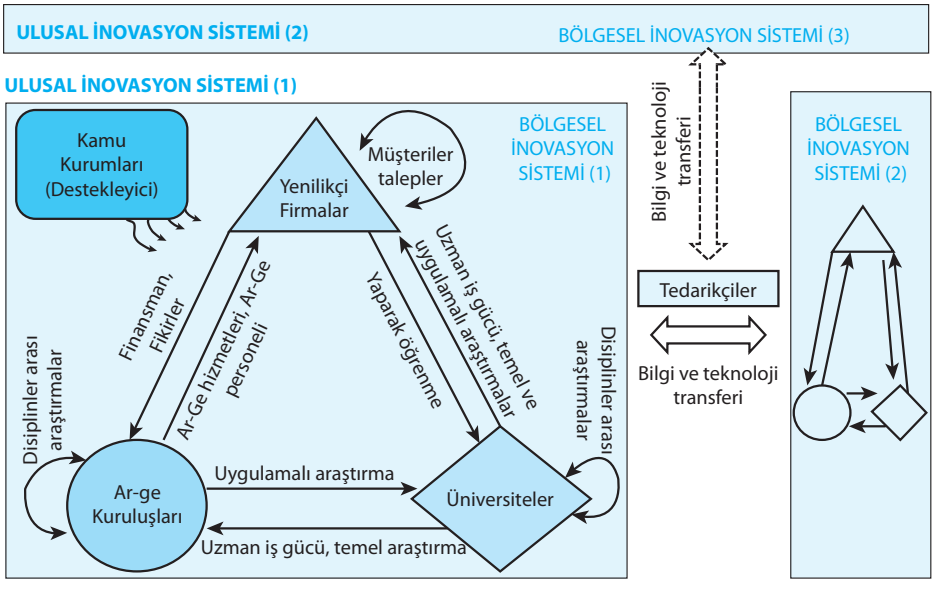
Resim 4.11

Açıklandığı üzere, bölgesel inovasyon sistemleri ve inovatif bölgelerin bünyelerinde bulundurdukları farklı bileşenler ve etkileşimler mevcuttur. Konunun daha iyi öğrenilmesi amacıyla bu bileşenler ve etkileşimler Şekil 4.6'da betimlenmiştir.

Şekil 4.6

Bölgesel İnovasyon Sistemleri ve Etkileşimler

Bölgesel inovasyon sistemlerinin yapısına bağlı olarak inovatif bölgelere ait 5 temel bileşen ve özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz:

- ***Kamu Kurumları:*** Kurum kültürünün gelişmiş olduğu bu kurumlar bölgedeki yenilikçi firmalara, Ar-Ge kuruluşlarına ve üniversitelere çeşitli destekleyici hizmetler sunarlar (örneğin; bölgesel kalkınma ajansları, KOSGEB).
- ***Yenilikçi Firmalar:*** "Küresel düşün, yerel hareket et" yaklaşımıyla bölge içi ve dışı müşteri portföyü gelişmiş, yenilikçi fikirlere açık ve müşteri taleplerini önemseyen aktörlerdir. Bu aktörler özel yapıdaki çeşitli Ar-Ge kuruluşlarına finansman ve yenilikçi fikirler yoluyla destek sağlarken, teorik bilgilerin pratik becerilere dönüşümünde (yaparak öğrenme) üniversitelere katkıda bulunurlar.
- ***Ar-Ge Kuruluşları***: İnovasyon süreçlerinde uygulamalı araştırmalar ve disiplinler arası çalışmaların merkezi konumundadır. Yenilikçi firmalara ihtiyaç duydukları Ar-Ge faaliyetleri kapsamında hizmet verirken, üniversitelere uygulamalı araştırma süreçlerinde altyapı (örneğin; laboratuvar) desteği sağlarlar.
- ***Üniversiteler:*** İnovasyon sistemleri içerisinde beşerî sermaye ve yaratıcılığın çıkış yeri olarak hayati bir işlev görmektedirler. İş birlikleri yoluyla bir yandan nitelikli iş gücü ve bazı temel/uygulamalı araştırmalarla yenilikçi firmalara katkı sağlarken, diğer yandan yürüttükleri temel araştırmalar ve yaratıcı fikirlerle uygulamalı araştırmaların önünü açarlar.
- ***Tedarikçiler:*** Yeni ve ekonomik olarak faydalı bilgi ve teknolojilerin bölge içi, bölgeler veya uluslararası transferinde köprü konumundadırlar. Bu tedarikçiler bireyler, üniversiteler, özel sektör firmaları veya bazı kamu kurumları olabilirler.

İnovatif bölgelerin oluşumunda önemli bir başka etken de coğrafi yakınlıktır. Mekânsal uzaklıklar çoğu zaman bireyler ve firmalar arasındaki etkileşimin derecesini azaltabilmektedir. Bölgesel çevredeki yakınlıklar ortaklaşa öğrenme süreçlerinin etkinliğini artırmakta ve belirli bir endüstriye özgü kümelenme faaliyetlerinde üretime yönelik bazı avantajlar ve pozitif dışsallıklar yaratmaktadırlar. Ayrıca bölgesel düzeyde yeniliklere açık bir kültürün geliştirilmesi ve toplumun tabanına yayılması, bu avantajların elde edilmesini kolaylaştırmaktadır. İnovatif bölgeler de bu gibi özellikler ve avantajların var olduğu sistemler içerisinde ortaya çıkmakta ve gelişmektedirler.

Günümüzde iktisadi büyümede başarılı bölgelerin uzun dönemde elde ettikleri büyüme performansları, doğalarında var olan yenilikçi ürün geliştirme ve ticarileştirme kabiliyetlerinden ileri gelmektedir. Bölgelerde faaliyet gösteren firmalar ve kuruluşların tek başlarına kazanmaları zor olan bu kabiliyetlere erişim, inovatif bölgelere özgü ağ bağlantıları yoluyla kolaylaşmaktadır. Dolayısıyla bu tür bölgesel ağlar, bir bölgenin yeteneklerinin, yönetim yapılarının ve inovatif karakterinin şekillenmesinde önem taşımaktadırlar.

SIRA SİZDE 3

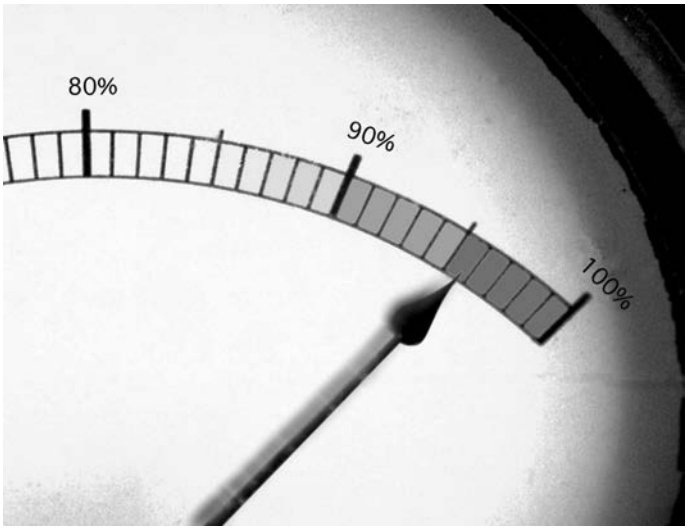
Mekânsal yakınlıkların bölgesel inovasyon sistemleri içerisindeki bileşenler üzerinde ne tür etkileri vardır?

BÖLGELERİN İNOVATİF PERFORMANSLARININ ÖLÇÜLMESİ

Bölgesel inovasyon sistemi yaklaşımı, bir bölgede meydana gelen teknolojik gelişimin nasıl ortaya çıktığını irdelemeye çalışan bir yaklaşım olarak dünyanın çeşitli bölgelerindeki inovatif kapasitelerin artırılmasına yönelik bilimsel çalışmalar ve politika uygulamalarında geniş yer bulmaktadır. Bu bakımdan, istenilen hedeflere ulaşabilmesi için öncelikle bölgelerin inovasyona dayalı performanslarının ölçümlenmesi gerekmektedir.

Bölgelere ait inovatif performansların ölçümünde bugüne değin kullanılmış çeşitli yaklaşımlar mevcuttur. Bu yaklaşımları oluşturan çok sayıda çalışmada ise ortak şekilde, inovatif bölgeleri diğer bölgelerin önüne geçiren özelliklerin (çıktıların), belirli bileşenlerin (girdilerin) varlığı ve derecesi sonucu ortaya çıktığı ileri sürülmektedir. İnovatif performansların ölçümünde benimsenen bu girdi-çıktı yaklaşımı, ulusal ve uluslararası çevrelerce de geniş şekilde kabul görmüştür.

Resim 4.12

Bugün Avrupa Birliği ve OECD gibi çeşitli bütünleşmeler ve iş birlikleri de yenilikçi bölgesel politikalar geliştirmek ve mevcut politikaların sonuçlarını gözden geçirmek amacıyla çeşitli ölçüm çalışmaları gerçekleştirmektedirler. Ortaya çıkan bu çalışmalarda kullanılan çerçeveleri genel hatlarıyla toplulaştırarak vermeden önce iki önemli noktadan bahsetmek gerekir. Birincisi, ortaya çıkan birçok ölçüm çalışmasının çerçevesini "inovasyon girdileri" ve "inovasyon çıktıları" adı altında toplulaştırılmış birtakım ana ve alt bileşenler oluşturmaktadır. İkincisi, bölgelere ait inovatif girdi ve çıktı bileşenlerinin performansları, bu bileşenleri en iyi şekilde temsil ettiği inanılan bazı göstergeler yoluyla ölçülmektedir. Tablo 4.3'te bu bileşenler ve göstergelerden bazılarına yer verilmiştir.

ANA BİLEŞENLER	ALT BİLEŞENLER	GÖSTERGELER
Beşerî Sermaye ve Araştırma	• Eğitim • İş gücü • Araştırma faaliyetleri	Okullaşma, yükseköğrenim mezunları, meslek liseleri, Ar-Ge faaliyetleri vb.
Altyapı ve Kültür	• Bilgi ve İletişim Teknolojileri • Ulaştırma • Enerji • Kültürel Faaliyetler	BİT kullanımı, toplam bölünmüş yol, demir yolu, hava trafiği, sanayi elektrik tüketimi, kültürel faaliyetlere (sinema, tiyatro, gazete vb.) katılım vb.
Piyasa Gelişimi	• Girişimcilik • Rekabet • Ticaret	İmalat, mesleki ve bilimsel faaliyetler, BİT sektörleri girişimleri, kurulan-kapanan şirketler, ihracat, ithalat vb.
Destekleyiciler	• Yatırım ve Teşvik • Krediler • Bölgesel Aktörler	Kamu ve özel sektör yatırımları, kredi hacmi, teknoloji geliştirme bölgeleri, kalkınma ajansları, finansman kuruluşları vb.
Bilimsel Çıktılar	• Bilimsel Yayınlar	Toplam bilimsel dokümanlar, özellikleri vb.
Yaratıcı Çıktılar	• Ticari Çıktılar	Patentler, faydalı modeller, endüstriyel tasarımlar, markalar vb.
Toplumsal Refah	• Refah Artışı	Kişi başına GSKD, satın alma gücü paritesi vb.

Tablo 4.3
Bölgelerin İnovatif Performanslarının Ölçümünde Kullanılan Bazı Bileşenler ve Göstergeler

İnovatif performansların çeşitli analitik araçlar yardımıyla ölçümü, bölgelerin inovasyon sistemleri kapsamındaki gelişimini ve eksikliklerini ortaya koyması bakımından bölgesel düzeydeki politika çalışmalarına katkıda bulunmaktadır. Bölgesel düzeyde yapılmış bu ölçüm çalışmalarına Avrupa'daki bölgeler kapsamında ortaya konmuş "Bölgesel İnovasyon Skorbordu" (Regional Innovation Scoreboard) ve ABD'yi kapsayan "Amerikan Bölgelerinde İnovasyon" (Innovation in American Regions) örnek gösterilebilir.

BÖLGESEL FARKLILIKLARIN AZALTILMASINA YÖNELİK ÇABALAR

Son yıllarda servetin ve refahın dünyadaki bölgeler arasında giderek adaletsiz dağılması, araştırmacılar ve politikacıları bu konuya eğilmeye itmiştir. Bölgesel farklılıklar ekonomik coğrafya, bölgesel iktisat ve iktisadi büyüme teorilerinde de geniş yer bulmuş, bu farklılıkların azaltılmasına yönelik farklı ülkelerde çeşitli uygulamaların ortaya çıktığı görülmüştür. Büyüme ve kalkınma ekseninde, özellikle bilim ve teknoloji politikalarına yansıyan bu uygulamalarla inovasyonu teşvik eden, destekleyen ve geliştiren bir çevrenin inşası amaçlanmaktadır.

Resim 4.13

Türkiye'de bölgesel farklılıkların azaltılmasına yönelik çabalar çeşitli destekleyici kurumlar, faaliyetler, teşvikler veya finansman şeklinde ortaya çıkabilmektedir. Söz konusu çabalar alt başlıklar halinde aşağıda sıralanmaktadır.

- **Bölgesel Kalkınma Ajansları:** Dünyada ilk olarak 1950'li yıllarda ortaya çıkan bölgesel kalkınma ajansları 2006 yılında yürürlüğe giren Kanunla Türkiye'de de faaliyet göstermeye başlamıştır. Türkiye genelindeki 26 Düzey 2 bölgesinde kurulan Kalkınma Ajansları bölgeler arası eşitsizliklerin azaltılması ve bölgesel kalkınmanın sağlanması amacını gütmektedir. Kamu sektörü, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları arasında işbirliğinin geliştirilmesini amaçlayan Kalkınma Ajansları bölgelerde doğrudan uygulayıcı olmamakta, çeşitli bölgesel paydaşlara finansman ve altyapı geliştirilmesi kapsamında destekler sağlamaktadır.
- **Teknoloji Geliştirme Bölgeleri:** Teknoloji Geliştirme Bölgeleri yeni veya ileri teknolojide mal ve hizmet üretmek isteyen girişimcilerin, araştırmacı ve akademisyenlerin sınaî ve ticari faaliyetlerini üniversitelerin yanında veya yakınında

yürütebilmelerine ve bu üniversitelerden yararlanabilmelerine imkân vermek için kurulmuş akademik, sosyal ve kültürel sitelerdir. 2001 yılında yürürlüğe giren Kanunla faaliyete geçen Teknoloji Geliştirme Bölgelerinin amaçları;

- Üniversiteler, araştırma kurum ve kuruluşları ile üretim sektörleri arasında iş birliği sağlayarak, üretimde inovasyon, kalite ve standartları yükseltmek,
- Verimlilik ve çeşitliliği arttırarak ülke sanayini uluslararası rekabet edebilir hale getirmek,
- Teknoloji transferi, teknoloji yoğun yatırım ve girişimciliğin desteklenmesi olarak sıralanabilir.

Bu kapsamda 2015 yılı itibariyle Türkiye'de toplam 61 adet Teknoloji Geliştirme Bölgesi bulunmaktadır. Bunlardan 46'sı faaliyetine devam etmekte ve 15'inde ise altyapı çalışmaları devam etmektedir.

- **Bölgesel Teşvikler:** Ekonomi Bakanlığı bünyesinde 2012 yılında yürürlüğe giren yeni Yatırım Teşvik Programı genel, bölgesel, büyük ölçekli ve stratejik yatırımların gerçekleştirilmesinde çeşitli destek unsurları sunmaktadır. Yatırım Teşvik sisteminin bölgesel boyuttaki bazı amaçları şunlardır;
  - Bölgesel üretimi ve istihdamı çeşitlendirmek,
  - Bölgelere yönelik uluslararası doğrudan yatırımları artırmak,
  - Bölgesel gelişmişlik farklarını azaltmak,
  - Kümelenme ve çevre korumaya yönelik yatırımları özendirmek.

Yeni Teşvik Programı kapsamında sunulan bölgesel teşvikler KDV istisnası, gümrük vergisi muafiyeti, vergi indirimi, sigorta primi işveren hissesi desteği, gelir vergisi stopajı desteği ve faiz desteği gibi destek unsurlarından oluşmaktadır.

Resim 4.14

Ekonomi Bakanlığı'nın sağladığı bölgesel teşviklerin ana hatları ve destek unsurlarına http://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/yatirim/yatirimTesvik adresinden ulaşabilirsiniz.

İNTERNET

- **Kümelenme Faaliyetleri:** Temel olarak bir bölgeye özgü belirli sektörler ve bu sektörlerin ilişki içerisinde oldukları firmalar ve destekleyici kurumların ortak bir akıl ile yürüttükleri örgütlü faaliyetler olan kümelenmeler, bölgesel dinamizmin harekete geçirilmesi bakımından gösterilen çabalardan bir diğeridir. Bugün Türkiye'nin farklı bölgelerinde farklı sektörlere yönelik kümelenme çalışmalarına rastlamak mümkündür. Bu çalışmaların yapıldığı bölgeler olarak İstanbul (finansal hizmetler), Ankara (savunma sanayii), İzmir (organik gıda), Bursa (otomotiv), Konya (otomotiv yan sanayii), Gaziantep (tekstil ve hazır giyim), Kayseri (mobilya) ve Antalya (turizm) illeri örnek gösterilebilir.
- **Diğer Kamu Destekleri:** Bölgesel farklılıkların azaltılmasına yönelik olarak kamu kurum ve kuruluşlarının sağladıkları başka çeşitli destekler de mevcuttur. Bu desteklerden Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı bünyesinde verilenler şu şekildedir:
  - Sanayi Tezleri (SAN-TEZ) Programı (küçük ve orta ölçekteki (KOBİ) firmalara Ar-Ge ve inovasyon kültürü kazanmaları ve sorunlarını üniversitede üretilen bilgi birikimini kullanarak iş birliği içinde çözme alışkanlığı edinmelerini amaçlamaktadır)
  - Teknogirişim Sermaye Desteği (yeni ve yenilikçi iş fikirleri olan genç girişimcilerin, bu iş fikirlerini katma değer ve nitelikli istihdam yaratma potansiyeli yüksek teşebbüslere dönüştürebilmeleri için çekirdek sermaye sağlayarak desteklemeyi amaçlamaktadır)
  - Ar-Ge Merkezleri (Ar-Ge ve yenilik harcamalarına yönelik indirimler ve vergi istisnaları gibi avantajlar sunan Ar-Ge merkezlerinin kurulmasının ve işletilmesinin desteklenmesini amaçlamaktadır)

Yine bu kapsamda Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) ve Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB) tarafından sağlanan çeşitli destekler de mevcuttur. Genel olarak TÜBİTAK ve KOSGEB'in sağladığı destekler teknolojik girişimcilik, Ar-Ge, inovasyon, üniversite-sanayi iş birliği, teknoloji transferi ve bazı laboratuvar hizmetlerini kapsamaktadır.

SIRA SİZDE 4

Servetin ve refahın bölgeler arasında eşitsiz dağılımı kapsamında, yaşadığınız bölgede sizce hangi tür çabalara öncelik verilmelidir?

İNTERNET

Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı bünyesindeki desteklerin detaylarına https://biltek.sanayi.gov.tr/Sayfalar/default.aspx adresinden ulaşabilirsiniz.

Özet

İnovasyon kavramı ve çeşitlerini tanımlayabilmek.

İnovasyon işletme içi uygulamalarda, iş yeri organizasyonunda veya dış ilişkilerde yeni veya önemli derecede geliştirilmiş, ekonomik olarak taşıdığı katma değerin yanında toplumsal olarak da fayda içeren ürün (mal veya hizmet), süreç, yeni bir pazarlama şekli ya da yeni bir organizasyonel yöntemin gerçekleştirilmesidir. İnovasyonlar yarattıkları etkiler bakımından radikal ve artımsal inovasyonlar olarak 2 gruba ayrılırlar. Bunun yanında, inovasyonların ürün, süreç, pazarlama inovasyonları ve organizasyonel inovasyon olmak 4 farklı türü vardır.

İnovasyonların ortaya çıkış süreçlerine yönelik çeşitli yaklaşımları açıklayabilmek.

İnovasyonların ortaya çıkış süreçlerine yönelik ilk yaklaşımlar doğrusal inovasyon modelleri etrafında toplanabilir. Bu modeller inovasyonları ortaya çıkaran süreçlerde yalnızca firma içi veya dışsal birkaç faktörü dikkate alan, ürün geliştirme aşamasından ticarileştirmeye kadar olan süreçte rutin bazı doğrusal faaliyetlerin oluşturduğu modellerdir. Doğrusal inovasyon modellerindeki eksiklerin giderilmesi amacıyla ortaya çıkan bir diğer yaklaşım olan etkileşimli inovasyon modelinde, toplumun çeşitli kesimlerinden gelen yenilikçi fikirler, bilim tabanı, Ar-Ge faaliyetleri, müşteri ihtiyaçları, piyasa koşulları, sosyal yapı ve örtük bilgi bir bütün olarak inovasyon süreçlerinde yer almaktadırlar. Bu kapsamda son olarak inovasyon sistemleri yaklaşımından bahsedilebilir. Bu yaklaşım inovasyonların oluşumu sürecini yapısal, ekonomik, politik, idari, sosyal ve kültürel birçok etmenin bir arada olduğu bir çevre ve bu çevredeki dinamik etkileşimler ve sürekli geri bildirimlerle ilişkilendiren sistematik yaklaşımdır.

Farklı tür inovasyon sistemleri ve bileşenlerini ayırt edebilmek.

İnovasyon sistemleri yaklaşımı inovasyonların oluşumu sürecini yapısal, ekonomik, politik, idari, sosyal ve kültürel birçok bileşenin bir arada olduğu bir çevre ve bu çevredeki dinamik etkileşimler ve sürekli geri bildirimlerle ilişkilendiren sistematik yaklaşımdır. Bu sistemler küresel, ulusal veya bölgesel boyutta varlık gösterebilirler. Ulusal inovasyon sistemleri yönetim sistemi, finansal sistem, Ar-Ge ve teknoloji politikası makro bileşenleri kapsarken, bölgesel sistemler daha çok yenilikçi firmalar, Ar-Ge kuruluşları, üniversiteler ve yeni bilgi ve teknolojilerin transferinde rol oynayan tedarikçiler gibi mikro bileşenler üzerinde durmaktadır.

İnovatif bölgeler kapsamında bölgesel farklılıkların ortaya çıkışı ve azaltılmasına yönelik politikalar hakkında düşünmek ve değerlendirme yapabilmek.

Dünyada servet ve refahın bölgeler arasında adaletsiz şekilde dağılmasının nedeni, bölgelerin inovasyon sistemleri içerisinde sergiledikleri performansların farklılık göstermesidir. Günümüzde başarılı bölgelerin elde ettikleri rekabet avantajları ve yükselen büyüme eğilimleri, ağ bağlantıları yoluyla yenilikçi ürün geliştirme ve ticarileştirmedeki kabiliyetlerinden ileri gelmektedir. Bu nedenle bölgesel farklılıkların azaltılmasına yönelik çabalarda çoğunlukla inovasyon sistemleri kapsamındaki bileşenlerin tesis edilmesi ve geliştirilmesi amaçlanmaktadır. Söz konusu çabalar ise çeşitli destekleyici kurumlar, faaliyetler, teşvikler veya finansman şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bunlara örnek olarak bölgesel kalkınma ajansları, teknoloji geliştirme bölgeleri, bölgesel teşvik programları, kümelenme faaliyetleri ve çeşitli alanlarda sağlanan kamu destekleri gösterilebilir.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdaki durumlardan hangisi inovasyon olarak d**eğerlendirilemez?**

a. Üketicilerin daha önce karşılaşmadığı bir ürünün icadı
b. İmalat sektörü içerisinde daha önce var olmayan bir alandaki piyasa oluşumu
c. Daha önce bilinmeyen bir hammadde kaynağının üretici tekeline geçmesi
d. Hizmet sektöründe yaratıcı bir fikrin ortaya çıkması
e. Belirli bir endüstride daha önce kullanılmayan örgütsel bir yöntemin ortaya çıkması

2. Tüketiciler veya firmalar açısından oldukça yeni olan, yüksek derecede değişim, katma değer ve fayda yaratan inovasyonlara ne ad verilir?

a. Ürün inovasyonu
b. Süreç inovasyonu
c. Radikal inovasyon
d. Artımsal inovasyon
e. Organizasyonel inovasyon

3. Aşağıda verilen inovasyonlardan hangisinin ortaya çıkış süreçlerinde belirsizliğin görece düşük olduğu söylenebilir?

a. Pazarlama inovasyonu
b. Organizasyonel inovasyon
c. Süreç inovasyonu
d. Radikal inovasyon
e. Artımsal inovasyon

4. Ürünlerin tasarımında veya paketinde, ürün yerleştirmede, ürün promosyonunda ya da fiyatlandırmasında önemli değişiklikler içeren yeni bir yöntemin ortaya çıkmasına ne denir?

a. Ürün inovasyonu
b. Süreç inovasyonu
c. Pazarlama inovasyonu
d. Organizasyonel inovasyon
e. Artımsal inovasyon

5. İnovasyon kapsamına girmeyen ürün aşağıdakilerden hangisidir?

a. Akıllı saatler
b. Kablosuz şarj cihazları
c. Kendi kendine park eden otomobiller
d. Kışlık ürünler
e. Robotlu alarm sistemleri

6. Aşağıdakilerden hangisi inovasyona dair fikirlerin aslında müşterilerden veya firmaların bazı birimlerinden geldiğini savunur?

a. Teknoloji itişli model
b. Etkileşimli model
c. Piyasa çekişli model
d. Sistemik inovasyon yaklaşımı
e. Doğrusal inivasyon modeli

7. Aşağıdakilerden hangisi inovasyon süreçlerinde toplumun çeşitli kesimlerinden gelen yenilikçi fikirleri, bilim tabanı, Ar-Ge faaliyetleri, müşteri ihtiyaçları, piyasa koşulları, sosyal yapı ve örtük bilginin bir bütün olarak yer aldığını savunur?

a. Doğrusal inovasyon modeli
b. Sistemik inovasyon yaklaşımı
c. İnovasyon sistemleri yaklaşımı
d. Etkileşimli inovasyon modeli
e. Piyasa çekişli model

8. Aşağıdakilerden hangisi bölgesel inovasyon sistemlerine ait temel bileşenlerden biri **değildir?**

a. Yenilikçi firmalar
b. Ar-Ge kuruluşları
c. Üniversiteler
d. Tedarikçiler
e. Uluslararası ticaret anlaşmaları

9. Aşağıdakilerden hangisi bölgelerin inovatif performanslarının ölçümünde kullanılan temel ölçütlerden biri **değildir?**

a. Eğitim
b. İşsizlik
c. Ulaştırma
d. Kültürel faaliyetler
e. Bilimsel yayınlar

10. Aşağıdakilerden hangisi bölgesel farklılıkların azaltılmasına yönelik doğrudan çabalara örnek **değildir?**

a. Bölgesel teşvikler
b. Kümelenme faaliyetleri
c. Meslek kuruluşları
d. Teknoloji geliştirme bölgeleri
e. Kalkınma ajansları

Yaşamın İçinden

Capital

Radikal mi Aşamalı mı?

Prof. Nirmalya Kumar, dünyanın en önemli pazarlama uzmanlarından. İnovasyonun yeni ürün üretmekle karıştırıldığına dikkat çekiyor. "Oysa yeni konseptlerle müşterilerin önüne çıkabilmektir" diye konuşuyor. Ona göre, şirketler yapılabilir olanın peşinde koşmalı. Dolayısıyla, şirketlerin yüzde 90'ına "aşamalı inovasyonu" öneriyor ve ekliyor: "Bence şirketlerin yüzde 5'i radikal inovasyon yapabilir. Aşamalı inovasyon yapanlar, müşteri isteklerini belirler ve ona göre üretim sürecine girerler. Küçük değişiklikler yaparlar. Böylece, radikal inovasyon yapmasının önünü açabilir."

İnovasyon kavramı, gündeme yerleştikçe bir yandan da şirketlerde panik etkisi yaratmaya başladı. Artık bütün şirketler inovasyonun çok önemli olduğunu kabul ediyor, inovatif olmak istiyor ancak bunu nasıl başaracağını bilmiyor. İnovasyonu kimin gerçekleştirmesi gerektiği konusu da şirketlerin problemleri arasında. Şirketlerin yaşadığı herhangi bir başarısızlıkta patronlar CEO'ları, CEO'lar pazarlamacıları, pazarlamacılar da CEO'ları suçluyor.

Dünyanın en önemli pazarlama ve e-ticaret uzmanı, Londra Üniversitesi'nden Prof. Nirmalya Kumar, son kitabı "Marketing as Strategy"de inovasyon ile pazarlamanın etkileşim içinde olduğunu ve yöneticilerin ikisi arasındaki ilişkiyi dengede tutması gerektiğini şu sözleri ile aktarıyor: "Maalesef şirketler inovasyonu sadece yeni bir ürün üretmek olarak algılıyor. Bu görüşe sahip bir şirket her zaman pazarlamanın önünü kesmeye mahkûmdur. Eğer şirketinizin yeni bir ürün üretmek gibi bir kapasitesi yoksa o zaman pazarlama yapamayacak mısınız?"

…

***Bazı şirketler radikal inovasyonlar, bazıları da aşamalı inovasyonlar gerçekleştiriyor. Sizce hangisi daha doğru? Hangi şirketlere radikal inovasyonlar yapmalarını önerirsiniz?**

Her iki strateji de doğrudur. Bazı şirketlerin yapısı, onlara aşamalı inovasyon yapmaları için olanak sağlar. Aşamalı inovasyon yapanlar müşteri odaklıdır. İhtiyaç ve isteklerini belirler ve ona göre üretim sürecine girerler. Küçük değişiklikler yaparlar.

Ama radikal inovasyon yapanlar, müşterilerin henüz ihtiyaç olarak algılamadığı veya tam olarak istek haline dönüşmemiş ürünler yaratırlar. Bu durumda çok özel müşterilerin ilgilerine bakılır ve ortaya hiç var olmayan, ama istek haline dönüşmesi muhtemel ürünler ortaya çıkarırlar. Ama bence şirketler her iki stratejiyi de uygulamalılar.

Bence şirketlerin sadece yüzde 5'i radikal inovasyon yapabilir, yüzde 90'ı ise aşamalı inovasyon gerçekleştirmelidir. Çünkü radikal inovasyonlar çok sık yapılamaz. Aslında aşamalı inovasyonlar bazı şirketlerin radikal inovasyon yapmalarının önünü açabilir. Bazı şirketlerin de sadece radikal değil, aşamalı değişiklikler de yapmaları gerekir.

…

Kaynak: http://www.capital.com.tr/liderlik/radikal-mi-asamali-mi-haberdetay-4662

Okuma Parçası

İktisatçılar kadar coğrafyacıların da çalışmaları ulus altı bölgelerin ağlar ve yeni teknoloji sistemleri geliştirmedeki önemlerini inandırıcı biçimde göstermektedir. Bu yazarlar yerel alt yapılar, dışsallıklar, özellikle yerel işgücü piyasaları ve beceriler yanında, bunlardan daha az önemi olmayan, karşılıklı güven ve kişisel ilişkilerin bazı bölgelerin gelişmesine çok önemli katkıları olduğunu iddia etmektedirler. Unutulmamalıdır ki "bölgesel yenilik sistemleri" ve "toplulaşmış ekonomiler" (economies of agglomeration), Sanayi Devrimi'nin başından beri, ulusal sistemlere, bir şekilde, eklenmiş bulunuyordu. Marshall (1890) daha o zamanlar, "havası, sanayi sırlarıyla dolu sanayi bölgelerinin" önemini vurgulamıştı. Piore ve Sabel de (1984), özellikle, hem on dokuzuncu yüzyıl boyunca hem de günümüzde, Avrupa'nın birçok yerindeki benzer bölgelerin önemini dile getirmişlerdir.

…

Gelişen ülkeler açısından, teknolojiyi yakalama amaçlı ulusal politikaların büyük önemi sürmektedir. Her durumda, ulusal sistemlerin hem "ulusal yenilik alt sistemleriyle" hem de uluslar ötesi şirketlerle etkileşimleri giderek önem kazanıyor, çünkü bu şirketlerin kalkınmaya ve teknolojiyi yakalamaya elverişli küresel bir rejimi sürdürmedeki rolleri de önem kazanmaktadır. Bu alanda, bazen çatışan bazen de birbiriyle kavuşan eğilimler, kuşkusuz bazı durumlarda ulusal sistemlerden daha iyi bir performans gösteren belli bir sanayi veya sanayi demetini ilgilendiren "sektörel yenilik sistemleri"ni incelemek gibi, gelecek (21.) yüzyılın en canlı araştırma konularından biri olacaktır.

…

Kaynak: Chris Freeman ve Luc Soete, Yenilik İktisadı, çev: E. Türkcan, Ankara: TÜBİTAK Yayınları, 2003.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. d	Yanıtınız yanlış ise "İnovasyon Kavramına Genel Bir Bakış" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. c	Yanıtınız yanlış ise "Yarattıkları Etki Bakımından İnovasyonlar" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. e	Yanıtınız yanlış ise "Yarattıkları Etki Bakımından İnovasyonlar" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. c	Yanıtınız yanlış ise "Ortaya Çıkış Türlerine Göre İnovasyonlar" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. d	Yanıtınız yanlış ise "Ortaya Çıkış Türlerine Göre İnovasyonlar" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. c	Yanıtınız yanlış ise "İnovasyonların Ortaya Çıkış Süreçlerine Yönelik Çeşitli Yaklaşımlar" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. d	Yanıtınız yanlış ise "İnovasyonların Ortaya Çıkış Süreçlerine Yönelik Çeşitli Yaklaşımlar" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. e	Yanıtınız yanlış ise "Bölgesel İnovasyon Sistemleri ve İnovatif Bölgeler" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. b	Yanıtınız yanlış ise "Bölgelerin İnovatif Performanslarının Ölçülmesi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. c	Yanıtınız yanlış ise "Bölgesel Farklılıkların Azaltılmasına Yönelik Çabalar" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

The New York Times gazetesinin kuruluşundan bu yana gazetecilik ve habercilik alanında yapmış olduğu yeni, farklı ve bol ödüllü işler olmuştur. Özellikle 1800'lü yıllarda sahip olunan bilgi ve iletişim araçları ya da ulaşım imkânlarını göz önüne aldığımızda, gazetenin dünyanın başka bir tarafından gerçekleşen bir olayı yerel bir kullanıcıya aktararak radikal bir değişim yarattığı söylenebilir. Ancak, belki de, gazetenin bir kenara oturup başarılarıyla övünmesi bazı muazzam fırsatları kaçırmasına neden olabilmiştir. Hatırlanacağı üzere, neredeyse her bir radikal inovasyon zaman içerisinde artımsal şekilde ortaya çıkan geliştirmeler, iyileştirmeler, değişiklikler ve tamamlayıcı teknolojilere bağımlıdır.

O tarihlerden bu yana oldukça farklılaşan dünyada tüketici talepleri de inanılmaz ölçüde çeşitlenmiş ve yine bu kapsamda bilgi ve enformasyona ulaşımın şekilleri de doğal olarak değişime uğramıştır. Bu süreçte, bir başka radikal inovasyon olan internet teknolojisini kullanan Google şirketi, isteyen herkese açık ve sınırları olmayan enformasyon/bilgi arama motorunu piyasaya sunmuştur. Bu açıdan, yine hatırlanacağı üzere, artımsal inovasyonun modern toplumun ihtiyaçları ve sorunlarına yönelik yaptığı katkının çok daha önemli olduğunu görebiliyoruz.

Sıra Sizde 2

Birinci tip doğrusal modellerin piyasanın ihtiyaçlarını tam olarak karşılamadığını öne süren farklı bir yaklaşım sonucu 2. Tip modeller ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşım temelde inovasyonların talep ya da piyasa yönlü olduğunu ve inovasyona dair fikirlerin Ar-Ge faaliyetlerinden ziyade müşterilerden veya firmaların bazı birimlerinden geldiğini savunmaktadır. Ancak her iki model de aslında inovasyonların ortaya çıkışındaki belirli süreçlere odaklanmışlar ve kapsamları çoğu zaman tek bir endüstriyle sınırlı kalmıştır.

İnovasyonun modellenmesine ilişkin ortaya çıkan bu ihtiyaç etkileşimli inovasyon yaklaşımını ortaya çıkarmıştır. Etkileşimli inovasyon modeli toplumun çeşitli kesimlerinden gelen yenilikçi fikirleri, bilim tabanını, Ar-Ge faaliyetlerini, müşteri ihtiyaçlarını, piyasa koşullarını, sosyal yapıyı ve örtük bilgiyi bir bütün olarak inovasyon süreçlerine dâhil etmiş ve bu süreçlere modern bir yaklaşım kazandırmıştır.

Sıra Sizde 3

İnovatif bölgelerin oluşumunda önemli bir etken olan mekânsal yakınlıklar, çoğu zaman bireyler ve firmalar arasındaki etkileşimin derecesini artırmaktadır. Bölgesel bir çevrede ortaya çıkan bu yakınlıklar ortaklaşa öğrenme süreçlerinin etkinliğini artırmakta ve belirli bir endüstriye özgü kümelenme faaliyetlerinde üretime yönelik bazı avantajlar ve pozitif dışsallıklar yaratmaktadırlar. Bu bakımdan, merkezini öğrenme süreçlerinin oluşturduğu bölgesel inovasyon sistemleri içerisindeki kamu kurumları, yenilikçi firmalar, Ar-Ge kuruluşları, üniversiteler ve tedarikçiler söz konusu bu yakınlıklar sayesinde informal öğrenme ve etkileşimli iletişim kanallarından faydalanabilmektedir. Özet olarak, mekânsal yakınlığın bölgesel inovasyon sistemleri içerisindeki bileşenler üzerinde etkinlik ve verimlilik tabanlı etkileri olduğu söylenebilir.

Sıra Sizde 4

İktisadi refah ve servet kapsamında belirli bölgeler diğer bölgelere kıyasla geride kalmış olabilmektedir. Böyle bir durum bölgenin ekonomik, sosyal, kültürel veya idari yapılarının herhangi birinden kaynaklanabileceği gibi, birden çok yapıda ortaya çıkan aksaklıkların nihai bir sonucu olabilmektedir. Bu bakımdan, yaşadığınız bölgedeki yapıları inovasyon sistemleri içerisindeki bileşenler çerçevesinde düşünmekte fayda vardır. Böyle bir yaklaşım sizlere, bölgenizde farklı alanlarda var olabilecek eksiklikler hakkında düşünebilmek üzere analitik bir araç sağlar.

Yararlanılan Kaynaklar

Archibugi, D., Pianta, M. (1996). Measuring Technological Change Through Patents and Innovation Surveys, *Technovation*, 16(9), ss. 451-468.

Christopher, F. (1995). The 'National System of Innovation' in Historical Perspective. *Cambridge Journal of Economics*, (19), ss. 5-24.

Elçi, Ş. (2006). **İnovasyon Kalkınma ve Rekabetin Anahtarı**, Ankara: Nova Yayınları.

Fischer, M., M. (1999). The Innovation Process and Network Activities of Manufacturing Firms, Ed. Manfred M Fischer, Luis Suarez-Villa, Michael Steiner, **Innovation, Networks and Localities**, Almanya: Springer-Verlag, ss. 11-26.

Freeman, C., Soete, L. (2003). **Yenilik İktisadı**, Çev. Ergun Türkcan, Ankara: TÜBİTAK.

Gömleksiz, M. (2012). Bölgesel İnovasyon Sistemleri ve Türkiye: İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması Düzey 2 Bölgeleri İnovasyon İndeksi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Greenhalgh, C., Rogers, M. (2010). **Innovation, Intellectual Property, and Economic Growth.** ABD: Princeton University Press.

Heidenreich, M. (2005). The Renewal of Regional Capabilities, Experimental Regionalism in Germany, *Research Policy*, (34), ss. 739-757.

Lundvall, B.-Å. (1992). Introduction, Ed. Bengt-Åke Lundvall, **National Systems of Innovation – Towards a Theory of Innovation and Interactive Learning**, İngiltere: Pinter Publishers, 1-19.

Mercan, B. (2004). Endüstriyel Gruplarda Öğrenme Süreci ve Sektörel Yapının Oluşmasında Karaman Örneği, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

OECD (2001). **Innovative Clusters: Drivers of National Innovation Systems**, Fransa: OECD.

OECD (2002). **Frascati Manual: Proposed Standard Practice for Surveys on Research and Experimental Development**, Fransa: OECD.

OECD ve Eurostat (2005). **Oslo Kılavuzu: Yenilik Verilerinin Toplanması ve Yorumlanması için İlkeler**, (3. basım), Ankara: TÜBİTAK.

OECD, Eurostat (1996). **The Measurement of Scientific and Technological Activities, Proposed Guidelines for Collecting and Interpreting Technological Innovation Data: Oslo Manual**, (2. basım), Paris: OECD.

Paul, T. (2003). Innovation and Market Research, Ed. Larisa V. Shavinina, **The International Handbook of Innovation.** İngiltere: Elsevier, ss.835-844.

Phaal, R., Probert, D., Çetindamar, D. (2013). **Teknoloji Yönetimi; Faaliyetleri ve Araçları**, Çev. Ayşegül Çetin, Ankara: Efil Yayınevi.

Schumpeter, J., A. (1934). **The Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest and the Business Cycle**, Çev. Redvers Opie, Cambridge: Harvard University Press.

Sternberg, R. (2007). Entrepreneurship, Proximity and Regional Innovation Systems, *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 98(5), ss. 652-666.

Swann, G., M. (2009).**The Economics of Innovation: An Introduction**, İngiltere: Edward Elgar Publishing Limited.

Tunzelmann, N., Acha, V. (2005). Innovation in Low Tech Industries, Ed. Jan Fagerberg, David C. Mowery ve Richard R. Nelson, **The Oxford Handbook of Innovation**, İngiltere: Oxford University Press, ss. 407-432.

Uyarra, E. (2010). What is Evolutionary about 'Regional Systems of Innovation'? Implications for Regional Policy, *Journal of Evolutionary Economics*, (20), ss. 115-137.

5

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Doğal kaynakları tanımlayarak ekonomi ve kalkınma açısından önemini analiz edebilecek,
- Doğal kaynak kullanımının çevre üzerinde yarattığı baskıları açıklayabilecek,
- Tedarik zincirini tanımlayabilecek,
- Tedarik zinciri elemanlarını ortaya koyabilecek,
- Küresel Tedarik Zincirlerini açıklayabilecek

bilgi ve becerilere sahip olabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Doğal Kaynaklar
- Hollanda Hastalığı
- Petrol
- Doğalgaz
- Kömür
- Yenilenebilir Kaynaklar
- Yenilenemeyan Kaynaklar
- Çevre
- Boru Hatları
- Tedarik
- Tedarik Zinciri
- Küresel Tedarik Zinciri Yönetimi

İçindekiler

Ekonomik Coğrafya → Doğal Kaynaklar, Çevre ve Tedarik Zinciri

- GİRİŞ
- DOĞAL KAYNAKLAR
- DOĞAL KAYNAKLAR VE EKONOMİ
- ORMANLAR
- MADENLER
- DOĞAL KAYNAKLAR VE ÇEVRE
- TEDARİK ZİNCİRİ
- TEDARİK ZİNCİRİ YÖNETİMİ
- KÜRESEL TEDARİK ZİNCİRLERİ
- KÜRESEL TEDARİK ZİNCİRLERİNİN COĞRAFYASI

Doğal Kaynaklar, Çevre ve Tedarik Zinciri

GİRİŞ

Doğal kaynakların oluşumunda insanoğlunun katkısı olmamasına karşılık, doğal kaynaklar olmaksızın insanoğlunun yaşamını sürdürmesi düşünülemez. İnsanoğlu hayatta kalmak için oksijeni, gıdayı, barınmayı, ulaşımı vb. birçok faaliyeti doğal kaynak zenginliklerine borçludur. Gıda ihtiyacı için tarımsal faaliyet gerekir ancak bunu sağlayabilmek tarıma uygun toprakların varlığı ile olur, canlıların su ihtiyacının giderilmesi temiz su kaynaklarının varlığı ile gerçekleşir. Benzer şekilde, bugün uzak mesafeleri yakınlaştıran, hayatımızı kolaylaştıran, dünyada mal hareketini olanaklı kılan araçlar birincil ve ikincil enerji kaynakları ile çalışmaktadır. Sonuçta insanoğlunun var olmasında ve yaşamını sürdürmesindeki her aşamada doğal kaynaklar kullanılmaktadır. Küreselleşmenin doğal kaynaklar ve çevre üzerindeki etkileri bu ünitenin ilk kısmını oluşturmaktadır.

Günümüzde yaşanan gelişmeler işletmeler için tedarik zincirinin önemini arttırmıştır. Müşteri beklentilerinin, işletmelerin sundukları kalite ve hizmet düzeyi arttıkça daha da arttığı görülmektedir. Artan müşteri beklentilerinin karşılanabilmesi için işletmeler tedarik zincirlerine yönelmekte, tedarik zincirini geliştirebilmek ve daha etkin yönetmek için çaba sarf etmektedirler. Tedarik zinciri yönetiminde ise müşteri ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde, ürünlerin istenilen zamanda, doğru yerde ve miktarda bulunması ve toplam sistem maliyetinin düşürülmesi amaçlanmaktadır. İşletmeler daha düşük kaynak (ham madde, ara malı vb.) maliyeti ve daha geniş pazarlara erişim gibi potansiyel faydaları elde etme çabası ile organizasyonlarını ülke sınırları ötesine genişletmektedirler. 1990'lı yıllar, tedarik zincirlerinin uluslararası coğrafi alanlara hızlı bir biçimde genişlediği dönemdir. Küresel tedarik zincirleri birbiri ile bağlantılı üç sürecin bir kombinasyonudur. Bu üç süreç; küresel tedarik, küresel üretim ve küresel dağıtımdır. Ürünler için tedarik zinciri tasarlayan yöneticiler, küreselleşmenin sonuçları karşısında ulusal sınırları aşan tedarik zincirleri planlama yolunu seçmişlerdir. Bu gelişmeler ise tedarik zincirlerinin geniş coğrafyalara yayılmasına neden olmuştur. Ünitenin geri kalan kısmında ise tedarik zincirleri ve küreselleşmenin tedarik zincirleri üzerinde oluştıurduğu etkiye değinilecektir.

DOĞAL KAYNAKLAR

Doğal kaynaklar, doğada kendiliğinden oluşmuş, bu oluşum sürecinde insanoğlunun herhangi bir katkısının olmadığı yeraltı ve yer üstü zenginlikleridir. Bu zenginliklerin oluşumunda insanoğlunun katkısı olmamasına karşılık söz konusu materyaller (zenginlikler) insanoğlu tarafından kullanılmakta veya kullanıma hazır olarak doğada bulunmaktadır. Peki, doğal kaynakların hepsi insanoğlu tarafından kullanılmakta mıdır? Doğal kaynak-

Doğal kaynaklar, doğada kendiliğinden oluşmuş, bu oluşum sürecinde insanoğlunun herhangi bir katkısının olmadığı yeraltı ve yer üstü zenginlikleridir.

ların kullanımı ancak söz konusu kaynakların varlığının bilinmesi, onların insanoğlunun hayatı için ne kadar önemli olduğunu fark edilmesi ve en önemlisi söz konusu kaynakların kullanımı ve çıkarılmasının kârlı bir hale gelmesi ile gerçekleşir. Bu üç şart gerçekleşene kadar söz konusu zenginlikler doğada "nötr" halde bulunmaktadır. Bu yönüyle doğal kaynaklar insanoğlunun yaşadığı çevrenin parçasıdır.

Doğal kaynakların oluşumunda insanoğlunun katkısı olmamasına karşılık, doğal kaynaklar olmaksızın insanoğlunun yaşamını idame ettirmesi imkansızdır. İnsanoğlu hayatta kalmak için oksijeni, gıdayı, barınmayı, ulaşımı vb. birçok faaliyeti doğal kaynak zenginliklerinden karşılamaktadır. Gıda ihtiyacı için gereken tarımsal faaliyet ancak tarıma uygun topraklarda yapılabilmekte, insanoğlunun su ihtiyacı içilebilir su kaynaklarından sağlanmakta, bugün uzak mesafeleri yakınlaştıran araçlar birincil ve ikincil enerji kaynakları ile çalışmaktadır. Sonuçta insanoğlunun var olmasında ve yaşamını sürdürmesinin her aşamasında doğal kaynaklar kullanılmaktadır.

Doğal Kaynakların Sınıflandırılması

Doğal kaynaklarla ilgili litaratürde bu kaynakların sınıflandırması ve çeşitleri ile ilgili pek çok yaklaşım vardır. Doğal kaynaklar öncelikle yenilenebilir (renewable) ve yenilenemeyen (non-renewable) kaynaklar olarak ikiye ayrılır. Yenilenebilir kaynaklar kendi içinde enerji akım kaynakları (daimi yenilenebilir kaynaklar) ve tükenir akım kaynakları (belli şartlar altında yenilenebilir kaynaklar) olarak ikiye ayrılır.

Yenilenebilir kaynaklar içinde güneş enerjisi, hava, rüzgar, su, gelgitler, akıntı yer alırken; yenilenemeyen kaynaklar içinde fosil yakıtlar, petrol, kömür, doğal gaz bir grupta, metalik olmayan mineraller, tuz ve fosfat bir başka grupta, son olarak metalik mineraller, çelik, bakır ve alüminyum diğer grupta yer almaktadır. Kısaca petrol, doğal gaz, kömür, çelik, bakır, alüminyum gibi madenler yenilenemeyen (tükenebilen) doğal kaynaklar arasında yer alır. Rüzgâr, dalga, su ve güneş enerjisi daimi yenilenebilir kaynaklar, orman, jeotermal enerji, toprak ve hava ise belirli şartlar altında kendini yenileyebilen kaynaklar arasında sayılır.

DOĞAL KAYNAKLAR VE EKONOMİ

Doğal kaynaklara sahip olmak bir ülke ekonomisi ve ülkenin kalkınması için önemli bir olanaktır. Ülkeler kalkınma hamlelerini sahip oldukları kaynaklara göre şekillendirmekte ve sahip oldukları kaynağın önem derecesine göre dış finansman olanaklarına kolayca ulaşmaktadırlar. Kalkınma sürecinin ilk aşamasında doğal kaynak sahipliği ülkeye ciddi miktarda doğrudan yabancı sermaye yatırımı ve teknoloji çekerek bu sektörün cazibesini artırmaktadır. Doğal kaynaklar ülke ekonomisi için itici güç haline gelmektedir.

Sadece doğal kaynak zenginliklerine göre tasarlanan bir ekonomi, ekonomik kalkınmayı başarısızlığa uğratacak ciddi sorunlara yol açabilmektedir. Bu süreç, ülke ekonomisini tek bir kaynağa ve sektöre bağlayan tüm ülkelerde farklı boyutlarda ortaya çıkmaktadır. İlk aşamada doğal kaynak yatırımları ve ihracatı nedeniyle ülkeye giren döviz, ülke parasının aşırı değerlenmesine yol açarak ithalatı teşvik edip ihracatı zorlaştırmaktadır. Diğer taraftan en önemli sorun ülkedeki bütün yatırımların söz konusu doğal kaynakların olduğu sektöre yönelmesidir. Ayrıca tarım ve sanayi ile ilgili sektörler düşük kârlar nedeniyle ilgiyi kaybederek ülke ekonomisi için (tedbir alınmazsa) "çöküş" olarak nitelendirilecek süreç başlayabilmektedir. Sonuçta tarım ve sanayinin öneminin azalmakta sadece doğal kaynağa bağlı bir ekonomi ortaya çıkmaktadır. Bu yapı literatürde "Hollanda Hastalığı (Dutch Disease) olarak bilinmektedir.

Hollanda Hastalığı'nda doğal kaynakların ülke ekonomisinde yaratabileceği sanayisizleşme (de-industrialization) sürecinin sebebi nedir?

SIRA SİZDE 1

Doğal kaynak sahipliği ulusal ekonomi açısından önemli bir zenginlik olsa da bu zenginlik kalkınma düzeyinin arttırılmasında tek başına yeterli değildir. Söz konusu doğal kaynakların çıkarımı, işlenmesi, dağıtımı ve pazarlanması gibi üretim süreçlerinde büyük sermaye yatırımları ve ciddi bir teknolojik altyapı gerekmektedir. Bu nedenle zengin doğal kaynak rezevlerine sahip bazı ülkeler gerek teknolojik altyapı gerekse sermaye bakımından yetersiz oldukları için doğal kaynaklarını istenilen ölçüde ve kalitede işleyememekte, kalkınma sürecinde geri kalmaktadırlar. Diğer tarafta ise çoğu gelişmiş ülkede mevcut doğal kaynaklar talebi karşılayamamaktadır. Neticede doğal kaynaklarda üretim (arz) fazlası olan ülkeler, tüketim (talep) açığı bulunan ülkelere ihracat yapmaktadır. Dolayısıyla ciddi miktarda doğal kaynak ticareti ortaya çıkmaktadır.

Dünyadaki hızlı nüfus artışı, sanayileşmenin yaygınlaşması gibi pek çok etken doğal kaynakları önemli hale getirmektedir. Sanayi Devrimi'nin ardından yaşanan teknolojik gelişmeler insanoğlunun doğal kaynaklara olan ihtiyacını daha da artırmıştır. Yeni teknikler önceden işlenemeyen ve çıkarılamayan doğal kaynakların kullanımını sağlamıştır.

ORMANLAR

İnsanoğlu var olduğu günden bu yana kullandığı en önemli doğal kaynaklardan biri de ormanlardır. Ormanlar çeşitli mal ve hizmetlerin tüketimi esnasında insanoğluna ekonomik ve sosyal faydalar sağlamaktadır. Ormanlar; gıda, barınak ve enerji açısından önemli bir doğal kaynaktır. Nüfus artışı, şehirleşme, sanayileşme ve teknolojik ilerlemeler ormanlar üzerindeki baskıyı giderek arttırmıştır. Ormanların varlığı hem ekonomik faaliyetler açısından hem de insanoğlunun varlığını devam ettirme açısından önemlidir. Bu nedenle ormanların ekonomik faaliyetlerde kullanımının belli denge içinde yürütülmesi ve aşırı tahribattan kaçınılması büyük önem arz etmektedir. Buna karşılık dünya üzerinde ciddi bir kontrol dışı tahribatın olduğu genel kabul görmektedir.

Ormanların sosyo-ekonomik faydaları iki açıdan (üretim ve tüketim) ele alınabilir. Üretim açısından gelir getirici faaliyetler;

- orman ürünleri üretiminin gayri safi yurtiçi hasılaya (GSYH'ya) sağlamış olduğu katkı,
- orman ürünlerinin enformel (kayıtdışı) olarak barınma ve yakıtta kullanımı,
- şifalı bitkiler için kullanımı,
- ağaç dışındaki bitkilerin (şifali bitkiler hariç) kullanımı,
- ormanlardaki hayvanlar (avcılık ve diğer alanlarda)
- çevresel hizmetler için ödemeler

şeklinde sıralanabilir.

Yukarıdaki faaliyetlerin büyük bir kısmı kayıt altında olmasa da ekonomiye (GSYH'ya) önemli katkılar sağlamaktadır. Bu katkılar yaratılan istihdam ve elde edilen gelir olarak özetlenebilir.

Ormancılık tüketim yoluyla bireylere ve ekonomiye katkı sağlamaktadır. Bu katkıları;

- Ormanlardaki bitki ve hayvanların gıda olarak kullanımı
- Evde yemek pişirmede,
- Orman ürünlerinin doğrudan ve işlemden geçirilerek enerji arzında kullanımı,
- Orman ürünlerinin barınma ve barınma ile ilgili pekçok alanda kullanımı,

şeklinde ifade edilebilir.

Tablo 5.1
Ormanlardan Elde Edilen Sosyoekonomik Faydalar (2011).

Kaynak: *Food and Agriculture Organization (FAO), 2014, s. 78*

Üretim Faydaları	**AFR**	**ASO**	**AVR.**	**K. A**	**LAK**	**World**
Gelir Getirici (milyar dolar)	16,6	260,4	164,1	115,5	49,4	606,0
GSYH'ya katkı	14,4	9,9	…	…	9,0	33,3
Enformel sektör yoluyla GSYH'ya Katkı						
Şifalı bitkiler	0,1	0,2	0,4	ö.d.	ö.d	0,7
Odun dışındaki bitkiler (şifalı bitkiler hariç)	2,1	63,7	5,5	2,6	3,0	76,8
Hayvansal üretim	3,2	3,5	2,1	1,0	0,6	10,5
Çevresel hizmetler için ödemeler	Ns.	1,2	ö.d.	1,0	0,2	2,4
Toplam	36,3	338,8	172,2	120,1	62,2	729,6
Toplam (GSYH'nın Yüzdesi Olarak)	2,0	1,4	0,9	0,7	1,2	1,1
Faydalananlar(milyon)						
Kayıtlı İstihdam	0,6	6,9	3,2	1,1	1,3	13,2
Kayıtdışı İstihdam	19,2	11,6	…	…	10,3	41
İşverenler (aile ve bireyler)	8,2	4,7	7,2	3,3	5,7	29,0
Toplam	28,0	23,2	10,4	4,4	17,3	83,3
Tüketim Faydaları						
Gıda Güvenliği: Mevcudiyet (Toplam Gıda Arzının Yüzdesi Olarak)	0,3	0,8	0,3	0,3	0,5	0,6
Gıda Güvenliği: Faydalanma (Nüfusun Yüzdesi olarak)	63,1	38,4	2,6	ö.d.	15,9	34,5
Enerji Arzı (TPE'nin Yüzdesi Olarak)	26,9	4,8	4,9	2,5	13,4	6,1
Barınmada Orman Ürünlerinin Kullanımı (Nüfusun Yüzdesi Olarak)	14,2	23,5	8,3	…	12,3	18,3
Sağlık (milyon insan)						
Su kaynatma ve sterilize etmede odun kullanımı	81,9	644,5	…	…	38,6	765,0
Çocuk ishali için bitkisel ve ev ilaçlarında kullanım	232,6	630,8	…	…	169,5	1.032,0

Afr: Afrika; ASO: Asya ve Okyanusya; Avr.: Avrupa; K.A: Kuzey Amerika; LAK: Latin Amerika ve Karayipler; ö.d.: Önemli değil; (…): Veri mevcut değil

Gıda ve Tarım Örgütü (Food and Agriculture Organizaton: FAO) verilerine göre ormanların dünya çapında istihdama katkısı resmi rakamlara göre 13,2 milyon resmi olmayan verilere göre, en az 41 milyon kişidir (resmi rakamlara ek olarak) (FAO, 2014, s. 18). Özellikle az gelişmiş ülkelerde orman ürünleri (odun vb) en önemli enerji kaynağıdır. Örneğin, Afrika'da birincil enerji arzının yaklaşık %27'si, Latin Amerika ve Karayiplerler %13 odun iken, Avrupa ve Kuzey Amerika evsel ısınmada odun kullanan insan sayısı yaklaşık 90 milyon olduğu tahmin edilmektedir (FAO, 2014, s. xiii).

Dünya orman varlığı bakımından en zengin ülke, Rusya Federasyonu'dur (809.090 bin hektar). Rusya'yı, sırasıyla, Brezilya (519.522 bin hektar), Kanada (310.134 bin hektar), ABD (304.022 bin hektar), Çin (206.861 bin hektar) ve Demokratik Kongo Cumhuriyeti (154.135 bin hektar) takip etmektedir. Dünya orman varlığının önemli bir kısmı da Kuzey Amerika'da bulunmaktadır. Buradaki ormanlarda hem yumuşak lifli (sarı çam, kızıl çam, sedir) hem de sert lifli (meşe, sarı kavak, akçaağaç, kayın, ceviz) ağaçlar mevcuttur. Bu bölgede Kanada ve ABD orman alanları bakımından zengin ülkelerdir.

Avrupa, ormanlar için uygun doğal şartlara sahip olmasına karşılık önceden orman alanlarının aşırı kullanımı sonucu zengin orman alanları giderek daralmıştır. Avrupa'da ormanlar bakımından en zengin bölge İskandinavya bölgesidir. Orman zenginliği bakımından en önemli ülke ise Rusya Federasyonu'dur. Bu ülke SSCB'nin dağılma döneminin ardından ekonomik sıkıntılar nedeniyle orman ürünlerinin ihracatına ağırlık vermesi,

bu alanlardaki baskıyı artırmışsa da günümüzde bu ülkede orman alanlarının azalması dünya ortalamasının oldukça altındadır. Ormanlarla ilgili bilinçlenmenin de etkisiyle Avrupa'da orman alanlarının arttırıldığı görülmektedir. Diğer yandan sanayi ormanlarının yaygınlaşması, ormanların çoğunukla tarıma elverişli olmayan bölgelerde bulunması gibi nedenler de mevcut ormanlar üzerindeki baskıyı azaltmıştır.

Tropikal bölgelerdeki ormanlardaki ağaçların çoğu (bazı bölgelerde %90'ların üzerine çıkmakta) yakıt ya da odun kömürü elde etmede kullanılır. Bunun yanı sıra akarsularda, taşımacılık araçlarında ve sanayi tesislerinde yakıt olarak kullanılmaktadır. Dünya'da tropikal ormanlarda üretilen keresteleri en çok sanayileşmiş ülkeler talep etmektedir. Özellikle Amerika, Afrika ve Asya'da büyük orman alanlarına sahip ülkeler orman ürünleri ticaretine ağırlık vermişlerdir. Ormanların azalmasının olumsuz etkilerinin ortaya çıkması ile tahribata karşı bilinçlenmenin etkisiyle özellikle Asya ülkelerinde odun üretimi azaltılmıştır. Ülkeler tropikal kereste ticaretine sınırlama getirerek, vergileri arttırarak, kotalar belirleyerek, ihraç edilecek odunun ülke içinde işlenmesini zorunlu kılarak ve diğer yollarla dünya kereste ticaretindeki tropikal ürünlerin ağırlığını azaltmışlardır.

MADENLER

Doğal kaynaklar içinde yer alan madenler yer kabuğunun altında milyonlarca yıllık süreçte oluşmaktadır. Madenler; Taş, Bakır, Tunç ve Demir Çağlarında insanlığın ortak kültürünün oluşmasına önemli katkı sağlamıştır. Madenler ve madencilik açısından Sanayi Devrimi önemli bir dönüm noktasıdır. İlk zamanlarda maden elde etmek için yapılan madencilik faaliyetleri, madenlerden "enerji" elde edilme yöntemlerinin bulunmasının ardından madenciligi daha da önemli hale getirmiştir. Sanayi faaliyetlerinin artması enerjiye olan talebi arttırmış, bu durum beraberinde enerji kaynaklarına olan talebi yükseltmiştir. Bu ise özellikle yenilenemeyen enerji kaynaklarının tükenme tehlikesini gündeme getirmiştir. Bu noktada yapılması gereken, enerji kaynaklarında çeşitliliği ve en önemlisi yenilebilir enerji kaynaklarının ağırlığını arttırmaktır.

Maden Çıkarılma Sürecini Etkileyen Faktörler

Maden rezervleri bulunduğu ülke için önemli fırsatlar yaratsa da bütün maden rezervleri ve yatakları işletilememektedir. Madenlerin işletilmesini etkileyen faktörlerin başında maden yatağının yeri (lokasyonu) gelmektedir. Tüketim bölgelerine yakınlık üretilen (çıkartılan) madenin işleneceği alanlara taşınma maliyetlerini etkilemektedir (düşürmektedir). İkinci olarak bulunan rezervin miktarının işletme maliyetlerini karşılayacak düzeyde olması gerekir. Yapılan yatırımları karşılayamayacak bir rezerv yatağının işletilmesi ekonomik olmayacaktır. Üçüncü önemli faktör cevherin maden miktarıdır. Maden bölgesinde bulunan rezervin zengin ve kalitesinin yüksek olması gerekir. Dördüncü olarak madeni çıkarıp ve işleyebilecek teknolojik altyapının bulunmasıdır. Beşinci faktör ise bulunan rezervin işletilme isteğidir. İşletme isteğini etkileyen yerel, ulusal, bölgesel ve küresel pek çok faktör vardır. Bazen bir rezerve sırf bulunduğu bölge veya şehir için önemli olduğu için işletilmekte, bazı durumlarda ülke ekonomisine sağlayacağı katkı dikkate alınarak işletilmekte, bazı durumlarda ülkenin içinde bulunduğu bölge veya dünyadaki ekonomik faaliyetler sözkonusu ürüne ihtiyacı arttırdığı ve fiyatı yükselttiği için söz konusu rezervler işletmeye açılmaktadır. Aksi durumda işletmeye açılan maden yataklarında üretim, düşen fiyatların maliyetleri karşılamaması nedeniyle durdurulmaktadır. Madenlerin çıkartılmasında maliyetler bölgeden bölgeye farklılık göstermektedir.

Son önemli faktör ise madenin taşınmasıdır. Maden yataklarında çıkarılan cevherin işleneceği bölgelere iletilmesinde özel araçlar, demir yolu ve boru hatları kullanılmaktadır. Boru hatları petrol ve doğal gaz gibi akışkan madenler için kullanılırken; demir, linyit gibi katı madenler demiryolu ile işleneceği bölgelere ulaştırılmaktadır.

SIRA SİZDE 2

Bir maden yatağının işletilmesinin şartları kısaca açıklayınız.

Madenlerin Sınıflandırılması

Madenler metal ve metalik olmayanlar olarak ikiye ayrılır. Metalik madenler kendi içinde dört gruba ayrılırlar. Demirliler (hematit, magnetit ve pirit), demir alaşımlılar (manganez, krom, nikel, titanyum, kobalt vb.), demirsiz alaşımlılar (alüminyum, bakır, kurşun, kalay, toryum, uranyum, çinko vb.) ve değerli madenler (altın, gümüş ve platin grubu). Metalik olmayan madenler ise üçe ayrılabilir. Bunlar; madensel yakıtlar (kömür, petrol, doğalgaz), madensel gübreler (nitrat, fosfat, potas vb.) ve süs taşları (zümrüt vb). Pek çok maden ve maden özelliği taşıyan minareller yeryüzünde bulunmaktadır ve bunların çok az kısmı çıkarılmaktadır. Bu madenlerin hepsi insanoğlu için önemli olmakla birlikte günümüzde madencilik faaliyetleri dikkate alınırsa enerji çıkarılan madensel yakıtlar (fosil yakıtlar) kömür, petrol ve doğalgazın üretimi, tüketimi ve ticareti dünya ekonomisini etkilemektedir.

Kömür

Kömür: Tortul çökellerin arasında bulunan katı, koyu renkli yanabilen sedimanter organik bir kayadır.

İnsanlığın refahı ve ulusal ekonomilerin gelişmişliğini etkileyen madenlerin başında kömür gelmektedir. Sanayi Devrimi'nin ardından kömürün buhar gücü elde etmede kullanılmasıyla kömürün insanoğlu ve ekonomi için önemi daha da artmıştır. **Kömür,** tortul çökellerin arasında bulunan katı, koyu renkli yanabilen sedimanter organik bir kayadır. Kömür çok miktarda organik kökenli maddenin milyonlarca yıllık bir süreçte kısmi ayrışması ve kimyasal dönüşüme uğraması neticesinde ortaya çıkan birçok madde içerir. Bu maddelerden başlıcaları karbon, hidrojen, oksijen, azot ve sülfürdür. Bunların dışında inorganik killer, sülfürler, klorür gibi inorganik maddeler ile az miktarda civa, titan ve manganez gibi bazı elementler de vardır. Söz konusu maddelerin (gazların) oranı kömürün organik olgunluğuna göre değişebilmektedir. Yanıcı gazlar bakımından zengin olan kömürde karbon oranı yüksekse (hidrojen ve oksijen oranı düşükse), kalori değeri yüksektir. Düşük kalorili kömürlerde karbon oranı düşük, oksijen ve hidrojen ise yüksektir.

Kömüre dünyanın çoğu bölgesinde rastlansa da daha çok kuzey yarımkürenin orta enlemlerinde yer alır. Kömür yerin yüzeye yakın bölümlerinde ya da çeşitli derinliklerde bulunabilmektedir. Organik olgunluklarına göre kömürün turba, linyit, alt bitümlü kömür, bitümlü kömür ve antrasit olmak üzere beş çeşidi bulunmaktadır. Bu çeşitler sınıflandırmanın kapsamına göre değişebilmektedir.

Kullanım Alanları: Sanayi Devrimi kömüre olan ihtiyacı artmıştır. İlk başta kömürün hacimli bir madde olması, o zamanın teknolojisiyle taşınmasının güç ve pahalı olması nedeniyle sanayi tesisleri kömür havzalarına yakın yerlere kurulmuştur. İlk başta kömür çıkarımı, iş gücü talebini arttırmıştır. Kömür havzalarına yakın yerlere yeni yerleşim alanları (şehirler) kurulmuştur.

Kömür çıkartma işleminin tehlikeli olması ve çevre üzerinde yarattığı etkiler nedeniyle yeni yatırımları gerekli kılmış, bu ise maliyetleri arttırmıştır. Kömür üretiminde artan maliyetler neticesinde 1940'lardan sonra bazı alanlarda kömürün yerine petrol ve doğalgaz tercih edilmeye başlanmıştır. Bu noktada petrol ve doğalgaz çıkarımı ve taşınmasının kömüre göre kolay oluşu tercihi etkilemiştir. Bazı alanlarda petrol ve doğal gaz kömürün yerini alsa da kömüre yönelik talep azalmamış, aksine artmıştır. Günümüzde kömür başta enerji (ısı ve güç) olmak üzere ilaç ve kimya sanayiinde ara madde olarak kullanılmaktadır.

Rezervler: Kömür rezervleri, artan kullanıma karşılık yeterince yeni rezerv bulunamayışından dolayı giderek azalmaktadır. Son yirmi yılda (1994-2014 döneminde) kanıtlanmış kömür rezervleri giderek azalmıştır (1.039.181 milyon tondan 891.531 milyon tona düşmüş). Bu rezervlerin yaklaşık %95'i Avrupa ve Avrasya, Asya-Pasifik ve Kuzey Amerika'da toplanmıştır.

Üretim ve Tüketim: Kömürün üretim ve tüketiminde Çin'in etkisiyle Asya-Pasifik bölgesinin ciddi ağırlığı söz konusudur. 2014 yılında dünya kömür üretimin üçte ikiden fazlası (%69,2) Asya-Pasifik'te gerçekleşmiştir. Bu bölgedeki üretimin büyük bir kısmı, dünya üretiminin yaklaşık yarısını gerçekleştiren Çin'e aittir. Tüketime bakıldığında Asya-Pasifik'in payı %71,5'tir. Burada en büyük pay, dünya kömür tüketiminin yarısını gerçekleştiren Çin'e aittir. Çin'i izleyen bölge ülkeleri Japonya ve G. Kore'dir.

Üretimde ikinci sırayı %14 ile Kuzey Amerika almıştır. Bu üretimin büyük bir kısmı ABD'ye aittir. Avrupa ve Avrasya'nın üretimdeki payı %11'ler düzeyinde olup, bu üretimde Rusya'nın ağırlığı mevcuttur. Onu Polonya, Kazakistan ve Almanya izlemektedir. Tüketimde ise üretimde olduğu gibi, Kuzey Amerika'dan ABD ve Avrupa ve Avrasya'dan ise Rusya, Almanya ve Polonya önemli ülkelerdir. Tüketimde diğer bölgelerin payı, üretimde olduğu gibi çok küçüktür. Bu noktada belirtilmesi gereken Afrika'da Güney Afrika'nın önemli bir kömür üretici ve tüketicisi olduğudur.

Dış Ticaret: Yukarıda ifade edildiği üzere kömür üretiminde ilk sıralarda olan ülkeler tüketimlerini ancak karşılamaktadırlar. Bu nedenle üretimde ilk sıralarda olmalarına karşılık en çok kömür ihracat eden ülkeler arasında yer alamamakta hatta ithalatçı ülke konumundadırlar (Çin gibi). En çok kömür ihraç eden ülkeler Endonezya, Avustralya, Rusya, ABD, Kolombiya, G. Afrika ve Hollanda şeklinde sıralanabilir. İthalatçı ülkeler ise Çin, Hindistan, Japonya, Tayvan, Almanya, Hollanda ve İngiltere olarak ifade edilebilir. Özellikle Çin ve Hindistan gibi dünyanın en kalabalık ülkesi artan nüfus ve üretim baskısı nedeniyle enerji ve ısınma başta olmak üzere kömür rezervlerinin büyük bir kısmını işletmeye açmış, tüketimi karşılamak için ithalat yapmaktadırlar.

Petrol

19.yy'ın ortalarında (1859) ilk ticari petrol kuyusunun açılmasının ardından geçen sürede petrol ilk önce gaz yağı elde etmede kullanılmıştır. Yeni teknolojiler ile rafineri işlemleri gelişmiş, tüketimden fazla petrol üretimi gerçekleşmeye başlamıştır. Petrole olan ihtiyaç benzinle çalışan motorların kullanımının yaygınlaşması ile hızla artmıştır. Petrolde rafineri teknolojisinin gelişmesi, ham petrolün neredeyse tamamını kullanılabilir hale getirmiştir. Petrol sadece enerji üretiminde değil, petro-kimya sanayinde ham madde olarak kullanılmaya başlayınca ve petrolle çalışan motorlu araçlar ve sanayi tesisleri bu madene olan talebi arttırmış, petrol pek çok alanda kömürün yerini almıştır.

Rezervler: 2014 sonu itibariyle dünyada ispatlanmış (kanıtlanmış) petrol rezervleri dağılımına bakıldığında dünyada 1.700,7 milyar varil rezervin yaklaşık yarısı (%47,7) Ortadoğu'da (810,7 milyar varil) bulunmaktadır. Ortadoğu ülkeleri arasında en fazla kanıtlanmış rezerve sahip ülkeler, sırasıyla, Suudi Arabistan (267 milyar varil), İran (157,8 milyar varil), Irak (150 milyar varil) ve Kuveyt (101,5 milyar varil). Dünyanın en büyük kanıtlanmış petrol rezervine (2014) sahip ülke ise 298,3 milyar varil (dünya rezervinin %17,7'si) ile Venezüella'dır. Diğer önemli ülkeler ise Kanada (172,9 milyar varil) ve Rusya Federasyonu'dur (103,2 milyar varil).

Tablo 5.2'ye bakıldığında 1994-2014 döneminde dünya kanıtlanmış petrol rezervinin yaklaşık 600 milyon varil artmıştır. Bu artışta özellikle Güney ve Orta Amerika'da yeni bulunan rezervler etkili oluşmuş, buna bağlı Güney ve Orta Amerika'nın payı artarken (%7,3'ten %19,4'e), Ortadoğu'nun payı (%59,4'ten %47,7'ye) düşmüştür.

Kanıtlanmış rezervler bakımından Ortadoğu'yu, sırasıyla, Güney ve Orta Amerika (%19,4), Kuzey Amerika (%13,7), Avrupa ve Avrasya (%9,1), Afrika (%7,6) ve Asya-Pasifik (%2,5) izlemektedir. 2014 itibariyle mevcut kanıtlanmış petrol rezervlerinin %71,6'sı **Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü'ne (*OPEC)*** aittir.

Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC): 1960 yılında beş ülke (Irak, İran, Kuveyt, S. Arabistan ve Venezüella) tarafından kurulmuştur. Merkezi, Viyana'da (Avusturya) bulunan örgütün amaçları petrol fiyatlarını yükselterek dalgalanmaları ortadan kaldırmak, pazarları ve dağıtım ağlarını kontrol altında tutmak ve petrol arzını sınırlama getirmek şeklinde sıralanabilir.

Tablo 5.2
***Dünyada** Bölgelere Göre Günlük Petrol Üretim ve Tüketim Dengesi (2010-2014; bin varil).*

Kaynak: *BP, 2015, s. 8-9.*

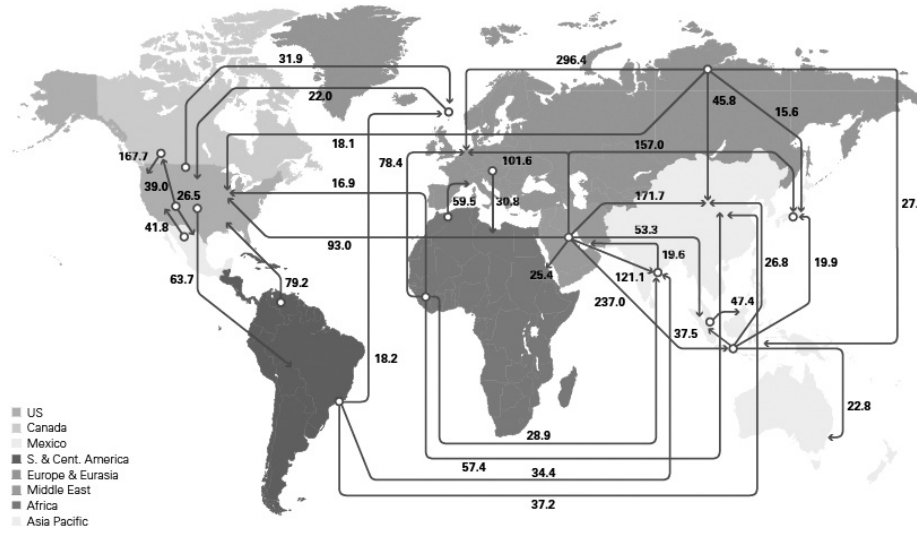
Bölge/Ülke	Üretim		Tüketim		Denge Durumu
	2010	2014	2010	2014	2010-2014
K. Amerika	639,0	866,8	1.040,0	1.024,4	Arz yetersiz (talep fazla)
ABD	333,1	519,9	850,1	836,1	Arz yetersizdir
Kanada	160,3	209,8	101,3	103,0	Arz fazlası var.
Güney ve Orta Amerika	376,9	391,0	286,3	326,5	Arz fazlası var.
Venezuela	145,7	139,5	32,1	38,5	Arz fazla
Brezilya	111,4	122,1	119,4	142,5	Talep, arzdan biraz fazla
Avrupa ve Avrasya	859,0	834,3	907,7	858,9	Arz (üretim), talepten (tüketimden) biraz fazla
Rusya Fed.	511,8	534,1	134,3	148,1	Arz fazlası
Ortadoğu	1.218,1	1.339,5	354,2	393,0	Arz, tüketimden oldukça fazla
S. Arabistan	473,8	543,4	123,7	142,0	Arz fazlası
İran	208,7	169,2	86,8	93,2	Arz fazlası
B.A.E	133,3	167,3	30,8	39,3	Arz fazlası
Irak	121,5	160,3	…	…	Arz fazlası
Kuveyt	123,4	150,8	21,6	22,2	Arz fazlası
AFRİKA	479,6	392,2	164,3	179,4	Arz fazlası
Nijerya	120,9	113,5	…	…	Arz fazlası
Angola	90,5	83,0	…	…	Arz fazlası
Asya-Pasifik	402,7	396,7	1.289,5	1.428,9	Üretim, tüketimi karşılamıyor.
Brunei	203,0	211,4	…	…	Arz fazlası
OPEC	1.667,0	1729,6	…	…	Arz fazlası
DÜNYA	**3.975,4**	**4.220,6**	**4.041,8**	**4.211,1**	**Üretim (arz) fazlası**

Üretim ve Tüketim: Tablo 5.2'ye bakıldığında dünya petrol ticaretinde önemli güce sahip OPEC'in günlük petrol üretimin (2014) yaklaşık %41'ini gerçekleştirdiği görülmektedir. Dünyanın en çok gelişmiş ülkelerinin yer aldığı Avrupa ve Avrasya'da üretimin tüketimden fazla olmasının sebebi, Rusya'daki üretim fazlasıdır. Özellikle Avrupa kıtasının petrolde dışa bağımlılığı devam etmektedir.

2014 yılında varil başına ham petrolün fiyatı ortalama 98,95 dolar olmasına karşılık, ABD ve AB'deki durgunluk ve belirsizliklere Çin'in eklenmesi ile petrol fiyatlarında hızlı bir düşüş gerçekleşmiştir. Ocak 2016 itibariyla varil başına petrol fiyatları 26 ile 32 dolar arasında seyretmektedir. Petrol fiyatlarındaki düşüşte dünya ekonomisinde görülen durgunluk ve belirsizliklere ek olarak arz fazlası etkili olmuştur. Petrol fiyatlarındaki düşüş, ekonomisi petrol ihracatına büyük ölçüde bağımlı olan ülke ekonomilerini sarsmış, bu ülkelerde büyüme oranları düşmüştür.

Dış Ticaret: Tablo 5.2 ile Grafik 5.1 birlikte değerlendirildiğinde Ortadoğu'da Basra Körfezi ülkeleri ile Latin Amerika'da Venezuela, Asya-Pasifik'te Brunei, Afrika'da Nijerya ve Angola, Avrupa ve Avrasya'da Rusya'nın önemli petrol ihracatçıları oldukları daha net ortaya çıkmaktadır. Çin, ABD ve Avrupa ülkeleri en büyük petrol ithalatçısı ülkelerdir.

Grafik 5.1

Dünyada Petrol Ticareti Ağı (2014).

Kaynak: *BP, 2015, s. 19.*

Doğal gaz

Doğal gaz, fosil kaynaklı bir yakıt olup çeşitli yanıcı gaz karışımından oluşur. Doğal gaz metan, etan, propan gibi hafif moleküler ağırlıklı hidrokarbonlardan oluşur. Doğal gazı oluşturan yapı aynı zamanda petrolde de bulunduğu için söz konusu gaz petrolün bir türevi olarak nitelendirilir. Doğalgaz renksiz, kokusuz ve havadan hafif bir gazdır. Doğal gaz petrolle birlikte bulunabildiği gibi petrol olmadığı sahalarda da doğalgaz bulunabilmektedir. İlk başlarda taşınması için altyapının olmaması ve petrolün daha fazla tercih edilir olması hasebiyle pek tercih edilmemiştir. Çevre kirliliğinin artmasıyla kömüre alternatif arayışı, taşımayla (nakliyatla) ilgili teknolojideki gelişmeler (boru hatları ve büyük tankerler) ve boru hatları yatırımlarını finanse edecek kaynakların bulunması ve söz konusu yatırımları yapacak kadar ciddi rezervlerin bulunması ile doğal gaza talep artmıştır. Doğal gaz ciddi taşıma maliyetlerine karşın enerji kaynakları arasında en ucuz ve konforlu yakıtlar arasında yer alır. Bu nedenle modern yaşam için ciddi kolaylıklar sağlamaktadır. Başta sanayi, ikincil enerji üretimi ve hanelerde kullanılan doğal gaz, ülkeler arasında ticaretin gelişmesine ve üretici ve ihracatçı ülkeler için ciddi bir ekonomik güç (silah) olmaya başlamıştır.

Doğal gaz: Fosil kaynaklı bir yakıt olupan doğalgaz metan, etan, propan gibi hafif moleküler ağırlıklı hidrokarbonlardan meydana gelir. Doğalgazı oluşturan söz konusu moleküler yapı petrolde de bulunduğu için bu gaz petrolün bir türevi olarak nitelendirilmektdir.

Rezervler: 1994-2014 döneminde doğalgaz ispatlanmış doğalgaz rezervleri yaklaşık %57 artarak 187,1 trilyon m3'e ulaşmıştır. 2014 yılı itibariyle kanıtlanmış doğalgaz rezervinde en büyük pay, Ortadoğu'dadır (%42,7). Ortadoğu'yu sırasıyla Avrupa ve Avrasya (%31), Asya-Pasifik (%8,2), Afrika (7,6), Kuzey Amerika (%6,5) ve Güney ve Orta Amerika (%4,1) izlemektedir.

Kanıtlanmış rezervlere ülkeler bazında bakıldığında ilk üç sıra İran (%18,2), Rusya (%17,4) ve S. Arabistan (%13,2) şeklindedir. Petrolün önemli merkezlerinden olan Ortadoğu'da İran, Katar, S. Arabistan, B.A.E ve Irak kanıtlanmış rezervler açısından önemli ülkelerdir. Avrupa ve Avrasya'da Rusya, Türkmenistan, Norveç, Kazakistan ve Azerbaycan; Asya-Pasifik'te Avustralya, Çin, Endonezya ve Hindistan; Afrika'da Nijerya, Cezayir, Mısır ve Libya; Kuzey Amerika'da ABD ve Kanada; Güney ve Orta Amerika'da ise Venezuela'nın ön plana çıktığı görülmektedir.

Üretim ve Tüketim: Dünya doğal gaz üretiminde ise ilk sırada %28,8 ile Avrupa ve Avrasya bölgesi yer almaktadır. Bu bölgede en büyük üretici ise Rusya'dır (Dünya üretimi-

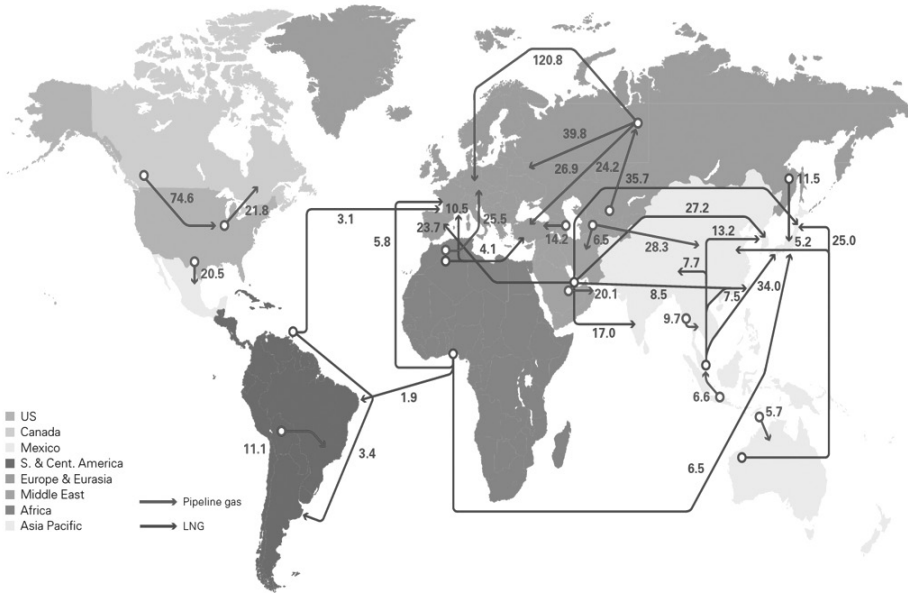
nin %16,7'sini gerçekleştirmektedir). Avrupa ve Avrasya'nın doğalgaz üretim ve tüketimi birbirine eşit görünse de ülkeler bazında bakıldığında özellikle Avrupa'da çoğu ülkenin doğalgaz enerjisinde dışa bağımlı olduğu görülmektedir. Bu bölgenin en büyük doğalgaz tedarikçisi (arz eden) konumundaki ülke ise Rusya'dır. İkinci sırada Kuzey Amerika (%27,7) bulunmaktadır. Bu bölgenin üretim ve tüketimi yaklaşık olarak birbirine eşittir. Kuzey Amerika'nın hatta dünyanın en büyük doğal gaz üreticisi %21,7 ile ABD olsa da, ülkenin üretimi (728,3 trilyon m^3) tüketimini (759 trilyon m^3) karşılayamamaktadır. Üretimde üçüncü sırada, net ihracatçı konumundaki, Ortadoğu bölgesi yer almaktadır. Üretimde dördüncü sırada yer alan Asya-Pasifik bölgesinin üretimi (531 trilyon m^3) tüketimini (678 trilyon m^3) karşılayamamakta, bunda sanayileşme hamlesine hızla devam eden ve dünyanın en kalabalık nüfusuna sahip Çin'in tüketiminin (185,5 trilyon m^3) etkisi büyüktür. Doğalgaz da Afrika ile Güney ve Orta Amerika'nın üretimleri tüketimlerinden fazla olduğu için net ihracatçı konumundadır.

Genel olarak bakıldığında dünyada (2014) doğalgaz üretimi (3.460,6 trilyon m^3) tüketimden (3.393 trilyon m^3) fazladır. 1994-2014 döneminde de üretim artış hızı ortalama olarak tüketimden daha fazladır. 2014 yılında küresel birincil enerji tüketiminin yaklaşık dörtte biri doğalgaza aittir.

Grafik 5.2

Dünya Doğalgaz Ticareti Ağı (2014).

Kaynak: *BP, 2015, s. 29.*

Dış Ticaret: Dünya'nın en büyük doğalgaz ihracatçısı Rusya, boru hatları vasıtasıyla ihracatını gerçekleştirmektedir. Rusya doğalgaz üretiminde ABD'nin ardından ikinci sırada yer alsa da doğal gaz ihracatında ilk sırada yer almaktadır. Asya-Pasifik, Güney ve Orta Amerika, Batı ve Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da yer alan ülkeler doğalgaz ihracatlarının büyük bir kısmını LNG şeklinde tankerlerle gerçekleştirmektedir. 2014'te uluslararası gaz ticaretinin yaklaşık üçte biri (%33,4) LNG'ye aittir.

Madenlerin Taşınması

Enerji insanoğlunun yaşamı ve üretim faaliyetleri için vazgeçilmez bir unsurdur. Bu nedenle enerji sağlayan kaynakların tedariki önemli bir süreçtir. Çünkü modern insanın yaşam süreçleri ve üretim faaliyetleri enerji tüketimine bağlıdır. Bu noktada enerji üretiminde kullanılan doğal kaynakların tedarikleri önemli hale gelmektedir. Doğal kaynakla-

rın tüketim noktalarına ulaşması lojistik faaliyetler ve arz güvenliği ön plana çıkmaktadır. Ülkeler arasında enerji nakil lojistik faaliyetlerini ve arz güvenliğini pek çok faktör etkilemektedir. Bunlar ekonomik, fiziki, siyasi, sosyal, diplomatik, askeri ve diğer stratejik faktörlerdir.

Enerji sağlayan madenler (petrol ve doğalgaz) günümüzde yaygın olarak boru hatları ve tankerlerle (denizyoluyla) taşınmaktadır. Bunun dışında demir yolu ve kara yolları madenlerin taşınmasında kullanılmaktadır. Özellikle petrol ve doğalgazda ciddi avantajları nedeniyle boru hatları tercih edilmektedir.

Boru Hatları Taşımacılığı

Boru hatları daha çok petrol ve doğalgaz gibi fosil yakıtların üretim sahalarından tüketim bölgelerine aktarılmasında önemli bir tedarik aracı olarak kullanılsa da amonyak, alkolü yakıtlar (etanol), hidrojen ve su gibi ürünler de boru hatları ile nakledilebilmektedir. Enerji tedariğinde önemli bir araç olan boru hatlarının inşası büyük yatımları ve firmaların/ülkelerin işbirliklerini gerektirmektedir. Boru hatlarının işletmeye açıldıktan sonra etkin ve rantabl kullanılmasını etkileyen ekonomik, sosyal, siyasal, güvenlik, askeri, diplomatik ve coğrafi olmak üzere pek çok unsur vardır.

Enerji kaynaklarının naklinde boru hatlarının ön plana çıkmasını sağlayan avantajları; yüksek taşıma kapasitesi, ekonomik oluşu, sürekliliği, iklim şartlarından etkilenmemesi, işletme maliyetinin düşük olması ve kapalı bir ortamda nakil sayesinde buharlaşma, kirlenme gibi çevresel etkilerden uzak olması şeklinde sıralanabilir. Bu üstünlüklere karşılık boru hatlarının ilk yatırım maliyetinin yüksek olması, bütün güzergâh ve rezervlerde kullanılamaması, esnekliğinin düşük olması nedeniyle hemen sökülüp başka bir güzergâha taşınmasının zor hatta imkansız olması, inşaat ve işletme faaliyetlerinin uzmanlık gerektirmesi, düzenli bakım ve denetim gerektirmesi gibi dezavantajları vardır. Boru hatlarının inşaası öncesindeki fizibilite aşamasında bu parametrelerde önemli belirleyicilerdir.

Dünyada ülke içinde ve ülkeler arasında inşa edilmiş pekçok boru hattı mevcuttur. Birden fazla ülkeden geçen boru hatlarına Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı, Mavi Akım Doğalgaz Boru Hattı, Druzhba Petrol Boru Hattı, Urengoy-Pomari-Ujgorod Doğalgaz Boru Hattı (Trans-Sibirya Boru Hattı), Langeled Boru Hattı ve Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı'nı örnek verebiliriz. Batman-Dörtyol Petrol Boru Hattı, Trans Alaska Petrol Boru Hattı ve Minnesota Petrol Boru Hattı gibi hatlar sadece bir ülkenin sınırları içinde yer almaktadır.

Boru hatları arz güvenliği özellikle boru hatları ile yapılan enerji naklinde daha önemlidir. Mevcut hattın sökülüp başka bir alana taşınması ve alternatif güzergahların oluşturulması kolay değildir. Bu nedenle boru hatlarının güzergahlarının ve enerji arzının kaynak ülkelerinin belirlenmesi bu açıdan önemlidir.

DOĞAL KAYNAKLAR VE ÇEVRE

İnsanoğlunun artan ihtiyaçları beraberinde doğal kaynak tüketimini dolayısıyla üretimini arttırmıştır. Doğal kaynaklar üzerindeki bu baskı orman, içilebilir su, petrol, kömür ve doğalgaz gibi yenilenemeyen kaynakların azalmasına, çevre sorunlarının artmasına yol açmaktadır. Doğal kaynakların artan üretim ve tüketimi, insanoğlunun yaşam kalitesi açısından paradoks oluşturmaktadır. Temelde insanoğlunun yaşam kalitesini artırmaya yönelik faaliyetler çevre sorunlarına yol açarak dünyada yaşamı ve yaşam kalitesini tehdit etmeye ve olumsuz yönde etkilemeye başlamıştır. Doğal kaynaklarla ilgili faaliyetler nedeniyle ortaya çıkan çevre sorunları; iklim değişiklikleri, hava kirliliği, ozon tabakasının delinmesi, oksijen oranının azalması, asit yağmurları, çevrenin kirlenmesi, üretim ve dağıtımdaki kazalar nedeniyle denize ve toprağa saçılan petrollerin canlı yaşamını yok etmesi, görüntü ve gürültü kirliliği şeklinde sıralanabilir.

Orman Alanlarının Daralması ve Çevre Bilinci

Sınırsız ihtiyaçlara sahip insanoğlu sınırlı kaynakları işlemeye başlarken, doğal yapıyı bozmuştur. Ormanlar ilk başta ısınma, yeni tarım ve yerleşim alanları için tahrip edilirken, günümüzde sanayi ham maddesi için kereste, kağıt ve yapı malzemeleri ve rantlar için ortadan kaldırılmaktadır. Ormanların azalma miktarı, ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Çünkü doğal kaynakların aşırı şekilde tüketilmesinin çevre üzerinde yarattığı baskı, zaman içinde bilinçlenmeye yol açmıştır.

Ormanlar üzerindeki baskı ve ormanlarla ilgili duyarlılığı görmek için 1990-2000 ve 2000-2010 yıllarını kapsayan 20 yıllık dönemde farklı bölgelerde orman alanlarındaki değişime bakıldığında az gelişmiş bölgelerde orman alanlarının daha hızlı daraldığı buna karşılık gelişmiş ülkelerde (bölgelerde) orman alanları arttığı görülmektedir. Dünyada nüfus artışı, yeni yerleşim alanları, barınma, geçim kaynağı (yeni çiftlik ve tarım alanlarının oluşturulması), gıda ve enerji gibi ihtiyaçlar nedeniyle orman kaynakları kullanılmaktadır. Bunlar orman alanlarının daralmasında ciddi etkiye sahiptir.

1990-2000 ve 2000-2010 yılları arasında FAO (2011) verilerine bakıldığında orman alanlarında azalma dünyada %0,20 ve %0,13 iken, aynı dönemde Avrupa'da azalma değil artış (%0,09 ve %0,07) söz konusudur. Dünya orman üzerinde baskının en yoğun olduğu bölgeler Tablo 5.3'ten de görüldüğü gibi Afrika ile Latin Amerika ve Karayipler'dir.

Az gelişmiş bölgelerde, özellikle Afrika'daki bazı ülkelerde, ormanlar en önemli birincil enerji kaynağıdır. Bu ülkelerde diğer enerji kaynaklarının yetersizliliği ve gerekli altyapının olmayışı, satın alma gücünün düşüklüğü, ormanlardan faydalanmanın kömür, petrol ve doğalgaza göre nispeten ucuz olması, ormanlar üzerindeki baskıyı arttırmaktadır. Bu ülkelerin ormana daha fazla ihtiyacı olmasına karşılık ormanların korunması noktasındaki bilinç, gelişmiş ülkelere göre daha düşüktür. Dünyada ve özellikle az gelişmiş ülkelerde orman alanları üzerindeki baskıyı azaltmada eğitim ve diğer sosyal faaliyetlerle ve gerekse cezai yaptırımlarla toplum bilincinin arttırılması, insanoğlunun, ekonominin ve dünyanın geleceği bakımından önemlidir.

Tablo 5.3
Bölgelere Göre Orman Alanları ve Değişim Oranı (1990-2010).

Kaynak: *FAO, 2011, s. 3-22.*

Bölge	Alan (bin hektar)			Değişim Oranı (%)	
	1990	2000	2010	1990-2000	2000-2010
Asya-Pasifik	773.364	726.339	740.383	-0,10	0,19
Afrika	749.238	708.564	674.419	-0,56	-0,49
- Orta Afrika	268.214	261.455	254.854	-0,25	-0,26
- Güney Afrika	215.447	204.879	194.320	-0,50	-0,53
Avrupa	989.471	998.239	1.005.001	0,09	0,07
Latin Amerika ve Karayipler	978.072	932.735	890.782	-0,47	-0,46
Kuzey Amerika	676.760	677.080	678.958	ö.d.	0,03
Dünya	4.168.399	4.085.063	4.032.905	-0,20	-0,13

Fosil Yakıtların Tüketimi ve Karbon Salınımı

Çevre üzerinde en büyük olumsuz etkiyi yaratan karbondioksittir (CO_2). Bu gazın temel kaynağı, petrol, kömür ve doğalgaz gibi yenilenemeyen kaynaklar arasında yer alan enerji kaynaklarıdır. Karbondioksit ve diğer gazların (halokarbonlar) salınımı küresel ısınmaya neden olmaktadır. Artan fosil yakıt kullanımı küresel karbondioksit (karbon) salınımını 1950'lerden sonra sürekli artırmıştır. Artan sanayileşmeye paralel olarak enerji kaynaklarının (petrol, doğalgaz ve kömür) daha fazla kullanımı, çevre üzerindeki baskının boyutunu göstermektedir. 1980'li yıllarda sanayileşmiş ülkelerin bir kısmı karbon salınımını azaltmak için tedbirler almasının ardında baskı azalmış olsa da 1990'lı yılların ortasından itibaren Çin'de hızla artan üretim faaliyet karbondioksit salınımında bu ülkeyi ön plana çıkarmıştır.

İnsanoğlunun Çevreye Doğrudan ve Dolaylı Etkilerini Ölçme: Karbon Ayak İzi

Çevre üzerinde baskıyı ölçmede kullanılan **karbon ayak izi**nde insan faaliyetlerinin çevreye verdiği zarar hesaplanmaktadır. Bir kişinin çeşitli faaliyetleri (tatil, eğlence, kamu hizmetleri, evsel atıklar, finansal hizmetler, araba imalatı, giyecek, içecek, toplu taşıma, özel araç, havayolu ulaşımı) arasında çevreye en fazla zarar veren unsur; %15 ile petrol, doğalgaz ve kömür oluşan fosil yakıtlardır. Fosil yakıtlar sera gazı etkisi yaratarak ve küresel ısınmayı artırarak iklim değişikliğine neden olan temel faktörlerin başında gelmektedir.

Çevre üzerinde baskıyı ölçmede kullanılan **karbon ayak izi**nde insan faaliyetlerinin çevreye verdiği zarar hesaplanmaktadır.

Denizlerdeki petrol platformlarında sondajlar esnasında ve tanker kazaları nedeniyle denize ve kumsallara yayılan ham petrol çevre ve canlı yaşamını olumsuz etkilemektedir. Petrolün yanması sonucu ortaya çıkan ozon, karbon monoksit, azot oksit ve kükürt dioksit gaz ve elementleri insan sağlığına zararlıdır. Artan üretim faaliyetleri bu tehditleri küresel bir hale getirmektedir.

İnsanoğlunun doğal kaynak üretimi ve tüketimi yoluyla çevre üzerinde yarattığı baskıları kısaca açıklayınız.

SIRA SİZDE 3

TEDARİK ZİNCİRİ

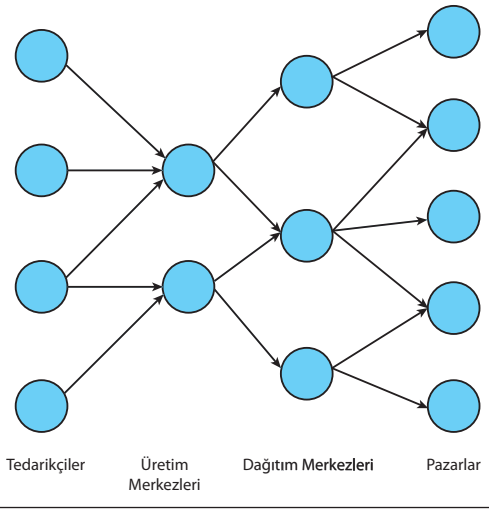
Büyük rekabetin yaşandığı küresel pazarlarda, ürünlerin pazara sunumu kısalmış, artan müşteri beklentileri işletmeleri tedarik zincirlerine yöneltmiş ve bu alana yatırım yapmaya itmiştir. Yaşanan bu değişim ile birlikte iletişim ve ulaştırma teknolojilerinde de değişim yaşanmaktadır. Bu gelişmeler tedarik zincirinin ve bu zincirin yönetiminin sürekli geliştirilmesi gerekliliğini ön plana çıkarmıştır. İşletmeler bu gelişmeler ve değişim karşısında asıl yeteneklerine yönelmek ve bu alanlar dışında kalan alanlarda kendilerine katkı yapmak üzere tedarik zincirlerine odaklanmışlardır. İşletmeler tedarik zincirlerinin etkin yönetilmesiyle pazarda ve müşteri isteklerinde meydana gelen değişimlere uyum sağlamayı hedeflemektedirler.

Tedarik zinciri malzemelerin tedarik edilmesi, bu malzemelerin yarı mamul ve mamullere dönüştürülmesi ve üretilen mamullerin müşterilere dağıtım işlemlerini yerine getiren tesisler ve dağıtım seçeneklerini oluşturduğu bir yapıdır. Başka bir deyişle tedarik zinciri tedarikçiler ve müşteriler arasında malzeme ve bilgi akışını en yüksek hızda ve en düşük maliyetle geliştirmek için iş birliğinde bulunan organizasyonların bir ağıdır. Bu yapı içerisindeki tesisler birbirlerine ulaştırma bağlantıları ile bağlanırlar. Bir tedarik zincirinde yer alan işletmeler sadece birbirini tamamlayan işlemleri yerine getiren işletmelerden değil aynı zamanda aynı işlemleri yerine getiren birbiriyle rekabet halindeki işletmelerden de oluşabilmektedir. Bir tedarik zinciri ağı örneği Şekil 5.1' de gösterilmiştir.

Tedarik Zinciri: Müşteri talebini karşılamak için, bir ürünün hammadde/yarı mamulden başlayarak, son kullanıcıya (tüketiciye) ulaşması ve geri dönüşümüm işlemlerini de kapsayan sürecin tamamında yer alan tedarikçi, üretici, distribütör, perakendeci ve lojistik hizmeti sağlayan elemanlardan oluşan bir bütündür.

Şekil 5.1

Tedarik Zinciri Ağı

Şekil 5.1' de gösterilen ağda yer alan düğümler tesisleri göstermektedir. Düğümleri bileştiren oklar ise ulaştırma bağlantılarını ifade etmektedir. İşletmenin amacı ürünlerini, tedarik zincirinde değer ekleyerek pazara istenilen özellikte, istenilen miktarda, doğru zamanda ve rekabetçi bir fiyattan ulaştırmaktır. Yukarıda gösterilen tedarik ağında dört tesis düzeyi bulunmaktadır. Malzemeler; tedarikçilerden fabrikalara, fabrikalardan dağıtım merkezlerine, dağıtım merkezlerinden pazara doğru akmaktadır. Yeniden kullanılabilir özellikteki malzemenin pazardan dağıtım merkezlerine geri dönüşüm amacıyla dönmesi durumunda ise malzemenin tam ters yönlü hareketi söz konusu olacaktır.

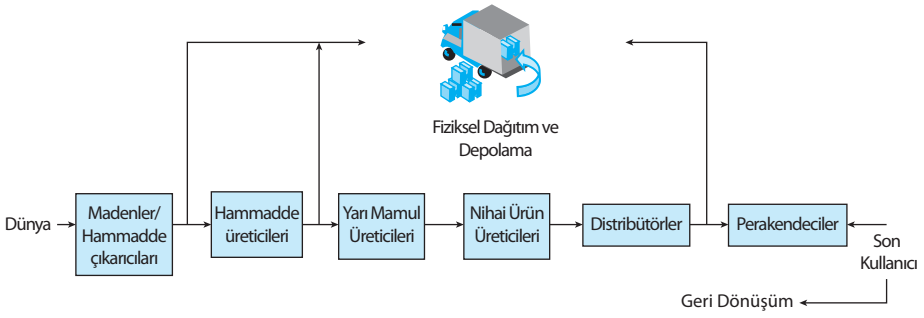
Bir tedarik zinciri müşteri talebini karşılamak için gerekli olan dolaylı veya dolaysız tüm safhaları içerir. Tedarik zinciri mal ve hizmetlerin temin edilmesinden, üretimine ve müşteriye ulaştırılmasına kadar tüm halkaları kapsar. Malzemeler, bu ağın başlangıç noktasından (ham maddenin yeryüzüne çıkarılması), nihai müşterilere akarken tedarik zincirinde farklı aşamalardan geçmektedir ve bu süreçte malzemeye değer katılmaktadır. Tedarik zincirinde amaç, bu değerin en büyük kılınmasıdır.

Tedarik zincirinde gerçekleştirilen işlemler bir süreç olarak ele alındığında ise; hammaddeleri ve yarı mamulleri temin etmek, temin edilen ham maddeleri ve yarı mamulleri nihai ürüne çevirmek ve bu nihai ürünleri perakendecilere ve son kullanıcılara dağıtma işlemlerinin yerine getirildiği bütünleşik bir süreçtir. Bu işlemler yerine getirilirken çeşitli öğeler (tedarikçiler, imalatçılar, dağıtıcılar ve perakendeciler gibi) birlikte çalışmaktadır.

Tedarik zincirinde ürünler için gerekli ham maddelerin temininden ürünlerin son kullanıcılarına kadar olan alanda malzeme ve bilgi akışını oluşturan organizasyonlar yer aldığı yukarıda ifade edilmişti. Bir tedarik zincirinde birbirinden yasal olarak bağımsız iki veya daha çok organizasyon bulunmaktadır. Genel bir çerçevede bir tedarik zincirinde yer alabilecek işletmeler ve faaliyetler aşağıdaki şekilde gösterilmiştir.

Şekil 5.2

Bir Tedarik Zincirinde İşletmeler ve Faaliyetler (K.C. Tan, 2001)

Şekil 5.2' den de anlaşılacağı üzere tipik olarak tedarik zincirinin başlangıç noktası ham maddenin edinildiği (doğal kaynakların çıkarılması veya edinilmesi) noktadır. Edinilen hammadde, malzemeleri ve/veya parçaları yarı mamullere dönüştürecek bir üretim sürecine doğru hareket eder. Buradan da nihai ürünleri meydana getirmek üzere bir sonraki seviyede (fabrika veya fabrikalarda) birleştirilirler. Bir sonraki aşamada ise nihai ürünler dağıtım merkezlerinde depolanır ve dağıtım merkezlerinden de perakendecilere veya nihai müşterilere gönderilirler.

Tedarik zinciri birbiri ile bağlantılı pek çok elemanın bulunduğu bir küme durumundadır. Malzemeler ve nihai ürünler bu elemanlar arasında akmaktadır. Bu küme içerisinde yer alabilecek elemanlar aşağıda sıralanmıştır.

- Tedarikçiler
- Üreticiler
- Distribütörler

- Perakendeciler
- Müşteriler

Tedarik zinciri; yukarıda sıralanan elemanlar arasında, müşteri isteklerinin en etkin ve verimli bir şekilde karşılanabilmesi için kaynakları etkin biçimde kullanarak maliyetleri azaltmak, verimliliği arttırmak, planlı ve esnek tedarik, üretim ve dağıtım ağını ortaya koymak ve gerçekleştirmek amacıyla ortaya çıkmış bir yapıdır. Zincir içerisinde ham madde ve nihai ürün akışı ile birlikte bilgi, evrak ve para akışı da gerçekleşmektedir. Bu çerçevede bakıldığında tedarik zinciri; tedarikçileri, lojistik hizmet sağlayıcılarını, üreticileri, distribütörleri, perakendecileri içine alan ve bunlar arasında malzeme, ürün ve bilgi akışının gerçekleştiği bir elemanlar kümesi olarak ifade edilebilir. Tedarik zinciri boyunca bu akışların eşgüdümü tedarik zincirinin etkinliği için önem taşımaktadır. Zincirde malzeme akışı; tedarikçilerden müşterilere uzanan ürün akışı ile müşterilerden tedarik zincirine ters yönlü iade, servis, geri dönüşüm ve imhalardan oluşan akıştır. Bilgi akışı; içerisinde sipariş bildirimi ve sevkiyat durum bilgisi vb. bilgilerin yer aldığı akıştır.

Tedarik zincirinde bilgilerini birbirleriyle paylaşan işletmeler tek bir işletme gibi davranış gösterebilirler. İşletmeler beraber çalışarak müşteri isteklerine daha hızlı cevap verebilirler ve son müşteriye daha iyi hizmet sunabilirler. Bu durumun gerçekleşebilmesi için tedarikçiler, üreticiler, distribütörler ve müşteriler tedarik zinciri bilgi sisteminde birbirleriyle bağlantılı olmalıdır. Bilginin paylaşıldığı iletişim ağı tedarik zinciri elemanlarını birbirine yakınlaştırmakta ve bütünleştirmektedir. Bilgi teknolojilerindeki gelişmelere bağlı olarak bilgi akışı hızla işletme birimlerine ve tedarik zincirinin halkalarına yayılabilmektedir. Tedarik zincirindeki parasal akış ise ödeme planı gibi bilgileri içermektedir. Malzeme ise tedarikçilerden tüketicilere, ileriye doğru akışı söz konusu iken parasal akışın ise tüketicilerden geriye doğru akışı söz konusudur. Bilgi ise iki yönde hareket etmektedir. Tedarik zincirinde kullanılmış ürünlerin tekrar hammaddeye dönüştürülerek üretime geri kazandırılması nedeniyle sayılan bu üç akışın iç içe geçtiği söylenebilir.

Tedarik zinciri ağını açıklayınız.

SIRA SİZDE 4

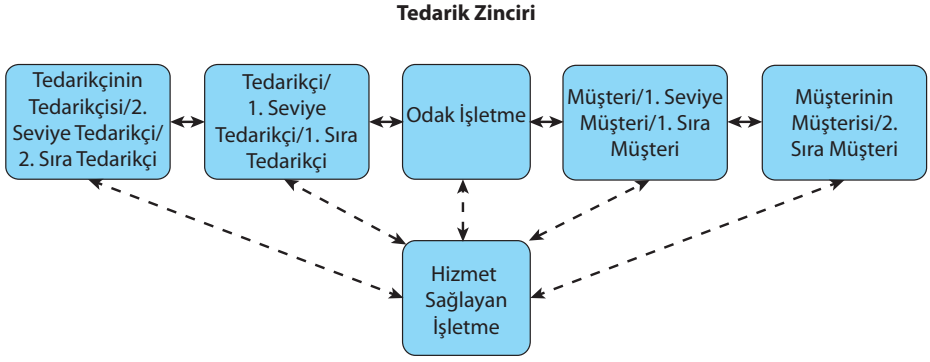
Tedarik Zincirinin Yapısı

Bir ham maddenin ürüne dönüşmesi son kullanıcı olan tüketiciye ürün olarak ulaşması bir dizi işlem gerektirir. Daha önce ifade edildiği üzere, bu işlemlerin sırasıyla yapıldığı işletmeler ve bu işletmelerin birbirleriyle kurmuş oldukları ilişkiler bir tedarik zincirini oluşturmaktadır. Bu zincirdeki her bir halka bir önceki halkanın müşterisi, bir sonraki halkanın ise tedarikçisi durumundadır. Amaç zincirin sonundaki tüketiciye en iyi hizmeti sunmak, müşteri memnuniyetini elde etmektir.

Tedarik zincirleri temel ve genişletilmiş tedarik zincirleri olmak üzere iki yapıda ele alınmaktadır. Temel bir tedarik zincirinde işletme (odak işletme) ve bu işletmenin tedarikçileri ile müşterileri yer almaktadır. Genişletilmiş bir tedarik zincirinde bu temel yapıya tedarikçilerin tedarikçileri, müşterilerin müşterileri ile servis sağlayan işletmelerle birlikte üç eleman daha eklenmektedir. Herhangi bir tedarik zincirinde ise farklı fonksiyonları yerine getiren işletmelerin bir araya gelmesinden oluşan gruplar söz konusudur. Bu gruplarda tedarikçiler, üreticiler, distribütörler, perakendeciler ve ürünleri kullanan son müşterilerle birlikte bu işletmelerin faaliyetlerini yerine getirmede destek sağlayan hizmet işletmeleri yer almaktadır. Temel tedarik zinciri ve genişletilmiş tedarik zinciri Şekil 5.3'te gösterilmiştir.

Şekil 5.3

Tedarik Zincirinin Yapısı

Bir tedarik zincirinde hizmet işletmeleri tedarik zinciri işletmelerine lojistik, pazarlama, bilgi teknolojileri, ürün tasarımı vb. alanlarda hizmet sağlamaktadırlar. Basit veya genişletilmiş bir tedarik zinciri yapısını oluşturan işletmeler aşağıda kısaca açıklanmıştır.

Üreticiler

Üreticiler; ham madde ve nihai ürün üretimini gerçekleştiren fiziksel olarak dönüşümün gerçekleştirildiği işletmelerdir. Ham madde çıkarıcıları/üreticileri, yan sanayi, taşeron, ana sanayi, imalat atölyeleri gibi işletmelerdir. Üreticiler fiziksel varlığa sahip ürünlerin dışında aynı zamanda fiziksel varlığa sahip olmayan tasarım, bilgisayar programı vb. üreticileri de olabilir.

Distribütörler/Toptancılar

Distribütörler/toptancılar tedarik zincirinde ürünlerin teslim alındığı, sınıflandırıldığı, stoğa kaldırıldığı ve stoktan alındığı, gönderildiği tesislerdir. Bu tesisler üreticilerden büyük miktarlarda ürünü alıp müşterilere teslim etmektedirler. Bir nihai müşterinin genellikle alacağı miktarların üzerindeki miktarlarda ürün satışı yapmaktadırlar. Bu işletmeler müşterilere ürünlerin tesliminde rol oynamaktadırlar. Ayrıca bir distiribütör, bir ürünün sahibi olmadan bu ürünün müşteri ile üretici arasında aracılık hizmetini de yürütebilir.

Perakendeciler

Perakendeciler satın aldıkları ürünleri stoklayıp küçük miktarlarda müşterilere (halka) ulaştıran organizasyonlardır.

Müşteriler

Müşteriler ürünü teslim alan ve tüketen son kullanıcılar veya başka bir ürünle birleştirmek için bu ürünü kullanan organizasyonlardır.

Hizmet Sağlayan İşletmeler

Hizmet sağlayan işletmeler lojistik, finans, pazarlama araştırması, ürün tasarım ve bilgi teknolojisi gibi alanlarda hizmet sunmaktadırlar. Hizmet sağlayan işletmeler tedarik zincirinde gerçekleştirilen belirli bir faaliyet konusuna odaklanarak faaliyet gösteren uzmanlaşmış işletmelerdir. Taşımacılık ve depolama hizmetleri en çok başvurulan hizmet alanlarındandır. Küreselleşme rekabet ve teknolojinin hızla değişimi tedarik zincirlerinin gelişimini şekillendirmektedir. Bu gelişmelerle birlikte tedarik zincirinde yer alan işletmeler en iyi oldukları asıl ana faaliyetlerine odaklanmakta diğer faaliyetleri dışarıdan temin etmektedirler. Tedarik zinciri içindeki işletmeler bu şekilde kendi alanlarında rekabetçi

olabilmek için gerekli yeni yetenekleri kazanmakta ve devam eden değişimle başa çıkabilmektedirler. İşletmelerin bu şekilde asıl işlerine odaklanmaları, işletmeler için yüksek düzeyde çalışma etkinliğinin yakalanması için seçeneklerden biri olmaktadır.

Bir üretim, işletmesi söz konusu olduğunda tedarik zinciri yapısında, işletmelerin malzemeleri pek çok farklı tedarikçiden sağladığı ve ürünlerini pek çok farklı müşteriye sattığı görülür. Tedarik zincirinde malzemeler farklı seviyedeki tedarikçilerden gelir ve çeşitli ürünler olarak farklı seviyede müşterilere ulaştırılır. Genişletilmiş tedarik zincirinde görüldüğü üzere tedarik zincirinde işletmeye en yakın tedarikçiye birinci seviye tedarikçi daha sonraki seviyedeki tedarikçiler ya da başka bir deyişle 1. seviye tedarikçilerin tedarikçileri ikinci seviye tedarikçi olarak adlandırılmaktadır. Zincirde 2. seviye tedarikçilerin tedarikçileri de söz konusu ise bu tedarikçiler üçüncü seviye tedarikçi olarak görülmektedir. Üçüncü seviye tedarikçi ikinci seviye tedarikçinin, ikinci seviye tedarikçi birinci seviye tedarikçinin müşterisi konumundadır. Bir üretim işletmesi, alt montaj hizmeti sağlayan tedarikçileri birinci seviye tedarikçi, parça üreten tedarikçileri ikinci seviye tedarikçi ve malzeme tedarikçilerini üçüncü seviye tedarikçiler olarak görebilir. Yine bir üretim işletmesi, distribütörleri/toptan satıcıları birinci seviye müşteriler, perakendecileri ikinci seviye müşteriler ve nihai müşterileri ise üçüncü seviye müşteriler olarak görebilir.

Tedarik zinciri yapısının kapsamı birinci, ikinci ve üçüncü seviye tedarikçilerden müşteri gruplarına kadar gerekli tedarik zincirini tasarlamak ve sürdürülmesini sağlamaktır. Şekil 5.3' de görüldüğü üzere, üretim işletmesi tedarik zinciri; tedarikçiler, üreticiler, toptancılar, perakendeciler ve nihai müşterilerden oluşmaktadır. Her ne kadar tedarik zincir yapısı Şekil 5.3' deki gibi gösterilse de, bir tedarik zincirinde sayılan düzeylerin tümünün bulunma zorunluluğu yoktur. Uygun tedarik zinciri tasarımı müşterinin ihtiyaçlarına ve bu ihtiyaçların nasıl karşılandığına bağlıdır. Bazı durumlarda üretici müşterisinin siparişlerini doğrudan karşılamaktadır. Bu durumda tedarik zincirinde perakendeci ve toptancı düzeyi bulunmayacaktır. Tedarik zincirlerinin karmaşıklığı endüstri koluna ve işletmeden işletmeye farklılık göstermektedir. Her ürünün kendine özel tedarik zinciri söz konusudur. Bununla birlikte zincirin uzunluğu ve karmaşıklığı tedarik zincirinden tedarik zincirine farklılık göstermektedir.

Tedarik zinciri büyük bir coğrafyaya yayılmış olan tedarikçileri, lojistik hizmet sağlayıcılarını, üreticileri, dağıtıcıları ve perakendecileri, müşteriler ile birlikte bunların birbiriyle olan ilişkilerini içeren karmaşık bir bütün durumundadır. Karmaşıklığın kaynağı değişkenlik ve belirsizliklerdir. Tedarik zincirinde bir birinden bağımsız organizasyonlar yer almaktadır. Zincirde yer alan bir organizasyon için önemli olan bir konu, zincirin diğer bir halkası için o düzeyde önemli olmayabilir. Bu nedenle birbirinden bağımsız organizasyonların birlikte çalışır duruma getirilmesi oldukça zor olmaktadır. Ayrıca odak işletme müşteri ya da tedarikçileri ile iş birliği içinde çalışmayı gerçekleştirebilirken zincirde tedarikçilerinin tedarikçilerine doğru ilerlediklerinde iş birliği içinde çalışmak zorlaşmaktadır. Karmaşıklığın diğer kaynağı ise tedarik zinciri doğasında ki belirsizliktir. Belirsizlik talebin tam olarak bilinmemesi, taşıma sürelerinin belirsizliği gibi etkenlerden kaynaklanır.

Tedarik zincirinin karmaşık yapısı karşısında müşteri hizmet düzeyi korunurken maliyetlerinin minimize edildiği bir sistemin tasarlanması büyük bir problemdir. Ancak işletmeler açısından tedarik zincirinin entegre edilmesinden sağlanan faydalar önemlidir. Tedarik zincirinde kısa vadede gereksiz stokların ortadan kaldırılması ve üretim ile müşteriye cevap verebilme hızının iyileştirilmesi söz konusudur. Tedarik zincirinde stratejik amaç ise müşteri beklentilerini doğru yerde teslim edilmiş doğru ürünle karşılamak, bu şekilde pazar payını ve kârları artırmaktır. Sayılan amaçlara ulaşmada ve daha ileri seviyeye taşımak amacıyla işletmeler küreselleşmenin sonuçlarından yararlanma çabası içerisindedirler.

SIRA SİZDE 5

Temel ve genişletilmiş tedarik zincirlerini karşılaştırınız?

TEDARİK ZİNCİRİ YÖNETİMİ

İşletmeler kârlarını ve pazar paylarını arttırmanın yolunun etkin tedarik zinciri yönetimi olduğunun farkına varmışlardır. Tedarik zinciri yönetimi; tedarikçiler, üreticiler ve perakendecilerin malın, gerekli servis düzeyini sağlayacak şekilde en düşük maliyetle, üretimini ve dağıtımını sağlayacak şekilde bütünleştirilmesi gerçekleştirilmektedir. Tedarik zincirlerinin merkezinde müşterilerin ellerine etkin bir biçimde değerin aktarılması yatar.

Tedarik zinciri, ham maddenin çıkarılmasıyla başlayan ürün üreticileri, toptancılar, perakendeciler ve müşterilere kadar uzanan yapıya sahiptir. Bu yapı içerisinde çatışan gereksinmelerle sıklıkla karşılaşılmaktadır. Örneğin, yüksek müşteri hizmet düzeyini koruyabilmek için yüksek stok düzeyinin korunması gerekmektedir. Diğer taraftan da verimli bir şekilde çalışmak stok düzeyini azaltmayı gerektirmektedir. Bu talepler ayrı ayrı değil de farklı bölümlerin talepleri birlikte ele alındığında farklı talepleri etkili bir biçimde dengelemek mümkün olabilecektir

Tedarik zinciri yönetimi profesyonelleri konseyi kurumu tedarik zinciri yönetimini "Tedarik zincirinin ve bu zincir içinde yer alan tüm organizasyonların uzun vadeli performanslarını arttırmak amacıyla, söz konusu organizasyonlara ait işletme fonksiyonları ve planlarının, tedarik zincirindeki tüm organizasyonları içerecek şekilde sistematik ve stratejik koordinasyonu" olarak tanımlamaktadır. Tedarik zinciri yönetimi, müşteri gereksinimlerini sağlayan ürünü üreten ve maliyetlerde etkisi olan her birimi dikkate almaktadır. Bu özelliği ile tedarik zinciri yönetimi, hem işletme içindeki bilgi akışı ile lojistik faaliyetlerinin hem de tedarik zincirine dahil diğer işletmelerin planlama ve kontrolünü içine alır. Tedarik zinciri yönetiminde sistemin bütününe odaklanılmaktadır. Bu çerçevede tedarik zinciri ve içindeki organizasyonlar tek bir varlık gibi görülmektedir. Böylelikle kaynakların ortak kullanımı ve bunun sonucunda bir sinerji elde edilmesi söz konusu olabilmektedir. Bu yapıyla tedarik zinciri bir bütün olarak düşünülmektedir. Bu bütün içerisinde zincir üyelerinin performansı diğer zincir üyelerini veya tedarik zincirinin performansını etkiler. Bir tedarik zinciri bu anlamda en zayıf halkası kadar güçlü olmaktadır.

Tedarik zinciri yönetimi: son müşteriye en iyi hizmeti sunabilmek için hizmet ve ürün akışının koordinasyonunu sağlamak için gerekli faaliyetlerin sistem yaklaşımıyla yönetilmesidir.

Tedarik zinciri yönetiminde, tedarik zinciri içinde yer alan tüm şirketlerin stratejik ve sistematik yönetimi yerine getirilir. Tedarik zinciri yönetiminde, malzemenin temininden nihai müşteriye ulaştırılıncaya kadar tedarik zincirinde yer alan tedarikçi, üretici, dağıtıcı, perakendeci ve müşteriler arasında malzeme, para ve bilginin yönetimi gerçekleştirilir. Tedarik zinciri yönetiminde amaç, üretim kapasitesinin arttırılması, pazara karşı duyarlılığın geliştirilmesi ve tüketici ile tedarik işlerini üstlenenler arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesi yoluyla işletme performansının arttırılmasıdır. Etkin tedarik zinciri yönetimi yüksek müşteri hizmet düzeyi ve tedarik zincirindeki işletmelerin etkin çalışmasının birlikte elde edilmesi ile mümkün olur. Her tedarik zincirinin kendine özgü pazar talepleri ve işletim zorlukları olmasına rağmen sorunlar temelde her durumda benzer yapıdadır. Diğer bir deyişle sektörden sektöre işletmeden işletmeye farklı uygulamalar söz konusu olsa bile tedarikçilerden malzemenin temini malzemenin yarı mamul ve bitmiş ürüne dönüşümü ve müşteriye ulaştırılması süreci temeldir. Bu durumda tedarik zinciri yönetimi uygulamaları için temel bir kalıp olduğu sonucuna varılabilir.

Tedarik zinciri yönetimini zorlaştıran, karmaşık hale getiren bazı faktörlerden söz edilebilir. Tedarik zinciri yönetimini zorlaştıran bu faktörlerle ilişkili olan iki durum söz konusudur. Bu durumlardan ilki; tedarik zinciri sisteminin tasarlanması ve yönetilmesidir. Müşteri hizmet düzeyi korunurken maliyetlerinin minimize edildiği bir tedarik zincirinin tasarlanması ve yönetilmesi zordur. Tek bir tesisin hizmet düzeyinin korunduğu ve

maliyetlerin minimize edildiği biçimde yönetilmesi zor bir iş iken tüm tedarik zincirinin tek bir sistem olarak ele alındığında tasarımı ve yönetiminde zorluk daha da artmaktadır. İkincisi ise tedarik zincirinin doğasında olan belirsizliktir. Tasarlanacak bir tedarik zinciri yapısında belirsizlik barındıracaktır. Bu tüm tedarik zincirleri için söz konusu olmaktadır. Örneğin; müşteri talebi hiçbir zaman kesin olarak bilinemez, bunun yanı sıra taşıma zamanlarını tam olarak kestirmek mümkün değildir. Örneğin, makinelerde ya da kamyonlarda öngörülemeyen arızalar söz konusu olabilir. Tasarlanacak tedarik zinciri belirsizlikleri azaltacak şekilde oluşturulmalıdır.

Tedarik zinciri yönetiminin geleneksel amacı, bilinen müşteri talebini karşılamak üzere, tedarik zinciri maliyetini minimize etmektir. En aza indirilmek istenen maliyet unsurları aşağıda sıralanmıştır:

- Hammadde maliyetleri
- Satın alınan malın taşıma maliyetleri
- Fabrika yatırım maliyetleri
- Direkt ve dolaylı üretim maliyetleri
- Direkt ve dolaylı dağıtım merkezi maliyetleri
- Stok bulundurma maliyetleri
- Fabrika içi taşıma maliyetleri
- Nihai ürünlerin müşteriye taşıma maliyetleri

Bu geleneksel bakış açısında tedarik zinciri yönetiminin amaçları tamamen maliyetlerle ilişkilendirilmektedir. Ancak işletmeler parasal olmayan başka amaçları da gerçekleştirmek isteyebilirler. Örneğin; işletmeler zamanında teslim, ürün çeşitliliği gibi kendilerine rekabet avantajı sağlayacak başka amaçlara odaklanabilirler. İşletmelerin kâr etme amacı dikkate alındığında bu türden amaçları yerine getirmeye çalışılır iken maliyetlerin dikkate alınmaması söz konusu olamaz. Bu anlamda işletmeler bir amacı diğerine yeğlemek yerine amaçların arasında dengeyi sağlamaya yönelmelidirler. Tedarik zinciri yönetiminin temel amaçları su şekilde ifade edilebilir:

- Müşteri hizmet düzeyini arttırmak,
- Sipariş çevrim süresini azaltmak,
- Stok seviyesini ve stokla ilgili maliyetlerin azaltılmasını sağlamak,
- Ürün hatalarını azaltmak,
- Nakliye işlemlerinin optimizasyonunu sağlamak,
- Birim zamanda yapılan iş miktarında artış sağlamak,
- Sipariş karşılama oranını artırmak,
- Tedarik zinciri ile ilgili olası sorunlar hakkında bilgi sahibi olmak.

Bu amaçları gerçekleştirebilmek için işletmelerin, tedarikçileri ve onların tedarikçileri ile müşterileri ve onların müşterileri arasında tedarik zincirinin bütününde iletişimi arttırması ve bilgi paylaşımında bulunması gerekmektedir. Bilginin tüm zincir üyeleri ile paylaşılması zincir etkinliğini arttırmaktadır.

KÜRESEL TEDARİK ZİNCİRLERİ

İşletmeler daha düşük kaynak (ham madde, ara malı vb.) maliyeti ve daha geniş pazarlara erişim gibi potansiyel faydaları elde etme çabası ile organizasyonlarını ülke sınırları ötesine genişletmektedirler. Yirminci yüzyılın son on yılı, tedarik zincirlerinde uluslararası coğrafi alanlarda önemli bir genişlemeye tanıklık edildiği dönemdir. Bu dönemde özellikle otomobil, bilişim ve hazır giyim gibi sektörlerde tedarik zincirlerinin uluslararası coğrafi alanlara genişlediği görülmüştür. Mevcut veya yeni ürünler için tedarik zinciri tasarlayan yöneticiler, küreselleşmenin sonuçları karşısında ülke sınırlarını aşan tedarik zincirleri planlama yolunu seçmişlerdir. Bu gelişmeler tedarik zincirlerinin geniş coğrafyalara yayılmasına neden olmuştur.

İşletmeleri ülke dışında üretim yatırımına iten nedenler; tarife ve ticaret imtiyazları, düşük maliyetli işçilik, sermaye sübvansiyonları, dış pazarlarda düşük lojistik maliyeti olarak sıralanabilir. Küresel tedarik zincirleri iyi yönetildiklerinde yukarıda ifade edilen potansiyel faydaları elde etme olanağı sunar. Uluslararası tedarik zincirleri ağı ile işletmelerin elde edebileceği diğer faydalar ise; müşterilere yakınlık sayesinde örgütsel öğrenme ve tedarikçilere yakınlık sayesinde tedarikçilerle ilişkilerde güvenilirliğin arttırılması olarak sıralanabilir.

Küresel tedarik zincirleri; küresel tedarik (tedarikçi ilişkilerinin küresel boyutta yönetimi), küresel üretim (dünyaya yayılmış üretim faaliyetlerinin yönetilmesi) ve küresel dağıtım (satış ve dağıtım kanallarının küresel yönetimi) olmak üzere üç temel operasyonel sürecin kombinasyonu olarak tanımlanmaktadır. Bu üç süreçte birbiri ile ilişkilidir. Örneğin; küresel ölçekte dağıtım kanallarını desteklemek amacıyla işletmeler, uluslararası üretim tesislerine yatırım yapmaktadırlar. Böyle bir durumda da tedarikçilerini küresel boyutta yönetme durumu ile karşı karşıya kalmaktadırlar. İşletmeler bu üç temel süreci ulusal sınırların dışına taşıma yoğunlukları ve biçimleri farklılık göstermektedir. Tedarik zincirlerinin küreselleşme boyutuna göre uluslararası tedarik zincirleri dört grupta toplanmaktadır:

1. Uluslararası dağıtım sistemleri: Bu sistemlerde üretim ulusal alanda yürütülmekte iken dağıtım ve pazarlamanın bir bölümü ülke dışında yürütülmektedir.
2. Uluslararası tedarikçiler: Bu sistemde ham madde ve parçalar (yarı mamul) ülke dışından yabancı tedarikçiler tarafından sağlanmaktadır.
3. Uluslararası üretim: Bu sistemde ürün yabancı bir ülkede üretilmektedir. Ülke içinde dağıtımı ve satışı gerçekleştirilmektedir.
4. Küresel tedarik zincirleri: Bu sistemde ürünlerin üretimi, üretime yönelik tedarik ve üretim sonrası dağıtım işlemleri dünyaya yayılmış tesislerde geçekleştirilmektedir. Küresel tedarik zincirlerinde bu anlamda ülke sınırlarından bağımsız tedarik zincirleri söz konusudur.

İşletmelerin küreselleşme stratejilerini desteklemek amacıyla, tedarikçilerle müşteriler arasındaki bilgi ve koordinasyon çabaları ise küresel tedarik zinciri yönetimine karşılık gelir. Tedarik zincirlerinin küreselleşmesi işletmeler tarafından bir fırsat olarak algılanmaktadır. İşletmeler artan rekabet karşısında, malzeme ve parça tedariği, üretim ve satış süreçlerinde daha iyi sonuçlara ulaşmak amacıyla operasyonlarını ülke dışına genişletmeye yönelmektedir. Ticari engellemelerin azaltılması, iletişim teknolojilerindeki gelişmeler işletmelere bu fırsatları olanaklı hale getirmektedir. İşletmeler açısından bu kazanımlar önemli olmakla beraber, tedarik zincirlerinin uluslararası boyuta ulaşması zincir yönetimini daha da karmaşıklaştırmıştır. İşletmeler; tedarik maliyetlerini azaltma, yeni pazarlara ulaşma gibi avantajlara sahip olma şansı ile birlikte daha uzun tedarik-teslim süreleri daha karmaşık zincir ağları ve daha yüksek riskler ile karşı karşıya kalmaktadır.

Tedarik zincirlerinin ulusal sınırların dışına genişlemesinde maliyetlerin etkili olduğu ifade edilmişti. Maliyetler işletmeleri küresel konum kararları almaya iten faktörlerin başında gelmektedir. Maliyetlerle ilişkili olarak geçmişte, ucuz niteliksiz iş gücünün üretim tesis konum kararları üzerinde belirleyici bir faktör oluğu görülür. Günümüzde de bazı koşullarda ucuz niteliksiz iş gücü ülke dışında üretim kararlarının alınmasında geçerliliğini korumakla birlikte daha çok uzak bölgelerde tesis işletmenin getirdiği fazladan maliyetler için dengeleyici bir unsur olarak ele alındığı söylenebilir. Bununla birlikte Hindistan örneğinde olduğu gibi ucuz nitelikli iş gücü de işletmeleri yurt dışında yatırıma yönlendirebilmektedir. Devletlerin yeni tesislerin kurulması amacıyla vergi indirimi veya vergi paylaşımı anlaşmaları, işletmelerin bu tür avantajlardan yararlanmak üzere ülke dışı yatırımlara yönlendiren maliyetlerle ilgili bir başka itici güçtür.

Dünyanın farklı coğrafi bölgelerinde çeşitli parça üretiminde ve teknolojilerin geliştirilmesinde bazı ülkelerin öne çıktığı görülmektedir. İşletmeler bu tür kaynakları hızlı ve etkin biçimde kullanma ihtiyacını karşılamak amacıyla; araştırma, tasarım ve üretim faaliyetlerini bu tür coğrafi bölgelere yakın kurma çabasına girmektedirler. Bu anlamda Çin, Tayvan gibi küresel boyutta teknolojik parçaların üretiminin geçekleştirildiği bölgeler örnek olarak verilebilir. Bu konuya ilişkin olarak çok bilinen bir akıllı telefon üreticisinin, telefonunun üretimini deniz aşırı bir uzak doğu bölgesine kaydırması verilebilir. İşletme bu kararla, birçok donanım üreticisinin aynı bölgede olmasının yarattığı üretimde işlem ile tedarik esnekliği ve hızının avantajlarını elde etmeyi tercih ettiği söylenebilir

Bir küresel tedarik zinciri tasarımı bir işletmenin tedarik, üretim ve dağıtım alanında küreselleşme düzeyinin incelenmesi ile ortaya çıkar. Küresel tedarik zincirleri pek çok açıdan ulusal tedarik zincirlerinin daha geniş bir coğrafyaya yayılmış bir yapısı olarak görülebilir. Ancak büyük coğrafyalara yayılmış tedarik zincirleri yönetim ve işletim boyutunda çeşitli zorlukları beraberinde taşımaktadır. Bu zorluklar şu şekilde sıralanabilir; Küresel tedarik zincirlerinde büyük coğrafi uzaklıklar, ulaştırma maliyetlerini arttırmakta ve stok maliyeti ile uzayan tedarik süreleri arasında ödünleşmeye ilişkin zor kararları beraberinde getirmektedir. Kültürel ve dil farklılıkları ise iş süreçlerinin etkinliği üzerinde olumsuz etkiye neden olabilmektedir. Küresel tedarik zincirleri ayrıca tedarik zinciri performansı üzerinde etkili olabilecek riskler taşımaktadır. Bu riskler döviz kurlarındaki değişkenlik ve belirsizlik ile ekonomik ve siyasi belirsizlikler olarak sıralanabilir. Küresel tedarik zincirleri pek çok açıdan ulusal tedarik zincirlerinin daha geniş bir coğrafyaya yayılmış bir yapısı olarak görülebilir.

Küresel tedarik zincirlerinin yönetim zorluklarını tartışınız.

SIRA SİZDE 6

KÜRESEL TEDARİK ZİNCİRLERİNİN COĞRAFYASI

Uluslararası faaliyet gösteren büyük işletmelerden tedarikçilerine doğru işlerin dağıtılması, bölünmesi söz konusudur. Bu paylaşım yalnız üretim alanı ile değil, üretim alanıyla birlikte ürün tasarımı, süreç inovasyonu gibi alanlarda da yaşanmaktadır. İşlerin bölünmesi ülke dışındaki tedarikçileri içine almış ve günümüzde küresel tedarik zincirlerinin oluşumu ile kıtalara yayılmıştır. İşletmeler açısından, küresel tedarik zincirlerinden ucuz iş gücü ve hammaddeye erişim tedarik tarafında, gelişen pazarlarda müşterilere hizmet ulaştırma isteği dağıtım tarafında fayda sağlarken tedarik zincirlerinin küreselleşmesine katkı sağlamıştır. Enerji fiyatlarındaki değişim ise bu akışın iki yönde de gerçekleşmesine neden olmuştur. Örneğin, Şeyl gazından doğalgaz elde edilmesi ile enerji bağımlılığı yüksek demir çelik gibi sektörlerde üretimin ulusal sınırlara dönüşü söz konusu olmuştur. Bu sektörlerde özellikle ulusal tüketimin karşılanması açısından en iyi üretim yerinin ülke dışı yerine kendi ülkesi durumu olması durumu ortaya çıkmıştır.

Küresel tedarik zincirleri üretim, dağıtım ve tüketim boyutlarını içeren ayrı coğrafyaya sahiptir. Bu coğrafi yapı işletmeler açısından pek çok kaynak stratejisi için hayati öneme sahiptir. Üretim ve tüketim coğrafyaları arasındaki bağlantı ise dağıtım sistemleri ile desteklenmektedir.

Üretim coğrafyası; küresel üretimin coğrafyası işçilik ücretleri, enerji ve ulaştırma maliyetlerinde inişli çıkışlı seyir nedeniyle değişimine devam etme eğilimindedir. İşçilik maliyetlerindeki artışlar ülke dışında üretim yapmanın sağladığı maliyet avantajını azaltmaktadır. Bunun nedeni üretimin belirli bir bölgeye kayması ile zaman içerisinde bu bölgeye yönelen işletmelerin sayısının artması, sonuç olarak da işçilik ücretlerini arttırmasıdır. Böyle bir değişimin yaşandığı bölgede gelişmişlik düzeyinde artış yaşanırken çalışanlarda daha yüksek ücret talep edebilmektedir. Bu gelişme başka bir değişime de

neden olmaktadır. Bölgede çalışanlar yükselen ücretlerle üretilen ürünleri talep edebilen tüketicilere dönüşmekte ve bu nitelikleriyle hızla büyüyen pazarların oluşmasına katkıda bulunmaktadırlar.

Pek çok vasıfsız emek-yoğun üretim işlemleri özellikle son montaj işlemi gelişmiş ülke işletmelerinden gelişmekte olan ülkelere kaydığı görülmüştür. Üretim alanında yaşanan bu değişim geniş coğrafyalara dağılmış kuruluşların koordinasyonunu sağlayan bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi ile başlamıştır. Kıtalara yayılan küresel tedarik zincirleri ülkeler arasında gelir dağılımı üzerinde de etkili olmuştur. Asya üzerindeki bazı gelişmekte olan ülkelerde bu tedarik zincirlerinin birer parçası olarak düşük katma değerli işlemleri başarıyla tamamlanmış ve endüstrileşme ile yüksek büyümeye katkı sağlamıştır. Bu ülkelerin gelişmiş ekonomileri yakalama süreci ise parçası oldukları tedarik zincirlerinde kullandıkları yüksek teknoloji nedeniyle güçlenmektedir. Bununla birlikte bu durum bu ülkeler ile böyle bir sistemin dışında kalan gelişmekte olan ekonomiler arasındaki farkın da artmasına neden olmaktadır.

Dağıtım/Ulaştırma coğrafyası; üretim coğrafyasının oluşması yanında küresel ulaştırma ve dağıtım ağlarının yapılanmasını getirmiştir. Ulaştırma terminalleri küresel yük dağıtımında önemli bir yere sahiptir. Ayrıca çok büyük alan kaplamaları ve zorlu kuruluş yeri nitelikleri nedeniyle küresel yük dağıtımında darboğaz noktalarıdır. Kuruluş yeri ve terminallerin sahip olduğu nitelikler tedarik zincirleri için çeşili olanaklar sunmaktadır. Liman ve iç terminallerin günümüzde tedarik zincirlerinde daha aktif rol aldığı gözlenmektedir.

Tüketim coğrafyası; pek çok tedarik zincirinin hizmet verdiği yapıyı yönlendirdiğinden çok önemlidir. Bu coğrafya temel ve özel tüketim kalıplarının karmaşık bir ağıdır. Bu ağ şehirler nihai tüketim noktaları olduğundan ürün tüketim yoğunluğunun kentsel yansıması olarak temsil edilebilir.

Küresel tedarik zincirlerinin ülke gelirleri üzerinde de etkili olduğu görülmektedir. Gelişmiş ekonomiler açısından bakıldığında üretimin uluslararası boyutta parçalanması, düşük ve yarı nitelikli istihdam ve işçi ücretleri üzerinde negatif etki yarattığı söylenebilir. Gelişmekte olan ülkeler açısından bakıldığında ise parçalanmış üretimi niteliksiz iş gücü için iş yaratmaktadır. Gelişmiş ülkeler açısından göreceli olarak niteliksiz bir faaliyet gelişmekte olan ülkeler açısından nitelikli olabilir. Bu nedenle bu tür ülkelere üretim kaydırıldığında gelişmekte olan ülkelerdeki nitelikli iş gücüne olan talebi arttırmaktadır. Bu anlamda gelişmekte olan ülkeler için düşük değerli niteliksiz emek yoğun seviyesinin geçildiğini, gelişmiş ülkelerde ise nitelikli iş gücü ve sermaye yoğun seviyesinin tamamlandığı ifade edilebilir. Açıklanan üretim seviyeleri küresel bir tedarik zincirinde bir ülkenin konumu, karşılaştırmalı üstünlüğü ile de doğrudan ilişkilidir.

Özet

Doğal kaynakları tanımlayarak ekonomi ve kalkınma açısından önemini analiz etmek

Doğal kaynaklar, adından da anlaşılacağı üzere doğada insanoğluğunun herhangi bir katkısı olmadan kendiliğinden oluşmuş yeraltı ve yer üstü zenginlikleridir. Ormanlar, madenler, hava, su, güneş doğal kaynaklardan bazılarıdır. Doğada pek çok kaynak olmakla birlikte bunların hepsi kullanılamamaktadır. Doğal kaynakların kullanımı ancak söz konusu kaynakların varlığı bilinmesi, onların insanoğlunun hayatı için ne kadar önemli olduğunu fark edilmesi ve en önemlisi söz konusu kaynakların kullanımı ve çıkarımı karlı bir hale gelmesi gerekir. Bu üç şart gerçekleşene kadar söz konusu zenginlikler doğada "nötr" halde bulunmaktadır. Bütün doğal kaynaklar insanoğlu, ülke ve dünya ekonomileri için önemlidir. Sanayi Devrimi'nin ardından doğal kaynakların kullanımı hızla artmıştır. Doğal kaynaklar enerji başta olmak üzere pek çok alanda kullanılmaktadır.

Günümüzde doğal kaynakların üretimi ve tüketimi ülke ekonomisinin kalkınması için gereklidir. Bu noktada doğal kaynaklara sahip olmak tek başına yeterli değildir. Bu nedenle söz konusu doğal kaynakları işleyebilecek teknolojiye sahip olmak da gereklidir. Az gelişmiş bazı ülkeler dünya ekonomisi açısından önemli madenlere sahip oldukları halde bu ürünleri çıkarıp, işleyecek teknolojinin yetersizliği nedeniyle kalkınma hamlesini başaramamıştır. Doğal kaynaklar açısından zengin bir ekonomiye sahip olmak, tedbir alınmadığı takdirde ekonominin tek yönlü gelişmesine ve ekonominin bir sektöre bağımlı hale gelmesine neden olarak diğer sektörlerde yatırım ve üretimlerin azalmasına neden olmaktadır. Görüldüğü üzere ister az gelişmiş isterse gelişmiş ülke olsun, doğal kaynaklara sahip olmak ve bu kaynakları işlemek ve ekonomiye kazandırmak da yeterli değildir. Doğal zengin olduğu alanlardan elde edilen kaynakların ekonominin diğer sektörlerinde üretimi teşvik edecek kullanılması önemlidir. Elde edilen bu kaynaklar ekonominin diğer sektörlerinde üretime dönüşmediğinde tüketime yönelecektir. Tüketimi ve doğal kaynakların olduğu sektörde üretimi teşvik eden politikalar ekonominin "Hollanda Hastalığı"na yakalanmasına neden olacaktır.

Doğal kaynak kullanımının çevre üzerinde yarattığı baskıları açıklamak

Doğal kaynaklar doğada "nötr" halde bulunmakta insanoğlu bu kaynakların farkına varıp, söz konusu kaynakları kendi yaşamı açısından önemli olan çeşitleri faaliyetlerde kullanmaktadır. Doğal kaynakların üretim, tüketim ve tüketim sonrası aşamada söz konusu kaynakların kullanımı neticesinde çevre üzerinde olumsuzluklar ortaya çıkmaktadır. Bunlar; iklim değişikliği, hava kirliliği, ozon tabakasının delinmesi, oksijen oranının azalması, asit yağmurları, çevrenin kirlenmesi, üretim ve dağıtımdaki kazalar nedeniyle denize ve toprağa saçılan petrollerin canlı yaşamını yok etmesi, görüntü ve gürültü kirliliği şeklinde sıralanabilir. Doğal kaynakların kullanımı insanoğlunun yaşamına önemli kolaylıklar ve kalite getirmişse de günümüzde doğal kaynakların kullamına bağlı olarak çevreye verilen zararlar artmaktadır. Bu ise yaşanabilir bir çevre, temiz hava gibi kaliteli bir yaşam unsurlarının giderek kıtlaşacağını göstermektedir. Bu noktada özellikle gelişmiş ülkelerin yanısıra Çin ve Hindistan gibi ülkelerin karbon emisyonunu azaltmaları, az gelişmiş ülkelerde çevre bilincinin arttırılması çok hale gelmektedir. Çevre üzerindeki baskıyı azaltmada yapılması gerekenlerden belki de önemlisi yenilebilir enerji kaynaklarının kullanımının arttırılması ve fosil yakıt kullanımının azaltılmasıdır.

Tedarik zincirini tanımlamak,

Müşteri talebini karşılamak için, bir ürünün hammadde/yarı mamulden başlayarak, son kullanıcıya(tüketiciye) ulaşması ve geri dönüşümüm işlemlerini de kapsayan sürecin tamamında yer alan tedarikçi, üretici, distribütör, perakendeci ve lojistik hizmeti sağlayan elemanlardan oluşan bir bütündür.

Tedarik zinciri elemanlarını açıklamak

Tedarik zinciri birbiri ile bağlantılı pek çok elemanın bulunduğu bir küme durumundadır. Malzemeler ve nihai ürünler bu elemanlar arasında akmaktadır. Bu küme içerisinde yer alabilecek elemanlar aşağıda sıralanmıştır:

- Tedarikçiler
- Üreticiler
- Distribütörler
- Perakendeciler
- Müşteriler

Küresel Tedarik Zincirlerini açıklamak

Küresel tedarik zincirleri birbiri ile ilişkili üç süreçten oluşmaktadır. Bu süreçler; küresel tedarik(tedarikçi ilişkilerinin küresel boyutta yönetimi), küresel üretim (dünyaya yayılmış üretim faaliyetlerinin yönetilmesi) ve küresel dağıtım (satış ve dağıtım kanallarının küresel yönetimi) olmak üzere üç temel operasyonel sürecin kombinasyonu olarak tanımlanmaktadır.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi yenilebilir enerji kaynaklarından biridir?
a. Petrol
b. Doğal gaz
c. Bakır
d. Tuz
e. Rüzgar

2. Dünyada 1994-2014 döneminde orman tahribatının en az olduğu bölge aşağıdakilerden hangisidir?
a. Orta Afrika
b. Latin Amerika
c. Asya
d. Avrupa
e. Batı Afrika

3. Aşağıdaki faaliyetlerden hangisi diğerlerine göre çevreye daha fazla zarar vermektedir?
a. Tatil ve eğlence
b. Evsel atıklar
c. Finansal hizmetler
d. Hava yolu ulaşımı
e. Fosil yakıt tüketimi

4. Ormanların birincil enerji kaynağı olarak **en fazla** kullanıldığı bölge aşağıdakilerden hangisidir?
a. Afrika
b. Doğu Avrupa
c. Ortadoğu
d. Asya
e. Amerika

5. Bir ekonominin tek bir kaynağa bağımlı hale gelerek zenginleşmesi sonucunda aşırı tüketimin görülmesi ve ekonominin sanayisizleşmesi sürecine ne ad verilir?
a. Ekonomik Durgunluk
b. Ekonomik Bunalım
c. Hollanda Sendromu
d. Rus Hastalığı
e. Alman Sendromu

6. Aşağıdakilerden hangisi bir tedarik zinciri oluşturmaktadır?
a. Tedarikçiler – Üretim Merkez(ler)i - Dağıtım merkezleri
b. Tedarikçiler – Dağıtım merkezleri
c. Üretim merkez(ler)i – Distribütörler - Perakendeciler
d. Tedarikçiler – Perakendeciler
e. Tedarikçiler - Distribütörler - Perakendeciler

7. Aşağıdakilerden hangisi tedarik zinciri için bütünleşik çözüm üretmeyi zorlaştıran faktörlerden biri **değildir?**
a. İşletmelerin tedarik zinciri boyunca ilgili taraflarla iş birliğinden fayda sağlamaları
b. Tedarik zincirinde yer alan işletmelerin çoğu kez geniş bir coğrafyaya yayılması
c. Tedarik zincirinde yer alan tesislerin çoğu zaman birbirinden farklı ve çatışan amaçları olması
d. Tedarik zincirlerinin zaman içerisinde gelişen dinamik yapıda olmaları
e. Zaman içerisinde sistemde meydana gelen değişkenlikler

8. Malzemelerin tedarik edilmesi, bu malzemelerin yarı mamul ve mamullere dönüştürülmesi ve bu mamullerin müşterilere dağıtım işlemlerini yerine getiren tesisler ve dağıtım seçeneklerinin oluşturduğu yapıya ne ad verilir?
a. Tedarikçiler
b. Fabrikalar
c. Dağıtım Merkezleri
d. Pazarlar
e. Tedarik Zinciri

9. I. Ham madde
II. Nihai ürün
III. Bilgi
IV. Boru hattı
V. Para
Yukarıdakilerden hangilerinin tedarik zincirinde akışı gerçekleşir?
a. I-II
b. I-IV
c. I-II-III
d. I-II-III-IV
e. I-II-III-V

10. Küresel tedarik zincirlerinin özellikleri ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır?**
a. Tedarik zincirinde yer alan işletmeler büyük bir coğrafyaya yayılmıştır.
b. Yüksek ulaştırma maliyetleri söz konusudur.
c. Kültürel ve dil farklılıkları iş süreçlerinin etkinliğini etkileyebilmektedir.
d. Tedarik zincirinin küresel boyutta olması tedarik sürelerini kısaltmıştır.
e. Döviz kurlarındaki değişkenlik ve belirsizlik küresel tedarik zincirleri performansı üzerinde etkili olabilecek risk oluşturur.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. e	Yanıtınız yanlış ise "Doğal Kaynaklar" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. d	Yanıtınız yanlış ise "Orman Alanlarının Daralması ve Çevre Bilinci" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. e	Yanıtınız yanlış ise "Fosil Yakıtların Tüketimi ve Karbon Salınımı" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. a	Yanıtınız yanlış ise "Orman Alanlarının Daralması ve Çevre Bilinci" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. c	Yanıtınız yanlış ise "Doğal Kaynaklar ve Ekonomi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. a	Yanıtınız yanlış ise "Tedarik Zincirinin Yapısı" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. a	Yanıtınız yanlış ise "Tedarik Zinciri Yönetimi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. e	Yanıtınız yanlış ise "Tedarik Zinciri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. e	Yanıtınız yanlış ise "Tedarik Zinciri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. d	Yanıtınız yanlış ise "Küresel Tedarik Zincirleri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Hollanda Hastalığı, ekonomide giderek bir sektörün (burada petrol, doğal gaz, alüminyum, bakır vb madenler olabileceği gibi işçi dövizleri, turizm olabilir) egemen olması neticesinde ortaya çıkmaktadır. Ülke ekonomisinin kalkınması için önemli olan kaynak (petrol, doğalgaz gibi) ülkeye yapılan yatırımlar ve yabancı sermaye yatırımları ülke parasının değerini arttırır. Bu durum dış ticaret dengesi açısından olumsuzluklar yaratırken, mali piyasalar da artan kaynak girişi (zenginleşme) nedeniyle tüketimi teşvik etmektedir. Ekonomide tüketim artarken ekonominin genelinde kaynak dağılımı bozulmalar görülmektedir. Zenginleşme kaynağı olan sektörün cazibesi artarken diğer sektörlerde düşen karların düşmesi, yatırımları bu cazibesi artan sektöre yöneltmektedir. Neticede tarım ve sanayide üretim azalırken (sanayisizleşme süreci yaşanırken), ekonomide yatırımlar tek bir sektörde toplanmakta ve söz konusu gelişme tedbir alınmazsa ekonominin geleceğini olumsuz etkileyecektir. Ekonominin geleceği ve kalkınmanın başarılması bakımından ekonomi tek bir sektöre olan bağımlılığını azaltacak tedbirler alınmalıdır. Cazip hale gelen sektörden elde edilen gelir diğer sektörlerde yatırımı, üretimi ve tüketimi teşvik edecek şekilde kullanılmalıdır.

Sıra Sizde 2

Maden cevherleri yerkabuğunda farklı oranlarda bulunmaktadır. Bulunan her rezerv çıkarılmasının belli şartları taşıması gerekir. İlk önce maden yatağının yeri tüketim bölgelerine yakın olmalıdır. İkinci olarak rezerv miktarı işletmeye açıldığında maliyetleri karşılayacak düzeyde olması gerekir. Üçüncü önemli nokta cevherin maden miktarı zengin ve kaliteli olmalıdır. Dördüncü olarak madeni çıkarıp işleyecek teknolojik altyapının olması gerekir. Beşinci olarak söz konusu madeni işletme isteği gelmektedir. Son olarak çıkarılan madenin taşınması, söz konusu madenin çıkarılmasını etkileyen faktörler arasında yer almaktadır.

Sıra Sizde 3

Bütün doğal kaynakların üretim ve tüketim süreçleri insanoğluna fayda sağlamak ve yaşam kalitesini arttırmak içindir. Doğal kaynakların kullanımı sonucu çevre üzerinde baskı artmaktadır. İklim değişikliği, hava kirliliği, ozon tabakasının delinmesi, oksijen oranının azalması, ormanların azalması, asit yağmurları, çevrenin kirlenmesi, görüntü ve gürültü kirliliği, bu baskılardan en önemlileridir. Bir insanın doğa üzerindeki baskıları, karbon ayak izi ile ölçülmektedir. Bu kavramla insanın çeşitli faaliyetleri nedeniyle doğaya doğrudan ve dolaylı zararlar ifade edilmektedir.

Sıra Sizde 4

Tedarik zinciri malzemelerin tedarik edilmesi, bu malzemelerin yarı mamul ve mamullere dönüştürülmesi ve üretilen mamullerin müşterilere dağıtım işlemlerini yerine getiren tesisler ve dağıtım seçeneklerinin oluşturduğu bir yapıdır. Başka bir deyişle tedarik zinciri tedarikçiler ve müşteriler arasında malzeme ve bilgi akışını en yüksek hızda ve en düşük maliyetle geliştirmek için iş birliğinde bulunan organizasyonların bir ağıdır.

Sıra Sizde 5

Tedarik zincirleri temel ve genişletilmiş tedarik zincirleri olmak üzere iki yapıda ele alınmaktadır. Temel bir tedarik zincirinde işletme(odak işletme) ve bu işletmenin tedarikçileri ile müşterileri yer almaktadır. Genişletilmiş bir tedarik zincirinde bu temel yapıya tedarikçilerin tedarikçileri müşterilerin müşterileri ile servis sağlayan işletmelerle birlikte üç eleman daha eklenmektedir.

Sıra Sizde 6

Küresel tedarik zincirleri pek çok açıdan ulusal tedarik zincirlerinin daha geniş bir coğrafyaya yayılmış bir yapısı olarak görülebilir. Ancak büyük coğrafyalara yayılmış tedarik zincirleri yönetim ve işletim boyutunda çeşitli zorlukları beraberinde taşımaktadır. Küresel tedarik zincirlerinde büyük coğrafi uzaklıklar, ulaştırma maliyetlerini arttırmakta ve stok maliyeti ile uzayan tedarik süreleri arasında ödünleşmeye ilişkin zor kararları beraberinde getirmektedir. Kültürel ve dil farklılıkları ise iş süreçlerinin etkinliği üzerinde olumsuz etkiye neden olabilmektedir. Küresel tedarik zincirleri ayrıca tedarik zinciri performansı üzerinde etkili olabilecek riskler taşımaktadır. Bu riskler döviz kurlarındaki değişkenlik ve belirsizlik ile ekonomik ve siyasi belirsizlikler olarak sıralanabilir. Küresel tedarik zincirleri pek çok açıdan ulusal tedarik zincirlerinin daha geniş bir coğrafyaya yayılmış bir yapısı olarak görülebilir.

Yararlanılan Kaynaklar

Aydın, G., ve diğerleri (2014). Global Supply Chain Management, **Business Horizons,** 57,453-457

Baldwin, Richard (2012). **Global Supply Chains: Why They Emerged, Why They Matter and Where They Are Going,** The Grauate Institute, Geneva

Ballou Ronald H.(1999). **Business Logistics/Supply Chain Management: Planning, Organizing, And Controlling The Supply Chain,** 4th edition

BP (2015). **BP Statistical Review of World Energy June 2015,** 64th edition

Combes, Pierre-Philippe ve diğerleri (2008). **Economic Geography,** New Jersey: Princeton Univerty Press.

Food and Agriculture Organization (2014). **State of the World's Forests,** Rome: FAO Publications.

Food and Agriculture Organization (2011. **State of the World's Forests,** Rome.

International Energy Agency (2015). **Coal Information: Database Documentation** (2015 edition), Paris.

OPEC (2016). **OPEC Monthly Oil Market Report,** February 2016, Vienna

Park, Albert ve diğerleri (2013). **Supply Chain Perspectives and Issues: A Literature Review : Trade in Natural Resources,** WTO, Geneva.

PBLNetherlands Environmental Assessment Agency and European Commission (2014). **Trends in Global CO_2 Emissions 2014 Report,** Background Studies, The Hague.

Rodrigue, Jean-Paul (2012), The Geograph of Global Supply Chains: Evidence from Third-Party Logistics, **Journal of Supply Chain Management,** 48-3

Simchi-Levi, David, Kaminsky, Philip (2004), **Managing the Supply Chain The Definitive Guide For The Business Professional,** McGraw-Hill New York.

Tan Keah Choon, A Framework for Supply Chain Management Literature, **European Journal of Purchasing & Supply Management,** 7, (2001) 39-48

Tümertekin, Erol ve Nazmiye Özgüç (2013). **Ekonomik Coğrafya: Küreselleşme ve Kalkınma,** 13. Baskı, İstanbul: Çantay Kitabevi.

Waters Donald(2003) Supply Chain Management: An Introduction to Logistics, Palgrave Macmillan

World Trade Organization (2010). **World Trade Report 2010: Trade in Natural Resources,** Genève,

http://enerjienstitusu.com/2011/05/23/dunya-enerji-kaynaklarinin-100-yillik-omru-kaldi/ (20.01.2016)

http://enerjigunlugu.net/bp-isgucunu-yuzde-5azaltacak_16825.html#.Vqd9b_mLRdg (20.01.2016)

http://rruff.info/ima/ (20.01.2016)

http://www.wri.org/blog/2014/05/history-carbon-dioxide-emissions (30.01.2016).

http:// www.isl.itu.edu.tr/sem/Lojistik/TZY.pdf (11.02.2010)

6

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

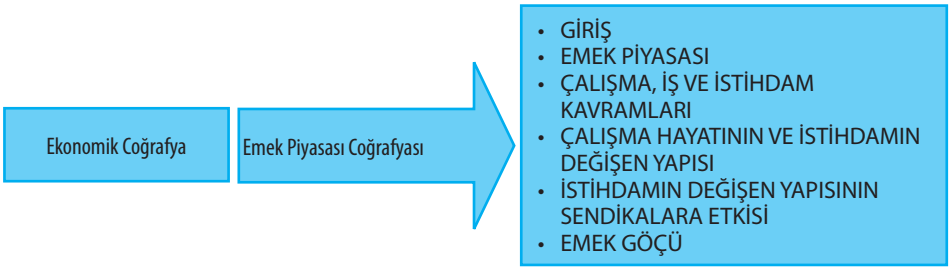
- Emek piyasasını ve emek piyasasının özelliklerini açıklayabilecek,
- Çalışma, iş ve istihdam kavramlarını açıklayabilecek,
- Çalışma hayatının ve istihdamın değişen yapısını ortaya koyabilecek,
- İstihdamın değişen yapısının sendikalara etkisini değerlendirebilecek,
- Emek göçünü değerlendirebilecek

bilgi ve becerilere sahip olacaksınız.

Anahtar Kavramlar

- Emek Piyasası
- Sendikalaşma Oranı
- İstihdam
- Esneklik
- İş
- Fordizm
- Göç

İçindekiler

Emek Piyasası Coğrafyası

GİRİŞ

İş, istihdam ve iş gücü, ekonomik coğrafya içinde önemli kavramlardır. Bir üretim faktörü olarak sermaye gibi emeğin de hem bireysel hem de sendikalar aracılığıyla toplu olarak kapitalizmin dönüşümünde ve şekillenmesinde önemli bir rolü vardır. İşçiler, kapitalizmin her yönüyle ayrılmaz bir parçasını oluşturmaktadırlar. İşçiler kapitalist yapıda bizzat ekonomik faaliyetlerin içinde bulunmaktadırlar. Birçok kişi için ekonomik bir faaliyet ile etkileşim içinde olmak farklı biçimlerdeki işler vasıtasıyla olur. İnsanların daha iyi bir yaşam, daha yüksek bir hayat standardı oluşturma isteği ve imkânı, zaman ve mekândaki herhangi bir noktadaki toplumda egemen olan iş ve istihdamın çeşitli biçimleri ile olan ilişkileri tarafından şekillendirilmektedir. Dünya üzerinde küçük bir azınlık kendi işinde çalışan konumunda iken; çoğunluk geçimini ücretli istihdam biçimleri sayesinde sağlamaktadır. Bu bağlamda ücretli bir istihdam imkânına ya da diğer ifadeyle işe sahip olmak bireylerin ve dolayısıyla ekonominin refahı açısından önem arz etmektedir. İşsiz olmak ise, refah düzeyinin azalmasına ve yaşam standardında düşüşlere yol açmaktadır.

Günümüzde az gelişmiş ülkelerde nüfusun çoğunluğu hayatlarını sürdürmek ve geçimlerini sağlamak için hâla işin kapitalist olmayan, tarımsal biçimiyle uğraşmaktadır. Küreselleşmenin artması ile birlikte bu şekildeki geleneksel yaşam biçimleri giderek azalırken, giderek daha fazla sayıda kişi ücretli istihdam biçimlerine dâhil olarak yaşamlarını sürdürmektedirler. Zaman içinde ekonomik yapıdaki gelişmeler üretim ve istihdam biçimlerini önemli bir şekilde etkilemiş ve coğrafi olarak farklılıklar ortaya çıkmıştır. Buna rağmen, günümüzde oldukça gelişen coğrafi internet ağları ve bağlantıları sayesinde, farklı coğrafyalarda çalışanların birbirleri hakkındaki farkındılıkları artmıştır.

Emek piyasası ile ekonomik coğrafya arasındaki temel ilişkinin ele alındığı bu ünitede, ilk olarak emek piyasasından ve emek piyasasının özelliklerinden bahsedilecektir. Daha sonra çalışma, iş ve istihdama ilişkin tanımlar yapılarak, iş ve istihdam arasındaki ilişkinin zaman ve mekân içinde nasıl ifade edildiği ele alınıp işin ve istihdamın zaman içindeki dönüşümü coğrafi unsurlar da dikkate alınarak incelenecektir. Son olarak ise, emeğin coğrafi olarak hareketliliği yani emek göçü açıklanacaktır.

EMEK PİYASASI

Emek piyasası, bütün piyasalarda olduğu gibi arz ve talebin karşılaştığı bir piyasadır. Fakat buradaki arz ve talep, emek arzı ve emek talebidir. Emek piyasasında emeğini arz edenler hanehalklarıdır. Hanehalkları, emek piyasasında emeklerini arz ederken; yani çalışmak amacıyla emekleri sunarken (veya kiralarken), bunu ücret geliri elde etmek için su-

Emek arz edenler ile emek talep edenlerin bir araya geldikleri yere **emek piyasası** denir.

narlar. Diğer taraftan, emek piyasasının ikinci temel aktörü olan emek talebini ise firmalar oluşturur. Firmaların, üretim yapması için üretim faktörlerine ihtiyacı vardır ve bu üretim faktörlerinden biri de emektir. Dolayısıyla, emek arz edenler ile emek talep edenlerin bir araya geldikleri ortama emek piyasası denir. İşte emek arz eden hanehalkları ile emek talep eden firmaların buluştuğu emek piyasasında, ücret ve istihdam düzeyi belirlenir.

SIRA SİZDE 1

Sizce, emek piyasasındaki arz ve talep birimleri ile mal piyasasındaki arz ve talep birimleri aynı mıdır?

Emek Piyasasının Özellikleri

Arz ve talep ilişkisinin mal piyasasında olduğu gibi emek piyasasında da olmasına rağmen, emek piyasasını mal ve hizmet piyasaları gibi diğer piyasalardan ayıran temel özellikleri vardır. Bunlardan birincisi, istihdamın çalışan ile işveren arasındaki kişisel bir ilişkiyi ifade etmesidir. Mal piyasasında alıcı ve satıcılar pazarlık yaptıkları eşyanın dışındadırlar. Ancak emek piyasasında emeği, onu sunan kişiden ayırmak mümkün olmadığı için, işin yapıldığı yerde emek kişiliği ile birlikte bulunur. Dolayısıyla, emeğini sunan çalışanlar sadece ne kadar ücret alacaklarına dikkat etmez, aynı zamanda nasıl bir ortamda çalışacaklarını da dikkate alırlar. Bu nedenle işverenin istihdam paketinde ücretin yanında diğer unsurların da yer alması gerekir. Zira çalışanlar sadece en yüksek ücret almayı değil, bütün unsurları göz önüne alarak, en yüksek faydayı elde etmeyi amaçlarlar.

Emek piyasasını mal ve hizmet piyasaları gibi diğer piyasalardan ayıran ikinci bir özellik, işçi ile işveren arasındaki istihdam ilişkisinin sürekliliğidir. Mal ve hizmet piyasalarında böyle bir süreklilik aranmaz. Örneğin, sizin hanehalkı olarak hergün aynı satıcıdan her defasında aynı ürünü satın almanız beklenmez. Hanehalkları her gün farklı satıcılardan farklı ürünleri satın alabilirler. Bu anlamda onları bağlayan bir sözleşme veya uygulama yoktur. Ama bu durum emek için söz konusu değildir. Emeğin (iş gücü) çalıştırılmasında devamlılık esastır. Çünkü hem işveren açısından hem de emek açısından istihdam ilişkisinin sürekli olmasının her iki tarafa getirisi söz konusudur. İstihdam ilişkisinin sürekli olmasının işverene getirisi, işçilerin o iş yerinde uzun süre çalışmaları sonucunda işçi devrinin düşük olması ve böylece iş yerindeki eğitim maliyetlerinin azalması ve iş yerindeki çalışmanın sekteye uğramaması şeklinde ortaya çıkar. İstihdam ilişkisinin işçi açısında getirisi ise; aynı yerde uzun süre çalışabileceğini bilen işçinin kendini güvenli hissetmesi ve verimliliğinin artması, iş ortamına ve iş arkadaşlarına alışması, kıdem elde etmesi ve uzun izin süreleri biçimindedir.

Emek piyasasının üçüncü özelliği, emeğin heterojen olmasıdır. Mal ve hizmet piyasalarında satılan ürünler ortalama olarak standartken, yani benzer özelliklere sahip iken; emek için aynı durum söz konusu değildir. Emeğini sunan kişiler, yaş, cinsiyet, eğitim durumu, fiziksel güç, yetenek, tecrübe ve motivasyon gibi özellikler açısından farklılıklar göstermektedir.

Emek piyasasının dördüncü özelliği, çok sayıda emek piyasasının olmasıdır. Emek piyasaları, mesleki, coğrafi alan gibi çeşitli açılardan sınıflandırılabilir. Örneğin, emek piyasası mesleki açıdan tesisat işçileri piyasası, otomobil tamircileri piyasası, temizlik işlerinde çalışanlar piyasası, apartman görevlileri piyasası gibi bir sınıflandırmaya tabi tutulabilir. Yine emek piyasası için coğrafi bakımdan, İç Anadolu emek piyasası, Karadeniz Bölgesi emek piyasası, Marmara Bölgesi emek piayasası, Euro bölgesi emek piyasası, Ortadoğu emek piyasası gibi sınıflandırmalar yapılabilir.

Emek piyasasının beşinci özelliği, işçilerin pazarlık güçlerinin işverenlere göre göreceli olarak daha az olmasıdır. Çünkü iş arayanların sayısı çoğunlukla açık işlerin sayısından daha fazla olduğu için, bu iş koşullarının belirlenmesinde işveren lehine bir durumun or-

taya çıkmasına yol açar. Ekonomi eksik istihdam durumunda olduğunda, konjonktürün daralmaya girdiği dönemlerde işsiz sayısı fazla olduğu için, bu durum işverenlerin geniş bir işsizler ordusu arasından seçim yapmasına imkân tanıyabilir ve böylece ücret düzeyi ve çalışma koşulları gibi çeşitli konularda pazarlık açısından işvereni işçiye göre daha kuvvetli yapabilir. Fakat işverenin pazarlık gücünün daha kuvvetli olması her zaman ve her çalışan için geçerli olmayabilir. Bazı durumlarda, işçi daha çok pazarlık gücüne sahip olabilir. Örneğin, büyük şirketlerin yöneticileri, belirli bir piyasada isim yapmış oldukça kalifiye bir çalışanın çalışma koşullarının belirlenmesinde ve ücret düzeyinde işverene göre daha belirleyici olabilir.

Emek piyasasının diğer bir özelliği emeğin stoklanamamasıdır. Mal piyasasında üretimi yapılan bir mal daha sonra satışa sunulmak üzere stoklanabilirken; emek piyasası açısından bu durum söz konusu değildir. Bir başka özellik, emek piyasasındaki karar verici birimlerin başında gelen sendikaların davranışlarını belirleyen sosyal, siyasal ve ideolojik bazı etkenlerin mal piyasasındaki firmaların davranışlarını etkileyen faktörlerden farklı olmasıdır.

Emek piyasasını diğer piyasalardan ayıran önemli bir özellik de emek talebinin türetilmiş talep olmasıdır. Mal ve hizmet piyasalarında, talep edilen mal ve hizmetin sağlayacağı fayda talebi belirlerken; emek talebi, mal ve hizmet üretimine bağlıdır. Diğer bir ifadeyle, mal ve hizmetlere yönelik talep birincil talep iken; eğer mal ve hizmet talebi varsa, bu durumda bu mal veya hizmeti üretmek için emeğe ihtiyaç olacaktır. Eğer mal ve hizmet talebi yoksa bu durumda hiç mal veya hizmet üretilmeyeceği için, emek de talep edilmeyecektir. Dolayısıyla, emek talebi, mal ve hizmet talebinden dolayı ortaya çıkan bir talep olduğu için türetilmiş taleptir. Ekonominin genişleme dönemlerinde mal ve hizmet talebi arttığı için bu mal ve hizmeti üretmek için emeğe olan talep de artar. Tersine, kriz dönemlerinde talep daralmasına bağlı olarak üretim azaldığı ve çoğu iş yeri kapandığı için emeğe olan talep azalır ve işsizlik artar.

Mal ve hizmet talebi ile emek talebi arasındaki ilişki nasıldır?

SIRA SİZDE 2

ÇALIŞMA, İŞ VE İSTİHDAM KAVRAMLARI

Çalışma, iş ve istihdam kavramları emek piyasası ile ilgili olarak birbirine yakın kavramlardır. Bununla birlikte aralarında kısmen farklılıklar söz konusudur. Bu kısımda ilk olarak çalışma kavramını ve sonrasında ise iş ve istihdam kavramlarını birbirileri ile ilişkilerini de içerecek şekilde ele alacağız.

Çalışma Kavramı

Sanayi Devrimi öncesinde doğal bir yaşam süren ancak endüstrileşmeyle beraber ev ve iş yaşamı arasına sıkışan insanoğlu, var olduğundan bu yana yaşayabilmek için sürekli çalışmıştır. Çalışma insanın ihtiyaçlarını karşılamasındaki önemli faktörlerden biridir. Çalışma, insan ihtiyaçlarından kaynaklanan ve medenî bir varlık olarak insanın toplumsal ilişkileri sonucu ortaya çıkan bir olgudur. Çalışma kavramı, toplumların geçirdikleri değişim süreçlerine bağlı olarak farklılaşmış, sanayi öncesi toplum yapısından sanayi sonrası toplum yapısına kadar çalışma kavramı farklı anlamlar kazanmıştır. Sanayi Devriminden önce çalışma, insanların sadece günlük ihtiyaçlarını karşılamak için gerçekleştirmiş olduğu bir eylem olarak nitelendirilmekteydi.

Sanayi Devrimi ile birlikte çalışma kavramı, ücret karşılığı çalışma anlayışı temelinde bireyin yaşamının merkezinde yer almıştır. Çalışma kavramı, özellikle 18 ve 19. yüzyıllarda Sanayi Devriminden sonra düzenli olarak bir örgütte çalışma, istihdam edilme ve emeğin karşılığı olarak ücret ödeme olgusu olarak ortaya çıkmıştır. Bu açıdan kullanılan

çalışma kavramı, sanayileşme süreciyle birlikte ortaya çıkan ve endüstriyel kapitalizmin günümüze yansıyan bir terimidir diyebiliriz.

Çalışma kavramına ilişkin birçok tanım yapmak mümkündür. Bir tanıma göre çalışma kavramı, çalışanların her gün işe gidip geldiği, ev ve iş yaşamının kesin çizgilerle birbirinden ayrıldığı bir üretim faaliyetidir. Başka tanım ile çalışma, çalışanın emeğini kiralamasına bağlı olarak aylık, haftalık, günlük ya da saatlik bir ödeme faaliyeti olarak ele alınabilir. Bu bağlamda çalışma, bir işin yerine getirilmesi ve bunun karşılığında bir ücretin elde edilmesi olarak değerlendirilmektedir.

Çalışma, genel olarak değerlendirildiğinde şu anlamlara gelmektedir:

- Çalışma, çalışanın hayatını devam edebilmesi için ekonomik bir kaynak olma özelliğine sahiptir.
- Çalışma, bireye sadece para kazandıran bir faaliyet değildir; aynı zamanda bireye toplumda statü ve itibar sağlayan bir faaliyettir.
- Çalışma, çalışanın toplumda kabul görmesini ve topluma ait olma hissi sağlar.
- Çalışma, bireyin psikolojisini etkileyen, bireye bazen haz veren bazen de acı veren bir faaliyettir.
- Çalışma, bireyin sosyal yeteneklerinin gelişimine de katkıda bulunan bir faaliyettir.
- Çalışma, zaman planlaması gerektirir ve kişiyi boşlukta kalma riskinden kurtarır.

Günümüzde çalışma kavramının, "ücret karşılığı yapılan ekonomik faaliyet" biçimindeki ifadesinin genişletilmesi gerektiği üzerinde durulmaktadır. Çünkü çalışma kavramı, ücretlendirmenin temel hedef olmadığı ya da olmayacağı, ticari olmayan sosyal amaçlı faaliyetleri de kapsamına alacak şekilde genişlemiştir.

Çalışma yaşamı, bireylerin işleriyle uğraşarak geçirdikleri zamanları ifade eden bir kavramdır. Çalışma yaşamı, insanın çalışma isteği ile başlayıp, aktif çalışma yaşamının sona ermesinden sonra, işe ilişkin maddi ve manevi kazançlar sürdüğü sürece devam etmektedir. Bu süreçte çalışanın çalışma yaşamında yaptığı işe ilişkin çeşitli beklentileri vardır. Bunlardan bir kısmı şu şekildedir:

- İşin iyi bir gelir getirmesi,
- İş güvencesinin olması,
- İşin ilgi çekici olması
- İşin anlamlı bir şeyler yapıldığı hissini vermesi,
- İşin kendi başına yapılabilen ve sorumluk bilinci gerektiren nitelikte olması,
- Kariyer imkânlarının olması,
- İşin saygı ve kabul görmesi,
- Çalışma zamanlarının ve boş zamanın bireysel ihtiyaçlara uygun olması,
- İşin çalışana kendini geliştirme imkânı vermesi.

İş ve İstihdam Kavramı

İnsanın toplumdaki statüsünü belirleyen önemli unsurlardan biri, yaptığı iştir. İş, ister ilkel olsun ister gelişmiş olsun, bütün toplumlarda temel bir unsurdur. İşin nasıl düzenlendiği, eski göçebe toplumlardan günümüzün daha ileri küresel kapitalist toplumuna kadar bütün toplumlarda zaman içinde şekillenmiş ve değişmiştir. Zaman içinde iş bölümünün gelişmesi, ücretli ve herhangi bir parasal karşılığı olmayan ücretsiz işlerin olduğu farklı iş biçimleri arasında ayrım yapmaya imkân sağlamıştır. Hangi iş ya da işlerin ücretli olduğu, hangilerinin ücretli olmadığı ve ne kadar farklı şekilde ücretli iş olduğunun belirlenmesi, toplumsal iş bölümü ile ilgilidir.

Günümüzde işler, cinsiyet, ırk ve yaş gibi çeşitli açılardan farklılaşmıştır. Yakın döneme kadar kadınların emek piyasasında bulunmaları yönündeki cesaretleri kırılmıştır. Kadınlar yasalar, işverenlerin tutumları vb. unsurlardan dolayı ayrımcılığa maruz kalmışlardır. Birçok ülkede kadın istihdamı için ücret düzeyleri eşitleri erkek istihdamına göre çok daha düşük kalmıştır. Birçok gelişmiş ülkede fırsat eşitliğini teşvik eden yasal düzenlemeler olmasına rağmen, bu ayrımcılık sürmektedir. Benzer bir ayrım, ırk temelinde yapılmaktadır. Beyaz işçiler, beyaz olmayanlara göre daha iyi iş olanakları ile karşı karşıyadırlar. Yaş olarak da, daha yaşlı işçiler ve daha genç işçiler çoğunlukla emek piyasasında dezavantajlı durumdadırlar.

Üretim faktörlerinin üretimde kullanılmasına **istihdam** denir. Bu tanım, istihdam kavramının geniş kapsamlı bir tanımıdır. Dar anlamda ise istihdam, emek faktörünün üretim sürecinde bir girdi olarak kullanılmasını ifade eder. Günlük hayatta istihdam denildiğinde aklımıza işte bu dar tanım gelir.

Üretim faktörlerinin üretimde kullanılmasına **istihdam** denir. Bu tanım istihdam kavramının geniş kapsamlı bir tanımıdır. Dar anlamda ise istihdam, emek faktörünün üretim sürecinde bir girdi olarak kullanılmasını ifade eder.

Daha önce ifade edildiği gibi, istihdam ile çalışma kavramları arasında fark vardır. İstihdam, ücret gibi belirli bir bedel karşılığı piyasa ile olan ilişkiyi ifade eder. Diğer bir ifadeyle, istihdam edilmek, kayıtlı bir ekonomide bir işverene emeğini bir iş için kiralamak, çoğunlukla ücretlidir. Çalışma kavramı ise daha genel bir kavramdır. Hanehalkı içinde çoğunlukla kadın aile üyeleri tarafından yerine getirilen ev içindeki emeğe dayalı faaliyetin birçoğu ücretli değildir. İşte bu şekilde, bir ev hanımının evdeki faaliyetleri ya da bir öğrencinin dersi ile ilgili faaliyetleri çalışma kavramını ifade eder ve bu tür faaliyetlerin parasal bir karşılığı yoktur.

İş ve İstihdamdaki Coğrafi Farklılıklar

Coğrafya, iş ve istihdamın nasıl organize edildiğinin anlaşılmasında önemli bir yere sahiptir. Kapitalist bir ekonomi, mekânsal olarak eşitsiz bir gelişim sergilemektedir ve işin coğrafi farklılaşması bunun önemli bir parçasıdır. Birden fazla üretim yerine sahip firmaların sayısının artması ve mekânsal iş bölümünün oluşması nedeniyle, mekânlar arasında işin doğası ve şeklindeki farklılıkları yansıtan çok çeşitli istihdam manzaraları ortaya çıkmaktadır. Küresel ekonomi ile birlikte çok uluslu şirketlerin faaliyetlerinden dolayı yeni bir uluslararası iş bölümü ortaya çıkmıştır. İş gücündeki ulusal ve uluslararası düzeydeki mekânsal farklılıklar, mevcut ekonomik koşullar altında, ücret oranları ve tecrübe düzeyleri gibi farklı emek tiplerine bağlı olarak firmaların yerleşim yeri kararı vermesine ve bu karara bağlı olarak sermaye yatırımlarını yapmasına yol açmaktadır. Bu durum emek açısından, coğrafi farklılıkları yaratması bakımından önem arz etmektedir.

Mekânlar arasındaki istihdam koşullarındaki çeşitlilik, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında ücretlerdeki büyük farklılıklarda açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu şekildeki farklılıklar aynı zamanda ülkelerin kendi içinde de görülmektedir. Tablo 6.1'de 2014 yılı için çeşitli ülkelerde imalat sanayiinde saat başına emek maliyeti değerleri verilmiştir. Tablodan Görüleceği üzere ülkeler arasındaki iş gücü maliyetleri arasında oldukça büyük farklılıklar vardır. Örneğin, Norveç'te saat başına iş gücü maliyeti 52,23 avro iken, aynı iş gücü maliyeti Türkiye'de saat başına 5,52; Meksika'da 5,14; Çin'de 4,90; Bulgaristan'da 3,15 ve Filipinler'de 1,79 Avrodur. Tabloya dikkat edilecek olursa, iş gücünün maliyeti Almanya, Fransa, İtalya, Norveç, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve İngiltere gibi gelişmiş ülkelerde yüksek iken; diğer gelişmekte olan ülkelerde göreceli olarak oldukça düşüktür. Bu da ülkeler arasında coğrafi olarak iş gücü maliyeti açısından önemli farklılıkların olduğunu açık bir şekilde göstermektedir.

Tablo 6.1
Uluslararası İş Gücü Maliyetleri (İmalat sanayiinde saat başına, 2014 yılı)

Kaynak: *Institut der Deutschen Wirtschaft Köln*

Ülke	İş Gücünün Maliyeti (Avro)
Norveç	52,23
İsviçre	50,75
Belçika	43,12
Almanya	37,81
Fransa	36,86
Hollanda	35,49
İtalya	27,79
ABD	27,30
İngiltere	26,30
İspanya	22,80
Güney Kore	19,39
Yunanistan	15,11
Portekiz	10,69
Çek Cumhuriyeti	9,34
Brezilya	8,22
Macaristan	7,58
Polonya	7,42
Rusya	5,55
Türkiye	5,52
Meksika	5,14
Çin	4,90
Romanya	4,19
Bulgaristan	3,15
Ukrayna	2,26
Filipinler	1,79

Yukarıda ülkeler için bahsettiğimiz farklılıklar Türkiye için Tablo 6.2'de gösterilmiştir. Tablo 6.2'de Türkiye içindeki coğrafi farklılıklara bağlı olarak 2012 yılındaki imalat sanayinde bölgesel ücretler verilmiştir. Tablo incelendiğinde aynı ülkede bile iş gücünün coğrafi mekân farklılıklarına bağlı olarak elde ettiği kazançlar arasında önemli farklılıklar olduğu açık bir şekilde görülmektedir. İlgili bölgeler içinde saatlik kazancın en yüksek olduğu bölge İstanbul bölgesidir. Örneğin, Doğu Karadeniz Bölgesinde çalışan bir imalat sanayi işçisinin ortalama saatlik kazancının İstanbul'da çalışan benzer işçinin saatlik kazancının % 59'u kadar olduğu görülmektedir. Benzer şekilde Akdeniz, Güneydoğu Anadolu ve Ege gibi diğer bölgelerde çalışan işçilerin saatlik kazancı ile İstanbul'da çalışan işçinin saatlik kazancı arasında önemli farklılıkların olduğu tablodan görülebilmektedir.

Taştan ve Akar'ın 2013 yılında yaptıkları bir çalışmada yazarlar; bölgesel ücret eşitsizliğinin bölgedeki ana sektörün ne olduğu ile yakından ilgili olduğu sonucuna varmışlardır. Taştan ve Akar, imalat sanayi alt sektörlerinin ve hizmetlerin dâhil edildiği analizlerinde Türkiye imalat sanayinin kalbi olarak niteleyebileceğimiz Kocaeli, Yalova, Sakarya illerini içeren Doğu Marmara bölgesinde ortalama ücretlerin diğer bölgelere göre yüksek olmasını dikkat çekici olarak ifade etmektedirler. Taştan ve Akar aynı zamanda, 1992-2010 döneminde Türkiye Hizmetler sektöründe bölgeler arası ücret eşitsizliği arttığını ifade etmektedirler.

BÖLGE	Saatlik Kazanç (TL)
İstanbul	13,2
Batı Marmara	9,6
Ege	9,1
Doğu Marmara	11,9
Batı Anadolu	11,1
Akdeniz	8,4
Orta Anadolu	9,3
Batı Karadeniz	9,4
Doğu Karadeniz	7,8
Kuzeydoğu Anadolu	9,7
Ortadoğu Anadolu	8,3
Güneydoğu Anadolu	8,1

Tablo 6.2
Türkiye Bölgeler Arası Saatlik İş Gücü Maliyeti (İmalat Sanayi, 2012)

Kaynak: *TÜİK*

Tablo 6.3'de ise işsizliğin mekânsal değişimini göstermek amacıyla, 2014 yılında Türkiye'de yirmi altı bölge için işsizlik oranları gösterilmiştir. Tablo incelendiğinde, istihdamın mekânsal değişimi göze çarpmaktadır. Tablodan işsizliğin bölgeler arasında görülme oranının önemli farklılıklar gösterdiği görülmektedir. Bazı bölgelerde sanayileşme düzeyi yüksek iken, bazı bölgeler tarıma ve diğer geleneksel sektörlere dayalıdır. Örneğin İstanbul bölgesinde sanayileşme ön planda iken; Erzurum, Erzincan, Bayburt bölgesinde hayvancılık ve Adana bölgesinde tarım önemli bir yer tutmaktadır. Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan gibi bazı bölgelerde işsizlik oranının beklenenden düşük olmasının nedenlerinden biri ise ücretsiz aile işçiliği olgusudur.

Bölgeler (26 Bölge)	İşsizlik Oranı (%)
Adana, Mersin	10.7
Ankara	11.5
Antalya, Isparta, Burdur	8.3
Aydın, Denizli, Muğla	7.2
Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	3.4
Balıkesir, Çanakkale	5.6
Bursa, Eskişehir, Bilecik	6.2
Erzurum, Erzincan, Bayburt	7.4
Gaziantep, Adıyaman, Kilis	8.0
Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	15.4
Kastamonu, Çankırı, Sinop	6.5
Kayseri, Sivas, Yozgat	9.6
Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova	10.0
Konya, Karaman	5.6
Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir	7.7
Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli	7.5
Manisa, Afyonkarahisar, Kütahya, Uşak	3.9
Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	24.0
Samsun, Tokat, Çorum, Amasya	6.2
Tekirdağ, Edirne, Kırklareli	7.6
Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane	6.2
Van, Muş, Bitlis, Hakkari	13.5
Zonguldak, Karabük, Bartın	6.0
İstanbul	11.9
İzmir	13.9
Şanlıurfa, Diyarbakır	17.4

Tablo 6.3
Türkiye'de 26 Bölge İçin İşsizlik Oranları (2014 yılı)

Kaynak: *TÜİK*

İş Kavramının Dönüşümü

Sanayi devriminden önce, "ücretli iş" kavramı ekonomide göreceli olarak marjinal bir kavramdı. Nüfusun büyük çoğunluğu yaşamını tarımsal faaliyetler yoluyla sürdürmekteydi. Sanayi öncesi dönemde ücretli işçilik, ailenin geçimini sağlamak amacıyla hane içindeki diğer faaliyetlere takviye olması için yapılmaktaydı. Bu durum daha çok hasat dönemi gibi yılın belirli zamanlarında büyük çiftliklerde ve malikânelerde emeğini arz etmek biçiminde olmaktaydı. Erkekler ve kadınlar, zengin elitlerin evlerinde hizmetkâr, aşçı ve diğer işlerde çalıştırılmaktaydı.

Sanayi Devrimi öncesi dönem için, iş yerine gitmek anlamında işe gitmek fikri, yabancı bir kavramdır. Çünkü iş ev merkezlidir. Tekstil ve dokumacılık faaliyetleri gibi el yordamıyla yapılabilecek işler, o dönemde ev içinde gerçekleşmekteydi.

Sanayi toplumuna geçiş süreci büyük mekânsal ve toplumsal değişmelere neden olmuş ve bu süreç işin doğasını temelde dönüştürmüştür. Çalışan nüfusun çoğunluğu için bu dönüşüm, artık ücretli işin yoğun nüfuslu şehirlerde işverenlerin sıkı gözetimi altında düzenlendiği ve geçime dayalı kırsal yaşam tarzının yıkılması anlamına gelmektedir.

Sanayi Devrimi ile birlikte işin dönüşümünün bir sonucu, geçimlerini sadece istihdamdan ve ücretli iş gücünden sağlayan geniş bir endüstriyel işçi sınıfının ortaya çıkışıdır.

Dünya ekonomilerinin küreselleşme sürecindeki modernizasyon çabaları, geleneksel iş biçimlerini önemli ölçüde aşındırsa da, Afrika'nın, Asya'nın ve Latin Amerika'nın birçok yerinde geçimlik tarım biçimleri hâlâ devam etmektedir. Günümüzde coğrafi açıdan tarım için verimli olan birçok alan modern şehirlerin inşa edilmesi amacıyla tahrip edilmiş ve büyük şehirleşme akımlarına heba edilmiştir.

Ücretli iş gücünün sanayileşme ile arttığı az gelişmiş ülkelerde, çalışma koşullarının oldukça kötü olduğu ortadadır. Coğrafi olarak küreselleşme sürecine giren bu ülkelerde çocuk işçiliği oldukça yaygındır. ILO'nun (Uluslararası Çalışma Örgütü) tahminlerine göre, 2013 yılı itibariyle Dünya genelinde 168 milyon çocuk işçi vardır ve bu değer dünya çocuk nüfusunun yaklaşık % 11'i kadardır. Bu rakamın yarısından biraz fazlası olan 85 milyon çocuğun da tehlikeli işlerde çalıştığı ILO tarafından bildirilmektedir. Bu rakamlar 2000'li yılllara göre üçte bir oranında düşen verilerdir. Çünkü 2000 yılında 246 milyon olan çocuk işçi sayısı 168 milyona; 2000 yılında tehlikeli işlerde çalışan çocuk sayısı da 171 milyondan 85 milyona düşmüştür.

Günümüzde nüfusun yaklaşık yarısı ücretli istihdam hâlindedir. Örneğin, bu oran OECD verilerine göre Türkiye için % 49,55'dir. Bununla birlikte, işin; ev işi, gönüllü çalışma ve bakım işleri, yaşlı insanların, çocukların ve engellilerin bakımı gibi ücretli olmayan diğer biçimleri de vardır. Ücretsiz ev işi, hem gelişmiş hem de az gelişmiş ekonomilerde hâlâ yerli iş gücünün en önemli biçimidir. Evde ücretsiz yapılan bu işlerden bazıları (çocuk bakımı, ütü, temizlik gibi) günümüzde özellikle aile bireylerinin tam zamanlı bir işte çalıştıkları toplumlarda ücretli olarak da yerine getirilmektedir.

Ücretli iş yanında kendi işinde çalışan (serbest meslek sahibi) kavramı, çoğunlukla istihdam yasaları ve düzenlemelerinde zamanda ve mekânda farklılıklar göstermektedir. Ayrıca, giderek artan sayıda küresel emek gücü, işsizlik veya eksik istihdamla karşı karşıya kalmaktadır. Bunun da büyüklüğü zaman içinde değişiklikler göstermektedir. 1970'lerden bu yana Batı Avrupa'da giderek artan sayıda kişi değişik biçimlerde işsizliğe maruz kalmıştır. 1990'ların başlarında Doğu Avrupa ülkelerinde yaşanan geçiş süreciyle birlikte işsizlikte büyük bir sıçrama olmuştur. Yine 1990'ların ikinci yarısında finansal krizlerden dolayı birçok kişinin işsiz kalmasıyla Doğu Asya ekonomilerinde işsizlik büyük bir sorun hâline gelmiştir.

Burada işin son bir kategorisi olarak yorumlayabileceğimiz küresel ekonominin bir özelliği olmaya devam eden köle veya zorla çalıştırılan iş gücüdür. Küreselleşmenin tehlikeli sonuçlarından biri, özellikle seks ticareti için, zorla çalıştırılmak amacıyla yapılan

insan kaçakçılığındaki artışın olmasıdır. Bunun yanında, yasa dışı olarak ulaştıkları ülkelerde vatandaşlık statüsünde olmayan göçmenler de, sömürüye açık istismarcı işverenlere karşı savunmasız durumdadırlar. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün en son yayınlanan raporunda, küresel düzeyde 11,4 milyonu kadın ve 9,5 milyonu erkek olmak üzere en az 21 milyon işçinin zorla çalıştırıldığı ifade edilmektedir.

İstihdamın Coğrafi Dağılımı

Küresel ekonomide istihdam işin egemen kategorisi hâline gelirken, istihdamın coğrafi etki alanı son derece dengesizdir. Tablo 6.4'e bakıldığında, Dünya istihdamının coğrafi olarak dengesiz dağılımı açık bir şekilde görülmektedir. Tabloya göre, başta Çin ve Hindistan olmak üzere, ABD, Endonezya, Brezilya ve Rusya Federasyonu gibi ülkeler Dünya istihdamının önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Aynı zamanda aynı ülkeler, dünya emek gücünün büyük bir miktarını barındırmaktadırlar.

Tablo 6.4'e göre, Dünya istihdamında Çin 768,8 milyar çalışan ile ilk sıradadır. Çin'i sırasıyla 472,9 milyon kişi ile Hindistan, 136,2 milyon kişi ile ABD, 107,9 milyon kişi ile Endonezya ve 92,5 milyon kişi ile Brezilya izlemektedir. Yine aynı tabloya göre, Dünya iş gücü miktarında 801,8 milyon kişi ile Çin ilk sıradadır. Çin'in yaklaşık % 60'ı kadar olan 487,9 milyon kişilik bir iş gücü ile Hindistan ikinci sırada bulunmaktadır. Tabloya dikkat edildiğinde, Çin ve Hindistan'ın dünya iş gücünün önemli bir miktarını barındırdığı açık bir şekilde görülmektedir. Bu iki ülkeden sonra sırasıyla, 159,9 milyon kişi ile ABD, 122,1 milyon kişi ile Endonezya ve 108,4 milyon kişi ile Brezilya gelmektedir. Dünya emek gücünün 2013 yılı itibariyle 3.337,3 milyon kişi olduğu düşünüldüğünde, Dünya emek gücünün yaklaşık yarısı bu beş ülkede bulunmaktadır. Bu da bize bütün dünya coğrafyasını düşündüğümüzde emek gücünün dengesiz bir dağılıma tabi olduğunu göstermektedir.

Ülkeler	İstihdam	Iş Gücü
Arjantin	10,6	19,3
Brezilya	92,5	108,4
Kanada	17,1	19,5
Çin	769,8	801,8
Fransa	25,5	30,0
Almanya	38,6	42,0
Hindistan	472,9	487,9
Endonezya	107,9	122,1
İtalya	21,8	25,5
Japonya	56,8	65,6
Kore Cumhuriyeti	23,2	26,1
Meksika	47,0	54,5
Polonya	15,3	18,3
Rusya Federasyonu	70,6	76,9
Güney Afrika	14,9	19,4
İspanya	17,0	23,4
Türkiye	24,9	27,4
İngiltere	29,0	32,8
ABD	136,2	159,9
Vietnam	50,2	53,4

Tablo 6.4
Dünya Ekonomisinde İstihdam ve İş Gücü (milyon kişi, 2013)

Kaynak: *ILO (ILOSTAT) ve Dünya Bankası (World Development Indicators) verilerinden derlenmiştir.*

ÇALIŞMA HAYATININ VE İSTİHDAMIN DEĞİŞEN YAPISI

Çalışma hayatına baktığımızda istihdamın yapısı, kapitalist ekonomi içindeki büyük değişiklikleri yansıtacak biçimde zaman boyunca değişmiştir. Kapitalist ekonomi ile ilişkilendirilen istihdam biçimleri tarihsel açıdan göreceli olarak yenidir. Bu kısımda istihdam ve çalışma hayatına ilişkin yapıyı ve değişimleri; sanayi devrimi öncesi, sanayi devrimi ve sanayi devrimi sonrası dönemleri olmak üzere ele alacağız.

Sanayi Devrimi Öncesi Çalışma Hayatı

Sanayi Devrimi öncesi dönemde, insanlar daha çok yaşam mücadelesi içinde hayatlarını sürdürmeye çalışmaktadırlar. Dolayısıyla bu dönemde yapılan iş ya da çalışma günümüzde kullanılan anlamlarından farklıdır. İnsanoğu günlük yaşamını sürdürmek için yiyecek bulma ve avlanma, barınak bulma, giysi yapma, çocuklarını yetiştirme gibi temel görevlerini yerine getirmek zorundaydılar.

15. ve 16. yüzyıllarda insanlar ev içinde gündelik işlerini yaparken, daha çok esirler ve köleler fizyolojik ihtiyaçlarını karşılayabilmek için çalışmaktaydılar. 18 yüzyılın özellikle son dönemlerine doğru tarım sektörünün ön plana çıkması ile ücretli çalışma dönemine geçiş süreci başlamıştır. Ancak kurumsal ve resmi anlamda çalışma, Sanayi Devrimi ve sonrasında anlam kazanmıştır.

Özetle, Sanayi Devrimi öncesinde yaşayan toplumlarda tek kaygı günü kurtarma kaygısıdır ve ekonomik faaliyetler sadece var olmak için gerçekleştirilmektedir. İnsanlar daha çok köylerde yaşamakta, şehirlerde ise zanaatkârlar bulunmaktaydı. Bu dönem ev ve iş hayatının birbirinden kesin çizgilerle ayrılmadığı, herkesin sadece kendi gereksinimini karşılayacak kadar mal ve hizmet ürettiği bir dönemdir.

Sanayi Devrimi Döneminde Çalışma ve İstihdam

1768'de James Watt'ın buhar makinesini bulmasıyla başlayan, daha sonra bir dizi teknolojik ilerlemeleri, hızlı kentleşme sürecini, ekonomik, siyasal, kültürel gelişmeleri ve değişimin gerçekleştiği döneme **Sanayi Devrimi** denir.

1768'de James Watt'ın buhar makinesini bulmasıyla başlayan, daha sonra bir dizi teknolojik ilerlemelerinin, hızlı kentleşme sürecinin, ekonomik, siyasal, kültürel gelişmelerin ve değişimlerin gerçekleştiği döneme **Sanayi Devrimi** denir.

Sanayileşme olgusu, öncelikle makineleşmeyi kapsamaktadır. Sanayi Devrimi ile beraber 19. yüzyılda zanaata dayalı üretim biçiminden büyük ölçekli fabrika-tabanlı üretime geçilmiştir. Diğer bir ifadeyle, Sanayi Devrimi ile birlikte zanaata dayalı ve küçük imalathane tipi üretim biçiminin yerini kitlesel ve seri üretimin yapıldığı fabrika tipi üretim biçimi almıştır. Böylece emek yoğun üretim biçiminden sermaye yoğum üretim biçimine geçilmiştir. Daha önce toprakta çalışan önemli büyüklükteki iş gücü, ücretli çalışan olarak fabrikalarda çalışmaya başlamıştır.

Bu dönemde Fordist üretim sistemi ön plana çıkmıştır. Fordizm, kavram olarak kitlesel üretim sisteminden türetilmiştir ve 1900'lü yılların başlarında ilk kez Henry Ford tarafından ABD otomobil endüstrisinde ortaya konulmuştur. **Fordizm**, üretimin sürekli kayan bir montaj hattı üzerinde, özel amaçlı makineler ve ağırlıklı olarak niteliksiz emek kullanılarak yapıldığı kitlesel (seri) üretim sistemi olarak ifade edilmektedir. Bu nedenle Fordist üretim sistemi, aynı zamanda, bant-tipi üretim ya da kitlesel üretim olarak da isimlendirilmektedir. Fordizmin ortaya çıktığı dönem 1900'lü yılların başı olmasına rağmen; fordizmin en parlak dönemi, Kuzey Amerika'dan Batı Avrupa'ya yayıldığı 1945 ile 1970 yılları arasındaki dönemdir.

Fordizm, üretimin sürekli kayan bir montaj hattı üzerinde, özel amaçlı makineler ve ağırlıklı olarak niteliksiz emek kullanılarak yapıldığı kitlesel (seri) üretim sistemi olarak ifade edilmektedir.

Sanayi Devrimi ile beraber bu dönemde çalışma hayatında ve istihdam yapısındaki değişiklikler şu şekilde özetlenebilir:

- Kitlesel üretimin fabrikalarda yapılmasıyla ev ve iş hayatı birbirinden ayrılmıştır.
- Sanayileşmenin ortaya çıkardığı değişim ile birlikte, tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş olmuştur.
- Köylerden kentlere büyük göçler olmuştur ve kentler cazibe merkezi hâline dönüşmüştür
- Sanayileşmeyle beraber teknoloji kavramı ortaya çıkmış ve teknolojik iş bölümü zorunlu hâle gelmiştir.

- Verimlilik, sermaye ve rekabet olguları ön plana çıkmıştır.
- Fabrika tipi üretim ile beraber örgütlenmenin kolaylaşması ile birlikte sendikalaşma sürecinde önemli gelişmeler olmuştur.

Sanayi Sonrası Ekonomi

1970'lerden sonra gelişmiş ekonomilerde istihdam yapısında sanayiden hizmetlere doğru önemli bir kayma söz konusudur. Hizmetler sektörünün büyümesi, beyaz yakalı meslekler-deki kişi sayısının artmasına yol açmıştır. Yüksek teknolojili endüstrilerin ortaya çıkışına bağlı olarak iş gücünün daha büyük bir oranı daha eğitimli ve daha profesyonel bir biçimdedir.

Küresel ekonomide gelişmiş ülkeler, bilgiye dayalı faaliyetlere öncelik vermektedirler. Sanayi sonrası ekonomi, bilgiye dayalıdır ve önemli becerileri olan iş gücüne iş fırsatları sağlamaktadır. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin ilerlemesiyle bu alanda çalışan kalifiye iş gücünün ücret düzeyi yükselirken; hizmetler sektöründe güvenlik, temizlik, satış temsilciliği ve garsonluk gibi kariyer gelişimi için sınırlı imkânların olduğu işlerin ücret düzeyi genellikle düşüktür. Ayrıca, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler günümüzde firmaların üretimlerini, ücretlerin göreceli olarak daha düşük olduğu ülkelere kaydırmalarına yol açmıştır.

Günümüzde sanayi sektöründen hizmetler sektörüne doğru yaşanan kayışa, kadınların hizmetler sektöründeki istihdam artışı da eşlik etmektedir. Tablo 6.5'de 1990 ile 2014 dönemi arasındaki çeşitli yıllar için bazı ülkelerdeki kadın istihdamı içinde hizmetler sektörünün payı gösterilmiştir. Tabloda yer alan bütün ülkelerde 1990 yılından 2014 yılına gelindiğinde kadın istihdamının hizmetler sektörüne doğru kaydığı açık bir şekilde görünmektedir. Diğer bir ifade ile bu ülkelerdeki kadın istihdamı, tarım ve sanayi sektörlerinden hizmetler sektörüne doğru kaymıştır. Örneğin Türkiye'yi ele aldığımızda; 1990 yılında Türkiye'de istihdam edilen kadınların sadece % 14'ü hizmetler sektöründe yer alırken; 2014 yılına gelindiğinde bu oran neredeyse dört kata yakın artarak %51'e ulaşmıştır. Yine bir Avrupa ülkesi olan Çek Cumhuriyeti'nde de 1990'da istihdam edilen kadınların yaklaşık yarısı (% 54'ü) hizmetler sektöründe çalışırken, 2014 yılında hizmetler sektöründe çalışan kadınların oranı toplam kadın istihdamı içinde % 75'e yükselmiştir. Bununla birlikte, kadınların çalıştıkların işlerde elde ettikleri ücret düzeyleri, erkeklere göre hâlen daha düşüktür.

Ülkeler	1990	1995	2000	2005	2010	2013	2014
Arjantin	82	84	89	88	90	90	91
Avusturya	70	74	80	82	84	83	83
Kanada	85	86	86	88	90	90	90
İsviçre	78	81	81	86	83	84	84
Çek Cumhuriyeti	54	64	69	71	75	75	75
Almanya		77	80	82	85	85	85
Danimarka	81	82	84	86	90	90	90
İspanya	73	79	81	84	88	89	89
Finlandiya	76	80	82	85	87	88	89
Fransa	78	81	83	85	88	87	88
İngiltere	81	85	87	90	91	91	91
Yunanistan	52	62	69	77	80	79	80
Macaristan	55	71	72	76	78	78	78
İtalya	68	71	75	79	83	84	84
Norveç	85	87	88	90	92	92	91
İsveç	84	87	87	89	91	91	91
Türkiye	14	19	26	33	46	50	51

Tablo 6.5
Hizmetler Sektöründe Kadın İstihdamı (Kadın İstihdamı İçindeki % Payı)

Kaynak: *Dünya Bankası, World Development Indicators (Güncelleme tarihi: 22.12.2015).*

Sanayisizleşme, sanayi sektörünün istihdam ve hasıladaki payının azalmasıdır.

1970'lerden sonra üretim yapısının hizmetler sektörüne doğru kayması, sanayişizleşme olgusu gündeme getirmiştir. **Sanayisizleşme**, sanayi sektörünün istihdam ve hasıladaki payının azalmasıdır. Sanayişizleşme, ülke içinde özellikle tekstil, kömür madenciliği, gemi yapımı, çelik üretimi ve otomobil üretimi gibi geleneksel ve ağır sanayi alanlarını kötü etkilemektedir. Bu alanlarda yaşanan olumsuz gelişmeler emek piyasalarında da iş yerlerinin kapatılması ve iş gücünün işsiz kalması gibi olumsuzluklara yol açmaktadır.

Sanayisizleşme sürecinin ülkelerdeki gelişimine ilişkin olarak Tablo 6.6'yı inceleyebiliriz. Tablo 6.6'da 1990-2014 dönemi için bazı ülkelerdeki sanayi sektörü istihdamının toplam istihdam içindeki payı gösterilmiştir. Tablodan görüleceği üzere, ülkelerdeki sanayi istihdamının payı 1990'dan 2014 yılına gelindiğinde Brezilya, Endonezya ve Türkiye hariç giderek azalmıştır. İlgili dönemde Brezilya'da oran % 23 ile aynı kalmış iken; Endonezya'da % 14'den %21'e ve Türkiye'de de % 21'den % 28'e çıkmıştır. Bu üç ülke dışında, Tablo 6.6'daki diğer bütün ülkelerde sanayi sektörü istihdamının toplam istihdam içindeki payı düşmüştür. Örneğin, Fransa'da %30'dan %21'e; İngiltere'de %32'den %19'a ve Arjantin'de %32'den %24'e düşmüştür.

Tablo 6.6
Sanayi Sektörü İstihdamı (Toplam İstihdamın Yüzdesi)

***Kaynak**: Dünya Bankası, World Development Indicators (Güncelleme tarihi: 22.12.2015).*

Ülkeler	1990	1995	2000	2005	2010	2013	2014
Arjantin	32	27	23	24	24	24	24
Avusturya	37	32	30	28	25	26	26
Belçika	31	28	26	25	24	22	22
Brezilya	23	20	21	21	24	23	23
Kanada	25	23	23	22	20	20	20
İsviçre	32	29	24	23	21	21	20
Çek Cumhuriyeti	46	42	40	40	38	38	38
Almanya	*	36	34	30	29	28	28
Danimarka	27	27	25	24	20	20	19
İspanya	34	30	31	30	23	20	20
Finlandiya	30	28	28	26	23	23	22
Fransa	30	27	26	24	22	21	21
İngiltere	32	27	25	22	19	19	19
Yunanistan	28	23	23	23	20	16	15
Macaristan	37	33	34	33	31	30	31
Endonezya	14	18	17	19	19	20	21
İtalya	32	34	32	31	29	27	27
Malezya	28	32	32	30	28	28	27
Hollanda	26	23	20	20	16	15	15
Norveç	24	23	22	21	20	20	21
İsveç	29	26	25	22	20	19	19
Türkiye	21	22	24	25	27	27	28

Tablo 6.7'de de yine aynı dönem ve aynı ülke grubu için bu defa toplam istihdamın yüzdesi olarak hizmetler sektörü istihdam payı gösterilmiştir. Tablo incelendiğinde, 1990'dan 2014'e gelindiğinde bütün ülkelerde hizmetler sektörü istihdamının toplam istihdam içindeki payının arttığı görülmektedir. Örneğin, ilgili dönemde bu oran Türkiye'de %32'den %52'ye; Avusturya'da %55'den %70'e; Kanada'da %71'den %78'eİtalya'da %59'dan %70'e, İngiltere'de %65'den %79'a ve Brezilya'da %55'den %77'ye çıkmıştır. Bu verilerden yola çıkarak sanayi sonrası ekonomiye ilişkin olarak günümüzde hizmetler sektörünün iş gücü piyasasında öne çıktığını ifade edebiliriz.

Ülkeler	1990	1995	2000	2005	2010	2013	2014
Arjantin	68	72	76	75	73	75	75
Avusturya	55	61	64	67	70	70	70
Belçika	66	69	72	73	75	77	77
Brezilya	55	54	59	58	75	63	77
Kanada	71	73	74	75	78	78	78
İsviçre	64	67	68	73	71	73	74
Çek Cumhuriyeti	42	52	55	56	59	59	59
Almanya	*	61	64	68	70	71	70
Danimarka	67	68	71	73	78	78	78
İspanya	55	61	63	65	73	76	76
Finlandiya	61	65	66	69	72	73	74
Fransa	65	68	70	72	74	75	76
İngiltere	65	70	73	76	79	79	79
Yunanistan	48	56	61	66	69	71	72
Macaristan	45	59	60	63	65	65	65
Endonezya	30	38	37	37	42	45	45
İtalya	59	60	63	65	68	69	70
Malezya	47	48	50	56	59	59	60
Hollanda	69	71	70	73	72	75	75
Norveç	69	71	74	76	78	77	77
İsveç	67	71	73	76	78	78	79
Türkiye	32	34	40	46	51	52	52

Tablo 6.7
Hizmetler Sektörü İstihdamı (Toplam İstihdamın Yüzdesi)

Kaynak: *Dünya Bankası, World Development Indicators (Güncelleme tarihi: 22.12.2015).*

Sanayi Sonrası Ekonomide Esnek Çalışma

Küresel ekonomide istihdam yapısındaki değişim üzerine diğer bir unsur, esnek çalışma konusudur. Esneklik yaklaşımı, 1970'lerde ortaya çıkan ekonomik krize bir tepki olarak firmaların maliyetlerini düşürmek ve daha esnek bir organizasyon yapısı ortaya koymak için, gelişen yeni teknolojiler ile birlikte Fordizmin bir sonucu olarak şekillenmiş bir dönüşümdür.

Günümüzde bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi, iş gücü piyasasında esnek çalışma uygulamalarını arttırmıştır. Esnek çalışma biçimlerinden biri kısmi zamanlı çalışmadır. İş yerinde normal çalışma (tam zamanlı çalışma) saatlerinden daha kısa süre ile çalışmaya **kısmi zamanlı çalışma** ya da **part-time çalışma** denir. Esnek çalışma biçimlerinden bir diğeri ise evde çalışmadır. Evde çalışma, yürütülen işin tamamının ya da bir kısmının evde yapılması ve esas iş yeriyle telefon, bilgisayar ve faks gibi iletişim araçları ile bağlantı kurulmasını ifade etmektedir. Diğer esnek çalışma biçimleri ise; iş paylaşımı, esnek zamanlı çalışma, tele çalışma ve çağrı üzerine çalışmadır. Bunlar gibi esnek çalışma biçimleri ile bireyler iş yeri dışında iş yeri ile bağlantılı olarak çalışma imkânı bulurken, kendilerine de sosyal olarak daha fazla zaman ayırabilmektedirler.

İş yerinde normal çalışma (tam zamanlı çalışma) saatlerinden daha kısa süre ile çalışmaya **kısmi zamanlı çalışma** ya da **part-time çalışma** denir.

Esnek çalışma biçimleri, işverenler lehinde bir iş ilişkisinin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Esnek çalışma biçimleri işçiler açısından ise, sürekli olmayan bir çalışma ortamı yaratabileceği ve böylece işçilerin güvencesiz olmasına yol açabileceği için işçiler açısından olumsuzluklar barındırmaktadır. Örneğin, esnek çalışma biçimlerinden evde çalışma biçiminde, evde çalışanlar kendi hesabına çalışanlar olarak kabul edilir. Hâlbuki bu şekilde

çalışanların çoğu bir firma ile sözleşmeli olarak işlerini evlerinde yapan ücretli çalışanlardır. Evde çalışanların kendi hesabına çalışan sınıfına sokulması firmaların istihdam ettikleri işçilere karşı olan yasal yükümlülüklerini yerine getirmemelerine imkân tanır. Böylece evde çalışanlar, kendi hesabına çalışanlar olarak kabul edilip iş sağlığı yasalarının kapsamı dışına çıkarılır; hastalık, işsizlik ve iş göremezlik sigortalarından yararlanamazlar.

Esnek iş gücü piyasalarının savunucuları böyle bir uygulamanın; emeği düşüş içinde olan sektörlerden ve bölgelerden yeni büyüyen sektörlere ve bölgelere doğru daha hızlı hareket etmeye teşvik ederek, işsizliği düşürmeye katkı sağlayacağını ifade etmektedirler.

SIRA SİZDE 3

Esnek çalışma uygulamasının işçiler açısından olumlu ve olumsuz yönleri nelerdir?

Esnek çalışma uygulamasının kullanımı İngiltere, ABD ve Avustralya gibi ülkelerde daha fazla olmuştur. Bu ülkelerde, hükümetler iş gücü piyasalarında serbestleşme (deregülasyon) politikaları izlemiş ve iş güvenliği mevzuatları da Kıta Avrupa'daki birçok ülke ile karşılaştırıldığında minimum düzeyde olmuştur. Bu nedenle, küresel ekonomik bütünleşmeye rağmen, emek piyasaları esnekliğinde coğrafi olarak büyük farklılıklar vardır. Bu durum işçilerin belirli bir işte harcadıkları zamanın ortalama süresinde karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, İngiltere Veri Servisi'ne (UK Data Service) göre, 2013 yılında bir İngiliz işçisinin iş yerinde ortalama görev süresi 9,5 yıl iken; bu süre İtalya'da 13,4; Almanya'da 11,7 ve Fransa'da 12,3 yıldır.

İSTİHDAMIN DEĞİŞEN YAPISININ SENDİKALARA ETKİSİ

Sanayileşmenin ilk aşamalarında iş gücünün karşı karşıya kaldığı kötü koşullar, 19 yüzyılın ikinci yarısında işçi sınıfının çıkarlarını korumak amacıyla, işçilerin bir araya gelmesiyle işçi sendikalarının ortaya çıkışına yol açmıştır. Sendikalar, ücretli istihdam yoluyla geçimlerini sağlamayı hedefleyen çalışan kesim ile yüksek kârlar ortaya çıkarmaya ve ücretlerin en önemli parçası olduğu maliyetleri düşürmeye çalışan kapitalist bir işveren sınıfı arasındaki doğal çatışmayı yansıtmaktadır.

Kapitalizmin işleyişinde Fordist kitlesel üretim modeli, sendikaların başarılı bir şekilde örgütlenmesine ve güçlenmesine imkân tanımıştır. Ancak, esnek üretim sistemi ile üretim biçimlerinde ortaya çıkan dönüşüm ve buna bağlı olarak istihdamın değişen yapısı sendikaları da etkilemiş ve 1980'li yıllardan itibaren başta birçok gelişmiş sanayi ülkesi olmak üzere tüm dünyada sendikalı işçi sayısı önemli ölçüde azalmıştır. Bu azalış, sendikalaşma oranlarının göreceli olarak yüksek olduğu gelişmiş kıta Avrupası ülkelerinde bile dikkat çekici düzeydedir. Esnek iş gücünün sendikalar üzerindeki etkisi hakkında fikir sahibi olabilmek amacıyla Tablo 6.8'i inceleyebiliriz. Tablo 6.8'de 1999-2013 arası dönem için bazı OECD ülkelerindeki sendikalaşma oranları gösterilmiştir.

Ülkeler	1999	2002	2005	2008	2010	2012	2013
Avustralya	25,4	23,2	22,3	18,6	18,4	18,2	17,0
Avusturya	37,4	35,7	33,3	29,1	28,4	27,4	27,4
Kanada	28,0	28,3	27,7	27,1	27,4	27,5	27,2
Danimarka	74,0	71,6	70,7	66,3	67,0	67,2	66,8
Almanya	25,3	23,5	21,7	19,1	18,6	17,9	17,7
İrlanda	38,7	36,1	34,0	31,9	32,7	31,2	29,6
İtalya	35,4	33,8	33,6	33,4	35,5	36,3	36,9
Japonya	22,2	20,3	18,8	18,2	18,4	18,0	17,8
Meksika	15,8	15,9	16,9	15,7	14,4	13,6	13,6
Hollanda	24,7	21,0	20,6	18,8	18,6	17,7	17,6
Yeni Zelanda	21,7	22,2	20,9	20,6	20,8	20,5	19,4
Norveç	54,8	54,5	54,9	52,6	53,7	53,3	53,5
İsveç	80,6	78,0	76,5	68,3	68,2	67,5	67,7
İngiltere	30,1	29,3	28,4	27,1	26,4	25,8	25,4
ABD	13,4	12,8	12,0	11,9	11,4	11,1	10,8
OECD Ülkeleri	20,8	19,6	18,8	17,9	17,6	17,1	16,9

Tablo 6.8
Bazı OECD Ülkelerinde Sendikalaşma Oranı (%)

Kaynak:
OECD.Stat (29.12.2015)

Tablo 6.8'i incelediğimizde, 1999 yılından 2013 yılına kadar geçen sürede İtalya hariç, bütün ülkelerde sendikalaşma onanlarının düştüğünü görmekteyiz. İtalya'da ise bu oran 1999 yılında % 35,4 iken, 2013 yılında %36,9 olmuştur. Bunun yanında ilgili dönemler arasında sendikalaşma oranı Avusturya'da %37,4'den %27,4'e; Danimarka'da %74'den %66,8'e; Almanya'da %25,3'den %17,7'ye; İsveç'te %80,6'dan %67,7'ye ve İngiltere'de %30,1'den %25,4'e düşmüştür.

Sanayi üretiminin hâkim olduğu yapıda (Fordizmde), işçilerin işyerleri ile bağlantıları daha kuvvetlidir. Çünkü işçiler genellikle çalışma yaşantılarının önemli bir süresini aynı işte geçirme eğilimindedirler. Dolayısıyla böyle bir yapıda sendikal örgütlenme daha kolay ve daha fazladır. Tersine, esnek üretim ve istihdam yapısı altında çalışanlar sık sık işyerlerini değiştirmekte ya da farklı işler arasında hareket etmektedir. Dolayısıyla herhangi bir işe olan bağlılıkları azdır. Hizmetler sektörünün ön plana çıktığı böyle bir yapıda kalifiye olmayan iş gücü daha istikrarsızdır ve gündelik işler ön plandadır. İşçiler tutumlarında daha bireyseldir ve sendikalara katılmak konusunda daha az isteklidirler.

Sendikalaşma oranlarının düşmesine ve sendikalar açısından yaşanan olumsuzluklara neden olan faktörleri şu şekilde sıralayabiliriz:

- Finans sektörünün ön plana çıkması karşısında reel sektörde ortaya çıkan üretim azalışı, sendika üyesinin daha çok olduğu sanayi sektöründe çalışan işçi sayısını azaltmıştır. Bu da sendikalaşmayı olumsuz etkilemiştir.
- Küreselleşme süreci ile birlikte uluslararası sermayenin emeğin daha ucuz olduğu ülkelere doğru kayması karşısında sendikaların pazarlık güçlerini önemli ölçüde yitirmeleri sendikalaşma oranlarını azaltmıştır.
- Teknolojik değişimlerin üretim ve istihdam yapısını değiştirmesi sonucunda sendikalaşma eğiliminin az olduğu hizmetler sektöründe istihdam artışının ortaya çıkması sendikalaşma oranını düşürmüştür.
- Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki değişimin etkisi ile sendikalaşma eğilimi düşük olan nitelikli iş gücüne talep artmıştır.

- Sendikal örgütlenmeye yabancı olan kadın ve genç nüfusun iş gücü piyasalarında daha çok yer almaları sendikalaşma oranlarını düşürmüştür.
- Sendikal örgütlenmenin zor olduğu, esnek ve istikrarsız istihdam biçimlerinde ortaya çıkan artışlar sendikalaşmayı olumsuz yönde etkilemiş ve sendikaların konumunu zayıflatmıştır.
- Artan işsizlik oranlarına bağlı olarak sendikaların pazarlık güçlerini önemli ölçüde kaybetmeleri sendikaların konumlarını zayıflatmıştır.
- Sendikalaşmayı azaltıcı yönde etki gösteren çalışanlara yönelik kontrol sistemlerini içeren yeni yönetim teknikleri ortaya çıkmıştır.
- Dışa açılma ile birlikte, işin yapıldığı yerin coğrafi olarak güçlü bir sendikal örgütlenmenin olmadığı bölgelere taşınması da sendikalaşma oranını olumsuz etkilemektedir.
- Geleneksel örgütlenme yöntemlerinin sürdürülmesi, yeni örgütlenme modellerinin geliştirilememesi, değişen koşullar altında kadın iş gücü ve yeni toplumsal hareketler ile bağlantı kurulması noktasında geç kalınması gibi yaşanan sorunlar sendikalaşma oranlarlarını olumsuz yönde etkilemiştir.

Günümüzde dünya genelinde sendikaların karşı karşıya kaldığı en büyük sorun, sendikasız ve oldukça sömürülen iş gücünün giderek artmasıdır.

EMEK GÖÇÜ

Castles ve Miller (2009)'un ifade ettiği gibi, günümüz dünyası bir "göç çağına" girmiştir. Küreselleşme, demografik değişimler, savaşlar, terör, gelir eşitsizlikleri ve iklim değişikliği giderek daha fazla işçiyi ve onların ailelerini istihdam ve güvenlik arayışı içinde sınırları aşmaya teşvik etmektedir.

Belirli bir coğrafyada yaşayan insanların, çeşitli nedenlerle temelli ya da geçici olarak yaşadıkları yerleşim alanı dışında bir yerleşim alanına gitmelerine **göç** denir.

Belirli bir coğrafyada yaşayan insanların, çeşitli nedenlerle temelli ya da geçici olarak yaşadıkları yerleşim alanı dışında bir yerleşim alanına gitmelerine **göç** denir.

Kapitalizmin bir sonucu olarak kentsel alanlar büyüdükçe ve ülkeler arasındaki refah farklılıkları arttıkça, emeğin iş için olan hareketliliği de her geçen gün artmaktadır. Emeği hareketliliğe sevk eden göç kararının çeşitli belirleyicileri vardır. Bunlar: Yaş, eğitim, işsizlik, uzaklık ve medeni durumdur. Yaş, göç kararını belirleyen faktörlerin başında gelmektedir. Genç yaşta olanlar, ileri yaşta olanlara göre coğrafi olarak daha hareketlidirler. Yaşın artması ile hareketlilik azalmaktadır. Eğitim düzeyi ile göç arasında pozitif bir ilişki vardır. Eğitim düzeyindeki artışlara bağlı olarak göç hareketliliği artmaktadır. Göç ile işsizlik arasında da pozitif bir ilişki vardır. Eğer bir ülkede işsizlik oranları yüksek ise, bu durum göçe neden olmaktadır. Göç ile uzaklık arasında ise ters yönlü bir lişki vardır. Yakın bir yere göç uzak bir yere olan göçe göre daha çok tercih edilmektedir. Son olarak, medeni durum da emek göçünü etkilemektedir. Kişinin başka bir yerdeki ya da ülkedeki bir kişi ile evlenmesi göç kararı vermesine yol açabilecektir. Bununla birlikte, evlilik yapıldığı dönemde emek göçüne neden olsa da, sonraki dönemlerde çeşitli açılardan emeğin hareketliliğini kısıtlayabilecektir de.

SIRA SİZDE 4

Göç kararının belirleyen başlıca unsurlar nelerdir?

Göçmen işçilerin verdiği emek göçü kararı hem göç edeceği ülkeyi hem de göç ettiği kendi ülkesini etkileyebilecektir. Göçmen işçiler ulaştıkları ülkelerde büyümeye ve kalkınmaya katkıda bulunurlarken; asıl ülkeleri (kendi ülkeleri) onların getirdikleri dövizlerden ve göç deneyimi sırasında edindikleri becerilerden büyük oranda faydalanabilecektir.

Ülkeler arasında göç eden imtiyazlı işçiler olarak da isimlendirilen elit işçiler, başlıca olarak finans ve inovasyon merkezleri arasında hareket etmektedirler. Elit profesyoneller ve girişimciler için ülkeler arasındaki akışın kolay olması, bazı önemli coğrafi alanlar ortaya çıkarmıştır. Örneğin, finansal merkezler, profesyonel çalışanların birbirleri arasında sık sık ve kolay bir şekilde yer değiştirdiği küresel şehirler ile bağlantılı olan küresel emek piyasasının oluşmasını sağlamaktadır. Böyle bölgelere hükümetler tarafından da, bölgelerinin küresel bir merkez olmasını istemeleri nedeniyle, hareket kolaylığı sağlanmaktadır. Küreselleşen bir iş gücü piyasası; bankacılığın, sigortacılığın, hukukun, muhasebeciliğin, yönetim danışmanlık hizmetlerinin ve diğer ilgili alanların üst basamağında bulunan New York, Londra, Tokyo, Singapur ve Hong Kong gibi şehirlerde mevcuttur. Elit çalışanların göçü sadece kalifiye kişilerin coğrafi bir hareketliliğini sağlamamakta; aynı zamanda bilginin coğrafi dolaşımı için bir bağlantı da ortaya çıkarmaktadır.

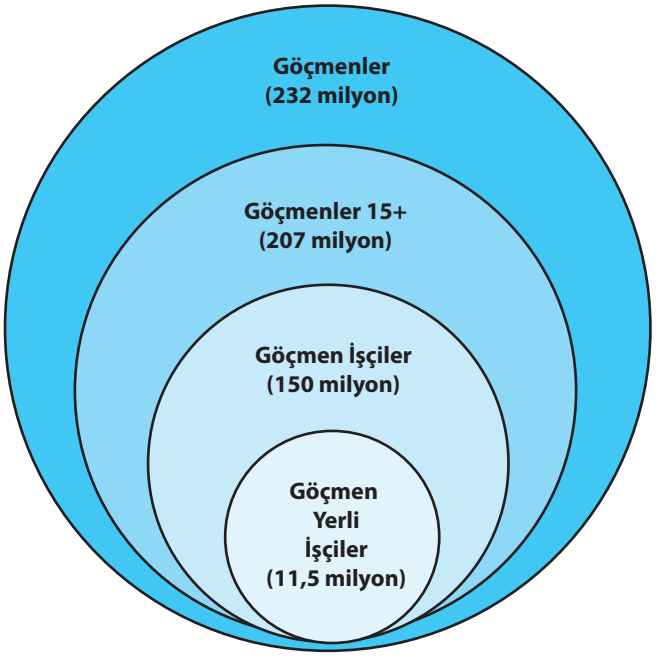
2013 yılı itibariyle dünya genelinde 232 milyon uluslararası göçmen vardır. Bunlar arasında 72 milyon ile Avrupa'da ve 71 milyon ile Asya'da ikamet eden vardır. Şekil 4.1'de göç eden işçilere ilişkin ILO'nun yaptığı tahminler gösterilmektedir. ILO'nun tahminlerine göre Dünya genelinde 150,3 milyon göçmen işçi vardır. Bunun 11,5 milyonu göçmen yerli işçidir. **Göçmen işçi** kavramı, ikamet ettikleri mevcut ülkede hâlihazırda istihdam edilen ya da işi olmayan fakat iş arayan bütün uluslararası göçmenleri ifade etmektedir. Aynı verilere göre, göçmen işçilerin 83,7 milyonu erkeklerden ve 66,6 milyonu da kadınlardan oluşmaktadır. Bu rakamlar toplam göçmen işçilerinin yüzde olarak sırasıyla %55,7'sini ve % 44,3'ünü vermektedir.

Göçmen işçi kavramı, ikamet ettikleri mevcut ülkede hâlihazırda istihdam edilen ya da işi olmayan fakat iş arayan bütün uluslararası göçmenleri ifade etmektedir.

Şekil 6.1

Göçmen Stoğunun, Göçmen işçilerin ve Göçmen yerli İşçilerin Küresel Tahmini (2013)

Kaynak: *ILO (2015)*

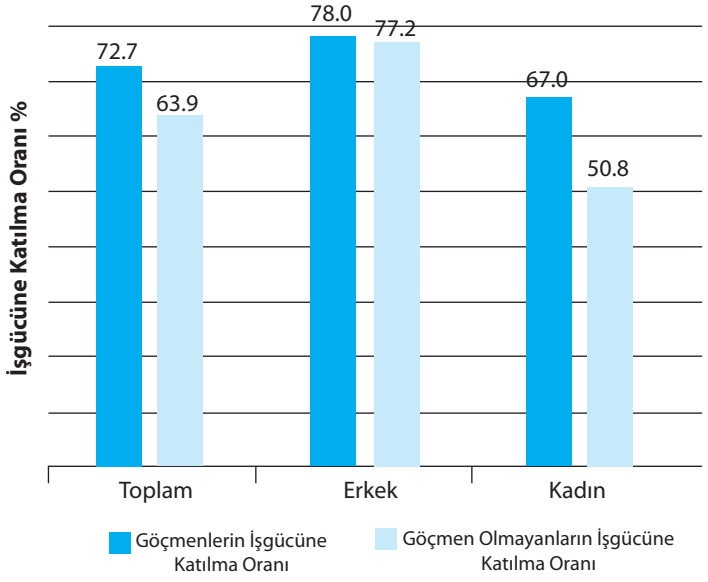

15 yaş ve üstü Dünya nüfusunun % 3,9'unu göçmenler oluşturmaktadır. Bununla birlikte göçmen işçiler, tüm işçilerin daha yüksek bir oranını (%4,4) oluşturmaktadırlar. Bu durum, Dünya genelinde göçmenlerin göçmen olmayanlar ile karşılaştırıldığında, daha yüksek bir iş gücüne katılma oranına sahip olduklarını gösterir. Zira 2013 yılında göç-

menlerin iş gücüne katılma oranı %72,7 iken; göçmen olmayanların iş gücüne katılma oranı %63,9'dur. Göçmenlerin, özellikle de kadın göçmenlerin, göçmen olmayanlara göre iş gücüne katılma oranları daha yüksektir. Şekil 6.2'de 2013 yılı için cinsiyete göre tüm dünyada göçmenlerin ve göçmen olmayanların iş gücüne katılma oranları gösterilmiştir.

Şekil 6.2

Cinsiyete Göre Tüm Dünyada Göçmenlerin ve Göçmen Olmayanların İş Gücüne Katılma Oranı (2013)

Kaynak: *ILO (2015)*

Özet

AMAÇ 1 *Emek piyasasını ve emek piyasasının özelliklerini açıklamak*

Emek piyasası, bütün piyasalarda olduğu gibi arz ve talebin karşılaştığı bir piyasadır. Emek piyasasında emeğini arz edenler hanehalklarıdır. Diğer taraftan, emek piyasasının ikinci temel aktörü olan emek talebini ise firmalar oluşturur. Emek arz edenler ile emek talep edenlerin bir araya geldikleri ortama emek piyasası denir. İşte emek arz eden hanehalkları ile emek talep eden firmaların buluştuğu emek piyasasında, ücret ve istihdam düzeyi belirlenir. Emek piyasasının temel özellikleri şunlardır: İstihdamın çalışan ile işveren arasındaki kişisel bir ilişkiyi ifade etmesi, işçi ile işveren arasındaki istihdam ilişkisinin sürekliliği, emeğin heterojen olması, çok sayıda emek piyasasının olması, işçilerin pazarlık güçlerinin işverenlere göre göreceli olarak daha az olması, emeğin stoklanamaması ve emek talebinin türetilmiş talep olmasıdır.

AMAÇ 2 *Çalışma, iş ve istihdam kavramlarını açıklamak*

Çalışma, iş ve istihdam kavramları emek piyasası ile ilgili olarak birbirine yakın kavramlardır. Bununla birlikte aralarında kısmen farklılıklar söz konusudur. Çalışma, insan ihtiyaçlarından kaynaklanan ve medenî bir varlık olarak insanın toplumsal ilişkileri sonucu ortaya çıkan bir olgudur. Çalışma kavramı, toplumların geçirdikleri değişim süreçlerine bağlı olarak farklılaşmış, sanayi öncesi toplum yapısından sanayi sonrası toplum yapısına kadar çalışma kavramı farklı anlamlar kazanmıştır. Sanayi Devriminden önce çalışma, insanların sadece günlük ihtiyaçlarını karşılamak için gerçekleştirmiş olduğu bir eylem olarak nitelendirilmekteydi. Sanayi Devrimi ile birlikte çalışma kavramı, ücret karşılığı çalışma anlayışı temelinde bireyin yaşamının merkezinde yer almıştır. İnsanın toplumdaki statüsünü belirleyen önemli unsurlardan biri, yaptığı iştir. İş, ister ilkel olsun ister gelişmiş olsun, bütün toplumlarda temel bir unsurdur. İşin nasıl düzenlendiği, eski göçebe toplumlardan günümüzün daha ileri küresel kapitalist toplumuna kadar bütün toplumlarda zaman içinde şekillenmiş ve değişmiştir. Günümüzde işler, cinsiyet, etnik köken ve yaş gibi çeşitli açılardan farklılaşmıştır. İstihdam, üretim faktörlerinin üretimde kullanılmasına denir. Bu tanım istihdam kavramının geniş kapsamlı bir tanımıdır. Dar anlamda ise istihdam, emek faktörünün üretim sürecinde bir girdi olarak kullanılmasını ifade eder.

AMAÇ 3 *Çalışma hayatının ve istihdamın değişen yapısını ortaya koymak*

Çalışma hayatına baktığımızda istihdamın yapısı, kapitalist ekonomi içindeki büyük değişiklikleri yansıtacak biçimde zaman boyunca değişmiştir. Kapitalist ekonomi ile ilişkilendirilen istihdam biçimleri tarihsel açıdan göreceli olarak yenidir. Sanayi Devrimi öncesi dönemde, insanlar daha çok yaşam mücadelesi içinde hayatlarını sürdürmeye çalışmaktadırlar. Dolayısıyla bu dönemde yapılan iş ya da çalışma günümüzde kullanılan anlamlarından farklıdır. Sanayi Devrimi ile beraber 19. yüzyılda zanaata dayalı üretim biçiminden büyük ölçekli fabrika-tabanlı üretime geçilmiştir. Böylece emek yoğun üretim biçiminden sermaye yoğum üretim biçimine geçilmiştir. 1970'lerden sonra gelişmiş ekonomilerde istihdam yapısında sanayiden hizmetlere doğru önemli bir kayma söz konusudur. Bu süreçte bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi ile birlikte iş gücü piyasasında esnek çalışma uygulamaları başlamış ve yaygınlaşmıştır.

AMAÇ 4 *İstihdamın değişen yapısının sendikalara etkisini değerlendirmek*

Sanayileşmenin ilk aşamalarında iş gücünün karşı karşıya kaldığı kötü koşullar, 19 yüzyılın ikinci yarısında işçi sınıfının çıkarlarını korumak amacıyla, işçilerin bir araya gelmesiyle işçi sendikalarının ortaya çıkışına yol açmıştır. Kapitalizmin işleyişinde Fordist kitlesel üretim modeli, sendikaların başarılı bir şekilde örgütlenmesine ve güçlenmesine imkân tanımıştır. Ancak, esnek üretim sistemi ile üretim biçimlerinde ortaya çıkan dönüşüm ve buna bağlı olarak istihdamın değişen yapısı sendikaları da etkilemiş ve 1980'li yıllardan itibaren başta birçok gelişmiş sanayi ülkesi olmak üzere tüm dünyada sendikalı işçi sayısı önemli ölçüde azalmıştır.

AMAÇ 5 *Emek göçünü değerlendirmek*

Küreselleşme, demografik değişimler, savaşlar, terör, gelir eşitsizlikleri ve iklim değişikliği giderek daha fazla işçiyi ve onların ailelerini istihdam ve güvenlik arayışı içinde sınırları aşmaya teşvik etmektedir. Belirli bir coğrafyada yaşayan insanların, çeşitli nedenlerle temelli ya da geçici olarak yaşadıkları yerleşim alanı dışında bir yerleşim alanına gitmelerine göç denir. Kapitalizmin bir sonucu olarak kentsel alanlar büyüdükçe ve ülkeler arasındaki refah farklılıkları arttıkça, emeğin iş için olan hareketliliği de her geçen gün artmaktadır. Emeği hareketliliğe sevk eden göç kararının çeşitli belirleyicileri vardır. Bunlar: Yaş, eğitim, işsizlik, uzaklık ve medeni durumdur. Göçmen işçilerin verdiği emek göçü kararı hem göç edeceği ülkeyi hem de göç ettiği kendi ülkesini etkileyebilecektir. Göçmen işçiler ulaştıkları ülkelerde büyümeye ve kalkınmaya katkıda bulunurlarken; asıl ülkeleri (kendi ülkeleri) onların getirdikleri dövizlerden ve göç deneyimi sırasında edindikleri becerilerden büyük oranda faydalanabilecektir.

Kendimizi Sınayalım

1. Emek piyasasında emeğini arz edenler aşağıdakilerden hangisidir?

a. Firmalar
b. Bankalar
c. Hane halkları
d. Üreticiler
e. Devlet

2. "Hanehalkları her gün farklı satıcılardan farklı ürünleri satın alabilirler. Ama bu durum emek için söz konusu değildir. Emeğin çalıştırılmasında devamlılık esastır."
Yukarıdaki ifade ile emek piyasasının hangi özelliği vurgulanmıştır?

a. İstihdam çalışan ile işveren arasındaki kişisel bir ilişkiyi ifade eder.
b. Emek talebi türetilmiş taleptir.
c. Emek heterojendir.
d. Çok sayıda emek piyasası vardır.
e. İşçi ile işvere arasındaki istihdam ilişkisi süreklidir.

3. Aşağıdakilerden hangisi çalışanın çalışma yaşamında yaptığı işe ilişkin beklentilerden biri **değildir?**

a. İyi bir gelir getirmesi
b. Güvencesinin olması
c. İlgi çekici olması
d. Kariyer imkanlarının olması
e. Çalışanı geliştirmeye açık olmaması

4. Hangi iş ya da işlerin ücretli olduğu, hangilerinin ücretli olmadığı ve ne kadar farklı şekilde ücretli iş olduğunun belirlenmesi aşağıdakilerden hangisi ile ilgilidir?

a. Toplumsal iş bölümü
b. Esneklik
c. Fordizm
d. Sanayi Devrimi
e. Sendikalaşma oranı

5. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)'nün tahminlerine göre 2013 yılı itibariyle Dünya genelindeki çocuk işçi sayısı kaç milyondur?

a. 11
b. 16
c. 85
d. 168
e. 246

6. Aşağıdakilerden hangisi 2013 yılı itibariyle dünya emek gücünün (3.337 milyon kişi) yaklaşık yarısının olduğu beş ülke arasında **yer almaz**?

a. Hindistan
b. Çin
c. Türkiye
d. Brezilya
e. Endonezya

7. Aşağıdakilerden hangisi ev ve iş hayatının birbirinden kesin çizgilerle ayrılmadığı, herkesin sadece kendi gereksinimini karşılayacak kadar mal ve hizmet ürettiği dönemdir?

a. Sanayi Devrimi dönemi
b. Sanayi Devrimi öncesi dönem
c. Sanayi sonrası dönem
d. Esnek üretim dönemi
e. Fordist üretim dönemi

8. Sanayileşme olgusuna ilişkin aşağıdakilerden hangisi doğru **değildir?**

a. Makineleşmeyi kapsaması
b. Fabrika tabanlı üretime geçilmesi
c. Sermaye yoğun üretim biçimine geçilmesi
d. Zanaata dayalı üretimde artış olması
e. Fordist üretim sisteminin ön plana çıkması

9. 1970'lerden sonra gelişmiş ekonomilerde istihdam yapısında sanayiden hizmetlere doğru önemli bir kaymanın olduğu dönem aşağıdakilerden hangisidir?

a. Sanayi sonrası ekonomi dönemi
b. Sanayi devrimi öncesi
c. Fordist üretim dönemi
d. Sanayi Devrimi öncesi dönem
e. Zanaata dayalı üretim dönemi

10. 2013 yılı itibariyle Dünya'daki göçmen işçilerin sayısı ne kadardır?

a. 232 milyon
b. 207 milyon
c. 150 milyon
d. 83,7 milyon
e. 11,5 milyon

Yaşamın İçinden

Türkiye'de sendikalaşma Avrupa'nın çok gerisinde

Cem Kılıç

Milliyet Gazetesi 01.05.2014

Bugün günlerden 1 Mayıs. Ülkemizde ilk olarak, 1912 yılında İstanbul'da 1 Mayıs kutlaması yapıldı. "İşçi Bayramını kutluyoruz ancak ülkemizde çalışanların örgütlenme mücadelesi son derece zayıf. Taşeronlaşma, sendikalaşamama, işçilik haklarının kısıtlanması gibi birçok sorun var.

Avrupa çok ileri

Ocak 2014 verilerine göre, Türkiye'de 11 milyon 600 bin işçi var. Bunların içinde 1 milyon 96 bini bir sendikaya bağlı. Sendikalaşma oranı da yüzde 9.45. Avrupa Birliği ülkeleri ortalaması yüzde 23, OECD ülkeleri ortalaması ise yüzde 17. Türkiye'deki sendikalaşma oranının, gerek AB üyesi ülkeler, gerekse OECD ülkeleri ortalaması ile karşılaştırıldığında oldukça düşük olduğu görülüyor. Sadece Fransa'da sendikalaşma oranı yüzde 8 ile Türkiye'den daha düşük. Ancak hemen ifade edelim, Fransa'da sendikalaşma oranı düşük olmakla beraber, toplu sözleşmelerden yararlananların sayısı oransal olarak ülkemizden daha yüksek.

Türkiye'de işkollarına göre sendikalaşma kuralı var. Buna göre, en yüksek sendikalaşma oranının "tarım, ormancılık" sektöründe olduğu, en düşük sendikalaşma oranının ise "inşaat" işkolunda olduğu görülüyor.

Ne var ki işkollarına göre sendikalaşma oranları yanıltıcı olabiliyor. Çünkü devlete ait işletmelerde sendikalaşmanın kolay olmasının etkisiyle, örneğin tarım ve orman işyerlerinde sendikalaşma oranı yüksek görünüyor. Buna karşılık, daha çok özel sektör hâkimiyetinin olduğu, "dokuma, hazır giyim ve deri" işkolunda yani tekstil işyerlerinde sendikalaşma oranı yüzde 9'larda kalabiliyor.

Özellikle gelişmiş ülkelerde iki sektör vardır ki, metal ve maden sektörleri, bu sektörler yüzde 50-60'lara varan oranlarda sendikalaşmanın olduğu alanlardır. Bizde ise, metal sektöründe sendikalaşma oranı yüzde 15,8 iken, madencilik işkolunda sendikalaşma oranı yüzde 20'lerde kalmakta.

Bu konuda son bir not da şu: Türkiye'de en fazla üyeye sahip olan işçi sendikası, metal işkolunda yer alan "Türk Metal Sendikası". Bu sendikamızın toplam üye sayısı 165 bin. En düşük olanar, inşaat ve sağlık işkollarında olan sendikalar.

Geçen yıl kabul edilen yeni Sendikalar Yasası'na göre, Ocak 2013'ten, 1 Temmuz 2016 tarihine kadar işkolu barajı yüzde 1 olarak uygulanacak. Yani sendikalar kurulu bulundukları işkolundaki toplam işçi sayısının en az yüzde birini temsil edecekler ki toplu sözleşme hakkını elde edebilsinler.

Daha sonra bu oran kademeli olarak artırılarak, 2016 ile 2018 Temmuz'u arasında yüzde 2, daha sonra ise yüzde 3 olarak uygulanacak. 2014 yılı Ocak ayı istatistiğine göre 20 işkolunda toplu iş sözleşmesi yapabilmek için gerekli olan yüzde 1'lik işkolu barajını aşan sadece 47 sendika bulunuyor. Toplamda 115 sendikamız var.

Peki artış olur mu?

Sendikalaşma düzeyinde bir artış sağlanamaz ise 2016 yılından sonra barajı geçebilecek sendika sayısı neredeyse şimdikinin üçte biri kadar kalacak.

Yeni Sendikalar Yasası, 30 çalışanın altında olan işyerlerinde işçinin hakkı olabilecek 'sendikal tazminatı' bir hak olmaktan çıkardı. 30 kişinin altında çalışanlı bir iş yerinde, sendikaya üye olduğu için işvereni tarafından işten çıkarılan bir işçinin, işverenden bir yıllık ücreti tutarındaki tazminatını mahkeme yoluyla kazanma şansı ortadan kalktı.

Ülkemizde işyerlerinin yüzde 95'i, 30'un altında çalışanı olan işyerlerinden oluşuyor. Dolayısıyla, 1.5 milyon iş yerinin olduğu bir ülkede işyerlerinin yüzde 95'ini doğrudan etkileyecek bu düzenlemenin sendikal örgütlenme önündeki en büyük engellerden biri olduğu söylenebilir. Yaklaşık 7 milyona yakın çalışan, fiili olarak sendikalaşmanın etki alanının dışında kalıyor.

Ülkemizde 1 işçi çalıştıran iş yeri sayısı toplam işyerlerinin üçte birinden fazla. İşte böyle küçük işyerlerinin hâkim olduğu bir çalışma ortamında sendikalı olmak veya sendikal mücadeleye girişmek hiç de kolay değil.

Türkiye'de Sendikalaşma (Ocak 2014)

Toplam İşçi: 11.600.554

Sendikalı İşçi: 1.096.540

Sendikalaşma Oranı: % 9.45

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. a	Yanıtınız yanlış ise "Emek Piyasası" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. e	Yanıtınız yanlış ise "Emek Piyasasının Özellikleri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. e	Yanıtınız yanlış ise "Çalışma Kavramı" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. a	Yanıtınız yanlış ise "İş ve İstihdam Kavramı" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. d	Yanıtınız yanlış ise "İş Kavramının Dönüşümü" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. c	Yanıtınız yanlış ise "İstihdamın Coğrafi Dağılımı" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. b	Yanıtınız yanlış ise "Sanayi Devrimi Öncesi Çalışma Hayatı" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. d	Yanıtınız yanlış ise "Sanayi Devrimi Döneminde Çalışma ve İstihdam" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. a	Yanıtınız yanlış ise "Sanayi Sonrası Ekonomi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. c	Yanıtınız yanlış ise "Emek Göçü" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Her iki piyasada da temelde hanehalkları ile firmalar yer alırlar. Mal piyasasında firmalar arz eden konumunda iken, hanehalkları firmaların arz ettikleri malları talep eden konumundadırlar, yani mal talebini hanehalkarı oluşturur. Fakat emek piyasasına geldiğimizde ise, mal piyasasında talep eden konumunda olan hanehalkarı, emek piyasasında arz eden konumuna geçmektedir. Yine, mal arz eden firmalar ise, emek piyasasında arz eden konumundan talep eden konuma geçmektedirler.

Sıra Sizde 2

Mal ve hizmetlere yönelik talep birincil taleptir. Eğer mal ve hizmete talep varsa, bu durumda bu mal veya hizmeti üretmek için emeğe ihtiyaç olacaktır. Eğer mal ve hizmet talebi yoksa bu durumda mal veya hizmet üretilmeyeceği için, emek de talep edilmeyecektir. Dolayısıyla, emek talebi, mal ve hizmet talebinden dolayı ortaya çıkan bir talep olduğu için türetilmiş bir taleptir.

Sıra Sizde 3

Esnek çalışma biçimlerinin işçiler için olumlu tarafı; işçilerin iş yeri dışında iş yeri ile bağlantılı olarak çalışma imkânı bulurken, kendilerine de sosyal olarak daha fazla zaman ayırabilmeleridir. Esnek çalışma biçimlerinin işçiler açısından olumsuz tarafı ise, sürekli olmayan bir çalışma ortamı yaratabileceği ve böylece işçilerin güvencesiz olmasına yol açabileceğidir.

Sıra Sizde 4

Yaş, eğitim, işsizlik, uzaklık ve medeni durum göç kararını belirleyen unsurlardır. Yaş arttıkça göç hareketliliği azalmaktadır. Eğitim düzeyi ile göç arasında pozitif bir ilişki vardır. Eğitim düzeyindeki artışlara bağlı olarak göç hareketliliği artmaktadır. Göç ile işsizlik arasında da pozitif bir ilişki vardır. Göç ile uzaklık arasında ise ters yönlü bir lişki vardır. Yakın bir yere göç uzak bir yere olan göçe göre daha çok tercih edilmektedir. Kişinin başka bir yerdeki ya da ülkedeki bir kişi ile evlenmesi göç kararı vermesine yol açabilecektir. Bununla birlikte, medeni durum, evlilik yapıldığı dönemde emek göçüne neden olsa da, sonraki dönemlerde çeşitli açılardan emeğin göç hareketliliği kısıtlayabilecektir.

Yararlanılan Kaynaklar

Adıgüzel O. ve Yüksel H. (2011). "Tarihsel Süreçte Çalışma Kavramı ve Bir Kırılma Noktası Olarak Sanayi Devrimi", Finans Politik & Ekonomik Yorumlar, Cilt: 48 Sayı: 553.

Alkan, T. (2007) **Esnek Çalışma Biçimleri ve Çağrı Merkezi Örneği**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Barnes T. J., Peck J. ve Sheppard. E. (2012). **Wiley-Blackwell Companion to Economic Geography**, John Wiley & Sons Hoboken, NJ, USA.

Biçerli, M. K. (2009). **Çalışma Ekonomisi**, Genişletilmiş 5. Baskı, Beta Basım Yayım, İstanbul.

Brakman S., Garretsen H. ve Van Marrewijk C. (2009). **The New Introduction to Geographical Economics**, Cambridge University Press, Cambridge.

Castles, S. ve Miller, M. (2009). **The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World**, Dördüncü Baskı, Guilford Press, New York.

Castree N., Coe N.,Ward K. ve Samers M. (2004) **Spaces of Work: Global Capitalism and Geographies of Labour**, Sage Publishing, London.

Ghose, A. K., Majid, N. ve Ernst, C. (2010). **Küresel İstihdam Sorunu**,)Çeviri Editörü: Ömer Faruk Çolak), Efil Yayınevi, Ankara.

Gökbayrak, Ş. (2012). "Sendikacılığın Geleceği Tehditler ve Fırsatlar", Türk Metal Dergisi, Sayı: 158.

Gündoğan, N. ve Biçerli, M. K. (2013). **Çalışma Ekonomisi**, Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2946, Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 1902, Eskişehir.

ILO (2013). "Marking Progress Against Child Labour: Global estimates and trends 2000-2012", IPEC, Geneva.

ILO (2015). "Global estimates of migrant workers and migrant domestic workers: results and methodology", International Labour Office, Geneva.

Işık, V. (2003). "Kurumsal Sosyal Sorumluluğun Değiştirdiği Çalışma Kavramı ve Yeni Bir Çalışma Alanı Olarak Sosyal Girişimler", Sosyal Güvenlik Dergisi, Cilt 3, Sayı 1: 101-131.

Lier, D. C. (2007). "Places of Work, Scales of Organising: A Review of Labour Geography", Geography Compass 1/4: 814–833.

Mackinnon, D. ve Cumbers, A. (2014), **An Introduction to Economic Geography**, Pearson Education, Essex.

Mecik, O. ve Afşar, M. (2015). "Ekonomide Sanayisizleşme ve OECD Ülkelerine Etkileri", Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 33, Sayı 2.

Ören K. Ve Yüksel H. (2012). "Geçmişten Günümüze Çalışma Hayatı", Emek ve Toplum, Cilt: 1, Yıl: 1, Sayı: 1.

Parasız, İ. ve Bildirici, M. (2002). **Modern Emek Ekonomisi**, Ezgi Kitabevi, Bursa.

Taştan, H. ve Akar, M. (2013). "Türkiye İmalat Sanayiinde Bölgesel ve Sektörel Ücret Eşitsizliği", İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt: 63 (1): 17-49.

Tınar, M. Y. (1996). **Çalışma Psikolojisi**, İzmir.

Tozlu, E. (2011). "Genel Olarak Esnek Çalışma Sistemleri ve Tele Çalışma ve Sıkıştırılmış İş Haftasının Karşılaştırılması", Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, C.3, S.4: 99-116.

Williams S., Bradley H., Devadason R. ve Erickson M. (2013). **Globalization and Work**, Polity Press, Canbridge.

United Nations (2014). "International Migration and Development Report of the Secretary-General", A/69/207.

Institut der Deutschen Wirtschaft Köln https://www.iwkoeln.de/en/iw-news/beitrag/labour-costs-nothing-new-in-the-west 248934?highlight=Labour%2520Costs%2520

http://www.ilo.org/global/topics/labour-migration/lang--en/index.htm

7

Amaçlarımız

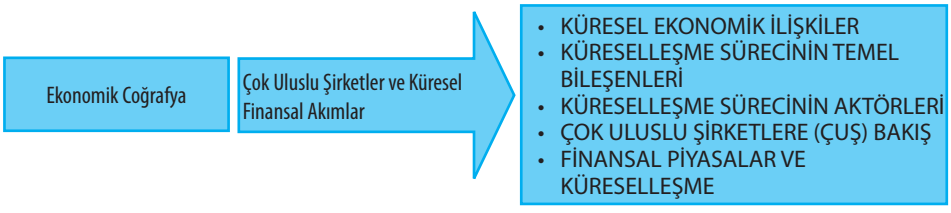
Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Küresel ekonomik ilişkileri açıklayabilecek,
- Küreselleşme sürecinin temel bileşenlerini tanımlayabilecek,
- Küreselleşme sürecinin aktörlerini sayabilecek,
- Çok uluslu şirketleri tanımlayabilecek,
- Finansal piyasalar ve küreselleşme etkileşimini açıklayabilecek bilgi ve becerilere sahip olabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Küreselleşme
- Finansal Küreselleşme
- Finansal Piyasalar
- Finansal Akım
- Doğrudan Yatırım
- Uluslararası Kuruluşlar

İçindekiler

Çok Uluslu Şirketler ve Küresel Finansal Akımlar

KÜRESEL EKONOMİK İLİŞKİLER

Dünya ekonomisi, Bretton Woods Sistemi ve ikiz kurumları olan Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (WB) ile uluslararası hâle gelmiştir. Bu süreç, Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması -GENERAL AGREEMENT ON TARRIFS AND TRADE- (GATT) ile gelişmiştir. 1995 yılında kurulan Dünya Ticaret Örgütü (WTO), GATT'ın yerini almıştır. Dünya Ticaret Örgütü (WTO)'nun lokomotif rolünü üstlendiği dünya ekonomisinde, ulusal ekonomiler artan bir hızla uluslararası ticaret, sermaye ve iş gücü akımları ile etkileşime girmiştir. Böylece bir tür uluslararası entegrasyon süreci ya da ekonomik küreselleşme başlamıştır. Ekonomik Küreselleşme ile ilgili üç farklı yaklaşım bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Hiper Küresel Yaklaşım, ikincisi Şüpheci Küresel Yaklaşım ve üçüncüsü Dönüşümcü Küresel Yaklaşımdır. Hiper Küresel Yaklaşım taraftarları, küresel ekonominin tam entegrasyona doğru hızla ilerlediğini ve tam entegrasyonun gerçekleşmek üzere olduğunu çoşkulu biçimde ifade etmektedir. Şüpheci Küresel Yaklaşım taraftarları ise küreselleşmenin gerçek olmaktan uzak bir efsane ya da en iyi ihtimal ile fazla abartılmış bir kavram olduğunu ifade etmektedir. Dönüşümcü Küresel Yaklaşım taraftarları bu iki görüşün ortasında konumlanmaktadır.

Dünya ekonomisi, Bretton Woods Sistemi ve ikiz kurumları olan Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (WB) ile uluslararası hâle gelmiştir.

Hiper Küresel Yaklaşım

Bu yaklaşıma göre ulus devletlerin piyasalara ilişkin düzenlemeleri ve kontrolleri Çok Uluslu Şirketler (ÇUŞ) tarafından devre dışı bırakılmalıdır. Hiper Küresel Yaklaşımı savunanlar için coğrafyanın sonuna gelinmiştir. Bir başka deyişle, ekonomik faaliyetler, işletme için altyapı, maliyet, çevresel düzenlemeler vb. faktörler bakımından en faydalı olduğu mekanda, gerektiğinde mekan değişiklikleri yapılarak sürdürülmelidir. Ekonomik Küreselleşme, serbest ticaret ve piyasa tarafından daha etkin kaynak tahsisi ile ekonomik refahı artırabildiği sürece pozitif algılanmaktadır. Bu yapı aynı zamanda ekonomik yaşama daha düşük devlet müdahalesi ve daha yüksek özgürlük olarak yansımaktadır. Devletin rolü rekabette devamlılık sağlamak, beceri ve bilgi yoğun yatırımlar yoluyla yüksek katma değerli üretimi teşvik etmek olarak tanımlanmaktadır.

Hiper Küresel Yaklaşıma göre ulus devletlerin piyasalara ilişkin düzenlemeleri ve kontrolleri Çok Uluslu Şirketler (ÇUŞ) tarafından devre dışı bırakılmalıdır.

Şüpheci Küresel Yaklaşım

Şüpheci Küresel Yaklaşım, Hiper Küresel Yaklaşımın tam karşıtı olarak değerlendirilmektedir. Bu yaklaşımı savunanlara göre hiper küreselleşme abartılı bir kavramdır. Çok uluslu şirketlerin yönetim merkezleri, vergi ödemeleri, hisse senetleri ve operasyonları hâlihazırda belirli devletler ve bölgeler ile sınırlıdır. Gelişmiş Endüstriyel Devletler ve

Makro Coğrafyalar (Avrupa Birliği, Kuzey Amerika, Güneydoğu Asya vb.) odaklı olarak belirlenen yukarıdaki yapı hiper küreselleşme şeklinde ifade edilememektedir. Şüpheci Küresel Yaklaşım taraftarlarına göre hiper küreselleşme neo liberallerin serbest piyasa kavramını desteklemek ve zengin ile fakir arasındaki gelir dağılımda artan uçurumu gizlemek için kullanışlı bir politika aracıdır.

Dönüşümcü Küresel Yaklaşım

Dönüşümcü Küresel Yaklaşım, şüpheciler gibi küreselleşmenin uzun dönemli tarihsel bir süreç olduğunu ifade etmektedir.

Dönüşümcü Küresel Yaklaşım, şüpheciler gibi küreselleşmenin uzun dönemli tarihsel bir süreç olduğunu ifade etmektedir. Bu sürecin köklerinin 16. Yüzyılda Batı Avrupa devletlerinin sömürgeci genişlemelerine dayandığı ileri sürülmektedir. Bu yaklaşımın şüphecilerden ayrıldığı nokta dünya ekonomisinin önemli niteliksel değişimler geçirmekte olduğunu kabul etmesidir. Devletler, şirketler ve toplum arasındaki ilişkiler yeniden şekillenmektedir. Küreselleşmenin iyi ve kötü olarak tanımlanabilecek yönleri bulunmaktadır. Artan ticaret ve insanların iletişiminin gelişmesi bazı coğrafyalara zenginlik kazandırmaktadır. Öte yandan aynı zamanda daha önce görülmeyen yeni eşitsizlikler ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Uluslararası iş gücü yeni bölümlere ayrılmaktadır. Eskiden geri kalmış ülke olan Çin artık hızla kalkınmayı tecrübe etmektedir. Buna karşılık aynı zaman diliminde Afrikanın büyük bölümü ve Güney Amerika gibi başka coğrafyalarda hızla gerileme ve fakirleşme yaşanmaktadır. Dönüşümcü Küresel Yaklaşım savunucuları coğrafyanın sonu kavramının geçerli olmadığını belirterek Hiper Küresel Yaklaşımdan ayrılmaktadır. Bunun arka planında küreselleşmenin coğrafi bölgeyi diğeri ile aynı yapmadığının görülmesi yatmaktadır

Küresel Ekonomik İlişkiler ağının en belirgin özelliği, karşılıklı bağımlılık içeren bir yapısının olmasıdır. Bu yapı ekonomik bağımlılık, finansal Ağlar, uluslararası ticaret kavramları üzerinden gelişme göstermektedir.

SIRA SİZDE 1

Ekonomik Küreselleşme ile ilgili üç farklı yaklaşımdan hangisi neden-sonuç ilişkisinin zamana yayılmış olarak yaşama geçmesi esasına dayanmaktadır?

Ekonomik Bağımlılık

Küreselleşmeye eşlik eden bilgi çağında, bilgiye dayanan yenilikçilik ve ekonomik bağımlılığı temel alan karşılaştırmalı üstünlükler kaçınılmaz hâle gelmiştir. çok uluslu şirketler küresel ekonomik alanda karmaşık teknolojilerin transferi için birer özne olarak faaliyet göstermektedir. Bazı devlet yönetimleri ulusal egemenliği çok taraflı kurallar ve kurumlar ile paylaşmaktan çekinseler de büyümekte olan uluslararası ticaret kendi kendine yeterli olan ulusal ekonomileri kuşatmakta ve onların yerini almaya başlamaktadır.

Finansal Ağlar

Ekonomik küreselleşmenin belirgin özelliklerinden biri de, sermayenin hızla artan hareket yeteneğidir. Soğuk savaş sonrası uluslararası ortamın verdiği güvenin bir sonucu olarak finans piyasaları küreselleşince büyük ölçekli sermaye akımları ortaya çıkmıştır. Bilgi çağının sağladığı olanaklar sayesinde uluslararası sermaye için ulusal sınırların önemi kalmamıştır. Bu sayede coğrafyanın veya mekânın sonu olarak nitelenebilecek bir gelişme ortaya çıkmıştır. 1970'lerin başında kur sisteminin dalgalı hâle gelmesi ve elektronik ticaretin büyümesi döviz piyasalarının genişlemesine neden olmuştur. Bugün döviz piyasaları tüm dünyada inanılmaz bir hızla sermaye alış-verişlerine sahne olmaktadır.

Uluslararası Ticaret

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin uluslararası ticaret faaliyetleri son on yıl içinde büyük artış göstermiştir. Teknolojik gelişmeler, bu sürecin hızlanmasına katkıda bulunmuştur. Bilgi teknolojileri sınır ötesi hareketlerin maliyetlerinin azalmasını sağlamaktadır. Bu sayede tam rekabet piyasasının özelliklerinden biri olan mükemmel bilgiye, piyasadaki tüm aktörlerin sahip olmasına doğru bir yönelim gözlenmektedir. Bankacılık, ulaştırma ve sigorta sektörleri uluslararası ticaretin büyümesine katkıda bulunmaktadır. Gümrükler ve diğer ulusal vergilerin GATT ve WTO'nun çabaları ile kaldırılması ticareti arttırmaktadır. Büyüyen özel sektör ve özellikle çok uluslu şirketler, bu süreçte önemli bir rol oynamaktadır.

Uluslararası ekonomik ilişkiler ile ilgili ayrıntılı bilgilere Prof. Dr. Kemal Yıldırım – Dr. Doğan Karaman – Doç. Dr. Murat Taşdemir'in Makro Ekonomi (Ankara: Seçkin Yayıncılık.2014.) kitabından ulaşabilirsiniz.

KİTAP

KÜRESELLEŞME SÜRECİNİN TEMEL BİLEŞENLERİ

Küreselleşme sürecini etkileyen çok sayıda bileşen bulunmaktadır. Bu kapsamda daha çok teknolojik, ekonomik ve siyasi bileşenlere yer verilmesi tercih edilmiştir.

Teknolojik Gelişmeler

Teknolojinin küreselleşme süreci için yeter koşul olmadığı ama gerek koşul olduğu yaygın kabul görmektedir. Buna göre olağanüstü bir hızla ucuzlayarak yaygınlık kazanan bilgi teknolojileri, küreselleşme sürecini hızlandırmaktadır. 1945 yılından beri, okyanus ötesi taşıma maliyetleri % 50, hava taşımacılığı maliyetleri % 80 ve transatlantik telefon görüşmesi maliyetleri de % 99 oranında gerilemiştir.

1945 yılından beri, okyanus ötesi taşıma maliyetleri % 50, hava taşımacılığı maliyetleri % 80 ve transatlantik telefon görüşmesi maliyetleri de % 99 oranında gerilemiştir.

DİKKAT

Bunun bir sonucu olarak devletler, bireyler ve sınıflar arasındaki karşılıklı ekonomik işlemler, geçmiş dönemlere göre hız kazanmıştır (Kapsterin, 1999; 533). Bu nedenle iletişim sistemlerinin ülke sınırlarını kaldırmasına bağlı olarak ortaya çıkan bölgesel bütünleşme dayalı ekonomik faaliyetler, küreselleşmeyi hızlandırmaktadır (Erkan, 1998; 98). Küreselleşme sürecinde bilişim teknolojisi; ticaretin serbestleşmesini, üretimin uluslararasılaşmasını, sermayenin hareketliliğini, ekonominin coğrafi örgütlenmesinin değişmesini, yeni uluslararası iş bölümünü, emek yoğun üretimin gelişmekte olan ülkelere kaymasını, işletme ölçeğinin yeniden biçimlenerek kitlesel üretimden esnek üretime geçiş vb. etkileri yaratmıştır.

Siyasi Gelişmeler

1980'li yılların başlarında Amerika Birleşik Devletleri'nde devletin küçülmesi piyasa ekonomisinin faaliyet alanından çekilmesiyle küreselleşme sürecinin ilk adımları atılmıştır. Bu süreçte Doğu Bloku'nun yıkılması ile liberal piyasa ekonomisine yönelik güven artmıştır. Böylece kısa sürede tüm maliyetine rağmen, eski devletçi ekonomiler, piyasa mekanizması süreci içinde serbest ticaretin ve yabancı sermayenin imkânlarından yararlanma çabası içine girmiştir. Bir diğer ifade ile duvarların yıkılmasının ardından, küreselleşmenin önündeki en büyük engellerden biri ortadan kalkmıştır. Öte yandan özellikle II. Dünya Savaşından sonra sayı ve etkinlik alanları hızla artan IMF, Dünya Bankası, GATT vb. uluslararası örgütler küreselleşmenin siyasi boyutuna katkı sağlamıştır.

Ekonomik Gelişmeler

Ekonomik küreselleşme kavramı, mal ve sermayenin uluslararası düzeyde serbest olarak dolaşımını, ekonomik birimlerin uluslararası piyasalarda faaliyette bulunmasını engelleyecek faktörlerin ortadan kaldırılmasını ifade etmektedir. Bu kapsamda küreselleşme süreci, beş temel gelişme ile karakterize edilmektedir. Bunlar;

- Uluslararası Finansal İşlemlerde Hızlı Gelişme,
- Ticarette Büyük Artış,
- Çok Uluslu Şirketler Tarafından Yapılan Doğrudan Yabancı Yatırımlarda Dalgalanma,
- Küresel Piyasaların Ortaya Çıkması,
- Küreselleşmiş Bir Taşımacılık ve İletişim Sisteminin hızla genişlemesi aracılığıyla fikir ve teknolojilerin yayılmasıdır.

Bu açıdan ele alındığında küreselleşmenin temel belirleyici faktörleri arasında ekonomik faktörlerin önemi diğerlerine kıyasya daha fazladır. Çünkü sürecin kendisi her ne kadar çok boyutlu olsa da temelde ekonomik bir çerçevede ele alınıp değerlendirilmektedir.

SIRA SİZDE 2

Küreselleşme sürecini etkileyen faktörlerden teknolojik, ekonomik ve siyasi bileşenlerin öncelikli olmasının gerekçesi nedir?

KÜRESELLEŞME SÜRECİNİN AKTÖRLERİ

Küreselleşme sürecine yön veren aktörlerin zaman içinde güç ve konumlarında değişiklikler gözlenmiştir. Ulusal Devletler güçlerini kaybederken, çok uluslu şirketler ile uluslararası ekonomik ve sosyal kuruluşlar konumlarını güçlendirmiştir. Bu sürecin evrimine ilişkin kısa bilgilendirme aşağıdaki bölümde yer almaktadır.

Ulusal Devletler

Temelde ulus-devletlerin ekonomi politikalarının ana hedefi, yurt içi katma değeri ençoklayacak bir ulusal üretim hacmine ulaşmaktır. Küreselleşme, tek tek devletlerin kendi kaderlerini belirleme gücünü zayıflatmaktadır. Önemli kararlar giderek küresel düzeyde alınmaktadır. Küreselleşme süreci ve uluslararası entegrasyon hareketleri, ulus-devletlerin sınırları içinde egemenliklerinin bir çok bakımdan sorgulanmasına yol açmaktadır. Gelinen aşamada uluslararası ekonomik, siyasi ve askeri bağımlılıkların artmasıyla birlikte, ulus-devletlerin ekonomi politikaları ve sosyal politika hedeflerini istedikleri gibi yönlendirmeleri de bu nedenle güçleşmektedir.

Küreselleşme sürecinde, ulus-devletler açısından ulusal politikaların uygulanmasında yetersizlikler ortaya çıkmaktadır. Buna karşın, gelenekçi görüş, devletin öneminin kalmadığı, işlevini yitirdiği görüşünü reddetmektedir. Devlet hem içeride otoritenin, egemenlik alanının, meşruiyetin ve düzenin kaynağı, hem dış ilişkilerde öteki devletlerle eşitlenen bir güç odağıdır. Bu görüşe göre; aslında devletin önemi azalmamakta, yalnızca işlevlerinde değişiklikler ortaya çıkmaktadır. Artan uluslararası ilişkiler, devlete olan gereksinimi artırmakta ve dolayısıyla küreselleşmenin hız kazanması ile devletin etkisi azalmayıp çoğalmaktadır. Kısaca devletler, değişen koşullara uyum sağlayarak küresel bir dünyada da merkezi rollerini sürdürecek en önemli güç ve otorite kaynağı olarak varlıklarını korumaktadır.

Gelişmiş ülkeler, teknolojik örgütlenme ve teknoloji üretimi, finansman sistemi gibi işlevleri ellerinde tutarken, üretim çevre ülkelerde gerçekleşmektedir. Küreselleşen bu yeni iş bölümü, esas olarak finansman süreci tarafından belirlenmektedir. Bu soruna ilişkin olarak ulusal devletlerin çaresiz kaldıkları ve giderek etkilerini yitirdikleri söylenebilir. Ağır dış borç yükleri, gelişmekte olan ülkeleri büyük ölçüde uluslararası finansman pazarına bağımlı kılmaktadır.

Uluslararası Kuruluşlar

Karar mekanizmalarına Çok Uluslu Şirketler kadar etki etmeseler de birçok ülke üzerinde bağlayıcı kararlar alabilen kuruluşlar bulunmaktadır. Bu kuruluşlara Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü, Birleşmiş Milletler, Uluslararası Çalışma Örgütü, Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Örgütü örnek gösterilebilir. Günümüzde bu kuruluşların önerdiği politikalardan Türkiye, Arjantin, Meksika, Endonezya, Polonya, Rusya, Bulgaristan ve daha birçok ülke yoğun olarak etkilenmektedir. Son dönemde, uluslararası kuruluşlar ve sanayileşmiş ülkeler; üstlendikleri sorumlulukları yeniden yorumlama ve küreselleşme sürecine birlikte yön verme eğilimi içerisine girmiştir. Uluslararası sermayenin artan gücü, ulus-devletlerin ekonomi politikalarını belirleme ve sosyal gelişmeyi düzenleme güçlerini önemli ölçüde kısıtlamaktadır.

Dünya Ticaret Örgütü (WTO), 1 Ocak 1995 tarihinde GATT'ın yerine kurulmuş bir organizasyondur. WTO, 15 Nisan 1994 tarihli Marakeş Deklerasyonu ile son bulan ve ticaret pazarlıklarının yapıldığı Uruguay raundlarının hukuki ve kurumsallaşmış temelinin üzerine kurulmuştur. WTO, çok taraflı ticaret anlaşmalarını uygulamak ve yönetmek, çok taraflı ticaret pazarlıklarına bir forum olarak hizmet etmek, ticari anlaşmazlıklara çözüm bulmak, ulusal ticaret politikalarını gözlemlemek ve küresel ekonomik politika üreten diğer uluslararası kuruluşlarla koordinasyonu güçlendirmek amacıyla kurulmuş bir örgüttür.

Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD), Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun ticaretin gelişmesi konusunda faaliyet gösteren organıdır. 1964 yılında Cenova'da, daimî hükümetler arası ekonomik büyüme ve gelişmeyi hızlandırma misyonuyla ve özellikle gelişmekte olan ülkeleri içerecek şekilde yapılandırılmıştır. UNCTAD, politika analizleri ile hükümetler arası yoğun çalışmalar yapmakta, ülkeleri izlemekte ve teknik koordinasyon sağlamaktadır.

Ekonomik İş Birliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD), temel olarak küresel iş birliğinin önemine dikkat çekmektedir. Dünya Bankası da, küreselleşmenin vazgeçilmez bir olgu olduğunu belirtmekte ve küreselleşmeden daha fazla yararlanabilmek amacıyla düzenleyici ve denetleyici kurumların güçlendirilerek mali sektöre yönelik reformların yoğunlaştırılması gerektiği görüşünü savunmaktadır.

Çok Uluslu Şirketler

Çok Uluslu Şirketler (Ç.U.Ş.) son derece esnek bir yapıya sahiptir. Sermayelerini, istihdamlarını, üretim yapılarını, satışlarını hızla yeni koşullara göre ayarlayabilme yeteneğine sahiptir. Dünya ekonomisinin küresel piyasa güçlerinin denetimi altına girmesi, Çok Uluslu Şirketler aracılığı ile olmaktadır. Bu şirketler, hiçbir ulus-devlete ayrıcalık tanımamaktadır. En yüksek kâr veya avantaj kuralını uygulamaktadır.

Rekabet; Çok Uluslu Şirketleri, uluslararası pazarlara tek merkezde üretim yaparak erişmek yerine, müşterinin olduğu yerde, yani pazarın olduğu yerde çok fabrikalı bir yapılanmayla üretim yapmaya doğru götürmektedir. Çok Uluslu Şirketlerin, dünyanın dört bir tarafına dağılarak, kendi patentlerini taşıyan ürünleri diğer ülkelere ulaştırması, küresel ekonominin en somut göstergesidir. Serbest Ticaret Bölgeleri, Bölgesel Birlikler, GATT, WTO gibi örgütler ve yapılanmalar; ulus-ötesi faaliyet gösteren sermayenin dolaşımını kolaylaştıracak uluslararası ortamın hazırlanmasına yardımcı olmaktadır. Çok Uluslu Şirketler, yeni üretim sürecinin en önemli dinamikleridir. Küresel şirketler; teknolojik gelişme ve doğrudan yabancı sermaye yatırımı çekme konusunda, mal, hizmet, hisse senedi, tahvil ve döviz piyasalarında gerçekleştirilen uluslararası işlemlerde merkezi rol üstlenmektedir.

Küreselleşme süreci ile birlikte temel kararların kamusal alandan özel alana aktarılması sonucunda bugün, dünyanın en büyük 200 ekonomisinin yarıdan fazlasını ülkeler değil, şirketler oluşturmaktadır. 200 büyük şirketin küresel cirosu, bütün dünyadaki ekonomik faaliyetin dörtte birinden fazlasını oluşturmaktadır. Yine, General Motors'un cirosu Danimarka'nın, Ford'unki Güney Afrika'nın, Toyota'nın cirosu ise Norveç'in gayri safi milli hasılasından fazladır. En büyük 200 şirketin toplam satışı, yoksulluk çeken 1.2 milyar insanın yılık gelirinin 18 katı kadardır. Yine, en büyük 200 şirketin satışları, dünya ekonomik aktivitesinin % 27.5'ine eşittir. Görüldüğü üzere, ulus-ötesi şirketler, son derece güçlü yapılarıyla küresel ekonominin en büyük aktörleri durumundadır. Üretime büyük katkı sağlamalarına karşın, aynı başarıyı istihdam artışı sağlama konusunda gösterememektedir.

SIRA SİZDE 3

Küreselleşme sürecine yön veren aktörlerin zaman içinde güç ve konumlarında nasıl gelişme göstermiştir?

ÇOK ULUSLU ŞİRKETLERE BAKIŞ

Şirketler giderek artan bir hızla uluslararasılaşmaktadır. Şirketlerin temel amacı piyasa değerini ve kârını arttırmaktır. Şirketlerin karlılık oranları artış gösterdiğinde elde edilen fonlar yeniden yatırıma yönlendirilmektedir. Yeniden yatırımlar operasyonların büyümesini de beraberinde getirmektedir. Yeniden yatırım sürecinin kendini tekrar edebilmesi verimlilikteki artışa bağlıdır. Verimlilik ile birlikte kârlılık artışı sürmektedir. Bu süreçteki sürdürülebilirlik herhangi bir nedenle aksadığında şirketlerin organizasyonunu verimli olabileceği yeni coğrafyalara taşıması gerekmektedir. Sözü edilen süreç uluslararasılaşmanın temellerini güçlendirmektedir.

Ekonominin bazı alanlarında tam bir küreselleşme yaşanırken bazı alanlarında henüz ideal koşulların oluşmadığı söylenebilir. Finansal Piyasalar hızla küreselleşirken emek piyasalarında bir baskının varlığı tartışılmaktadır. Ticaret alanındaki küreselleşme, uluslararası alanda mal ve hizmet akımları üzerindeki kısıtlamaların kaldırılmasını tanımlamaktadır. Üretimdeki küreselleşmenin en önemli ayağını ise çok uluslu şirketler oluşturmaktadır. Aynı anda birden fazla ülkede üretim yapan şirketlerin dünya üretimindeki payı oldukça yüksektir. Çok uluslu şirketler, küreselleşmenin hız kazanması ile birlikte etkinliklerini daha da artırmıştır. Bu nedenle, bu tür şirketlerin incelenmesi konunun anlaşılabilmesi bakımından yararlı bulunmaktadır.

Bütün kaynaklarını yurt içinden sağlayan, üretimini yurtiçinde yapan ve ürettiği mal ve hizmetleri yurt içinde satan işletmeler ulusal işletme olarak tanımlanmaktadır. Bu işletmelerin uluslararası işletmecilik faaliyetleri bulunmamaktadır. Uluslararası işletmeler ise kaynaklarını yurt dışından elde ederken, ürettiği malların bir bölümünü yurt dışına satmakta ve gelirinin bir bölümünü de yurtdışından elde etmektedir.

DİKKAT

Çok Uluslu Şirket kavramı çoğunlukla küresel işletme kavramıyla eşleştirilmektedir.

Çok Uluslu Şirketler, ülkelerin sınırlarını aşan ve gereksinim duyduğu girdileri dünyanın değişik yerlerinden karşılayan, üretimini değişik ülkelerde gerçekleştiren ve ürünlerini birçok ülkeye pazarlayabilen işletmelerdir.

Çok Uluslu Şirketler, ülkelerin sınırlarını aşan ve gereksinim duyduğu girdileri dünyanın değişik yerlerinden karşılayan, üretimini değişik ülkelerde gerçekleştiren ve ürünlerini birçok ülkeye pazarlayabilen işletmelerdir. Çok uluslu şirket kavramı çoğunlukla küresel işletme kavramıyla eşleştirilmektedir.

Doğrudan Yatırımlar ve Çok Uluslu Şirketler

Şirketler tarafından denizaşırı ülkelerde üretim amacıyla; sıfırdan kurmak, satın almak dahil olmak üzere yapılan yabancı doğrudan yatırımlar küresel ölçekte 1945 yılından bu

güne kadar, mal ticaretinin artmasına eşlik eder biçimde artış göstermektedir. Doğrudan yabancı yatırımlardaki artış özellikle iki dönem altında incelenebilir. Bu dönemler ilk olarak 1945-1960 ve ikinci olarak 1985'ten bugünedir. Doğrudan yabancı yatırımlar ihracatı geçerek entegrasyonun birinci mekanizmasını oluşturmuştur. Bu sayede ticaret doğrudan yabancı yatırım biçimine dönüşmüştür. İzlenen dönemde doğrudan yabancı yatırımların artışı çok uluslu şirketlerin küresel ekonomideki anahtar aktör olma pozisyonunu da güçlendirmektedir. Çok sayıdaki ülkede doğrudan ya da dolaylı olarak yönlendirdikleri operasyonları ile çok uluslu şirketleri fonksiyonlarını farklı coğrafyalara dağıtarak portföylerini çeşitlendirmektedir.

Doğrudan Yatırımlar Coğrafyasında Değişim

Şirketler arasındaki uluslararası ticaret bağlantıları uzun süredir bulunmasına rağmen çok uluslu şirketlerin küresel ekonomide önemli aktör olarak yerini alması 1960'lara kadar izlenebilmektedir. İkinci dünya savaşından sonra Avrupa'da barış ve politik istikrarın eşlik ettiği uluslararası ticaretin büyüdüğü ve şirketlerin doğrudan yabancı yatırımlara ağırlık verdiği bir dönem başlamıştır. Doğrudan yabancı yatırımlar 1960'larda ihracatın büyüme oranından ortalama % 40 daha hızlı büyüme gerçekleşmiştir. 1970'lerde bu rakam kısa süreli olarak gerilemiştir. 1980'lerin başında ise yeniden hızlı bir büyüme yaşanmıştır. Doğrudan Yabancı Yatırımların geçen yüzyılda değişen coğrafyası küresel ekonominin gelişimi ile uyumludur. 1914'ten 1970'lerin sonuna kadar küresel ekonominin baş aktörü olan İngiltere sermaye kaynağı ve yatırımcı kimliğini Amerika Birleşik Devletleri karşısında kaybetmiştir. Bu dönemde özellikle ikinci dünya savaşı sonrası Avrupa'nın yeniden imar edilmesi sürecinde Amerikan Doları küresel para birimi haline gelmiştir. 1960'lardan itibaren Japon şirketlerinin denizaşırı yatırımları dikkat çekmektedir. Bu dönemde Japon şirketlerine Fransa ve Almanya gibi ülkelerin firmaları da katılmıştır. Bu gelişmelere rağmen Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'nin Doğrudan Yabancı Yatırımlardaki payı hala önemli ölçüde yüksektir.

Çok Uluslu Şirketlerin yatırım yaptığı hedef ülkeler bakımından da değişim yaşanmaktadır. Yirminci yüzyılın başlarında gelişen ülkeler doğrudan yabancı yatırımların hedefinde yer almıştır. Bu ülkeler daha çok ham madde kaynaklarına sahiptir. Birinci dünya savaşı ve daha da belirgin biçimde ikinci dünya savaşından sonra gelişmiş ülkelerin farklı bölgelerinde doğrudan yabancı yatırımların ağırlık kazandığı görülmektedir. Savaş sonrası düşük iş gücü maliyetleri ve pazara yakınlık nedenleri ile Batı Avrupa ülkeleri doğrudan yabancı yatırımı daha önceki dönemlere göre önemli ölçüde çekebilmiştir. Bu süreç 1970'ler ile 2001 arasında değişikliğe uğramıştır. Anılan dönemde doğrudan yabancı yatırımlar yönünü Doğu Asya'ya ve Çin'e çevirmiştir. Bu dönemde Batı Avrupa'nın doğrudan yabancı yatırım açısından güçlü olmasına rağmen dikkat çeken bir gerilemeye tanıklık ettiği gözlenmektedir.

Yatırım faaliyetlerini birden fazla ülkede sürdüren ve üretimle ilgili kararları bir merkezden alan ve çeşitli yollarla bağlı işletmelerin kararlarını etkileyebilen çok uluslu işletmeler bir ana merkeze bağlı olarak farklı ülkelerde faaliyet gösteren işletmeler topluluğudur. Çok Uluslu Şirketlerin sahip oldukları büyüklükleri koruyabilmek için belirli unsurlara dikkat etmeleri gerekmektedir. Bunlar; maliyet düşürme, ölçek ekonomileri, birkaç yerde üretim, bilgi arayışı ve yerli müşteriyi muhafaza etmek şeklinde sıralanabilir.

Maliyet Düşürme: Rakiplerin dışarıda düşük maliyetli üretim kaynaklarına erişebilmesi hâlinde, onların sınır ötesinde takip edilmesi şirketlerin kendi ülkelerinde hayatta kalmaları için öncelikli hâle gelebilir. Rekabetçi ortamda maliyetlerin düşürülmesi şirketler için daha fazla kâr etmekten ziyade hayatta kalmanın gereği hâline gelmektedir.

Ölçek Ekonomileri: Rekabetçi ekonomilerde fiyatlar marjinal üretim maliyetlerine yaklaşmaktadır. Bu nedenle şirketlerin çok küçük marjlarla çalışması çok büyük ölçeklerde üretim yapmasına bağlı olmaktadır. Bu büyüklükteki bir üretim hacmi ancak şiketlerin sınır ötesi genişlemesi ile mümkün olabilmektedir.

Birkaç Yerde Üretim: Maliyetleri minimize edebilmek için bir ya da iki tesiste üretim yapmak ilk bakışta anlamlı görünebilir. Öte yandan grev korkusu, politik riskler, döviz kuru değişmeleri, iş gücü kontratları ile sağlanabilecek olası kazanımlar yoluyla birim başına maliyetlerde avantaj sağlayabilmek olanaklıdır.

Bilgi Arayışı: Şirketler yurtdışı pazarlara başka yerlerde edinemeyeceği bilgi ve tecrübeyi edinmek amaçlı olarak da girebilmektedir.

Yerli Müşteriyi Muhafaza Etme: Çok Uluslu Şirketler, üretim akışlarını garanti altına almak amacıyla müşterilerini yurtdışında da takip etmektedir. Bu tip takipler sadece kâr maksimizasyonu amaçlı olmaktan çıkmıştır. Risk Yönetimi, artan nakit akımları gibi doğrudan ve dolaylı faydalar bu tür takiplerin temel gerekçesi olabilmektedir.

Çok Uluslu Şirketler ve Stratejileri

Çok Uluslu Şirketlerin Stratejileri bu şirketlerin var olmasına temel teşkil etmektedir. Aynı zamanda var olan yapının sürdürülmesine katkıda bulunmaktadır. Bu nedenle Çok Uluslu Şirketlerin daha iyi anlaşılabilmesine katkı sunmak amacı ile bu şirketlerin stratejilerine kısaca değinilecektir. Bu kapsamda ele alınacak Çok Uluslu Şirket Stratejileri;

- Kârlılık,
- Büyüme,
- Rekabetçilik,
- Ahlaki Bakış,
- Örgütlenme,
- Yüksek Hareketlilik,
- Tek Tipleştirme

başlıklarında toplanmıştır.

Kârlılık

Bütün şirketler kararlarını verirken belli bir zaman dilimi içinde elde edebilecekleri kârı hesaplamaktadır. Buna karşılık, Çok Uluslu Şirketlerde kârlılık stratejisi toplumun refahı, çalışanların sağlığı, kamu yararı, barış, çevrenin korunması veya ulusal güvenlik fikirlerinden önde gelmektedir. Bu şirketler ulus-devletlerin düşman ilan ettiği ülkelerle bile ticaret yapmanın yollarını aramaktan çekinmemektedir. Amerikan şirketlerinin Libya, İran veya Küba ile ticaret yapma peşinde olmaları bunun bir kanıtı olarak görülebilir. Kârlılık çok uluslu şirketler için temeldir. Bir tür yaşamsal içgüdüdür.

Büyüme

Çok Uluslu Şirketler büyümenin sürdürülebilirliğine göre işlerine devam etmektedir. Aksi takdirde işlerini sona erdirmektedir. Çok Uluslu Şirketler için büyüme yatırımcılar, bankalar, kamuoyu ve piyasalar ile olan ilişkilerin belirleyicilerindendir. Büyüme ihtiyacı, çok uluslu şirketlerin dünyanın henüz el değmemiş coğrafyalarındaki kıt kaynakları bulmak ve kullanmak konusundaki isteklerini artırır. Bu gelişme dolayısıyla, dünya coğrafyasının tamamı çok uluslu şirketlerin üretiminin mekânı hâline gelmektedir. Kaynak zengini bu tür coğrafyalarda yaşayan insanlar eski yaşam şekillerini bırakıp üretim-tüketim döngüsündeki yerlerini almaya zorlanmaktadır. Çok uluslu şirketlerin planlama görevlileri, büyüme için yeni tüketici ve işçi kadroları bulabilmek amacı ile az gelişmiş toplumları modern dünyanın içine çekebilmek için bilinçli bir şekilde gayret sarf etmektedir.

Rekabetçilik

Çok Uluslu Şirketler bir yandan iç yönetimlerinde başarının yakalanması için üst düzey bir iş birliğine gereksinim duymaktadır. Öte yandan da yönetim mekanizmasında yer alan insanların birbirleri ile şiddetli bir rekabete girmelerini teşvik eden bir zemin oluşturmaktadır. Bu ortamda kariyer sahibi olmak ve yükselmek isteyen herhangi bir insan, başka bir şirkete veya aynı şirket içindeki meslektaşına karşı avantaj sağlamak için en uygun anı sürekli olarak kollamak zorundadır. Çok Uluslu Şirketler, çalışanlarını da nesneler hâline dönüştürmektedir. Yöneldikleri nokta sadece kâr olduğundan bilinçli olarak çalıştırdıkları insanların performanslarını kameralar ve bilgisayarlar ile ölçerek üretim sürecinde insan olmanın önemini yok etmektedir. İnsanlara bir çarkın dişlileri gibi davranılmaktadır. Yavaş olduğu gözlenen, uyumsuzluk gösteren ya da fazla mola veren çalışanlar bir şekilde bulunarak, disiplin soruşturmasına alınmakta ve gerekirse atılmaktadır. Yönetim kademelerinde olanların karar alırken duygusal davranmamaları beklenmektedir. Bu yönü ile insan kaynağına yönelik olarak şirket içi rekabetçilik teşvik edilerek çalışan performansının zirveye taşınması hedeflenmektedir.

Ahlaki Bakış

Çok Uluslu Şirketlerin ahlak diye bir kaygısı bulunmamaktadır. Bu nedenle toplumun değerleri ya da çevrenin sağlığı ile uyuşmayan kararlar herhangi bir duraksama olmadan alınabilmektedir. Çok Uluslu Şirket yöneticileri de objektif kararlar alınabilmesi için duygusal davranmamak gerektiğine inanmaktadır. Bununla birlikte, şirketler, bu yönlerini saklamak ve tersi bir şekilde görünmek isterler. Bu görüntüyü vermek istemelerinin nedeni ise, kamuoyundan gelecek olan herhangi bir olumsuz bakışın kârlarını düşürme ihtimali taşımasıdır.

Örgütlenme

Çok Uluslu Şirketlerin örgütsel yapısı üstler ve astların piramitsel bir oluşum içinde beraber bulunmalarını gerektirmektedir. Genel müdürler, müdürler, müdür yardımcıları ve alt bölümlerin başkanları bu yapı içinde yer almaktadır. Hükümet ve ordu gibi kurumlarda var olan yapıya benzeyen bu mekanizma nadiren sorgulanmaktadır. Örneğin üniversiteden mezun olan genç bir Japon yönetici adayı şirkete girdiğinde, dikey olarak yükselmeden önce, yatay düzlemdeki farklı bölümlerde yöneticilik yaptıktan sonra terfi ettirilir (Mazur, 2000: 85). Bu sayede yönetsel anlamda şirketin tüm parçalarının birbiri ile ilişkisini öğrenmiş olmaktadır. Böylece dikey olarak yükseldikten sonra alacağı kararlar şirket içindeki uyumu sarsmayacaktır.

Yüksek Hareketlilik

Çok Uluslu Şirketler zaman ve mekân sınırlamalarının dışındadır. Bu kuruluşlar, kâğıt üzerinde var olan tüzel kişilerdir. Genellikle kurucularından daha fazla yaşamaktadır. Küresel ticaretin yeni kuralları çerçevesinde yerelliğe, işçilere veya komşulara karşı bile bağımlılıkları bulunmamaktadır. Bu durum çok uluslu şirketleri, önceki yıllarda varlıklarını müşterileri ve komşuları ile olan iyi ilişkileri sayesinde sürdürebilen bakkal veya fırınlardan tamamen farklı hâle getirmektedir. Fabrikalar fiziksel varlıklar olsalar da şirketin tamamını temsil etmemektedir. Böylece fiziksel bir mekân ile bağlı olmayan şirketler, ücret artışı isteyen işçiler, kısıtlayıcı çevre yasaları veya yüksek vergiler gibi şartlar ile karşılaştıkları zaman tüm faaliyetlerini hızla başka bir yere taşıyabilmektedir.

Tek Tipleştirme

Kapitalist söyleme göre, tüketim toplumu diğer toplumlara göre piyasada değişik niteliklere sahip olan çok çeşitli ürün bulabilmektedir. Emeğin ve malların paylaşımını vurgu-

layan ekonomik sistemler çok uluslu şirketler için zararlı olarak değerlendirilmektedir. Kollektif olarak yaşayan ve çamaşır makinası, otomobil gibi malları veya diğer aletleri paylaşan insanlar veya bu âletler olmadan yaşayanlar tüketim toplumu için tehdit oluşturmaktadır. Çekirdek aile tipi, çok uluslu şirketler için daha yararlı bir yapı oluşturmaktadır. Bu yapıda üretilen malların satılacağı aile sayısı artmaktadır. Kendine özgü manevi değerleri ile iç içe yaşayan yerel nitelikli topluluklar şirketlere göre aydınlanmamış, geri ve aşağıdır. Bu topluluklar dünya pazarının ve kültürünün tek tipleştirilmesinin önünde birer engeldir. Bu nedenle çok uluslu şirketler toplumun tek tipleşmesinden son derece memnun kalmaktadır.

FİNANSAL PİYASALAR VE KÜRESELLEŞME

Finansal Piyasaların Küreselleşme süreci incelerken, 1870 ve 1914 yılları arasında ekonomiye yön veren üç önemli gelişme dikkat çekmektedir. Bunlardan birincisi dünya coğrafyasının fiziksel olarak birbirine bağlanmasını sağlayan iletişim ve ulaşım teknolojisindeki ilerlemelerdir. İkincisi sanayide ileri Avrupa toplumları ile diğer toplumlar arasındaki ticarette yaşanan artıştır. Üçüncüsü ise gelişmiş Avrupa ülkelerinin sanayileşmiş ülkelere yapmış oldukları doğrudan yatırımlardır.

Ekonomik yaşamda küreselleşmenin en ileri düzeyde gerçekleştiği alan sermaye piyasalarıdır. I. Dünya Savaşı Avrupalı devletlerin deniz aşırı yatırımları finanse etmesini gerektirmiştir. Bu dönemde Amerika Birleşik Devletleri ekonomik güç olarak ortaya çıkmıştır. 1929'a kadar finansal sisteme fon sağlayan Amerika Birleşik Devletleri daha sonra bunu durdurmuştur. Bundan dolayı II. Dünya Savaşı'na kadar piyasaların likiditesi bozulmuştur. 1947-1985 arası dönemde New York uluslararası finansal bir merkez özelliğini kazanmıştır. Bu dönemde Dünya Bankası ve IMF'nin finansal sistemdeki ağırlığı artmıştır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan küresel finansal sistem, Bretton Woods anlaşması ile önemli bir istikrar ortamı oluşturmuştur. Bretton Woods sisteminin çöküşü ile bugüne kadar süregelen küresel finans sistemi ortaya çıkmıştır.

Gelişmiş ülkelerde başlayan ve 1980'li yıllarla birlikte genişleyen finansal serbestleşme politikaları ile önce yurtiçi finans piyasası, ardından da sermaye hareketleri üzerindeki denetim ve kısıtlamalar kaldırılmıştır. Sermaye hareketlerinin önündeki engellerin kaldırılması, iletişim teknolojisinde yaşanan gelişmelerle birleşince, uluslararası finans piyasalarında bir ülkeden diğerine kolaylıkla hareket edebilen finansal akımlar büyük boyutlara ulaşmıştır. Bu süreçte uluslararası sermaye hareketleri, giderek geleneksel işlevinden uzaklaşmıştır. Hacmi hızla büyüyen sermaye hareketleri aynı zamanda daha kısa vadeli ve spekülatif bir niteliğe bürünmüştür. Bir diğer gelişme olarak da sermaye hareketlerinin resmi kanallardan özel piyasalara kaydığı gözlenmektedir.

Finansın Küreselleşmesinin yeterince açıklanmasında Ticaretin ve Üretimin Küreselleşmesine kısaca değinilmesinde yarar görülmektedir. Bu nedenle izleyen bölümde sırası ile Ticaretin Küreselleşmesi, Üretimin Küreselleşmesi ve Finansın Küreselleşmesi ele alınmıştır.

Ticaretin Küreselleşmesi

Ekonomik alanda yaşanan küreselleşme süreci, sermayenin serbest ve sınırsızca hareket etmesi, serbest ticaretin önündeki engellerin kaldırılması sınai üretimin dünya çapına yayılması gibi olgularla karakterize edilmektedir. Ticaretin küreselleşmesi diğerlerinden daha eski bir gelişmedir. Bu gelişme, 1947'de kurulan "GATT" çerçevesinde gümrük tarifeleri ve kotaların kaldırılarak uluslararası ticaretin evrensel boyutlarda serbestleştirilmesi çalışmaları ile başlatılmıştır. Birleşmiş Milletler istatistiklerine göre dünya ticareti, 1960 yılında 266 milyar dolar iken, 1986 yılında 4.334 milyar dolara ulaşmıştır. Ortalama büyü-

me oranı yıllık % 10. 89 civarında gerçekleşmiştir. Dünya ticaretinde bu gelişmeye neden olan en önemli faktörlerden biri İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası anlaşmazlık yaşanmamasıdır. Buna ek olarak teknolojik ilerlemeler sayesinde pazarlar arası etkileşim güçlenmiş ve dünya ticareti artmıştır. 1994 yılına kadar sadece mal ticaretini düzenleyen GATT sistemi, 1994 yılında Uruguay Raundu sonunda hizmet ticaretini de içermeye yönelik düzenlemelere girişmiştir. 1947'de kurulan GATT'ın Uruguay Raundu ile kurumsal işlevi ilke olarak sona erdikten sonra yerine 1995 yılında yürürlüğe giren Dünya Ticaret Örgütü (WTO) Kuruluş Anlaşması ile Sübvansiyonlar ve Telafi Edici Önlemler Anlaşması (Uruguay Nihai Senedi) küreselleşmenin önemli kurumsal ayaklarını oluşturmaktadır. WTO'nun görevlerinden bazıları Uruguay Raundu sonucu ortaya çıkan anlaşmaların uygulanmasının sağlanması, uyuşmazlıkların çözülmesi ve ticaret politikalarının gözden geçirilmesi mekanizmalarının yönetilmesidir. Ticaretteki küreselleşme dünya ticaretine giderek daha fazla ülkenin katılması ülkelerin dışa açılma oranlarının artması, ve ticareti düzenleyen kuralların uygulanması konusunda zorlayıcı bir mekanizmanın oluşturması şeklinde gelişmiştir. Küreselleşme süreciyle birlikte Gelişmekte Olan Ülkeler (GOÜ) için dışa açılma bir kalkınma politikası hâlini almış ve Gelişmekte Olan Ülkeler, Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (WB) tarafından bu politikaya yönlendirilmiştir.

Üretimin Küreselleşmesi

Ekonomik küreselleşmenin bir diğer boyutu üretimin küreselleşmesidir. Burada şirketlerin sınır ötesi faaliyetleri söz konusudur. Bu faaliyetler kapsamında sabit sermaye yatırımı, sınır ötesi iştirak, fason imalat anlaşmaları ve başka yöntemlerle mal ve hizmet üretim faaliyetlerini kendi ülkeleri dışında gerçekleştirmeleri bulunmaktadır. Burada küresel düzeyde üretim zincirlerinin farklı aşamalarını kontrol edebilen, üretim faktörlerinin ve devlet politikaları ile sağlanan avantajların kullanımında coğrafi farklılıklar nedeniyle ortaya çıkan potansiyeli değerlendirebilen, kaynak ve faaliyetlerini küresel ölçekte yönlendirebilen çok uluslu şirketler gündemdedir. Üretim alanı olarak bütün dünyayı hedefleyen şirketler, faaliyetlerini cazip gördükleri ülkelere yönlendirmektedir. Bunu yaparken de ham madde maliyeti, ara malı maliyeti, iş gücü maliyeti ve dışsal maliyetler göz önüne alınmaktadır. Çok Uluslu Şirketler, ücret açısından cazip olma niteliğini kaybeden ülkelerden derhal ayrılarak düşük maliyeti sağlayacak coğrafyalara yönelmektedir. Çok Uluslu Şirketlerin küresel bazdaki etkinliklerine hukuki zemin kazandıran ve İkinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası ekonomik düzenin vazgeçilmez kurumlarını oluşturan Dünya Bankası (WB), Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Ticaret Örgütü (WTO) gibi hükümetler arası kuruluşların düzenleyici ve teşvik edici rolleri de dikkate alınmalıdır. Uluslararası ticaret, yatırım ve finans alanlarındaki serbestleşme, küresel ölçekte kurumsallaşmaya çalışan kapitalizme yeni bir ivme kazandırmıştır. Vergi, yatırım, ticaret, finans ve sosyal güvenlik gibi devletin ekonomi merkezli politikaları küresel ekonomik aktörlerin beklentileri doğrultusunda şekillenmeye başlamıştır.

Finansın Küreselleşmesi

Küreselleşmenin en etkili olduğu alan finans piyasalarıdır. Finansal küreselleşme bir anlamda sermaye faktörü üzerindeki serbest piyasa mekanizmasına uluslararası ölçekte işlerlik kazandırma girişimi olarak değerlendirilmektedir. Bir başka ifadeyle, finansal küreselleşme "ulusal finans piyasalarını ayıran sınırların ortadan kalkması, finans piyasalarının çeşitli kontrol ve sınırlamalardan arındırılarak uluslararası rekabete açılması, kurların dalgalanmaya bırakılması, yatırım fonları ve yatırım ortaklıkları gibi yeni kurumsal yatırımların finans piyasalarındaki rollerinin artması" şeklinde tanımlanmaktadır.

DİKKAT

Küreselleşmenin en etkili olduğu alan finans piyasalarıdır.

Finans alanındaki yeniliklerin zeminini oluşturan teknolojik gelişmelerin temeli 19. yüzyılda atılmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısında telgraf ve demir yollarının yaygınlaşmasıyla şube bankacılığı gelişmiş, 1860'lı yıllarda İngiliz Kanalı ve Atlantik Okyanusu'na telgraf kablolarının döşenmesiyle finansal işlemler deniz aşırı nitelik kazanmıştır. Bilgi ve iletişim teknolojisindeki gelişmeler de fonların dünyada daha hızlı ve kolay şekilde hareket etmesine imkân verir hâle gelmiştir. Gelişmekte Olan Ülkeler'e yönelik fon akımlarının ise resmi kanallardan çok özel yatırımlar alanına kaymış olmasının yanında, geçmişteki durumun tersine, bugünkü uluslararası sermaye akımlarının ödemeler bilânçosunun cari işlemler bölümü ile bağlantısı zayıflamış hatta kaybolmuştur. Finansal alandaki liberalleşmenin ilk olarak doğrudan sermaye yatırımları alanında görüldüğü bilinmektedir. Pek çok ülke sürdürülebilir büyüme gibi amaçlarla öncelikle doğrudan yabancı sermaye girişlerini özendirici politikalar izlemiştir. Bundan sonra uluslararası piyasalardaki menkul değerlere yapılan portföy yatırımlarının liberalleştirilmesi gelmiştir. Bu sürece son olarak "Sıcak Para" fonları da denilen kısa süreli sermaye akımları eklenmiştir. Sanayileşmiş ülkeler, sermaye piyasalarını birinci küreselleşme evresinde kurup geliştirdikleri için, sermaye hareketlerinin liberalleşmesini takiben "merkez ülke" konumuna gelmiştir. "Çevre ülke" konumundakilerin ise, henüz liberalleşme evresini tamamlamadan küreselleşme sürecine girdiklerini belirtmek gerekir. Bu süreçle birlikte gelişen ülkeler, yabancı sermaye ihtiyacını daha çok, sıcak para girişi ile karşılama gayreti içerisinde olmuşlardır. Gelişmiş ülkelerde bilindiği gibi sermaye kaynaklarının geniş olması ve bunların yüksek getiri hedeflemeleri, çevre ülkeleri liberalleşme konusunda teşvik etmiştir. Küreselleşmenin ilk adımının finans kesiminde atılması, en kararlı uygulamaların bu alanda olmasına yol açmıştır. Sermayenin serbest dolaşımı, hizmetlerin, malların ve iş gücünün serbest dolaşımının çok önündedir. Bu nedenle küreselleşme sürecinde uluslararası sermaye akışının ve ticaretinin daha sağlam esaslara dayandırılması gündeme gelmiştir. Bir yandan mevcut pazarların genişletilmesi amacıyla tüm alanlarda küreselleşme süreçleri ivme kazanırken, diğer yandan genişleyen dünya pazarından daha güçlü rekabet olanaklarıyla daha fazla pay almak amacıyla, bloklaşma eğilimleri de hız kazanmaktadır.

Finansın Küreselleşme sürecinin iki bileşeninden söz edilebilir: Bunlardan birincisini oluşturan sermaye birikiminde esas olan sermaye dolaşımının serbestleşmesi, hacminin artması, hızlanması, yaygınlaşması ve yeni yatırım araçlarının devreye girmesidir ki, küreselleşmenin esas itici etkisi buradadır. Son on yıl boyunca finansal piyasalar görüş açılarını eskiye göre son derecede genişletmiştir. Finansın Küreselleşme sürecinin ikinci bileşeni ise teknolojik ilerlemelerle ilgilidir. Burada da bilgisayarın yaygınlaşması, haberleşme ve bilgi işlem teknolojisinin hızlanması ve büyük oranda ucuzlamasının önemi vardır.

Genel bir bakışla ülkelerarası sermaye akımlarının iki ana bölümde olduğu söylenebilir. Birincisi fiziki, diğeri mali sermaye akımlarıdır. Fiziki sermaye akımları doğrudan üretimde bulunmak amacıyla, özellikle çok uluslu işletmeler tarafından çeşitli dış ülkelerdeki üretim tesislerine yapılan yatırımları kapsamaktadır. Sınır ötesi fon akımları, daha önce de belirtildiği gibi, yatırım süreleri açısından kısa süreli ve uzun süreli diye iki gruba ayrılırlar. Kısa süreli olanlar para piyasası, uzun süreli olanlar ise sermaye piyasası işlemleri olarak bilinir. Finansal alanda küreselleşme şöyle bir süreç takip etmiştir:

- Sürdürülebilir büyüme amaçlı doğrudan sermaye yatırımlarının girişlerini özendirici politikaların kullanılması,
- Uluslararası piyasalardaki menkul kıymetlere yapılan portföy yatırımlarının liberalleşmesi.

Bu süreç içerisinde, özellikle 1980 sonrasında, finansal piyasalar arasında entegrasyon süreci yaşanmıştır. Böylece uluslararası sermaye hareketleri önemli boyutlara ulaşmıştır. 1990 yıllarında dünyadaki yabancı yatırımların % 300 artarak, GOÜ'lerin toplam milli hasılatının %1 düzeyinden %4 düzeyine çıktığı görülmüştür. Sonuçta ekonominin büyük boyutta finansallaşması ve spekülasyon etkisinin daha hissedilir hâle gelmiştir. Diğer taraftan GOÜ'lerde uluslararası portföy yatırımları yok denecek kadar az iken sonraki 10 yıl içerisinde bu ülkelerin toplam GSMH'nın %40'ına çıkmıştır. Oysa aynı süreç içerisinde doğrudan yatırımların bu ülkelerin GSMH'ı içerisindeki paylarının %4 olduğu gözlenmektedir.

1997'de uluslararası para ticareti, mal ve hizmet ticaretinin 100 katı olmuştur. Finansal liberalleşme kendini en fazla döviz piyasasında hissettirmektedir. Döviz piyasasında hızla artan işlem hacmi, döviz piyasalarının dünya reel mal ticaretini finanse etmekten çok spekülatif süreçte yerini aldığını göstermektedir. 2002 yılında dünyadaki döviz piyasası işlemlerinin hacmi 1.8 milyar dolara ulaştığı gözlenmektedir. Söz konusu işlem hacminin %80'inin girdiği ulusal piyasada kalma süresi ortalama 1 haftadır.

Uluslararası Finansman ile ilgili ayrıntılı bilgilere İlker Parasız - Kemal Yıldırımin Uluslararası Finansman (Bursa: Ezgi Kitabevi.1994.) kitabından ulaşabilirsiniz.

KİTAP

Küreselleşme Sürecinin Finansal Piyasalara Yansımaları

Geçtiğimiz yüzyılda dünya ekonomisinde görülen en belirgin gelişmelerden biri finansın özellikle gelişmiş ülkeler bakımından uluslararası bir özellik kazanmasıdır. Gelişmekte olan ülkelerde de birçok adım atılmış olmasına rağmen finansal entegrasyonun gerçekleşmesi süreci devam etmektedir. İletişim teknolojisindeki gelişmeler sonucunda uluslararası yatırım son derece kolay hâle gelmiştir. Bu sayede yatırımcılar günün yirmi dört saati işlem yapabildikleri hisse senedi, bono ve tahvillerin olduğu piyasalara yönelmektedir. Eskiden sadece bulundukları coğrafyada faaliyet gösterebilen yatırımcılar, finansal küreselleşme ile birlikte dünyanın herhangi bir coğrafyasındaki piyasaya son derece rahat ulaşma imkânına kavuşmuştur.

Bu süreç çerçevesinde finansal serbestleşmenin ve küreselleşmenin, uluslararası düzlemde daha etkin bir kaynak tahsisine, finansal derinleşmeye ve risk paylaşımına olanak tanıyarak, dünya ölçeğinde büyümenin artması ve talepteki oynaklığın azalması öngörülmektedir. Bir görüşe göre; finansal küreselleşmeden beklenen yararın sağlanabilmesi finansal piyasaların gelişmişliği, kurumsal kalite, kurumsal yönetim kalitesi, makroekonomik politikalar ve ticari bütünleşme gibi bazı unsurların belirli eşik düzeyin üzerinde olmasına bağlıdır. Kısaca dolaylı bir sonuç olarak, en azından bu değişkenlerin eşik düzeylerin altında olması durumunda, belirli bir ekonominin finansal küreselleşmenin faydaları ile karşılaşamayacağı görülmektedir.

Finansal Küreselleşme ile ortaya çıkan piyasa entegrasyonu, herhangi bir coğrafyadaki olumsuzluktan kısa zamanda diğer coğrafyalardaki finansal piyasaların da etkilenmesi sonucunu doğurmaktadır. Bu durum piyasa kırılganlığında artış şeklinde ifade edilmektedir. Finansal piyasaların küresel bir yapıya kavuşması ile birlikte ulusal finansal piyasalar üzerinde yerel değişkenler kadar, küresel değişkenler de etki olmaya başlamıştır. Artan kırılganlık, 1997 yılında Güney Doğu Asya finansal piyasalarında ortaya çıkan ve 1998 yılında küresel bir nitelik kazanan krizde net olarak gözlenebilmektedir.

Finansal Küreselleşme ile ulusal piyasaların ilgili ülkenin finansman ihtiyacını karşılamakta yetersiz kaldığı durumlarda Euro-para, Euro-tahvil gibi küresel finansal piyasalar devreye girmektedir. Bu piyasalarda oluşan büyük miktardaki fonlar finansman ihtiyacı olan ülkelerin kullanımına sunulmaktadır.

Finansal Küreselleşme yeni dönemin ihtiyaçlarını karşılayabilmek için çok sayıda finansal yenilik gündeme getirmektedir. Finansal Yeniliklerin önemli özelliği finansal hizmetlerin müşteriye maliyetlerini azaltmasıdır. Bu durum işlem bazında etkinliğin artmasına katkıda bulunmaktadır. Ayrıca finansal ürün çeşitliliğindeki artış, ekonomik birimler tarafından tutulan finansal varlıkların kompozisyonunda da önemli değişiklik meydana getirmektedir. Finansal yeniliklerdeki hızlı artış para arzı, para talebi ve aktarım mekanizmasında da değişikliklere yol açmaktadır.

DİKKAT

Menkul kıymetleştirme, finansal alacakların şeklini, bu yolla da aracılık biçimini değiştirmiştir.

Menkul Kıymetleştirme

Menkul kıymetleştirme terimi ile fon sağlamanın menkul kıymetler yoluyla yapılması ifade edilmektedir

Menkul kıymetleştirme terimi ile fon sağlamanın menkul kıymetler yoluyla yapılması ifade edilmektedir. Menkul kıymetleştirme, finansal alacakların şeklini, bu yolla da aracılık biçimini değiştirmiştir. Her finansal sistemde, fon akışları, finansal aracıların kullanılıp kullanılmamasına bağlı olarak dolaylı ve doğrudan olmak üzere iki şekilde olabilir. Dolaylı finansmanda, son borçlanıcı ile borç veren arasında birtakım finansa1 aracılar bulunmaktadır. Buna en iyi örnek olarak banka kredileri gösterilebilir. Doğrudan finansmanda ise, son borçlanıcı ile borç veren arasında aracı kullanılmamaktadır. Bu durumda, yükümlülüklerin mali piyasalar yoluyla doğrudan değişimi söz konusu olmaktadır. Bu finansman türüne hisse senedi, tahvil, finansman bonosu vb. menkul kıymetlerin alım-satımı örnek gösterilebilir. Dolaylı finansmanda, fonun kaynağı olan mevduat sahibi, alacağını bankaya karşı iddia ederken, bankanın krediyi satmış olduğu taraf ile herhangi bir ilişkisi bulunmamaktadır. Banka her iki taraf ile de muhatap olmaktadır. Menkul kıymetleştirme durumunda, menkul kıymeti satın alan, alacağını ihraç eden şirketten iddia etme hakkına sahip olmakta, böylece sistemde aracı bulunmamaktadır. Günümüzde, finans piyasalarında doğrudan finansman, dolaylı finansmana göre daha çok ilgi görmektedir. Bu sürece menkul kıymetleştirme adı verilmektedir.

SIRA SİZDE 4

Menkul Kıymetleştirme uygulamasının finansal sitemde meydana getirdiği en temel değişiklik nedir?

Finansal Yenilikler

Finansal Küreselleşme ile birlikte finansal piyasalarda oluşan yeni araçlar, yeni uygulamaların da gündeme gelmesine yol açmaktadır. Yeni finansal araçların bir örneği olan "Mevduat Sertifikası" uygulaması ile mevduat munzam karşılıklarının düşürülmesi, böylece bankaların kredi verme olanaklarının arttırılması bu konudaki örneklerden biridir. Bir diğer örnek ise "Repo" sisteminin geliştirilmesidir. Repo sözleşmesi, menkul kıymetlerin daha sonraki bir tarihte tekrar geri alınması kaydı ile satılmasını ifade etmektedir. Bankalar bu sistemi kullanarak portföylerinde bulunan devlet borçlanma senetlerini özellikle büyük mevduat sahiplerine satarak önemli miktarda fonu çekebilmektedir.

Finansal yeniliklerin ürün olarak ortaya çıktığı durumlarda, ana faktör enflasyon ve faiz oranlarındaki değişiklikler olurken, süreç olarak ortaya çıkan finansal yeniliklerde ana faktör, teknolojik gelişme olmaktadır. Faiz ve Döviz Swapları, Para Piyasası Yatırım Hesapları, Hisse Senedi Endeksli Futures Piyasaları ürün olarak ortaya çıkan finansal yeniliklere örnek olarak verilebilir. Süreç olarak ortaya çıkanlar ise, Otomatik Para Çekme Makinaları (ATM), Nokta Satış Terminalleri, Kişisel Bilgisayarlarla Finansal İşlemler ve Elektronik Fon Transferi Sistemi (EFT) gibi yeniliklerdir. Elektronik bir ödeme şekli olan ve 1977'den beri kullanılan "SWIFT" uluslararası bankacılık mesajlarının iletilmesi ve kontrol edilmesi olanağını tüm üye bankalara sağlayan başka bir yenilik olarak dikkat çekmektedir.

Finansal Yeniliklerin finansal küreselleşme süreci açısından önemi nedir?

SIRA SİZDE 5

Küresel Finansal Akımlar

Küreselleşme ile birlikte dünyayı dolaşmaya başlayan para hacmi büyük ölçüde artmıştır. Böylece dünyanın bir coğrafyasından bir tuş ile diğer coğrafyasına aktarılabilen para miktarı hayallerin ötesinde miktarlara ulaşmıştır. Bu süreçte işlem gören finansal ürün sayısında ve çeşitliliğinde de dikkat çekici artışlar görülmüştür. Örneğin döviz piyasalarında bir günde işlem gören para miktarı 10-20 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmektedir. Bu rakam 1998 gelindiğinde 1.5 trilyon dolar seviyesine ulaşmıştır. Bu yönü ile reel ekonominin yanında sanal bir ekonominin de bulunduğu söylenebilir. Bir başka ifade ile coğrafyaya bağımlılığı en sınırlı olan ekonomi finansal piyasalarda gerçekleşmektedir. Finansal Küreselleşmenin ardında yer alarak sermayeye hiper hareketlilik sağlayan güç, iletişim teknolojisindeki gelişmedir. Finansal Piyasaların ürün ve yapı olarak iletişim teknolojisinin sağladığı olanaklardan yararlanabilmesi de finansal küreselleşmenin diğer alanlardan daha hızlı ilerlemesini sağlamaktadır. Ulus devletler günümüzde hızla yer değiştirebilen finansal akımlardan yararlanabilmek için cezbedici önlemler alarak ve cazibelerini korumaya çalışmaktadır.

Küresel boyutta artan finansal hareketliliğe ek olarak ulus devletler tarafından gerçekleştirilen serbestleştirme uygulamaları dünya ekonomisindeki istikrarsızlıkları artırmaktadır. Finansal hareketliliğin sonuçlarından bir diğeri de uluslararası yatırımcının büyük miktarda fonu getirinin düştüğü bir ülkeden getirinin yükseldiği bir başka ülkeye kolayca aktarabilmesidir. Bu türden hareketlerin özellikle bazı coğrafyalarda yıkıcı etkilerinin olduğu gözlenmektedir. Dışa açılan bir ekonomiye ilgi duyan uluslararası yatırımcılar tarafından bir ülkeye aktarılan fonlar kısa vadede refah artışı sağlamaktadır. Ardından bir nedenle ilgili ülkeye güvenini kaybeden uluslararası yatırımcılar hızla paralarını ülke dışına çıkarabilmektedir. Bu tür sermaye akımına sıcak para adı verilmektedir. Sıcak paranın bu hareketliliği, geride bıraktığı ekonomik sistem için yıkıcı sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Bu konuda çok sayıda örnekten söz edilebilir. 1981 Meksika Ekonomik krizi bu alandaki örneklerden sadece bir tanesidir. Önemli petrol ihracatçılarından biri olan Meksika, petrol fiyatlarının düşmesi ile birlikte 1980'lerin ikinci yarısında ekonomik kriz ile karşı karşıya kalmıştır. IMF tavsiyeleri ile alınan tedbirler kapsamında gümrük vergileri indirilmiş, devlet işletmeleri özelleştirilmiştir. Bunun sonucunda ülkeye yabancı sermaye akımı yaşanmıştır. Sermaye akımı yerel para biriminin değerini yükselterek sanayinin ihracat piyasalarındaki rekabet gücünü zayıflatmıştır. İzleyen süreçte yerel paranın devalüasyonu gerçekleştirilmiştir. Böylece sermaye çıkışı yaşanmıştır. Bu da 1995 te Meksika'nın yeni bir ekonomik kriz ile karşı karşıya kalmasına yol açmıştır.

Sermaye hareketi, ülke ekonomileri arasında sermaye giriş-çıkışını ifade eden bir kavramdır. Sermaye giriş çıkışları fiziki sermaye yatırımları (üretim tesisleri, bina, arazi vs.) ve finansal yatırımlar (yabancı tahvil, hisse senedi, hazine bonosu alım satımı; yabancı bankalarda açtırılan mevduat hesapları vs.) şeklinde iki türde gerçekleşebilmektedir.

Uluslararası Para Fonu [IMF] ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası [TCMB] tarafından yayınlanan ödemeler dengesi istatistiklerine bakıldığında, her iki kurumun da uluslararası sermaye hareketlerini doğrudan yabancı sermaye yatırımları, portföy yatırımları ve diğer yatırımlar olmak üzere üç gruba ayırdığı görülmektedir.

"Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları", firma satın almak, yeni kurulan bir firma için kuruluş sermayesini sağlamak veya mevcut bir firmanın sermayesini artırmak yoluyla, bir ülkede bulunan firmalar tarafından diğer bir ülkede bulunan firmalara yapılan yatı-

rım türünü ifade etmektedir. Uzun dönemli kâr beklentilerinin ağırlıkta olduğu doğrudan yatırımların bir kriz anında hızla ilgili ülkeden kaçışını daha sınırlı olasılığa sahiptir.

"Portföy Yatırımları", tasarruf sahipleri tarafından uluslararası sermaye piyasalarında politik risk, döviz kuru riski, bilgi edinebilme riski gibi ek riskler üstlenerek sermaye kazancı elde etmek amacıyla hisse senedi, tahvil ve diğer sermaye piyasası araçlarına yapılan yatırımları tanımlamaktadır. Portföy yatırımları, likiditesi yüksek menkul kıymetlerden oluştuklarından yatırım yapılan ülkeyi her an terk etme olasılığı taşımaktadır. Bu tür yatırımlar ülke ekonomisinde kalkınmanın finansmanına katkıda bulunmanın yanında enflasyon baskısı, ulusal paranın aşırı değerlenmesi ve cari işlemler dengesinin kötüleşmesi gibi olumsuz sonuçlara da yol açabilmektedir.

"Diğer Yatırımlar" şeklinde ifade edilen sermaye kalemi ise doğrudan yatırım, portföy yatırımları ve rezerv dışında kalan tüm finansal işlemleri içeren bir artık değerdir. "Diğer Uzun Vadeli Sermaye Hareketleri" portföy yatırımları içinde yer almayan, vadesi bir yıldan uzun olan yurtiçi borçlanmaları, borç geri ödemelerini ve borç vermelerini içermektedir. Bu türdeki sermaye hareketleri bankaların, kamu sektörünün, özel şirketlerin uluslararası finans kuruluşlarından ve yabancı hükümetlerden aldıkları kredileri ifade etmektedir. Genellikle proje finansmanında kullanılmak ve makro dengeleri düzeltmek amacıyla verilen bu kredilerin kaynağı Yatırım Bankaları, IMF, Dünya Bankası, bankaların oluşturduğu konsorsiyumlar, hükümetler ve diğer kuruluşlardır. Uzun vadeli ve istikrarlı yapıda olan bu tür sermaye hareketleri otoritelerin politika yürütmedeki etkinliklerini ve makroekonomik dengeleri bozmamaktadır. Uzun vadeli olmaları, proje finansmanı ve ekonomik dengeleri düzeltmede kullanılmaları, reel sektöre akmaları ve yerleşikler tarafından gerçekleştirilmeleri nedeniyle sermaye kaçışı riski taşımayan sermaye akımlarıdır.

Ayrıca sıcak para olarak bilinen vadesi bir yıla kadar olan daha çok özel nitelikteki sermaye hareketleri bulunmaktadır. Bu tür sermaye hareketleri ihracat kredileri gibi dış ticaretin finansmanına yönelik olabilecekleri gibi uluslararası faiz ve döviz kuru farklılıklarından yararlanma amacına da yönelik olabilmektedir. Yüksek faiz, düşük döviz kuruna dayalı spekülatif arbitraj olanakları yaratan ülkeler bu tür sermaye akımlarını çekmekte başarılı olmaktadırlar. Sıcak Para oldukça akışkan, makro ekonomik değişkenlere karşı aşırı hassas ve yönetilmesi zor bir finansal sermaye yatırımı türüdür.

Özet

Küresel Ekonomik İlişkileri Açıklamak

Dünya ekonomisi, Bretton Woods Sistemi ve ikiz kurumları olan Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (WB) ile uluslararası hâle gelmiştir. Böylece bir tür uluslararası entegrasyon süreci ya da ekonomik küreselleşme başlamıştır. Ekonomik Küreselleşme ile ilgili üç farklı yaklaşım bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Hiper Küresel Yaklaşım, ikincisi Şüpheci Küresel Yaklaşım ve üçüncüsü Dönüşümcü Küresel Yaklaşımdır.

Küreselleşme Sürecinin Temel Bileşenleri Tanımlamak

Küreselleşme sürecini etkileyen çok sayıda bileşen bulunmaktadır. Bu kapsamda daha çok teknolojik, ekonomik ve siyasi bileşenlere yer verilmesi tercih edilmiştir. Teknoloji küreselleşme süreci için yeter koşul değil ama gerek koşuldur. Ekonomik faktörler ise küreselleşmenin en önemli belirleyici faktörüdür. 1980 sonrasındaki siyasi gelişmeler ve özellikle uluslararası örgütler küreselleşmenin siyasi boyutuna katkı sağlamıştır.

Küreselleşme Sürecinin Aktörleri Saymak

Küreselleşme sürecine yön veren aktörlerin zaman içinde güç ve konumlarında değişiklikler gözlenmiştir. Ulus-Devletler güçlerini kaybederken, Çok Uluslu Şirketler ile Uluslararası Ekonomik ve Sosyal Kuruluşlar konumlarını güçlendirmiştir.

Çok Uluslu Şirketleri Tanımlamak

Çok Uluslu Şirketler, ülkelerin sınırlarını aşan ve gereksinim duyduğu girdileri dünyanın değişik yerlerinden karşılayan, üretimini değişik ülkelerde gerçekleştiren ve ürünlerini birçok ülkeye pazarlayabilen işletmelerdir. Çok uluslu şirket kavramı çoğunlukla küresel işletme kavramıyla eşleştirilmektedir. Çok Uluslu Şirketler sermayelerini, istihdamlarını, üretim yapılarını, satışlarını hızla yeni koşullara göre ayarlayabilme yeteneğine sahiptir. Dünya ekonomisinin küresel piyasa güçlerinin denetimi altına girmesi, Çok Uluslu Şirketler aracılığı ile olmaktadır.

Finansal Piyasalar ve Küreselleşme Etkileşimini Açıklamak

Küreselleşmenin en etkili olduğu alan finans piyasalarıdır. Finansal küreselleşme bir anlamda sermaye faktörü üzerindeki serbest piyasa mekanizmasına uluslararası ölçekte işlerlik kazandırma girişimi olarak değerlendirilmektedir. Bir başka ifadeyle, finansal küreselleşme "ulusal finans piyasalarını ayıran sınırların ortadan kalkması, finans piyasalarının çeşitli kontrol ve sınırlamalardan arındırılarak uluslararası rekabete açılması, kurların dalgalanmaya bırakılması, yatırım fonları ve yatırım ortaklıkları gibi yeni kurumsal yatırımların finans piyasalarındaki rollerinin artması" şeklinde tanımlanmaktadır.

Kendimizi Sınayalım

1. Dünya Ticaret Örgütü (WTO)'nun kuruluş tarihi aşağıdakilerden hangisidir?

a. 1995
b. 1997
c. 1998
d. 2000
e. 2001

2. Aşağıdakilerden hangisi ekonomik küreselleşme ile igili yaklaşım sayısıdır?

a. 2
b. 3
c. 4
d. 5
e. 6

3. Aşağıdakilerden hangisi ekonomik küreselleşme ile ilgili yaklaşımlardan biridir?

a. İyimser Küresel Yaklaşım
b. Muhafazakar Küresel Yaklaşım
c. Hiper Küresel Yaklaşım
d. Ekonomik Küresel Yaklaşım
e. Ortodoks Küresel Yaklaşım

4. Aşağıdakilerden hangisi küreselleşme sürecinin aktör sayısıdır?

a. 2
b. 3
c. 4
d. 5
e. 6

5. Aşağıdakilerden hangisi küreselleşme sürecinin aktörlerinden biridir?

a. Ulusal devletler
b. Otonom bölgeler
c. Coğrafi bölgeler
d. Yerel şirketler
e. Çiftçi kooperatifleri

6. Ülkelerin sınırlarını aşan ve gereksinim duyduğu girdileri dünyanın değişik yerlerinden karşılayan, üretimini değişik ülkelerde gerçekleştiren ve ürünlerini birçok ülkeye pazarlayabilen işletme aşağıdakilerden hangisidir?

a. Vakıf
b. Kooperatif
c. Anonim ortaklık
d. Çok uluslu şirket
e. Holding

7. Aşağıdakilerden hangisi Çok Uluslu Şirketlerin sahip oldukları büyüklükleri koruyabilmek için dikkat etmeleri gereken unsurlardan biri **değildir?**

a. Maliyet düşürme
b. Ölçek ekonomileri
c. Bilgi arayışı
d. Yerli müşteriyi muhafaza etmek
e. Yerli ekonomiyi korumak

8. Aşağıdakilerden hangisi Çok Uluslu Şirketlerin stratejilerinden biridir?

a. Maliyet düşürme
b. Ölçek ekonomileri
c. Bilgi arayışı
d. Yerli müşteriyi muhafaza etmek
e. Tek tipleştirme

9. Aşağıdakilerden hangisi fon sağlamanın menkul kıymetler yoluyla yapılmasını ifade etmektedir?

a. Menkul kıymetleştirme
b. Finansman bonosu
c. Hisse senedi
d. Repo
e. Varant

10. Ülke ekonomileri arasında sermaye giriş-çıkışını ifade eden kavram aşağıdakilerden hangisidir?

a. Uluslararası Para Fonu
b. Sermaye Hareketi
c. Dünya Bankası
d. Doğrudan Yatırım
e. Parite

Yaşamın İçinden

DÜNYA EKONOMİSİ VE KÜRESEL ŞİRKETLER (Baha Erbaş)

Foreign Policy Dergisi'nin son sayısında küresel ya da "Çok Uluslu" dediğimiz büyük şirketlerle ilgili bazı istatistiksel fakat çok önemli ve özet bilgileri içeren güzel bir çalışma vardı. (*) Bu çalışma David Rothkopf'un "Power, İnc.:The Epic Rivalry Between Big Business and Government and the Reckoning That Lies Ahead" adlı eserinden yine Rothkopf tarafından uyarlanmış ve küresel ekonomi adına önemli noktalara temas eden bir özet niteliğindeydi. Bu sebeple bu çalışmayı buraya taşımak istedim.

Rothkopf, küreselleşmenin vardığı nihai safhada sermayenin ve şirketlerin dünya ekonomisi üzerinde kurduğu büyük ağa ve bu uluslararası ağın "Devlet Kurumu" karşısında oluşturduğu güce çarpıcı örneklerle dikkat çekiyor. Bazı şirketlerin varlıklarının veya yıllık cirolarının dünya üzerindeki birçok ülkenin bütçesinden hatta ve hatta GSMH'sinden ya da o şirketlerde istihdam edilen personel sayısının dünyadaki birçok ülkenin nüfusundan veya ordusundan daha büyük olduğuna dair misaller veriyor. Mesela, ABD'deki süpermarketler zinciri Wal-Mart'ın 2011 yılındaki cirosunun dünyanın en büyük 25 ekonomisi dışında, dünyadaki bütün ülkelerin GSMH'lerinden daha büyük olduğuna dikkat çekiyor. Wal-Mart'ın geçtiğimiz yılki toplam cirosu 421.9 milyar dolara ulaşarak, 349 milyar dolar GSMH'si olan Danimarka'yı ya da çok açık ara farkla Tayland veya Malezya'yı; 2.1 milyon çalışanı ile Makedonya ya da Slovenya nüfuslarını gerilerde bırakıyor.

Bir hayır kurumu olan ve uzunca bir dönem dünyanın en zengin adamı kabul edilen Bill Gates tarafından kurulan Gates Vakfı, 2010 yılında 33.5 milyar dolarlık bağışla, Dünya Sağlık Örgütü'nün 2010 yılındaki bütçesini geride bırakmış.

Araştırmaya göre HSBC'nin 87 ülkede 7500 şubesi ve 250 bin kişilik Almanya Ordusu'ndan daha kalabalık olan 300 bin çalışanı var.

JP Morgan'ın elinde 2.3 trilyon dolar aktif varlık var. Bu varlık AB Merkez Bankası'nın elinde bulundurduğu 812 milyar dolar değerindeki toplam döviz ve altın rezervinin hemen hemen 3 katına varan bir büyüklüğe sahip.

Citibank, dünyanın 140 ülkesinde sahip olduğu 200 milyon müşterisi ile dikkat çekiyor.

Wells Fargo dünyanın birçok ülkesinin ordusundan veya toplam kamu personelinden daha fazla olan 272 bin çalışana sahip. Wells Fargo, 2011 yılındaki 12,1 milyar dolarlık net kârı ile Yemen'in 9 milyar dolarlık bütçesinden çok daha büyük.

BNP Paribas'ın sahip olduğu aktif varlıkların toplam değerinin 2,7 trilyon dolar olduğu belirtiliyor. Bu rakam Fransa Hazinesi'nin elinde bulundurduğu 172 milyar dolarlık döviz rezervlerinden kat ve kat daha fazla.

Shell dünya çapında sahip olduğu doğa lgaz rezervleri ile Umman+Dubai emirliklerinin toplamda sahip oldukları doğal gaz rezervinden çok daha fazlasına sahip olarak karşımıza çıkıyor.

Dünyanın en büyük petrol üreticisi olan S.Arabistan'ın 2011 yılında ortalama 9,6 milyon varil günlük üretimde bulunduğunu dikkate alırsak, Exxon Mobil günlük 2,4 milyon varil ham petrol üretimi ile petrol ihracatçısı birçok ülkeyi geride bırakıyor.

PetroChina'nın 2011 yılındaki 21,2 milyar dolarlık net kârı Belarus devletinin 20 milyar dolarlık bütçesinden büyük.

ICBC(Industrial and Commercial Bank of China)'nin net 18,8 milyar dolarlık kârı Suriye'nin 18,3 milyar dolarlık bütçesinden daha fazla.

ABD'li at&t Washington'da yaptığı lobi faaliyetleri dolayısıyla geçtiğimiz yıl 20 milyon dolar, General Electric ise 26 milyon dolar harcama yapmış. Bu rakamlar dahi Afrika'daki birçok ülkenin bütçelerinden daha fazla olmalarıyla dikkat çekiyor.

2010 yılı rakamları itibariyle şirketlerin büyüklükleri göz kamaştırıyor:

- Yahoo, Kırgızistan GSMH'sinden;
- eBay, Moğolistan GSMH'sinden;
- McDonald's, Afganistan GSMH'sinden;
- Pepsi, Litvanya GSMH'sinden;
- Microsoft, Lüksemburg GSMH'sinden;
- Apple, Hırvatistan GSMH'sinden;
- Procter&Gamble, Sudan GSMH'sinden;
- Wells Fargo, Azerbaycan GSMH'sinden;
- Ford Slovakya, GSMH'sinden;
- General Electric, VietnamGSMH'sinden;

Chevron, Cezayir ve Exxon Mobil, Kolombiya GSMH'lerından daha fazla ciro yaptı.

*Foreign Policy March/April 2012 S.45-48

Kaynak: http://www.usasabah.com/Yazarlar/baha_erbas/2012/04/25/dunya-ekonomisi-ve-kuresel-sirketler

Okuma Parçası

ÜLKELERİN KÜRESEL BAĞLANTILARI (Metin Ercan)

26/04/2014

McKinsey Global Institute (MGI) tarafından oluşturulan 'Küresel Bağlantılılık Endeksi' ülkelerin ekonomik büyüklüklerine göre sınır ötesi ticaret, sermaye, iş gücü ve bilgi akımlarının yoğunluklarını özetliyor.

Küreselleşme, ülkeler arasındaki mal, hizmet, sermaye, iş gücü ve bilgi hareketlerinin artmasıyla sonuçlanıyor. UNCTAD, WTO, OECD gibi kuruluşların farklı çalışmaları, küresel hareketlerin farklı türlerinin herbiri ile ilgili – örneğin uluslararası ticaret, sermaye – kapsamlı veri ve analizler yayımlayabiliyor. Danışmanlık kuruluşu McKinsey'in araştırma ayağı olan McKinsey Global Institute (MGI) tarafından hazırlanan 'Dijital Çağda Küresel Akımlar' (Digital Flows in a Digital Age) isimli çalışma, tek bir çatı altında küresel ekonomi içerisindeki tüm uluslararası akımları bir araya getiriyor. Rapora göre, 2012 itibariyle küresel ölçekte üretilen malların üçte biri sınırları aşıyor yani uluslararası ticarete konu oluyor ve mali yatırımların üçte biri sınır ötesinde gerçekleştiriliyor. Çalışmanın önemli bir bulgusu, küresel akımlar üzerinden diğer ülkelere daha fazla bağlanan ülkelerin, bağlantıları az ya da hiç olmayan ülkelere göre büyüme hızının yüzde 40 daha fazla olması. Özellikle bilgi yoğun mal, hizmet ve sermaye akımları (yüksek beceri düzeyine sahip iş gücü ve Ar-Ge harcaması gerektiren mal ve hizmetlerin uluslararası ticareti, uluslararası doğrudan yatırımlar) ülkeler arasında bilgi, fikir ve deneyim aktarımına imkân tanımasıyla, akımların taraflarına ekonomik katkılar sağlıyor. 2012 itibariyle küresel ölçekte bilgi yoğun akımların (mal, hizmet ve sermaye) toplam tutarı 12,6 trilyon dolar ve toplam akımların yarısına yaklaşmış durumda. Bilgi yoğun akımların yükselişi, bilginin küresel ekonomi içerisinde artan payına işaret ediyor.

Ülkelerin 'bağlantı' düzeyi

MGI çalışması, yeni bir 'küreselleşme' endeksini de hayata geçiriyor. 'MGI Bağlantılılık Endeksi' (MGI Connectedness Index), küresel bağlantıların mal, hizmet, sermaye, iş gücü ve veri/iletişim olmak üzere tüm boyutlarını bir araya getirmesiyle farklılaşıyor. Mart ayında bahsetmiş olduğum 'bağlantılılık' ölçütü, şehirlerin, küresel şehirler ağı ile küresel hizmet şirketleri üzerinden kurmuş olduğu iş dünyası ilişkilerini gösteriyordu. MGI Bağlantılık Endeksi ise sınır ötesi akımlar üzerinden ülkelerin bağlantılılığını gösteriyor. Her bir ölçütteki bağlantılılık, ilgili akımın (ülke dışına ve içine toplam) GSYH'ye oranı olarak hesaplanıyor. En yüksek genel bağlantılılık düzeyine sahip ülkeler Almanya, Hong Kong, ABD, Singapur, İngiltere ve Hollanda olarak sıralanıyor. Farklı bağlantılılık türlerinde birinci sıradaki ülkeler olarak, mal akımlarında Hong Kong, hizmet akımlarında İrlanda, sermaye akımlarında Lüksemburg, insan akımlarında (sınır ötesi beyin gücü hareketleri) ABD ve veri ve iletişim akımlarında (internet trafik hacmi) Hollanda başı çekiyor. Türkiye ise genel endekste 131 ülke arasında 27'nci sırada bulunuyor. Türkiye mal, sermaye, insan ve veri hareketlerinde 30 ile 32'nci sıralar arasında bulunurken, hizmet hareketlerinde 43'üncü sırada yer alıyor. Özellikle Doğu Asya ve Avrupa ülkelerinde, 'akım yoğunluğu' (flow intensity) olarak tanımlanan toplam mal, hizmet ve sermaye akımlarının GSYH'ye oranının yüzde 100'ü geçtiği görülüyor. Söz konusu oran Hong Kong'da yüzde 546, Singapur'da yüzde 436, İrlanda'da yüzde 226, Malezya'da yüzde 173, Tayland'da yüzde 172 ve Güney Kore'de yüzde 123 seviyesinde gerçekleşiyor. Türkiye'nin toplam akım yoğunluğu yüzde 66 seviyesi ile sınırlı. Bu seviye, BRIC ülkelerinin yüzde 34-63 arasında değişen akım yoğunluklarına göre yüksek olmakla birlikte Türkiye'nin GSYH ölçeğine daha yakın olan gelişen ülkelerle karşılaştırıldığında henüz yetersiz! Küresel ekonomi içerisinde ağırlığı artan bir Türkiye'nin, daha yüksek katma değerli bir üretime dönük bilgi birikimini sağlamak için küresel ekonomi ile ticaret, finansal sermaye, beşerî sermaye ve bilgi akımını daha fazla artırması gerekiyor.

Kaynak: http://www.radikal.com.tr/yazarlar/metin-ercan/ulkelerin-kuresel-baglantilari-1188769/

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. a	Yanıtınız yanlış ise "Küresel Ekonomik İlişkiler" konusunu yeniden gözden geçiriniz
2. b	Yanıtınız yanlış ise "Küresel Ekonomik İlişkiler" konusunu yeniden gözden geçiriniz
3. c	Yanıtınız yanlış ise "Küresel Ekonomik İlişkiler" konusunu yeniden gözden geçiriniz
4. b	Yanıtınız yanlış ise "Küreselleşme Sürecinin Aktörleri" konusunu yeniden gözden geçiriniz
5. a	Yanıtınız yanlış ise "Küreselleşme Sürecinin Aktörleri" konusunu yeniden gözden geçiriniz
6. d	Yanıtınız yanlış ise "Çok Uluslu Şirketlere Bakış" konusunu yeniden gözden geçiriniz
7. e	Yanıtınız yanlış ise "Çok Uluslu Şirketlere Bakış" konusunu yeniden gözden geçiriniz
8. e	Yanıtınız yanlış ise "Çok Uluslu Şirketlere Bakış" konusunu yeniden gözden geçiriniz
9. a	Yanıtınız yanlış ise "Finansal Piyasalar ve Küreselleşme" konusunu yeniden gözden geçiriniz
10.b	Yanıtınız yanlış ise "Finansal Piyasalar ve Küreselleşme" konusunu yeniden gözden geçiriniz

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Dönüşümcü Küresel Yaklaşım, şüpheciler gibi küreselleşmenin uzun dönemli tarihsel bir süreç olduğunu ifade etmektedir. Bu sürecin köklerinin 16. yüzyılda Batı Avrupa devletlerinin sömürgeci genişlemelerine dayandığı ileri sürülmektedir.

Sıra Sizde 2

Küreselleşmenin her alanda gelişiminin temelinde teknolojik yenilikler, ekonomik sonuçlar ve siyasi tercihler en temel belirleyiciler olmuştur. Teknolojik yenilik iletişimi kolaylaştırırken, ekonomik sistem bu süreci sürdürülebilir hâle getirmektedir. Bu iki faktörün ortaya çıkardığı koşullar siyasi tercihleri biçimlendirmektedir.

Sıra Sizde 3

Küreselleşme sürecine yön veren aktörlerin zaman içinde güç ve konumlarında değişiklikler gözlenmiştir. Ulusal Devletler güçlerini kaybederken, Çok Uluslu Şirketler ile Uluslararası Ekonomik ve Sosyal Kuruluşlar konumlarını güçlendirmiştir.

Sıra Sizde 4

Menkul Kıymetleştirme uygulaması ile fon transfer sürecindeki temel riskler finansal aracı kurumlardan piyasaya aktarılmıştır. Bu gelişme menkul kıymetleştirme uygulamasının finansal piyasalarda meydana gelen en temel değişikliktir.

Sıra Sizde 5

Finansal ürünler finansal yenilikler sayesinde gelişen ihtiyaçları karşılayabilir hâle gelmektedir. Finansal yenilikler aynı zamanda finansal küreselleşmenin sürdürülebilir olmasına katkı yapmaktadır. Finansal Piyasalar açısından coğrafyanın öneminin azalması sonucuna da katkıda bulunması finansal yeniliklerin önemini artırmaktadır.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

Aren, S., (1998). **İstihdam Para ve İktisadi Politika.** Ankara. Savaş Yayınevi.

Aslan Nurdan (2005). *"Dünya Ekonomisinde Gelişmeler: Küreselleşme",* **Ekonomik Entegrasyon Küresel ve Bölgesel Yaklaşım** (Edit) Osman Küçümahmutoğlu, Hamza Çeştepe, Şevket Tüylüoğlu Ekin Kitabevi, Bursa.

Ay, İsmail Cem (2002). **Küreselleşme,** Alkan Soyak (drl.), İstanbul: Om Yayınevi.

Aydemir, Cahit ve Kaya, Mehmet (2007). "Küreselleşme Kavramı ve Ekonomik Yönü". http://www.e-sosder.com/20260-282.pdf.

Ayvaz, Y., Baldemir, E. ve Ürüt, S. (2006). *"Yabancı Sermaye Yatırımlarının Verimlilik ve Kalkınmaya Etkilerinin Ekonometrik İncelemesi",* **Yönetim ve Ekonomi,** 13 (1): 177- 186.

Alp, Ali (2002). **Uluslararası Mali Piyasalardaki Gelişmeler ve Türkiye.** İstanbul: İMKB.

Alp, A. (2000). "Finansın Uluslararasılaşması: Finansal Krizler, Çözüm Önerileri ve Türkiye Açısından Bir Değerlendirme", İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Alagöz, M. ve Yapar, S. (2006). *"Erken Uyarı Sinyali Olarak Sermaye Göstergeleri: Asya Krizi Örneği",* **İktisat İşletme ve Finans Dergisi,** Yıl:21, Sayı:247, 79-91.

Balkan, Neşecan (1994). **Kapitalizm ve Borç Krizi.** İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Başoğlu, U. (2000). "Finansal Serbestleşme ve Uluslararası Portföy Yatırımları". **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.** 3 (4): 88-99.

Bozkurt Veysel, "Küreselleşme: kavram, Gelişim ve Yaklaşımlar" http://isgc.org (04.06.2010).

Cameron, G. (1998). *"Economic Growth in the Information Age: From Physical Capital to Weightless Economy"* **Journal of International Affairs.** Vol. 51, issue. 2, Spring, s. 447–471.

Chuhan, P., Perez-Quiros, G. ve Popper, H. (1996). *"International Capital Flows: Do Short Term Investment and Direct Investment Differ?"*. **World Bank Policy Research Working Paper.** WPS1669, 1-26

Cömert, F, (2000). İstihdam Sorunu ve Yabancı Sermaye, **Hazine Dergisi,** Ankara Sayı: 13. 1-27.

Dikkaya Mehmet– Fatih Deniz, (2006).*"Ekonomik Küreselleşmenin Yol Açtığı Problemler: Teorik Bir Bakış"*, **ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi,** Cilt:2, Sayı:3, 163-181.

Dikkaya Mehmet – Deniz Özyakışır, (2007). "Küreselleşme ve Çok uluslu Şirketler (ÇUŞ) Bağlamında Yoksulluk Sorununun Eleştirel bir Değerlendirmesi", **Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Biga İİBF, 4. Uluslararası STK'lar Kongresi,** Çanakkale 19-21 Ekim,

Erkan, Hüsnü, (1998). **Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme.** Ankara. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, No: 326. Bilim Dizisi, No:8.

Eroğlu, Nadir. (2002). **Küreselleşme.** Alkan Soyak (drl.), İstanbul: Om Yayınevi.

Fernandez-Arias, E. ve Hausmann, R. (2001) "Is Foreign Direct Investment a Safer Form of Financing?". **Emerging Markets Review.** 2: 34-49.

Fox, J. (2002). **Chomsky ve Küreselleşme.** İstanbul. Çeviren: Ebru Kılıç, Everest Yayınları.

Kapstrein, E. B. (1999). "Distributing the Gains: Justice and International Trade" **Journal of International Affairs.** Vol. 52, Issue. 2, Spring. 533–555.

Karabıyık, Lale Erdem (2004). **Küreselleşme Sürecinde Finansal Krizler ve Etkileri.** Bursa: Marmara Kitabevi.

Karahan, Ö.- Evren İpek (2013). "Türkiye'ye Yönelik Yabancı Sermaye Akımlarının Hacim ve Kompozisyonundaki Gelişmeler". **Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi.** Sayı.21. 299-316.

Karluk, R. (2003). **Uluslararası Ekonomi. Teori ve Politika.** İstanbul. 7. Basım Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.

Kaplan, Cafer (1990). "Finansal Yenilikler ve Piyasalar Üzerinde Etkileri, Türkiye Örneği". **TC Merkez Bankası Tartışma Tebliği.** No:9910.

Kavaljit, Sight, "What is Globalisation? Pasy, Present and Future" http:// ased.org (03.09.2012.)

Keohane, R. O. ve Joseph S. N. Jr. (2000). "Globalization: What's New? What's Not? (And So What?)". **Foreign Policy.** Issue.118. Spring. 104–119.

Keskin, N. (2008). *"Finansal Serbestleşme Sürecinde Uluslararası Sermaye Hareketleri ve Makroekonomik Etkileri: Türkiye Örneği"*. **Yayınlanmamış Doktora** Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Keyman Fuat, (1998). " Globalleşme ve Türkiye: Radikal Demokrasi Olasılığı", **Küreselleşme Sivil Toplum ve İslam.** Ankara. (Der) E. Fuat Keyman ve A. Yaşar Sarıbay, Vadi Yayınları, Şubat 34-55.

Kıran, B. (2007). "Türkiye'de Reel Döviz Kuru ile Kısa ve Uzun Vadeli Sermaye Hareketleri İlişkisi". **Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi,**.22 (1): 269-283.

Kongar, Emre. (2001). **Küresel Terör ve Türkiye,** İstanbul. Remzi Kitabevi.

Kont, B. (1998). "Sermaye Girişleri ve Makroekonomik Etkileri: Türkiye Deneyimi (1990-1996)", Vildan Serin (Editör). İktisat Politikası İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti.

Kök, Sabahat Bayrak, (2006). "Küreselleşmede İtici Güç Bilişim Teknolojileri ve Çalışma Hayatında Yaşanan Dönüşümler", **GOÜ İİBF İşletme Bölümü, 5. Orta Anadolu İşletmecilik Kongresi Bildiri Kitabı.** Tokat. 15–17 Haziran, , ss. 265–178.

Kose Ayhan M Kenneth Rogoff, and Shang-Jin Wei, (2006). *"Financial Globalization: A Reappraisal"* **IMF Staff Papers** Vol. 56.

Kümbetoğlu, B., (2000). Ekonomik Küreselleşmede Farklı Bir Boyut, Bir Uyum Mekanizması Olarak İşyeri, **Ekonomik Yaklaşım Dergisi.** Ankara. Sayı: 36, Cilt: 11. 41-61.

Mackinnon D. and A. Cumbers,. (2007). **An Introduction to Economic Geography.** New York. Pearson, Prentice Hall.

Mazur, J. (2000). "Labor's New Internationalism," **Foreign Affairs.** Vol. 79, Issue. 1, Jan.-Feb. 79–93.

Mander, J. (1996). *"The Rules of Corporate Behavior"* **The Case Against the Global Economy,** (ed. Jerry Mander ve Edward Goldsmith), Sierra Club, San Fransisco, 309–322.

Moran, T. H. (1991). *"International Economics and National Security"* **Foreign Affairs.** Vol. 69, Issue 5.

Muratoğlu, Gülnur (2002). "Globalizasyon, Dünya İle Bütünleşme ve Kriz, Finansal Liberalizasyon İle Nasıl Basa Çıkılır?". **Active Finans Dergisi.** Mart- Nisan.

Özpınar Ö. Küreselleşme, (2003). İşgücü Piyasaları ve Türkiye, İktisat ABD Doktora. Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ramonet, I. (1999). *"Globaliter Rejimler aşka Türlü Totalitarizm"*. **İTÜ Vakıf Dergisi.** İstanbul. Sayı 29. 25-26

Sakakibara, E. (1995). *"The End of Progressivism"*, **Foreign Affairs.** Vol. 74, Issue. 5. Sept/Oct (8–14).

Sanin, L. (1994). *"Küreselleşme Tartışmaları Üzerine Bazı Notlar"*. **Ekonomik Yaklaşım Dergisi.** Ankara. Cilt: 5, Sayı: 14, , s. 97-117.

Selamoğlu, A. (2000). **Yoğunlaşan Sorunlarıyla Küreselleşme.** Alfa Yayınları. İstanbul. (Ed.V. Bozkurt). S.33-69.

Seyidoğlu, Halil (2003). "Uluslararası Mali Krizler, Az Gelişmiş Ülkeler, Türkiye ve Dönüşüm Ekonomileri". **Doğuş Üniversitesi Dergisi.** Sayı: 4.

Smith, J. G. (1997). "Global Free Trade: Is There An Alternative?". **International Review of Applied Economics.** Vol. 11. Issue. 2. 315–319.

Soyak, Alkan (2002). **Küreselleşme: İktisadi Yönelimler ve Sosyopolitik Karşıtlıklar.** İstanbul: Om Yayınevi.

Sönmez, S., (1998). **Dünya Ekonomisinde Dönüşüm, Sömürgecilikten Küreselleşmeye.** Ankara. İmge Kitabevi Yayınları.

Spar, D veYaffie D. (1999). "Multinational Enterprises and The Prospect Fort He Justice". **Journal of International** Affairs. Vol:52. 557-581.

Şahin Ç. (2000). **Kapitalizm ve Yoksulluk. Dünya İşbölümü Az Gelişmişlik vealernatif Yaklaşımlar.** İstanbul. Çivi Yazıları Yayınevi.

Tezcanlı, M. V., Bayraktar S. K., Erdoğan O., Görgünay H., Tan, E. ve Uytun, E. (1994). "Uluslararası Sermaye Hareketlerinde Portföy Yatırımları ve Türkiye", İstanbul: İMKB Araştırma Yayınları. No:3.

The World Bank 2002 World Development Indicators Washington.

Turan Z., (2011). "Finansal Piyasalar Ve Küreselleşme". **Mevzuat Dergisi,** Yıl:14, Sayı:162.

Tülay B. ve P. A. Erdönmez, (1999). **Küresel Krizlere Yeni Yaklaşımlar.** İstanbul. TBB Bankacılık ve Araştırma Grubu.

Werdenbaum, M. (1995). *"A Neglected Aspect of the Global Economy: The International Handicap of Domestic Regulation*". **Business Economics.** Vol. 30, Issue. 2.

Yalçıner K., (2008). **Uluslararası Finansman.** Gazi Kitabevi. Ankara.

8

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Kurumsal iktisat akımını açıklayabilecek,
- Kalkınma kavramı açıklayabilecek,
- Ekonomik coğrafyanın kalkınma ve kurumlarla ilişkisi açıklayabilecek bilgi ve becerilere sahip olacaksınız.

Anahtar Kavramlar

- Kurumsal İktisat
- Evrimsel İktisat
- Veblen
- Commons
- Mitchell
- Ayres
- Shumpeter
- İnovasyon
- Yaratıcı Yıkım
- Patika Bağımlılık
- Kalkınma
- Büyüme
- Ekonomik Coğrafya

İçindekiler

Ekonomik Coğrafya

Kurumsallaşma ve Ekonomik Coğrafya

- GİRİŞ
- KURUMSAL İKTİSAT AKIMI
- KALKINMA
- EKONOMİK COĞRAFYA BAĞLAMINDA KALKINMA VE KURUMLAR

Kurumsallaşma ve Ekonomik Coğrafya

GİRİŞ

Geleneksel veya ana-akım iktisadın ilgilendiği konular; parasal büyüklükler, verimlilik, kısıtlı üretim kaynaklarının en düşük maliyetle tahsisi ve kaynakların optimal dağılımıdır. Burada geleneksel iktisat kavramı ile iktisada giriş kitaplarında okutulan Neoklasik İktisat görüşü ifade edilmektedir. Ana-akım iktisat; gelişmiş kapitalist ekonomilerin sorunsuz işleyen piyasalarının her yerde geçerli olduğu, piyasalarda kendiliğinden oluşan fiyatların var olduğu, marjinal kavramına uygun kararların verildiği, bireysel fayda ve kâr hesaplarının kolaylıkla yapıldığı, tüm üretim ve girdi piyasalarında denge çıktı miktarının bulunduğu bir dünya görüşü ortaya koymaktadır. Neoklasik iktisat akımı ekonomik "rasyonelliği" ön plana çıkaran, ekonomik karar vermeye ilişkin olarak da materyalist ve bireysel çıkara dayalı bir yaklaşıma sahiptir.

Bu ünitede ele alınacak konulardan biri kalkınmadır. Kalkınma henüz gelişmiş ürün, hizmet ve finansal piyasalara sahip olmayan ekonomiler için oldukça önemli bir süreçtir. Diğer yandan gelişmiş ekonomiler göz önüne alınarak oluşturulan Neoklasik iktisat teorisi kalkınma sürecini açıklamakta yeterli değildir. Bu ünitede kalkınmayı Neoklasik iktisadın konuya bakışına kıyasla daha geniş bir perspektiften inceleyebilmek için kalkınma-coğrafya ilişkisi Kurumsal iktisat okulunun bakış açısıyla ele alınacaktır.

Bu ünitede ekonomik coğrafya bağlamında ele alınacak bir diğer konu da kurumlardır. Kurumlar hem kalkınma konusuyla hem de ekonomik coğrafya ile ilişkilidir. Ünitede kalkınma konusu ele alınırken kullanılan kurumsal iktisat metodolojisi de ayrıca kurumlara değinmeyi zaruri kılmaktadır. Neoklasik analiz kurumları tüketiciler ve üreticilerin yanında ekonomi içine bir başka birim gibi ele alır. Bu birim duruma göre kamu kesimi, merkez bankası veya kâr amacı gütmeyen çeşitli organizasyonlar olabilir. Neoklasik yaklaşımın kurumları tanımlamadaki bu kısıtlı davranışı bu yaklaşım tarafından kurum kavramının yeterince derin incelenip öneminin kavranmasını engellemiştir.

Kurumların kalkınma ile olan ilişkisi üzerine son dönemde yapılan çalışmalar bu iki kavramın tekrar popülerlik kazanmasını sağlamıştır. Bu ünite birbiriyle ilişkili bu iki kavramı ekonomik coğrafya açısından ele alacak; coğrafya-kurum-kalkınma arasındaki ilişkiyi irdeleyecektir.

Bu amaca ulaşmak için Neoklasik düşünce ekolünün bu alanda kısıtlı görüşü terkedilerek Kurumsal iktisat perspektifinden bu üç olgunun (Kalkınma, Coğrafya ve Kurumlar) ilişkisi ele alınacaktır. Dolayısıyla ilk olarak kurumsal iktisat akımı ele alınacak ve iki ayrı ekol olan kurumsal ve evrimsel yaklaşımın kurumlara bakışı açıklanacaktır. Bu iki akım kısaca tanıtıldıktan sonra benzer ve farklı yönlerine değinilecek, ardından bu iki akım

metodoloji açısından ele alınacaktır. Bahsi geçen metodolojik araçlar kullanılarak coğrafyanın ekonomiyi ve kurumları nasıl etkilediği tartışılacaktır.

KURUMSAL İKTİSAT AKIMI

Kurumsal İktisat Okulu geniş bir literatüre sahiptir. Bu durumdan dolayı burada konunun tüm detayları ile ele alınması mümkün olmayacağından, bu ekolün ünitenin amaçları için yeterli olacak kadar bir kısmı ele alınacaktır.

Kurumlar Nedir? Neyi İfade Eder?

Kurumsal iktisat akımını geleneksel Neoklasik akımdan ayıran en önemli özellik kurumlara bakış açısıdır. Kurumsal iktisat akımı, kurumları her hangi bir ekonomik karar biriminden (firma, hane halkları, kamu sektörü vs.) daha fazlası olarak görmüşlerdir. Kurumlar; John R. Commans tarafından "bireysel eylemin genişletilmesi, serbestleşmesi ve denetiminde ortaya çıkan toplu eylem" olarak tanımlanmıştır. Bir başka tanım; kurumların, bireylerin diğer bireylerle olan ilişkilerinde makul olarak beklentiler oluşturmalarında yardımcı olduğunu ve böylece bireylerin aralarında eş güdüm kurmasını sağlayan bir yapı olma özelliğini ön plana çıkarmıştır. Bu tanım ise Kurumsal iktisadın günümüzde önde gelen isimlerinden Vernon W. Ruttan ve Yujiro Hayami tarafından yapılmıştır.

Kurumsal iktisat bakış açısını yansıtan bu iki tanımı anlamak için ilk olarak her iki tanımda değinilen ortak ifadeleri ele almakta fayda vardır. İki tanımda da kurumların bireylerin toplu veya birbirleri ile ilişkilerini düzenlemede kullanıldığı vurgulanmıştır. İlk tanımda "eylem" özelliği vurgulanırken ikinci tanımda "toplumsal yapı" özelliği vurgulanmıştır. Bu iki özellik akımın metodolojisi bahsedilirken daha açık biçimde ele alınacaktır.

Kurumsal iktisadın ortaya koyduğu "kurum" tanımının anlaşılması için yararlı olacak bir başka araç ise kurumların ne olmadığının ortaya konulmasıdır. Örneğin Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) isminde kurum geçmesine rağmen Kurumsal ve Evrimsel İktisat bağlamında kurum değildir. Yine ilişkileri düzenlemesine rağmen gelenek ve görenek ya da yönetmelikler ve kanunlar tek başlarına kurum oluşturmazlar. Bu basit örnekler kurumların ne olmadığının anlaşılmasına yardım etmektedir. Kurumların ne olmadığının anlaşılması açısından aşağıdaki maddeler ise daha detaylı açıklama sağlamaktadır;

- *Basit davranış tekrarları*; Sosyal yaşam bireylerin süregelen geleneklere uyum gösterdiği tekrarlanan eylemlerle doludur, ancak bunlar tek başlarına kurumları oluşturmazlar. Bu eylemlerdeki tekrarlama bir atletin ısınma hareketleri yaparken sırayla tekrarladığı egzersizlerden pek de farklı değildir. Bu basit davranışsal tekrarlamaların kurum kabul edilebilmesi için, bireyin diğer bireylerin davranışı hakkındaki beklentilerini etkilemesi, ya da bireyin bu beklentilerden sapma göstermesini sağlayacak gerekçeyi güçlendirmesi gerekir. Burada iki önemli nokta vurgulanmaktadır; birincisi kurumların bireylerin diğerlerine dair beklentilerini şekillendirdiği, ikincisi ise kurumların herhangi bir beklentinin alışkanlık olmaktan çıkıp unutulması için zemin hazırladığıdır. Özetle basit davranışsal düzenler eğer beklenti oluşturuyorsa, etkileşim kalıpları meydana getiriyorsa ve kabul gören geçerli gerekçeler tarafından destekleniyorsa kurum olabilirler.
- *Organizasyonlar*; Kurumları, organizasyonlar ve yönetimsel yapılarla tanımlamak da yeterli değildir. Bu tür organizasyonlar ekonomik aktivitede bulunan basit ekonomik birimlerdir, dolayısıyla içinde bulunduğu ekonomik kültürel ve sosyal çevreden ayrı olarak ele alınabilirler. Organizasyonlar ortak bir amacı hedef edinmiş ekonomik aktörler ve kaynaklar topluluğudur; bu nedenle kolektif aktörler olarak tanımlanabilirler. Kurumlar ise bireyler ve kolektif aktörler de dahil olmak üzere ekonomik birimler arasındaki etkileşimin oluşturduğu istikrarı ve etkileşimi ifade

eder. Dolayısıyla kurumlar belirli çıktı veya sonuçlar ya da ölçülebilir vasıflar değil, belirli ekonomik ve sosyal süreçlerle ilintilidir.

- *Kurallar*; Kurallar, kanunlar ve regülasyonlar sistematikleştirilmiş reçetelerdir ve bu halleriyle henüz kurum değillerdir. Kurumlar kurallar gibi tamamen yazıya geçirilebilen ve başkaları tarafından okunarak ve yorumlama yoluyla anlaşılan yapılar değildir. Ancak Kurum kavramına ait belli kısımlar yazıya geçirilebilir, kanun haline getirilebilir. Kurallar ve kanunlar eğer genel uygulamada uyulmuyorsa veya saptanabilir gerekçelere dayanılmadan bu kurallardan uzaklaşılabiliyorsa bir anlam ifade etmezler. Kurumlar ise kurallarla ilişkili şekilde veya onlara karşılık olarak hatta aykırı biçimde gelişebilir. Kurumlar bireylerin davranışlarını düzenleme özelliği taşıması bakımından kuralların varlığından etkilenir. Buna rağmen kurumlar bir kurallar dizisinden daha fazlasıdır.

Yukarıda belirtilen üç madde kurumların sadece düzenli davranışsal alışkanlıklar, organizasyonlar ya da kurallar bütünü olarak tanımlanamayacağını ortaya koymaktadır. Önceki iki tanım ve yukarıdaki maddeler göz önüne alınarak kurumlarla ilgili daha detaylı bir tanım oluşturulabilir;

Kurumlar bir amaca dayalı olarak oluşturulmuş veya kendiliğinden ortaya çıkmış, karşılıklı beklentilere dayanan, devamlılık gösteren ve nispeten istikrarlı sosyal uygulama biçimleridir. Hem daha basit hem de kurumların coğrafya ile bağını da belli ölçüde açıklayan bir tanımda şöyledir; coğrafya kolektif ve bireysel aktörlerin hareket ettiği fiziksel/mekânsal düzlemdir, kurumlar da benzer şekilde bu aktörlerin hareket ettikleri sosyal/ekonomik düzlemdir. Kurumların bu sosyal coğrafya düzlemi daha önceki tanımlarda açık veya örtük biçimde belirtildiği gibi değişmez yani sabit değildir. Aktörlerin birbirleriyle, çevreleriyle ve kurumsal yapıyla olan ilişkileri değiştikçe kurumlarda bir devinim içinde farklılaşma, değişme göstereceklerdir. Başka bir deyişle kurumlar bireyleri etkilediği, değiştirdiği gibi bireyler de kurumları etkilemekte ve değiştirmektedir.

Kurumlar bir amaca dayalı olarak oluşturulmuş veya kendiliğinden ortaya çıkmış, karşılıklı beklentilere dayanan, devamlılık gösteren ve nispeten istikrarlı sosyal uygulama biçimleridir.

Kurumsal İktisat Metodolojisi

Kurumsal İktisat metodolojisi dönemden döneme, hatta aynı dönem içinde ekolün üyeleri arasında farklı şekillerde yorumlanmış ve oluşturulmuştur. Dolayısıyla Kurumsal İktisadı bir bütün olarak sunmak burada mümkün değildir. Bu nedenle kurumsal iktisat metodolojisini tamamen anlatmak yerine burada Kurumsal İktisada ait evrimsel yöntem üzerinde yoğunlaşılacaktır.

Erken Dönem Kurumsal İktisat

Kurumsal iktisat yirminci yüzyılın başlarında Amerika Birleşik Devletlerinde ortaya çıkmış bir akımdır. Kurucusu olarak akla ilk olarak Thorstein B. Veblen hemen ardından da John R. Commons gelmektedir.

Kurumsal iktisat yirminci yüzyılın başlarında Amerika Birleşik Devletlerinde ortaya çıkmış bir akımdır. Kurucusu olarak akla ilk olarak Thorstein B. Veblen hemen ardından da John R. Commons gelmektedir.

Her ikisi de Amerikan Sivil Savaşı ve I. Dünya Savaşı arasında ABD'de gerçekleşen dönüşümün bizzat şahidi olmuşlardır. Bu dönüşümü yaşamış olmaları iktisada yönelik bakış açılarını ve yaklaşımlarını belirlemede önemli rol oynamıştır. Bu dönemde gerçekleşen hızlı ekonomik, sosyal ve politik değişimler tek bir teorinin her zaman ve her toplumda geçerli olamayacağı fikrinin kurumsal iktisat akımı içinde güçlü bir şekilde yer edinmesinde etkili olmuştur.

Bu görüş Kurumsal İktisatta yerini korusa da Veblen'in ortaya attığı evrimsel yaklaşım Commons tarafından göz ardı edilmiş ve II. Dünya Savaşı sonrasında da tamamen bu yaklaşımdan uzaklaşılmıştır. Commons'dan sonra Mitchell ve Ayres kurumsal iktisadın önde gelen isimleridir ve kurumsal iktisadın takip ettiği yönü belirlemede önemli rol oy-

namışlardır. Her ne kadar kendileri evrimsel yaklaşımdan uzaklaşmış olsalar da, kurumsal iktisadın günümüzde yeniden canlanan evrimsel yaklaşımının anlaşılmasında fikirleri önemli yer tutmaktadır.

Veblen ve Evrimsel Bir Bilim Olarak İktisat

Veblen özellikle eleştirel çalışmalarıyla tanınmaktadır; sosyal bilimleri özellikle diğer iktisat ekollerini ve içinde bulunduğu toplumu hicivsel tarzıyla eleştirmekte hiç bir çekince görmemiştir. Klasik iktisatçıları, tek bir denge noktasına giden kıvrımlı eğrilerle oyalanmakla eleştirmiştir. Marksist iktisatçıları ise klasiklerin hazcı yaklaşımından kopamamış olmakla eleştirmiştir. İçinde bulunduğu Amerikan toplumu da bu eleştirilerden payını almıştır. Toplumda saygı gören kesimin "Aylak Sınıf" olduğunu ve verimlilik veya üretimden ziyade gösterişçi davranışların toplumun beğenisini kazandığını belirtmiştir.

Veblen'in Neoklasik okula yönelttiği eleştirileri iki temel başlık altında toplamak mümkündür;

- Fayda teorisi (ve buna bağlı olarak rasyonalite),
- Hareket/eylem teorisi olmaması.

Ekonomik rasyonalite belli (maliyete ilişkin) kısıtlar altında en yüksek faydayı elde etmek olarak tanımlanabilir. Neoklasikler bu tanımı iktisat teorisi içinde kullanılabilir hâle getirmek amacıyla "fayda" kavramını ölçülebilir veya en azından farklı ekonomik durumlar için karşılaştırma yapılabilir hale getirmişlerdir. Ancak Veblen Neoklasik analizin dayandığı bu kavramı sert şekilde eleştirmiştir. Veblen'e göre Neoklasik okulun geliştirdiği "rasyonalite" kavramı (ve de ilgili "kısıtlı fayda maksimizasyonu") bireyi hazları peşinde koşan ancak bu isteklerinin yerine gelmesi sonucunda değişmeyen ve de kendisine en yüksek hazzı verecek durumu bulmaya çalışan ışık hızında hesap makineleri şeklinde düşünmektedir. Bu ifadede üç nokta ön plana çıkmaktadır. İlk olarak bireyler kişisel hazlarını maksimize etmektedir. Bu temel olarak ekonomik anlamda rasyonalitenin tanımıdır. Veblen bireylerin kendi haz ve çıkarlarına ters düşse de adetlere ve hukuk kurallarına uymayı tercih ettiğini göstererek Neoklasiklerin rasyonalite varsayımını eleştirmiştir. İkincisi fayda kavramının veri olduğunun kabul edildiğini vurgulamıştır. Hâlbuki daha önce de bahsedildiği gibi fayda kavramı birey ve kurumlar arasındaki etkileşim sonucu düşünce alışkanlığı biçiminde oluşmaktadır. Yani isteklerin yerine gelmesiyle aynı kalan bir yapıya sahip olması mümkün değildir. Üçüncü ve en önemli nokta "ışık hızında hesap makineleri" ile ifade edilen bireylerin neredeyse limitsiz zihinsel kapasiteye sahip olduğu varsayımıdır.

Neoklasik iktisat okulunun bu eleştirilere cevabı fayda tanımını genişletmek ve kısıtlı rasyonellik yöntemini geliştirmek olmuştur. Kısıtlı rasyonellik bireyin ekonomik karar sürecinde piyasadaki tüm bilgiye ulaşamayacağını ve ulaşsa bile bütün bilgiyi analiz edip tam manasıyla yorumlayamayacağını öne sürmektedir. Fayda tanımı ise kurumsal yapının bazı yönlerini kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Fayda, böylece bireyin inanç, kültür ve kanunlar veri iken herhangi bir ekonomik aktiviteden elde ettiği tatmin olarak tanımlanır hâle gelmiştir. Bu tanımda bireyin bulunduğu toplumun sosyal yapısından etkilendiği ve hatta farklı ekonomik durumlarda elde ettiği faydanın bu sosyal yapı tarafından şekillendirildiği ortaya konulmaktadır. Ancak bu tanımda yine bireyin de toplumsal olarak kanıksanmış fayda yapısı üzerine etkisi olduğu yeterince vurgulanmamış ve zaman içinde aynı durumdan elde edilen fayda düzeyinin değişebileceği ve nasıl değiştiği ortaya konulmamıştır.

Veblen'in Neoklasik ekole dair bir diğer temel eleştirisi de; marjinal fayda yaklaşımını saplantı hâline getirirken bir hareket teorisi sunmamaları olmuştur. Burada görüldüğü

üzere kurum tanımında da karşılaşılan "eylem" ve "hareket" ifadeleri tekrarlanmaktadır. Hareket ve eylem ifadeleri kurumsal iktisadın metodolojisine dair önemli bir özelliğine işaret etmektedir: Kurumsal iktisat bir dönüşüm ve değişim teorisi ortaya koymaktadır. Veblen bu dönüşümü zamanın oldukça etkili bilim adamlarından biri olan Charles Darwin'den etkilenerek evrimsel bir süreç olarak tanımlamıştır. Veblen evrimsel kavramı ile "birikimli nedensellik" taşıyan süreci ifade etmiştir; bu süreç birbiri üzerine inşa edilen olaylar sonucu kurumsal yapının değişimi, mutasyonu ve farklı biçimlerde ortaya çıkış sürecidir. Başka bir deyişle kurumsal yapı mekanik bir tasarımdan ziyade organik bir yapıdır ve ekonominin içinde yaşanan ve dışarıdaki başka ekonomilerde meydan gelen gelişmelerin zaman geçtikçe bu organik yapıda değişimler meydana getirdiğini ifade etmiştir. Farklı ekonomileri oluşturan kurumların birbiriyle olan etkileşimi ve de bu kurumların içinde hayatlarını devam ettiren ekonomik birimlerin kapsayıcı kurumsal yapı ile olan etkileşimi sonucunda zaman içinde meydana gelen değişmeler birikimli nedensellik süreci olarak ifade edilmektedir.

Birikimli nedensellik süreci ve kurum tanımı kurumsal iktisadın metodolojisine dair iki önemli noktayı vurgulamaktadır:

- Kurumların küresel ortamda birbiriyle etkileşimi ve bu birimlerin kurumsal yapı ile olan ilişkisi sonucu dünyada kurumsal yapılar zaman içinde farklı patikalar izlemişlerdir. Dolayısıyla bir teori her toplum (kurumsal yapı) için ve her zaman geçerli olamaz.
- Bu durumda o teorinin geçerli olduğu sosyolojik yapı ve o yapının oluşması için toplumun takip ettiği zaman patikası ele alınmalıdır.

Veblen bu iki noktadan yola çıkarak iktisadın mekanik olmaması ve matematikten uzak durarak sosyoloji ve tarih bilim dallarından yararlanması gerektiğini öne sürmüştür. Kendisinin de etkilendiği iktisat akımları arasında Alman ve İngiliz Tarih okulları bulunmaktadır. Tarih okullarının (Kurumsal iktisatla da paylaştıkları) ortak özellikleri ise aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Hukuk ve etik, iktisat ile karşılıklı olarak ilişkilidir. Ekonomik davranış sadece çıkarcılık ile açıklanamaz.
- Teoriler oluşturuldukları kurumlara bağlıdırlar ve en başarılı şekilde içinde oluştukları toplumu açıklayabilirler.
- Farklı devirler ve farklı ülkeler farklı sistemler gerektirirler.
- Her durumu açıklayan genel ve tek bir teori olamaz. İktisatta değişmez "doğal yasalar" bulunamaz.

Veblen'in görüşlerini tarihsel ekollerden ayıran temel özellik kurumları evrimsel bir bakış açısıyla ele almasıdır. Veblen'in "evrimsel" görüşü bireyler ve kurumlar arasındaki etkileşimin oluşturduğu durumların süreklilik içinde art arda sıralanması olarak ifade edilebilir. Böylece birikimli nedensellik yoluyla toplumun kurumlarının takip ettiği zaman patikası oluşmuş olur.

Kurumlar bireylerin davranışlarını (birbirlerinin davranışlarına dair beklenti oluşturmalarını sağlayan) düşünsel alışkanlık yoluyla etkiler, bireyler de kurumların yapısını beklentilerinde değişiklikler oluşması ile etkiler. Veblen'e göre bu etkileşimdeki temel araçlar içgüdülerdir. Veblen bireylerin hayatında en fazla etkili olan içgüdüleri;

- Ustalık içgüdüsü,
- Aylak merak içgüdüsü,
- Ebeveynlik eğilimi

şeklinde sınıflamaktadır. Çok kısa birer tanımla;

- Ustalık içgüdüsü bireyin bir şeyler ortaya koyma ve bunu yapabildiği en iyi şekilde yapma ihtiyacını,
- Aylak merak içgüdüsü bilinmeyene duyulan merakı,
- Ebeveynlik eğilimi ailenin veya topluluğun diğer üyelerine duyulan sempati, onların refahı için duyulan endişe ve onlarla ilgilenme dürtüsünü

ifade etmektedir.

SIRA SİZDE 1

Veblen'e göre bireylerin hayatlarında en fazla etkili olan içgüdüler nelerdir?

Veblen bu içgüdülerin bireylerde her zaman bulunduğunu, ancak bu içgüdülerin yaratacağı sonuçların bir takım nedenlere bağlı olarak farklılıklar göstereceğini vurgulamıştır.

Veblen çalışmalarında ortaya attığı teorisini bu içgüdüler temeline oturtarak kurumsal yapının değişim sürecini incelemiştir. Ancak günümüzde Veblen'in iktisadın evrimsel olması gerektiğine dair görüşleri hâlâ etkili iken bu görüşle bağlantılı olarak geliştirdiği içgüdü yaklaşımı fazla ilgi görmemektedir. Bunun nedenleri aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Veblen kullandığı içgüdü terimini yeterince açık tanımlamamıştır. Bazı durumlarda aynı ifadeyi "refleks" olarak bazen de "his" (ebeveynlik hissi gibi) olarak tanımlamıştır. Yine sık kullandığı bir terim olan yönelim (tropsim) ve içgüdüyü kesin olarak ayırt etmemesi çalışmalarının kabul görürlüğünü azaltmıştır.
- Veblen bu içgüdüler dışında bireyi etkileyen daha birçok faktöre değinmiştir. Ancak neden bu üç güdünün özel olduğunu çalışmalarında açıklamamıştır. Veblen'in yaklaşımında kurumsal yapının birçok parçası zamanla varyasyonlar göstermekte, değişmekte ve mutasyona uğramaktadır, peki bu üç içgüdü niye sabit kalmaktadır? Veblen iktisatta evrensel ya da genel bir teorinin olamayacağını ifade etmişken kendisinin önceden belirlenmiş ve evrensel yapıya sahip kavramlarla çalışmasını açıklamamıştır.
- Bu içgüdülerin kalıtsal olduğu görüşü de birçok akademisyen tarafından kabul görmemiştir.

Bu akademik fikir ayrılıklarının yanı sıra İkinci Dünya Savaşı sırasında genetiğin ve dolayısıyla evrimsel bazı fikirlerin çarpıtılarak soykırım için bahane olarak kullanılması da Veblen'in evrimsel iktisat yaklaşımından uzaklaşılmasına yol açmıştır.

Evrimsel Görüşten Uzaklaşma

Erken dönem Kurumsal İktisadın diğer önemli isimleri Commons, Mitchell ve Ayres'dir. Commons çalışma ekonomisi, Mitchell para konusunda çalışmıştır. Ayres ise felsefe ve iktisadı birleştirmeye çalışmıştır. Kendi çalışma alanlarının yanı sıra Kurumsal iktisadında şekillenmesinde önemli rol oynamışlardır.

Commons iktisadi teorilerden çok politika yapıcılığındaki başarısı ile anılmaktadır. Bunun temel nedeni iktisat teorisi oluşturmada iktisat politikası oluşturma konusunda olduğu kadar başarı gösterememiş olmasıdır. Bu Commons'un teorik çalışma ortaya koymadığı şeklinde bir algı oluşturabilir. Ele aldığı konuları mantıksal bir örgü çerçevesinde birbirine bağlı olarak işlememiş olması ve de birçok Kurumsal İktisatçının muzdarip olduğu açık tanım olarak ortaya koyamama sorunu da bu algıyı körüklemiştir. Ancak Commons iktisat teorisine günümüzde sıklıkla kullanılan işlem maliyeti (transaction cost) gibi terimleri kazandırmıştır.

Commons da Veblen ve diğer Kurumsalcılar gibi bireysel davranışların kurumlar tarafından şekillendirildiğini fark etmiştir. Ancak Commons evrimsel bir görüş yerine Davranışsal Psikoloji yaklaşımından etkilenerek davranışsal bir yaklaşım geliştirmiştir. Davranışsal Psikoloji 1930'larda Amerikalı psikolog B. F. Skinner'in araştırmaları sonucu ön

plana çıkmıştır. Bu görüşe göre organizmaların yaptığı her şey -hareketleri düşünmeleri ve hissetmeleri de dahil olmak üzere- davranış olarak sayılmaktadır. Zihnin varsayımsal bir yapı olduğunu öne süren bu psikoloji ekolü, bireyin içsel olarak gözlemlediği olgular -düşünce ve hisler- ile dışsal olarak gözlemlenebilen olgular - hareketler- arasında fark olmadığını vurgular. Bu görüşten etkilenen Commons alışkanlıkları davranışların sürekli tekrarı olarak tanımlamıştır.

Commons davranışsal ve düşünce alışkanlıklarını birbirinden ayırmadığı için Veblen'in evrimsel metodolojisinden uzaklaşmıştır. Veblen'e göre evrimsel yaklaşım, toplumun bireyi düşünce alışkanlıkları, bireyinde toplumu bu alışkanlıklar üzerinde yaptığı mutasyonlarla etkilediği birikimli nedensellik süreci içinde incelemektedir. Ancak Commons birikimli sürecin bireyden topluma nedensellik kısmını göz ardı ederek teorilerinde kullanmamış ve evrimsel metodolojiden uzaklaşmıştır.

Commons sadece toplumun bireyleri şekillendirdiği nedenselliği gözlemlemiştir. Kurumları, nesilden nesile aktarılan ve her bireyi şekillendiren ortak ilişkilerin açık ve kabul görmüş biçimleri olarak tanımlamıştır. Dolayısıyla Commons insan yapımı kurumların (denetleyici ve anti-tröst kuruluşları gibi) işleyişlerine ve onların özel mülkiyetlerinin, yasamadan ve mahkeme kararlarından nasıl etkilendiğine odaklanılması gerektiğini öne sürmüştür. Commons'un görüşlerinin temel dayanak noktaları;

- İşlem,
- Çalışma kuralları,
- Sürekliliği olan müessese

kavramlarıdır. Commons'a göre ekonominin temel birimi işlemlerdir, başka deyişle işlemler tüm ekonomik aktivitelerdeki ortak paydadır. Commons'a göre üç tür işlem vardır:

- Pazarlık işlemleri,
- Yönetim işlemleri,
- Tayınlama işlemleri.

Pazarlık işlemleri bir mal veya hizmet üzerindeki hukuki hakkın devri olarak tanımlanabilir. Hukuki olarak eşit güçler arasında zorlama olmadan hukuki hakkın transferidir. Bu tanımda hukuki eşitlik ekonomik gücün eşitliği anlamına gelmez. Tayınlama işlemi de hukuki hakkın transferini içerir ancak iki eşit hukuki güç arasında değil ast ve üst ilişkisi içerisinde hukuki üst ve hukuki ast arasında gönüllülüğe değil otoriteye bağlı olarak kıt kaynakların yeniden dağılımı için araç niteliğindedir. Hükümetin yeni vergiler koyması, halk için tayınlama işlemidir. Bir şirketin sözleşmeleri yenilemesi çalışanların ücretleri açısından tayınlama işlemidir. Yönetim işlemleri de ast-üst ilişkisi içindeki işlemlerdir ancak bu işlemler pazarlık ve tayınlamadan sonra gelen üretimle ilişkili işlemlerdir. Yönetimsel işlemler asttan gelen geri bildirimlere -gönüllü ya da gönülsüz olarak üste itaate bağlı olarak değişimlere- tayınlama işleminden daha açıktır. Tayınlama ve yönetim işlemleri otorite kullanımını içerir, ancak bu otorite Commons'un çalışma kuralları (working rules) diye nitelediği kanunlar ve âdetler ile tanımlanmış ve kısıtlanmıştır. Bu iki işlem dışında kalan piyasa işlemleri hukuki eşitler arasında olsa da çalışma kuralları tarafların sahip olduğu ekonomik güç kullanımını sınırlar. Commons'un teorisinde çalışma kuralları üretimi, servet dağılımını ve ticari ilişkileri belirler. Çalışma kurallarının değişimi, işlemin bir türden başka bir türe dönmesini sağlayabilir.

Yukarıda belirtilen üç işlem türünün üç bileşeni vardır: Kıtlıktan kaynaklanan çıkarların çatışması, mübadele ihtiyacından kaynaklanan karşılıklı bağımlılık ve çıkar çatışmasını çözümleyen mübadelenin oluşması için bir sosyal düzen. Bu işlemler ister aile, ister şirket, ister ulus olsun bir süreklilik arz eden kurumun nüfuz alanı içinde oluşmaktadır.

Commons çalışma kuralları ve sürekliliği olan müessese kavramlarını kullanarak işlemleri analiz etmiştir. Bu analiz sonunda ise ortaya koyduğu sistematik süreci toplu eylem olarak adlandırmıştır ve toplu eylemi kurumlarla anlamdaş olarak kullanmıştır.

Mitchell'in çalışmaları ise genellikle istatistiki verilerin incelenmesi biçimindedir. Çalışmalarındaki ampirik yönün ağırlığı bir teori koymamakla eleştirilmesine yol açmıştır. Mitchell'in tamamen teorisiz çalışmalar yaptığı öne sürülemese de verilerin sınıflandırılması, ölçülmesi ve tanımlanması sürecinde bir hipotez veya teorinin temel alınmasının minimum düzeyde olduğu sıkça belirtilmiştir. Zaten Mitchell de belirtildiği gibi çalışmalarında bir teoriyi ya da hipotezi istatistikî verilerle test etmeye çalışmamıştır. Bu tür metodolojik yaklaşımı eleştirmiştir. Bunun yerine verilerden yararlanarak yeni teoriler oluşturmaya çalışmıştır. Mitchell'in ampirik çalışmalara yoğunlaşmasının altında ekonomi biliminin metodolojisi üzerine kişisel felsefesi yatmaktadır. Bu görüş paradoksal gibi görünse de altında yatan kurumsal fikirler anlaşıldığında açıklığa kavuşmaktadır. Mitchell'e göre psikoloji tüm sosyal bilimlerin ortak temelidir. Ancak iktisatta insan davranışının ele alınışı çeşitli görüşlerin yerine modern psikoloji ile doldurularak verilemez. Psikoloji insan güdüleri hakkında ekonomistlerin kullanabileceği nihai cevaplar vermemektedir. Bunun bir nedeni de bireylerin toplu olarak etkileşim içinde olmalarıdır. Bu da bireylerde tek tek gözlenirken fark edilmeyecek ancak toplu inceleme ile ortaya çıkan amaçlanmamış durumlara neden olmaktadır.

Özetle, Mitchell'in argümanının iki temel kısmı vardır. Birincisinde birbirine benzemeyen kökenlerden gelen elementlerin oluşturduğu geniş popülasyonlardan ortaya çıkan istatistiki intizamı görmüştür. Fakat aynı zamanda ekonomideki istatistiki bulguların yüksek varyansa, belirsizliğe ve doğru ölçülmemeye daha açık olduğunu da görmüştür. İkincisi istatistiki metotları ekonomik aktivitenin değişen dünyasının gelişi güzelliğinden kurtarmak için, Mitchell belli düzeyde bir standartlaşmanın kurumların ekonominin parçaları üzerine olan etkisi sayesinde sağlandığını öne sürmüştür.

Ayres de Commons gibi politik uygulama ve öneri ağırlıklı çalışmamışsa da onun gibi Veblen'in Darwinci evrim anlayışından ve alışkanlık içgüdü psikolojisinden uzak durmuştur. Ayres de zamanının popüler psikolojik akımı olan davranışsalcılıktan etkilenmiştir. Alışkanlıkları Veblen'in perspektifinden farklı olarak kullanmıştır ancak içgüdülerin ekonomide etkisi olmadığını savunmuştur. Ayres davranışsalcı yaklaşımına uygun olarak bilimi değil mühendisliği ve deneyci tutumu gelişim ve ilerlemenin anahtarı saymıştır. Özellikle ilk yazılarında bilim karşıtı bir tavır sergilemiştir. Bilimi modern teknolojik kültürün bir icadı olarak değerlendirmiştir.

Ayres 'evrimsel' kelimesini kullanımında da Veblen'den farklılık göstermektedir. Veblen 'evrimsel' kelimesini Darwinci anlamı ile almıştır. Ayres ise "evrimsellik" kelimesini en genel anlamı olan "gelişim" manasında ve biyolojik anlamlarında kullanmıştır. Bunun nedeni ise Ayres'in Veblen tarafından benimsenen kurumsal iktisadın önemli temellerinden olan Darwinci evrimsellikten uzak duruşuydu. Bunun üzerinde Darwinci görüşlerin savaş sonrası dönemde popülaritelerini yitirmiş olmasının da etkisi vardır. Ayres analizlerinin temelini oluşturacak tanımlayıcı ve süreçsel analitik yapıyı kurum-teknoloji dikotomisi üzerine inşa etmiştir. Veblen kurumları düşünsel alışkanlıklar olarak görmüştür. Alışkanlık kelimesi içinde belli bir düzeyde statiklik ve değişime direnme içerir. Ancak Veblen'in kurumların nedensel birikimli süreç ile yani Darwinci evrimsel bir metodolojiyle incelenmesi gerektiğini söylemesi kurumların dinamik ve değişim gösteren yapılar olduğunun bir ifadesidir. Ayrıca Commons'ın da kurum tanımından çıkacak sonuç kurumların hem kısıtlayıcı hem de geliştirici özellikleri olduğu yönündedir. Daha sonraları Ayres de bu fikre meyil göstererek, kurumları sadece törensel yapılar değil teknolojik yapı biçimde de ele almıştır.

Teknoloji ise gelişim ve değişimin yegâne itici gücüdür. Törenlerin statik yapısına karşın teknoloji daima dinamiktir. Burada Ayres'in teknoloji ile ne kastettiğini anlamak önemlidir. Ayres için teknoloji insan becerileri, mühendislik bilgisi, tamamlayıcı aletler

artı bu beceri ve mühendislik bilgisiyle yapılan hem de üzerinde yine beceri ve mühendislik bilgisinin kullanıldığı araçlardır. Burada fark edilmesi gereken teknoloji ile elde edilen araçların içlerinde mühendislik bilgisi barındırdığı ve araç yapımında kullanılması için mühendislik bilgisi ve beceri gerektirdiğidir. Görüldüğü üzere Ayres teknolojiyi toplumun yönelmesi gereken mutlak değer olarak ele almıştır. Teknoloji ve törenler ise birbirleriyle çatışma halinde olan yapılardır. Teknolojinin sürekli değişen gelişime yönelik yapısı törenlerin tutucu değişmez haliyle kısıtlanmaktadır. Bu durumda ise toplumun gelişmek için törenlerden kopup teknolojiye yönelmesi gerekmektedir.

Schumpeter ve Yaratıcı Yıkım Süreci

Schumpeter, bir başka ekonomik düşünce okulu olan Avusturya ekolü üyesi olarak sınıflandırılsa da, Avusturya okulunun birçok temel görüşünü reddetmiştir. Marx'ın, Walras'ın, Alman tarihçi ekolünün ve Weber'in fikirlerini, içinde yetiştiği Avusturya ekolünün görüşleriyle kaynaştırmış ve kendine ait yepyeni bir görüşe dönüştürmüştür.

Schumpeter kendisini kurumsalcı olarak tanımlamamıştır. Hatta "Kapitalizm Ekonomisi ve Sosyolojisi" adlı antolojisinde "Kurumsalcılık Alman tarihçi okulunun metodolojik hatalarından başka bir şey değildir... Sadece hatadır, başarı değil. Amerikan [bilimsel] atmosferindeki bir kara lekedir" şeklinde sert eleştirilerde bulunmuştur. Buna rağmen aslında kurumsal iktisatçıların yapmak istediği pek çok şeyi onlardan daha iyi yapabilmiştir. Bu nedenle Kurumsal İktisatçıların kendi teorilerine temel kazandırmak için sıkça başvurdukları bir kaynak olmuştur. Diğer önemli bir nokta da Schumpeter'in ekonomik gelişim teorisinin Veblen'in ve Ayres'in teorilerini tamamlayıcı nitelikte olmasıdır.

Girişimci ve İnovasyon

Schumpeter'in kapitalist gelişim teorisinde girişimci önemli bir kurumsal faktördür. Girişimcinin genel tanımı; organizasyonu kurma ve yönetme olarak risk alma temeli üstüne kurulmuştur. Ancak Schumpeter farklı bir yaklaşım izlemiş ve girişimi inovasyon temelli kullanmıştır. Schumpeter için girişimci bir risk taşıyıcı değildir, risk taşıyan sermayedardır. Buradan anlaşıldığı gibi Schumpeter girişimci ile sermayedarın farklı olduğunu kabul etmiştir. Schumpeter'e göre sermayedar girişimcilere yenilik yaratmaları için kredi sağlayan bir tür banka görevi görmektedir.

Schumpeter için girişimci bir risk taşıyıcı değildir, risk taşıyan sermayedardır. Schumpeter'e göre sermayedar girişimcilere yenilik yaratmaları için kredi sağlayan bir tür banka görevi görmektedir.

Elbette sermayedarların kendisi de doğrudan girişimci olabilir. Ancak riski alan sermayedardır. Schumpeter girişimcinin genelde sadece asıl fonksiyonu yerine getirmediğini, yöneticilik ve sermayedarlık gibi diğer fonksiyonları da yüklendiğini ifade etmiştir. Girişimcinin temel fonksiyonu ise inovasyon yapmaktır. Schumpeter inovasyonu çeşitli şekillerde tanımlamıştır ancak içeriği kısaca şöyle maddeler halinde açıklanabilir:

- Yeni bir ürün ya da yeni kalite düzeyinde ürün yaratmak,
- Yeni bir üretim metodu yaratmak,
- Yeni bir piyasa açmak,
- Yeni bir tedarik kaynağı ele geçirmek,
- Yeni bir endüstri organizasyonu.

Schumpeter'e göre inovasyonun içeriği neleri kapsamaktadır?

SIRA SİZDE 2

Burada önemli nokta buluş ve inovasyon arasındaki farktır. Buluş ilk defa yeni bir şey yaratma, bilinen bilgiden yararlanarak daha önce bilinmeyen yeni bir bulguya ulaşma veya yöntem geliştirme şeklinde tanımlanmaktadır. İnovasyon da bilinen bilgileri kullanarak yeni bir şey yaratmayı içerir. Ancak burada iki nokta önemlidir. Birincisi inovasyon sonucu elde edilen yenilik, ekonomik değer taşımalıdır. İkincisi ise inovasyon biraz daha

Buluş ilk defa yeni bir şey yaratma, bilinen bilgiden yararlanarak daha önce bilinmeyen yeni bir bulguya ulaşma veya yöntem geliştirme şeklinde tanımlanmaktadır. İnovasyon da bilinen bilgileri kullanarak yeni bir şey yaratmayı içerir.

teknik ve tanıma dayalı özelliktir; inovasyon bilinenleri bir araya getirerek ortaya koyduğu yeniliğin parçalarından biri veya birkaçı özelliklerini kaybetmezler. Örneğin dürüm döner, bu yenilikte ne dürüm dürümlüğünü ne de döner dönerliğini kaybetmiştir, ancak ortaya çıkan şey ne biri ne de diğeridir, bir yeniliktir.

Ekonomik Gelişim ve Yaratıcı Yıkım Süreci

Schumpeter'in bilimsel çalışmalarında kapitalist piyasa sisteminin işleyiş biçiminin değişimi incelenir. İncelemesine döngüsel akım modeli ile başlar. Döngüsel akım modelinde kapitalist sistem içinde aktörlerin mal, hizmet, üretim faktörleri ve para mübadelesini ele alır. Bu durumda inovasyon ekonomi dışında tutulursa statik durumu elde ederiz. "Her dönem sadece bir önceki dönem üretilen mallar tüketilir ve... bir sonraki dönem tüketilecek mallar üretilir... bu sadece bir mübadele meselesidir." Herhangi bir inovasyonun olmaması dışsal etkenler dışında ekonomide bir değişikliğin olmaması anlamına gelmemektedir. Bu nedenle ekonomik aktörler, hisse senedi, opsiyon piyasaları, kredi alımı gibi işlemlerle uğraşmazlar. Ekonomi sadece bir mübadele ekonomisidir. Bu durumu Schumpeter 'statik' olarak tanımlar ve Walrascı denge ile ifade edildiğini belirtir. Bir statik durumu değiştiren girişimcidir. Girişimci inovasyon yaparak statik durumu bozar ve ekonomik gelişime yol açar. Schumpeter gelişmeyi ekonomik yaşayışın kendinden kaynaklanan niteliksel değişim olarak tanımlamaktadır. Başka bir deyişle kurumsal yapıyı değiştirecek makro birimler arasındaki etkileşimleri çözümlemesinin dışında tutmaktadır. Bu ekonomiyi harekete geçiren üç içsel etki vardır. Bunlar:

- Tüketici seçimlerindeki değişimler,
- Üretim faktörleri miktarındaki değişimler,
- Malların sunum yöntemlerindeki değişmelerdir.

Schumpeter'in analizinde son etki diğerlerine kıyasla daha ağır basmaktadır. İlk iki maddenin etkin olmamasının iki nedeni vardır. Birincisi ilk madde ile ilgilidir. Schumpeter'e göre üreticiler, tüketici davranışlarını değiştirebilmektedir. İkinci nedense, ikinci maddenin neden Schumpeter için önemli olmadığını ortaya koymaktadır. Schumpeter'e göre üretim faktörlerindeki artış sadece üretim miktarını arttırır ve ekonominin yapısında niteliksel bir değişime neden olmaz. Kapitalizm ise inovasyon yoluyla bu üç içsel etkiyi de taşıyan bir sistemdir.

Schumpeter'e göre kapitalizm asla statik değildir. Kapitalizmin dinamik bir sistem olmasını garantileyen de özündeki inovasyon kavramıdır. İnovasyon, kurumsal yapıyı sürekli bir "yaratıcı yıkım" (creative destrution) süreç içerisinde devrimsel bir gelişime iter. "[Inovasyon] sürekli olarak eskiyi yok edip yenisini yaratarak ekonomik yapı içinde sürekli devrimselleşir. Bu kapitalizmin dayandığı ve her kapitalist girişimin içinde yaşamak zorunda olduğu bir süreçtir."

Schumpeter konjonktür analizini de girişimci ve inovasyon temeli üzerine oturtmuştur. Girişimci ve sermayedarın ayrı olması inovasyonların artmasının kredi artışını da beraberinde getirmesine neden olur. Böylece yeniliklerin ortaya çıkma hızının artışı kredilerin, fiyatların ve faizlerin artışına neden olur. Bu dönem konjonktür dalgasındaki ilk genişleme dönemidir. Bu durum dengenin bozulmasının fiyatlar, maliyetler ve miktarlar arasında var olan ilişkiyi bozacak kadar ileri gitmesi böylece gelecek için rasyonel şekilde planlar formüle etmenin imkânsızlaşmasıyla kesilir. Bundan sonra ise ekonomi bir tekrar düzenleme sürecine girer. Bu süreç boyunca inovasyon hızı düşük olduğundan daralma olur. Tekrar genişleme süreci ise ekonomi beklenti oluşturacak kadar düzene girdiğinde inovasyonların artması ile olur.

Evrimsel İktisat

Evrimsel iktisat 1970'lerde Kurumsal İktisattan kopmuş bir ekoldür. Kurumsal İktisat gibi Neoklasik okulun tam bilgi ve rasyonellik varsayımlarını eleştirmiştir. Evrimsel İktisat

ekonomik büyüme, teknolojik gelişme, sanayileşme ve rekabetin doğası gibi Neoklasik teorinin açıklamakta yetersiz kaldığı konuları ele almaktadır. Bu konuları açıklamakta kullandığı teorik temelleri;

- Doğrusal olmayan dinamikler ve karmaşa teorisi,
- Patika bağımlılık,
- Evrimsel biyoloji

oluşturmaktadır. Teorik temellerine dikkatle bakılacak olursa kurumsal iktisatla ortak yönleri kolaylıkla ayırt edilebilir. Evrimsel iktisat da bazı beklenti oluşturan düşünsel alışkanlıkların bireyler ve nesiller arasında geçişkenlik gösterdiği ve bu alışkanlıkların zamanla mutasyona uğradığı kabul edilmektedir. Bu değişim sürecinin ilk/başlangıç durumuna bağlı olduğu ve mutasyonlar sonucu oluşan yeni yapının zaman içinde bir patika gibi başlangıç durumundan itibaren izlenebileceği de özellikle belirtilmektedir. Bu zaman patikasının tarihsel süreç içinde birbirlerine bağlı olay ve durumlardan oluşan bir dizi olduğunu vurgulamak için patika bağımlılığı terimi geliştirilmiştir. Terim Schumpeter'in yaratıcı yıkım süreciyle ilişkili olmakla birlikte sadece değişimi değil kurumsal yapının aktarımını da ifade etmektedir. Kalkınma konusu ekonomik coğrafya bağlamında ele alınırken yoğun olarak bu yaklaşım kullanılacaktır. Evrim biyolojisinin evrimsel iktisada katkısı ise üç şekilde özetlenebilir:

- Doğal seleksiyonun doğrudan insan davranışlarına uygulanmasıdır. Bireyler doğal seleksiyonun ürünüdür ve ekonomik eylemler insan davranışlarının sonucu olarak ortaya çıkar. Dolayısıyla ekonomik aktivite ile bireylerin genetik yapıları arasında ilişki olmalıdır ve ekonomik aktivite bu bağlamda açıklanmalıdır. Bu yaklaşım genetik olarak belirlenmiş davranış biçimlerini açıklasa da iki temel konuda yetersiz kalmaktadır:
  - Bu yaklaşım bireyin bilinçli olarak verdiği kararları göz ardı etmektedir.
  - Yine bu yaklaşım kararın gerçekleştiği evrimsel süreci içinde bulunduğu ortamdan tamamen ayırmaktadır.

Bu nedenlerden ötürü bu yaklaşım evrimsel iktisat içinde fazla taraftar bulamamıştır.

- Bir diğer yaklaşım ise evrim biyolojisine ilişkin bulguların metaforik esinlenme kaynağı olarak kullanılması ya da başka bir deyişle evrim biyolojisi ve ekonomi arasında benzerlik kurulmasıdır. Bu yaklaşım da biyolojideki gelişme, mutasyon ve benzeri zaman içinde değişim sürecini anlatan kavramlar ile ekonomik süreçler arasındaki benzerlikten faydalanılarak (zaman içindeki) ekonomik davranış açıklanmıştır. Bu yaklaşımda da iki eksik gözlenmektedir:
  - Evrim biyolojisi ve iktisat arasındaki benzerliğin katı olması ve esnek olmayan bir şekilde yorumlanarak iktisada uygulanması uygun bir yaklaşım değildir.
  - Yine ilk maddeyle ilişkili olarak evrim biyolojisine açık şekilde tanımlanmış terimlerin bir kısmının sosyal sistemlerde karşılığı bulunmamaktadır ve dolayısıyla bu nedenle tam bir benzetme söz konusu olamaz.
- Son dönemde biyoloji alanındaki gelişmeler, bu bilim dalının karmaşık çok sayıda birimin olduğu sistemleri açıklama hususunda önemli bir araç haline getirmiştir. Bu alandaki bulgular sosyal bilimlerde teorik bir çerçeve oluşturma açısından kullanışlı bir kaynaktır. Bu yaklaşım farklılık (varyasyon), seçim (seleksiyon), ve süreklilik (aktarım) temel kavramlarının ekonomik karşılığının tanımlanması bu kavramların ekonomik sistemin zaman içindeki çalışmasını açıklamada kullanılacak teorik çerçevenin oluşturulmasını temel almaktadır. Bu yaklaşımda da sık karşılaşılan eksiklik;
  - Biyolojik tanımların ekonomik karşılıklarının bazen biyolojide olduğu kadar kesin tanımlanamaması şeklinde ifade edilebilir. Ancak bu yaklaşımın diğerle-

rine üstünlüğü ekonomik gelişim sürecini biyolojik teorilere uydurmaya çalışmaktansa biyolojik bulguları ekonominin zaman içinde devinimini açıklayacak yeni bir sistem oluşturmakta kullanılmasıdır.

Evrimsel iktisat yaklaşımıyla Kurumsal İktisat büyük benzerlik göstermektedir. Her iki okulda Neoklasik teorilerin temelinde yatan varsayımları eleştirmiş, iktisadı mekanik olmaktan çok organik bir yapı olarak görmüşlerdir. Ancak iki okulun farklılıkları bu noktadan sonra ortaya çıkmaktadır. Kurumsal İktisat; tarih, sosyoloji gibi bilim dallarını yoğun olarak kullanırken evrimsel iktisat yine 1970'lerde büyük gelişme gösteren matematiksel modelleme konularını temel almıştır. Kurumsal İktisat özellikle Veblen'in etkisiyle matematikten uzak durmuştur. Veblen, yaşadığı dönemde matematiksel modellerin çok sayıda birimin olduğu ve birimlerin zaman içinde etkileşim gösterdiği sistemleri anlatmakta yeterince başarılı olmadığından matematiksel yaklaşımı benimsememiştir. Bunun yanında; Neoklasik yaklaşımın temelini oluşturduğu için de matematikten uzak durmuştur. Ancak evrimsel iktisat görüşü 1950 sonrası uygulamalı matematik ve bilgisayarlı modellemedeki gelişmelerin çok birimli, etkileşimli ve açık modellerin oluşturulabilmesini mümkün kıldığı için matematiksel yaklaşımı benimsemiştir.

SIRA SİZDE 3

Kurumsal iktisat ile Evrimsel iktisat arasındaki temel farklılık nereden kaynaklanmaktadır?

Evrimsel İktisadın Temel Görüşleri

Değişimin evrimsel bir modeli ekonomik coğrafya alanında analiz için oldukça kullanışlı bir çerçeve oluşturmaktadır. Evrimsel yaklaşım, genelde teorik modelde olduğu gibi gerçek dünyaya ait olgu ve olayların belli yönünü vurgularken diğer yanlarını ihmal etmek zorunda kalmaktadır. Buna rağmen evrimsel yaklaşım ekonomik coğrafyaya bağlı olarak kalkınma konusunu ele alırken oldukça elverişli bir teorik çerçeve sunmaktadır. Bunun nedenlerini ise aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

- Evrim modelleri sosyo-ekonomik sistemler içerebilecek kadar açık, karmaşık sistemlerle ilgilidir. Bu sistemler içinde gelecek öngörülemez dolayısıyla ekonomi ne daha önce belirlenmiş bir denge durumuna yönelir ne de "doğal" bir şekilde daha yüksek düzeye ilerler.
- Denge fikri ekonomik değişimin evrimsel modeline aykırı bir görüştür. Dolayısıyla ekonomik coğrafyaya evrimsel bir yaklaşım;
  - Ele aldığı sürecin dinamiklerine,
  - Politik ekonomik aktivitelere ilişkin mekânsal oluşumların meydana gelme ve yok olma süreçlerine,
  - Politik-ekonomik aktivitelerin çoğunu şekillendiren kurumsal ilişkilere,
  - Kurumsal ilişkilerin coğrafyaya bağlı farklılıklarına

odaklanır.

- Evrimsel açıklamalar bireyin karakteristikleri ve davranışlarının çeşitlilik gösterdiğinin kabul gördüğü bir popülasyon yaklaşımına dayalıdır. Böylece çok büyük sayıda rakibin görünüşte kaotik davranışlarından makroekonomik düzenin nasıl ortaya çıktığı gözlenmektedir. Ayrıca bu düzeni Neoklasik argümanların çekirdeğini oluşturan rasyonalite ve tam bilgi varsayımlarına gerek olmadan ortaya çıktığı da vurgulanması gereken önemli noktalardan biridir.

Evrimsel yaklaşım (hem bireylerin davranışlarını biçimlendiren hem de bireyler tarafından şekillendirilen) bireylerin içinde bulunduğu ortam bağlamında bireylerin davranışları ve birbirleriyle olan ilişkileri ile ilgilenir. Evrimsel ekonomik yaklaşımın değişim dinamikleri politik ekonomik birimlerin davranış kalıplarıyla yakından ilgilidir. Bu nedenle bu birimlerin davranışları ancak tarihsel ve mekânsal boyutları ele alındığında anlaşılabilir.

Bireylerin davranışları zaman içinde oluşmuş ve yine zaman içinde evrilen daha geniş kurumsal yapılara bağlı kalıplar içinde oluşur. Bu kurumlardan bazıları diğerlerine nazaran daha kalıcıdır; örneğin kapitalist üretim biçimi. Evrimsel İktisadın kritik bir elementi bu kurumların nereden, hangi koşullar altında ve ne zaman oluştuğunu ve de nasıl süreklilik gösterdiğini anlamaktır.

Bahsi geçen bu genel prensipler evrimsel iktisadın coğrafik bağlamda bitki, doğal kaynak veya benzeri coğrafi faktörlerin kurumsal çeşitlilik oluşturması, kurumsal yapıya ilişkin bilginin bir nesilden diğerine aktarılması ve hangi çevresel koşulların rekabet ve iş birliği yaratmada başarılı olduğu konularının ele alındığını göstermektedir. Bu nedenle evrimsel iktisat kalkınma konusunun ekonomik coğrafya bağlamında analizinde kullanışlı birçok araç sunduğu görülmektedir.

Patika Bağımlılık

Hem kurumsal iktisadın hem de evrimsel iktisadın önemli ve ortak bir karakteristiği patika bağımlılığıdır. Patika bağımlılığı kurumsal yapıdaki süreklilik ve değişimlerin bireyden bireye ve nesilden nesile aktarımını modellemektedir. Ayrıca bu kurumsal yapıdan ayrılmalar da patika bağımlılığın bir parçası olarak modellenmektedir.

Hem kurumsal iktisadın hem de evrimsel iktisadın önemli ve ortak bir karakteristiği patika bağımlılığıdır. Patika bağımlılık kurumsal yapıdaki süreklilik ve değişimlerin bireyden bireye ve nesilden nesile aktarımını modellemektedir. Ayrıca bu kurumsal yapıdan ayrılmalar da patika bağımlılığın bir parçası olarak modellenmektedir.

Günümüze kadar farklı patika bağımlılık modelleri geliştirilmiştir. Bunlardan biri ve de en çok bilineni Schumpeter'in yaratıcı yıkım süreci modelidir. Model toplumdaki inovasyon sürecini anlatmaktadır. Yaratıcı yıkım çerçevesi hatırlanacağı üzere inovasyonunun meydana gelmesini bir değişim süreci olarak ele almaktadır ve inovasyon kendinden önceki yapıyı yıkarak yeni bir yapılanma getirmektedir.

Daha sonra birbirinden ayrı olarak W. Brian Arthur ve Paul. A. David tarafından üç aşamalı bir model geliştirilmiştir. Bu model bir teknolojinin, endüstrinin, kurumun ya da organizasyonun gelişimini tarihsel bağlamda açıklamayı amaçlamaktadır. Modelde ilk aşama "yönlendirilmemiş arama süreci" veya "oluşum öncesi faz" olarak, ikinci aşama "seçenek azaltılması süreci" veya "patika oluşumu" olarak, son aşama ise "patika bağımlılığı fazı" olarak adlandırılmaktadır. Arthur ve David'in yaklaşımında ilk aşamada araştırma süreci belirgin bir amaca sahip olmadığı ve kararların şans eseri ortaya çıktığı şeklinde tasvir edilmiştir. Birinci aşama içinde gerçekleşen "tarihsel bir kaza" ya da "rassal bir olay" belli bir gelişim fırsatının ya da kararının diğer alternatiflere yeğlenmesini sağlamıştır. Bu şans eseri olay birinci aşamadan ikinci aşama olan patika oluşumu safhasına geçişi sağlar ve "kritik olay" olarak adlandırılır. İkinci aşamadan gelişmeye özgü seçenekler hızla azalmakta ve kurumsal patika belirmektedir. İkinci aşamadan son aşamaya geçiş anı ise "kilitlenme" olarak adlandırılmaktadır. İkinci aşamada seçenekler azalmış olsa bile hâlâ başka patikaya yönelmek mümkündür; kilitlenme anı ile ikinci aşamada belirginleşmekte olan patikanın tam anlamıyla ortaya çıktığı bireyin seçeneklerinin artık bu patikaya kilitlendiği anlatılmaktadır. Bundan sonra alternatif patikalar erişilebilir değildir. Bu model patikanın ortaya çıkış sürecini açıklasa da Sydow, Schyögg ve Koch tarafından iki nedenle eleştirilmiştir:

- Patikanın oluşum sürecinin (ikinci aşamanın) bir önceki aşamadaki rassal olaylara bağlı olması ve bir seri kaza sonucu meydana gelmesi fikrini gerçek dünyadaki gözlemleri açıklamakta yetersiz bulmuşlardır. Yeni bir teknoloji, ürün veya organizasyon maksatlı davranışın sonucudur ve ekonomik birimlerin yönlendirici kararlarıyla ilişkili olmadığı düşünülemez.
- Patika bağımlılık sadece bir patikanın ortaya çıkış sürecini ifade etmez. Aynı zamanda patikanın dağılma sürecini de modellemelidir. Bir teknolojik ürün veya organizasyon toplumda kabul gördüğü toplum tarafından terkedilebilir ve yeni bir yapı, teknoloji veya gelenek benimsenebilir.

Bu eleştirilere bağlı olarak Sydow, Schryögg ve Koch yeni bir patika bağımlılık modeli geliştirmişlerdir. Kendi eleştirilerini dikkate alarak dört aşamalı (Schumpererin yaratıcı yıkım süreci ile Arthur ve David'in patika bağımlılık modellerini birlikte ele alan) bir model oluşturmuşlardır. İlk ve ikinci aşama patika oluşumunu iki ayrı safhaya ayırarak ele almaktadır. İlk aşamada araştırma Arthur ve David'in modelinde olduğu gibi yönsüz araştırma değil gittikçe amacın belirlendiği, seçiciliğin gittikçe arttığı bir süreçtir. "Kritik an" ise patika oluşumunun son aşaması ve tüm sürecin ikinci aşamasına geçiş anına verilen addır. Bu andan sonra patika şekillenmeye başlamıştır. Bu ikinci aşamanın önemli özelliği pozitif geri bildirim döngüsüdür. İlk aşamadan farklı olarak oluşan patika kendi varlığını güçlendirecek şekilde bireylerin seçimlerine etki etmektedir. Yani bu aşamada sadece bireylerin seçimleri değil yeni oluşmakta olan patika da bireylerin kararlarını etkilemektedir. Bu aşamada kurumsal patika henüz tam anlamıyla oluşmuş olmasa da ekonomik birimlerin kararlarını etkileyecek güce kavuşmuştur. Belli bir birikimden sonra ise "kilitlenme" anı gerçekleşir yine Arthur ve David'in modeline benzer şekilde bu ana patika bağımlılığın tam anlamıyla ortaya çıktığı zaman noktası belirlenir. Patika bağımlılık süreci birikimli ve kendini sürdüren bir süreçtir. Bundan sonra ise bilinçli olarak ya da kazara veya dışsal etkiler nedeniyle "çözünme" anı ortaya çıkabilir. Çözünme ile ortaya çıkmış patikadan ilk ayrılma anı işaretlenmektedir. Bu çözünme anını "patika bozulması" aşaması takip eder, bireylerin seçenekleri tekrar artmaya başlar ve kurumların yeniden oluşabileceği açık seçenekler belirmeye başlar.

Bu dört aşama döngüsel bir süreç izler; seçenekler ortaya çıkar çıkmaz yeniden azalmaya başlar. Patika oluşumu, patika bağımlılığı ve patika bozulum aşamaları tekrar hayat bulur. Bu model bu aşamaları detaylı olarak ele alabilecek araçları sağlamaktadır. Dolayısıyla kalkınma sürecini açıklamada da oldukça yararlı araçlar sağlamaktadır.

KALKINMA

Buraya kadar ele alınan metodolojik yaklaşım "kalkınma konusunda kurumların etkisini ekonomik coğrafya perspektifinden" sunabilmek için tartışılmıştır. Burada önce kalkınmanın tanımı ve amacı verildikten sonra, ekonomik coğrafya ile ilişkili bazı önemli kalkınma teorileri özetlenecektir.

Kalkınma Nedir?

Ekonomik büyüme ve kalkınma birbiriyle ilişkili ve bunun yanında sıkça karıştırılan kavramlardır. Ekonomik büyümeyi genelde kişi başı gelirin artışı belirler, ekonomik kalkınma ise toplumsal olarak refah artışını ifade eder. Refah içerisinde gelir veya zenginliği içerse de sadece gelir ile anlatılamaz. Refah artışı ile bireyin zenginliğinin (kişi başı gelir) artışının yanı sıra toplumun değer yargılarının, dünya görüşünün değişmesi; böylece davranış kalıplarında meydana gelen farklılaşma sonucunda bireyin ve içinde bulunduğu toplumun daha "iyi" ve "insancıl" bir yaşama yükselmesi şeklinde ifade edilir. Özetle kalkınma gelir artışının yanı sıra insan mutluluğu gibi nicel olarak ifadesi zor olan öğeleri de içinde barındırmaktadır.

Kalkınmanın Üç Temel Değeri

Ekonomik kalkınma tanımı insani öğeleri kapsadığı için büyüme kadar belirgin bir tanımını oluşturmak zordur. Kalkınma içinde insana yapılan yatırımlar büyük yer tutmaktadır ve gelirin yanı sıra insan mutluluğunu da ele almaktadır.

İnsan mutluluğu ve toplum refahı psikoloji, sosyoloji ve felsefenin ilgi alnına girmektedir. Ancak sürekli değişim gösteren bir dünyada refah ve mutluluk tanımlarının aynı kaldıkları söylenemez. Sabit bir tanım yerine kalkınma için üç öğe temel olarak kullanılabilir; bunlar yaşam-idamesi, öz-saygı/onur ve özgürlüktür.

- Yaşam-idamesi: temel ihtiyaçları karşılama becerisi, yaşamı idame ettirecek temel insan ihtiyaçları; beslenme, barınma, sağlık ve korunma olarak ifade edilebilir. Bunlardan herhangi biri eksik ya da kritik düzeyden az ise "mutlak az gelişmişlikten" bahsedilmektedir. Kalkınma bir anlamda yaşam idamesi gereklerine erişimin kolaylaşması ve yaşam idamesi gereklerinin kalitesindeki artıştır. Sürekli ve sürdürülebilir ekonomik ilerleme (yaşam idamesi gereklerinin ulaşılabilirliği ve kalitesindeki artış) olmadığında insan potansiyelinin ortaya çıkması mümkün değildir. Kalkınma için ilk adım mutlak az gelişmişliği aşmak ve yaşam idamesi gereklerinin kalitesini arttırmaktır.
- Öz-saygı/onur: yaşam idamesi gereklerinin yanı sıra bireyin yaşam kalitesi ve mutluluğu ile ilgili bir kavram da öz-saygıdır. Öz saygı kişinin kendine dair değer hissi, başkalarının kişiye gösterdiği saygının dayandığı kişisel itibar algısıdır. Öz saygı doğası ve biçimi toplumdan topluma, kültürden kültüre değişse de temeli daha önce bahsedilen "kurum" tanımına dayanır. Kişilerin diğerlerine dair beklenti oluşturmasını sağlayan yapı taşı olarak onur kavramı kurumların önemli bir parçasıdır. Birinin mutluğu ile de direkt ilişkili olduğundan kalkınmanın da temel değerlerinden biridir. Dolayısıyla öz saygı kurum ve kalkınma arasındaki ilişkinin kurulmasında önemli rol oynayan temel bir değer olarak karşımıza çıkmaktadır.
- Özgürlük: temelde özgürlük tercih edebilme yeteneğini ifade etmektedir. Özgürlük toplum ve üyeleri için fiziki ve ekonomik kısıtların azaltılarak alternatif seçeneklerin genişletilmesini ifade etmektedir. Kalkınma imkânsızlık olarak adlandırılabilecek ekonomik ve fiziki kısıtların azaltılmasında önemli rol oynamaktadır.

Kalkınmanın Üç Amacı

Ekonomik kalkınma temel değerleri (yaşam-idamesi, onur, özgürlük) açısından ele alındığında kalkınma sürecinin amaçları da ortaya çıkmaktadır. Bu amaçlar;

- Yaşamı idame ettirici mal ve hizmetlerin (besin, barınak, sağlık ve güvenlik) erişilebilirliğini arttırma, dağıtımını genişletme ve kalitesini yükseltme,
- Sadece maddi anlamda iyileşmeyi değil daha yüksek bireysel ve toplumsal özsaygıyı arttıracak şekilde gelir düzeyini de arttırma, kültürel ve insani değerlere daha fazla özeni de içerecek şekilde yaşam düzeyini yükseltme,
- Ulus ve bireyleri, sadece diğer insanların değil, sefalet ve cahilliğin de yarattığı esaret ve bağımlılıktan kurtararak birey ve ulusların hali hazırda mevcut ekonomik sosyal seçeneklerinin çeşitliliğini genişletme

şeklinde ifade edilebilir.

Kalkınmanın üç amacını açıklayınız.

SIRA SİZDE 4

Kalkınma Teorileri

Kalkınma teorileri belli bir toplumda arzu edilen değişikliğin en iyi nasıl elde edileceğine dair iktisat, sosyoloji ve diğer bilim dallarına dayanan görüşlerdir. Çok sayıda kalkınma teorisi olmasına karşın burada popülerlik ve ele alınan konu bağlamında dört teori ele alınacaktır. Bunlar modernizasyon teorisi, yapısalcılık ve bağımlılık teorisi, neoliberalizm ve taban yaklaşımı olarak sıralanabilir.

Kalkınma teorileri belli bir toplumda arzu edilen değişikliğin en iyi nasıl elde edileceğine dair iktisat, sosyoloji ve diğer bilim dallarına dayanan görüşlerdir.

- Modernizasyon teorisi kalkınmanın üretim sürecinin modernizasyonu ile gerçekleşeceğini ileri sürmektedir. Bu teoriye göre ülkelerin kalkınması lineer, sıralı bir süreç içinde gerçekleşir. İlk aşama geleneksel toplumdur, bunu kalkış-öncesi aşaması takip eder. Bu aşama bir uçağın kalkmadan önceki hızlanma sürecine benzetilmektedir. Bu aşamada kalkış için gerekli modernizasyon başlar ve modernizas-

yon kritik düzeye gelince kalkış aşamasına geçilmiş olur. Kalkış süreci teknolojik ilerleme yatırım ve tasarruf oranındaki artış, modern finansal sektörün oluşumu, imalat sanayinin oluşması ve benzeri iç ve dış faktörlerin bir araya gelmesiyle tetiklenir. Bu teoride kalkınma için büyüme önemlidir. Bu yaklaşım 1950 ve 1960'larda (özellikle Walt Rostow sayesinde) etkili olduysa da 1970'lerde terkedilmiştir. Bunun nedeni başarılı olmadığı gibi dayandığı temellerinde eleştirilmesidir. Bu eleştiriler

- Kalkınma sürecinin lineer bir sıralamaya sahip olduğu ve ülkelerin sırasıyla bu aşamalardan geçmesi gerektiği görüşünün gerçekçi olmaması,
- Bahsi geçen aşamaların Avrupa merkezci ve 19. yüzyıldaki gelişim sürecini ele almasının 1950 sonrası dönemdeki gerçeklere uymaması,
- Büyüme geliri arttırsa da gelir dağılımı gibi problemlere çözüm olmaması ve eğitim, sağlık gibi beşeri (insanla ilgili) yatırımların artacağı anlamına gelmemesi

şeklinde özetlenebilir.

- Yapısalcılık ve bağımlılık teorisi ise dünya ekonomisinde merkezi rol oynayan ülkelerin büyük ekonomik varlık gösterememiş ülkeleri istismar ettiği görüşünü temel almaktadır. Modernist kalkınma teorisini eleştirmiş ve Marksist bir yaklaşım benimsemişlerdir. Bu teori ismini dünya ekonomisinin yapısına, özellikle gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelere bağımlılığına odaklanmış olmasından almıştır. Bu teoriye göre az gelişmişliğin nedenleri dışsaldır; yani az gelişmişlik ülkenin kendisine değil, zengin-fakir ülke ilişkilerine dayanan bir hayli eşit olmayan uluslararası kapitalist sistemin tarihsel evrimine dayanmaktadır. Latin Amerika'da gelişen bu teoriye göre kolonileşme dönemi sömürgeciliğinin yarattığı eşitsizlik taşıyan ekonomik ilişkileri savaş sonrası dönemin emperyalist karakteristiğine dönüşmüştür. Bu teorinin koyu taraftarları bu durumda ülkenin kendisini dış güçlerden koruması gerektiğini hatta dünya ekonomisinden tamamen çekilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Daha ılımlı yaklaşanlar ise "ithal ikameci sanayileşme" gibi politika önerilerinde bulunmuşlardır. Yapısalcılık ve bağımlılık teorisinin etkisi de 1960 ve 1970'lerin ötesine fazla geçmemiştir çünkü tersi politikaların başarılı olması ve bu teoriye yöneltilen eleştirilerdir. Bu teoride eleştirilen noktalar;
  - Teoride bir yandan dünya ekonomisinde merkezi rol oynayan gelişmiş ülkelerin, diğer yandan dünya ekonomisinde etkin olmayan gelişmekte olan ülkelerin bulunması şeklinde basit bir sınıflandırmanın yeterli bulunması,
  - Bu iki sınıf arasındaki (eşit olmayan ve az gelişmiş ekonominin sömürülmesine yol açan) ilişkiye dair açıklamaların yetersiz kalması ve bu ilişkinin statik (değişme göstermeyen) varsayılması,
  - Küresel ekonomide koloni döneminde oluşan kalıpların devam edeceğinin varsayılması,
  - Bu teorinin öne sürdüğü bazı politikaları izlemeyen Doğu Asya ülkelerinin başarılı kalkınma deneyimleri yaşamış olması

  şeklinde ifade edilebilir.
- Neoliberalizm serbest piyasa teorilerini temel almaktadır; ekonomiye devlet müdahalesinin azaltılmasını, özel girişimin teşvikini ve rekabet politikalarını savunmaktadır. 1990'ların başından beri etkin olan Washington Uzlaşısı Neoliberal prensiplerin politika önerilerinin bir özeti olarak ele alınabilir. Uzlaşıda vurgulanan politikalar enflasyonun düşürülmesi, ticaret engellerinin kaldırılması, doğrudan yabancı yatırımlara açıklık, finansal sektörün serbestleşmesi ve devlet teşebbüslerinin özelleştirilmesi şeklindedir. Bu politikalar uzun süre Washington merkezli Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu gibi küresel organizasyonların

standart reform paketlerini oluşturmaktadır. Günümüzde Neoliberalizm ve Washington uzlaşısından vazgeçilmiş değildir ancak etkisinde çok az da olsa bir azalma meydana gelmiştir. Bunun nedenini yine bu teoriye yöneltilen eleştirilerde görmek mümkündür. Bu eleştiriler;

- Ekonomik büyümeye odaklanmanın gelir dağılımı bozukluğu ve fakirlik sorununu çözmemesi,
- Liberalizasyon döneminde hukuki düzenlemeler tam manasıyla hazırlanmadan kısıtların aceleyle kaldırılması sonucu gelişmekte olan ülkelerde yolsuzlukların artması,
- Finansal piyasalardaki serbestleşmenin henüz küresel para akımlarına ve belirsizliklere hazır olmayan ülkelerde makroekonomik istikrarsızlıklara ve krizlere yol açması

- Taban yaklaşımı ise diğer kalkınma teorilerine kıyasla farklı bir görüş benimsemiştir. Kalkınma politikası oluşturmak amacıyla soyut ekonomik analize dayalı reçeteler sunmaktansa, bu yaklaşım direkt gelişmekte olan ülkedeki fakir insanların problemleriyle ilgilenir. Daha önceki teoriler ulusal düzeyde kalkınma politikaları uygulanmasına yoğunlaşmışken, taban yaklaşımı yerel düzeyde politikalarla ilgilenir. Kalkınmanın amacının bireyin refahını arttırarak toplumsal kalkınmanın sağlanması olduğunu savunur. Taban yaklaşımına göre bir ekonominin tabanını bireyler oluşturur; bu bireylerin refahındaki artış gittikçe artan düzeyde daha makro konularda iyileşmeyi sağlayacaktır. Yani kalkınma bireyden topluma doğru, tabandan yukarı doğru gerçekleşecektir. Bu yaklaşım fakir bireylerin günlük hayatında yaşadıkları problemlerin belirlenmesi ve çözümüne odaklanır. Özellikle fakir bölgelerde besin, barınak, sağlık ve güvenlik gibi yaşam-idamesi eksiklerinin yanı sıra iş, eğitimin sağlanması sorularına pratik ve sürdürülebilir çözüm arayışı bu teorin önemli karakteristiğidir. Bu yaklaşım doğrudan parasal destek gibi kısa dönemli çözüm yerine, bireylerin kendi sorunlarına çözüm bulmalarına yardım etmek temelli yaklaşım izlemektedir. Ancak bu yaklaşımda kesin bir çözüm sunmamaktadır; taban yaklaşımına yöneltilen eleştiriler ve bu yaklaşımın eksik yönleri ise;
  - Bu yaklaşım genelde sivil toplum örgütleri tarafından benimsenmektedir. Ancak bu örgütlerin kısıtlı kaynakları sorunların belirlenmesi ve çözüm politikası üretme aşamalarına gerekli zamanın ayrılamamasına neden olmasıdır,
  - Bu yaklaşım fakirliğin nedenlerini ortadan kaldırmak yerine semptomlarını (fakirlik sonucu ortaya çıkan sorunları) hafifletmeye çalışmasıdır

şeklinde ifade etmişlerdir.

EKONOMİK COĞRAFYA BAĞLAMINDA KALKINMA VE KURUMLAR

Ekonomik coğrafya isminden de anlaşılacağı üzere ekonomiyi incelemek için coğrafi bir yaklaşım kullanmaktadır. Kurumsal iktisat ve Evrimsel İktisat okullarının ekonomik coğrafyaya yaklaşımları benzerdir. Her iki iktisadi düşünce okulu da kurumların zaman boyutunun yanı sıra mekân boyutunun da olduğunu kabul ederler. Ekonomik coğrafya alanının da iktisadi analize mekan boyutunu dahil ettiği görüşündedirler. Zaman boyutu ile kurumların oluşumu, aktarımı, değişimi veya mutasyonunun belli bir süreç içinde meydana geldiği vurgulanmaktadır. Mekân boyutu ile kurum faaliyetlerinin fiziki bir mekânda gerçekleştiğine dikkat çekilmektedir. Kurum faaliyetinin gerçekleştiği mekanın özellikleri, çevresindeki mekânlarla olan ilişkisi bu durumda önem kazanmaktadır. Ekonomik coğrafya da burada devreye girmektedir.

Kurumsal ve evrimsel iktisadın ekonomik coğrafya yaklaşımındaki farklılık ise; evrimsel iktisat organizasyon rutinlerine odaklanırken kurumsal iktisat yöreye bağlı dayanıklı yapılar olarak kurumlara daha fazla yoğunlaşmaktadır. Evrimsel iktisadın özellikle ele aldığı organizasyon rutinleri kurum kavramının önemli bir parçasıdır. Organizasyonlar kolektif ekonomik aktörlerdir; yani içlerinde başka (ekonomik anlamda daha küçük) ekonomik aktörler barındırırlar. Organizasyon rutinleri kavramı da organizasyon içindeki birimlerin etkileşimini idare eden düzeni ifade eder. Yani birimlerin diğer birimlere ilişkin beklentiler oluşturarak, ortak davranış kalıpları edinmeleri organizasyonun rutin oluşumunu ifade eder. Bu anlamda organizasyon rutini terimi kurumlara içerik olarak oldukça yakındır. Sadece toplum için değil çok daha küçük bir organizasyon için ve kurum kadar kapsamlı bir davranışsal kalıp kümesini değil sadece organizasyonun amacı çerçevesindeki davranış kalıplarına ilişkin bir düzeni ifade eder.

Bu farklılık iki okulun görüşleri arasında uçurum yaratmasa da ekonomik coğrafyaya yaklaşımlarındaki farklılıkları ortaya koymaktadır. Evrimsel iktisat genelde coğrafi özelliklerin organizasyon rutinlerini etkileyerek kurumsal yapının değişimine neden olan sürecini incelerken; kurumsal iktisat ise coğrafi özelliklerin kurumsal yapının (zaman içinde çok az değişmeyle) nasıl devam etmesini sağladığını inceler. Kalkınma ve kurum ilişkisinin ortaya konulması her iki okulun odaklandıkları konular ele alınmadan mümkün değildir. Dolayısıyla hem kurumların devamlılığı hem de kurumların içindeki organizasyon rutinlerinin değişimi yaklaşımları kalkınma kurum ilişkisi içinde ele alınacaktır.

Kurumlar, Ekonomik Büyüme ve Kalkınma

Kurumlar, büyüme ve kalkınma kavramları birbirleriyle ilişkilidir ve birinden bahsederken diğerlerinden bahsetmemek mümkün değildir. Kalkınma toplumun refahında artışı ifade ettiği önceki başlıkta belirtilmiştir ve gelir de refah kavramının önemli bir parçasını teşkil etmektedir. Bunun nedeni gelirin yaşam-idamesi gereklerinin sağlanmasını kolaylaştırması ve bireyin özgür seçimini kısıtlayan eğitimsizlik, imkânsızlık vb. engelleri aşmayı kolaylaştırmasıdır. Gelirin yanı sıra kalkınmanın bir yönü de bireylerin potansiyellerine yaklaşması veya (ideali) potansiyellerini gerçekleştirmeleridir. Potansiyeline yaklaşan bireyin ekonomiye katkısı da artacaktır; çok sayıda böyle bireyin olması ekonomide üretkenlikte artış ve pek tabi ekonomik büyüme anlamına gelir. Özetle ekonomik büyüme kalkınmanın önemli bir kısmı olduğu gibi kalkınma da ekonomik büyümeyi sağlayacak üretkenlik artışını sağlar.

Kurumlar da büyüme ve kalkınma ile ilişkilidir. Kalkınmanın temelinde kurumsal yapının değişimi bulunmaktadır. Toplumun ve bireyin dünya görüşü, değer yargıları ve davranış kalıplarındaki değişme kalkınmanın en önemli özelliğidir ve bütün bunlar bir ülkenin kurumsal yapısının değişimiyle direkt ilişkilidir. Bahsi geçen kurum ve kalkınma ilişkisini "Patika Bağımlılık" başlığında ele alınan Sydow, Schyögg ve Koch modeli üzerinde görmek oldukça kolaydır. Eski kurumsal yapıdan yeni ve toplumun refahını artıracak kurumsal yapıya geçiş temelinde ekonomik kalkınma önemli yer tutar. Eski kurumsal yapıdan yeni kurumsal yapıya geçiş Sydow, Schyögg ve Koch'un patika bağımlılık modelinde çözünme anı ile temsil edilmiştir. Elbette (eski kurumsal yapıyı terk etme) çözünme anı, (seçeneklerin arttığı) patika bozulma aşaması tarafından takip edilmektedir. Patika bozulması önceden oluşan kalıbın çözünmesi ve farklı davranış seçeneklerinin belirmesi anlamına gelir. Bundan sonra bireyler davranış seçimlerini (her hangi bir kalıp henüz oluşmadığı için) ekonomik verimliliğe göre yaparlar. Bu durumda yapılan seçimler birikecek ve kritik andan sonra ekonomik üretkenliği esas alan seçimlerden meydana gelen bir patika belirmeye başlayacaktır. Bu patika yeni koşullar altında ekonomik üretkenliğe bağlı oluştuğu için ekonomik büyümeyi hızlandırmaktadır. Bunun yanı sıra ekonomik büyüme

de kurumları etkiler. Ekonomik büyüme kurumun yapısının değişmesinde tetikleyici rol oynayabilir ve patika bağımlılık sürecindeki aşamalar arası geçiş anlarını kolaylaştırabilir.

Ekonomik Coğrafya Bağlamında Kurum ve Kalkınma İlişkisi

Coğrafya kalkınmayı etkileyen ekonomik faktörler arasında belli bir süre içinde en statik olanıdır. Dolayısıyla dinamik bir süreç olan kalkınma üzerinde ilişkisi olmadığı izlenimini uyandırmaktadır. Ancak coğrafyanın hem ekonomik büyüme hem de kurumlarla olan etkileşimi kalkınma da önemli rol oynamasına neden olur. Bu ilişkiyi anlamak için coğrafyanın kapsamı tekrar ele alınmalıdır. Coğrafya ifadesi sadece doğal kaynaklar, hava durumu, arazinin durumu ve çevresel faktörleri değil; bunun yanı sıra beşeri coğrafyayı da kapsamaktadır. Coğrafyanın bahsi geçen kapsamına bağlı olarak bölgesel kümelenmeler, inovatif bölgeler ve tedarik zinciri konuları daha önceki ünitelerde ele alınmıştır. Coğrafya ile ilişkili bu kavramlar kurumsal yapının bir parçası olan organizasyon rutinleri ile ilişkilidir. Ayrıca kurumsal yapının geçirdiği evrimsel süreçte değişimle ilişkili karakteristikle bağlantılıdırlar. Bunun yanı sıra coğrafya bireylerin içinde yaşadığı fiziki mekân olduğu için bireysel tercihlerde belli kısıtları direkt empoze etmektedir. Dolayısıyla patika bağımlılık modelinde hiç bir zaman sonsuz seçimin olduğu bir aşama oluşmamaktadır. Patika oluşum aşamalarında (ilk iki aşamada) bile bireylerin tercihleri coğrafi öğeler tarafından kısıtlanmaktadır. Dolayısıyla ileride oluşacak patika üzerinde coğrafyanın etkisi bulunmaktadır.

"Kurumlar nedir? Neyi İfade Eder?" başlığında da belirtildiği gibi coğrafya kolektif ve bireysel aktörlerin içinde hareket ettiği fiziki düzlemi, kurumlar da aynı aktörlerin içinde hareket ettiği sosyal/ekonomik düzlemi ifade eder. Dolayısıyla biri fiziki olarak diğeri sosyal olarak ekonomik aktörlerin davranışlarını etkilerler; aynı zamanda aktörlerin davranışlarından da etkilenirler. Bir tren yolunun yapılması ya da baraj inşası bölgesel olarak coğrafi değişikliklere neden olacağı gibi o çevredeki kurumsal yapıyı da değiştirir. Tren yolu üzerinde gerçekleştirilen taşımacılık bazı ürünlerin bölgeye daha düşük maliyetle ulaşmasını sağlar ve halkın tüketim alışkanlıkları değişim gösterir. Aynı zamanda seyahat alışkanlıkları değişim gösterebilir ve yeni sektörlerin gelişiminin önü açılabilir. Baraj inşasının da bölge coğrafyası üzerinde çok büyük etkisi vardır. Buna en güzel örneklerden biri GAP projesidir. Proje gerçekleştiği bölgedeki tarımsal üretimin değişmesine neden olmuştur. Böylece üretim kalıplarının değişimi sonucu organizasyon rutinleri değişmiştir. Bu tür değişimlerin oluşması içinde pek tabi gerekli kurumsal aşamaya gelinmiş olması da gerekmektedir. Yani kurumsal yapı da coğrafya üzerinde etkili olmaktadır.

Özet

Kurumsal İktisat akımı açıklanacak.

Kurumsal İktisadın ortaya koyduğu kurum tanımında kurumlar; bireylerin diğer bireylerle olan ilişkilerinde makul olarak beklentiler oluşturmalarında yardımcı olduğunu ve böylece bireylerin aralarında eşgüdüm kurmasını sağlayan yapısını ön plana çıkarmaktadır. Bu yüzden kurumlar amaçlı olarak oluşturulmuş veya kendiliğinden ortaya çıkmış karşılıklı beklentilere dayanan devamlılık gösteren ve nispeten istikrarlı sosyal tatbik kalıplarıdır.

Kurumsal İktisat yirminci yüzyılın başlarında ABD'de ortaya çıkmış bir akımdır. Kurucusu olarak ilk akla gelen Veblen'dir.

Evrimsel İktisat ise 1970'lerde kurumsal iktisattan kopmuş bir ekoldür. Kurumsal iktisat Tarih, Sosyoloji gibi bilim dallarını yoğun olarak kullanırken, Evrimsel iktisat matematiksel modelleme konularını temel almıştır. Kurumsal iktisat özellikle Veblen'in etkisiyle matematikten uzak durmuştur.

Kalkınma kavramı açıklanacaktır.

Ekonomik büyüme ve kalkınma birbirleriyle ilişkili ve oldukça karıştırılan kavramlardır. Ekonomik büyümeyi genelde kişi başına gelir artışı belirler. Ekonomik kalkınma ise toplumsal olarak refah artışını ifade eder. Refah artışı ile bireyin zenginliğinin artışının yanı sıra toplumun değer yargılarının, dünya görüşünün değişmesi, böylece davranış kalıplarında meydana gelen farklılaşma sonucunda bireyin ve içinde bulunduğu toplumun daha iyi ve insancıl bir yaşama yükselmesi ifade edilir.

Kalkınmanın üç temel öğesi; yaşam idamesi, özsaygı/onur ve özgürlüktür. Çok sayıda kalkınma teorisi olmakla birlikte en çok popüler olan dört tanesi, modernizasyon teorisi, yapısallık ve bağımlılık teorisi, Neoliberalizm ve Taban yaklaşımıdır.

Ekonomik Coğrafyanın kalkınma ve kurumlarla ilişkisi açıklanacaktır.

Kurumsal iktisat ve Evrimsel İktisat okullarının ekonomik coğrafyaya yaklaşımları benzerdir. Her iki iktisadi düşünce okulu da kurumların zaman boyutunun yanı sıra mekan boyutunun da olduğu ve ekonomik coğrafyanın mekan boyutunu analize dahil ettiği görüşündedirler.

Coğrafya kalkınmayı etkileyen ekonomik faktörler arasında belli bir süre içinde en statik olanıdır. Dolayısıyla dinamik bir süreç olan kalkınma üzerinde ilişkisi olmadığı izlenimini uyandırmaktadır. Ancak hem ekonomik büyüme hem de kurumlarla olan etkileşimi kalkınma da önemli rol oynamasına neden olur. Bu ilişkiyi anlamak için coğrafyanın kapsamı tekrar ele alınmalıdır. Coğrafya ifadesi sadece doğal kaynaklar, hava durumu, arazinin durumu ve çevre bölgeleri ilişkisinin değil; bunu yanı sıra beşeri coğrafyayı da kapsamaktadır.

Kendimizi Sınayalım

1. Kurumların bir amaca dayalı olarak oluşturduğu veya kendiliğinden ortaya çıktığı, karşılıklı beklentilere dayanan, devamlılık gösteren ve nispeten istikrarlı sosyal uygulama biçimlerine ne denir?

a. Kurum
b. Kanun
c. Yönetmelik
d. Organizasyon
e. Metodoloji

2. Kurumsal iktisat akımı aşağıdaki ülkelerden hangisinde ilk kez ortaya çıkmıştır?

a. Amerika
b. İngiltere
c. Fransa
d. Almanya
e. Avusturya

3. İktisat teorisine günümüzde de sıklıkla kullanılan işlem maliyetini aşağıdaki isimlerden hangisi kazandırmıştır?

a. Veblen
b. Commons
c. Mitchell
d. Ayres
e. Schumpeter

4. Commons'a göre tüm ekonomik aktivitelerdeki ortak payda ya da ekonominin temel birimi aşağıdakilerden hangisidir?

a. Kurallar
b. Kurumlar
c. İşlemler
d. Maliyetler
e. Örgütler

5. Schumpeter'e göre inovasyon tanımı için kullanılacak seçeneklerden biri **değildir?**

a. Yeni bir üretim metodu yaratmak
b. Yeni bir piyasa açmak
c. Yeni bir endüstri organizasyonu gerçekleştirmek
d. Yeni bir ürün yaratmak
e. Yeni bir bilinmeyen oluşturmak

6. Schumpeter'e göre kapitalizmin dinamik bir sistem olmasını garantileyen aşağıdakilerden hangisidir?

a. Tüketim
b. Üretim
c. Refah
d. İnovasyon
e. Maksimizasyon

7. Kurumsal iktisatın matematikten uzak durması gerektiğini savunan kişi aşağıdakilerden hangisidir?

a. Schumpeter
b. Mitchell
c. Commons
d. Veblen
e. Ayres

8. Beslenme, barınma, sağlık ve koruma gibi temel ihtiyaçları karşılama becerisi kalkınmanın aşağıdaki hangi ögesi içerisinde değerlendirilir?

a. Özsaygı
b. Onur
c. Yaşam idamesi
d. Özgürlük
e. Bağımsızlık

9. Kişinin kendine dair değer hissi, başkalarının kişiye gösterdiği saygının dayandığı kişisel itibar algısı, kalkınmanın hangi ögesi içerisinde değerlendirilir?

a. Yaşam idamesi
b. Özsaygı/Onur
c. Özgürlük
d. Bağımsızlık
e. Mutluluk

10. 1950 ve 1960'larda özellikle Walt Rostow sayesinde etkili olan, kalkınma sürecinin lineer bir sıralamaya sahip olduğu ve ülkelerin sırasıyla bu aşamalardan geçmesi gerektiğini ileri süren kalkınma teorisi aşağıdakilerden hangisidir?

a. Modernizasyon teorisi
b. Yapısalcılık teorisi
c. Bağımlılık teorisi
d. Neoliberalizm teorisi
e. Taban yaklaşımı

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. a	Yanıtınız yanlış ise "Kurumlar nedir? Neyi ifade eder" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. a	Yanıtınız yanlış ise "Erken Dönem Kurumsal İktisat" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. b	Yanıtınız yanlış ise "Evrimsel Görüşten Uzaklaşma" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. c	Yanıtınız yanlış ise "Evrimsel Görüşten Uzaklaşma" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. e	Yanıtınız yanlış ise "Girişimci ve İnovasyon" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. d	Yanıtınız yanlış ise "Ekonomik Gelişim ve Yaratıcı Yıkım Süreci" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. d	Yanıtınız yanlış ise "Evrimsel İktisat" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. c	Yanıtınız yanlış ise "Kalkınmanın Üç Temel Değeri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. b	Yanıtınız yanlış ise "Kalkınmanın Üç Temel Değeri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. a	Yanıtınız yanlış ise "Kalkınma Teorileri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Ustalık içgüdüsü bireyin bir şeyler ortaya koyma ve bunu yapabildiği en iyi şekilde yapma ihtiyacını; ebeveynlik eğilimi ailenin veya topluluğun diğer üyelerine duyulan sempati, onların refahı için duyulan endişe ve onlarla ilgilenme dürtüsünü; aylak merak ise adından da anlaşılacağı üzere bilinmeyene duyulan merakı ifade etmektedir.

Sıra Sizde 2

İnovasyonun içeriği aşağıdaki maddeler biçiminde özetlenebilir;

- Yeni bir ürün ya da yeni kalite düzeyinde ürün yaratmak,
- Yeni bir üretim metodu yaratmak,
- Yeni bir piyasa açmak,
- Yeni bir tedarik kaynağı ele geçirmek,
- Yeni bir endüstri organizasyonu sağlamak.

Sıra Sizde 3

Kurumsal İktisat Tarih, Sosyoloji gibi bilim dallarını yoğun olarak kullanırken Evrimsel İktisat yine 1970'lerde büyük gelişme gösteren karmaşa doğrusal olmayan dinamikler gibi matematiksel modelleme konularını temel almıştır. Kurumsal İktisat özellikle Veblen'in etkisiyle matematikten uzak durmuştur.

Sıra Sizde 4

Ekonomik kalkınma temel değerleri (yaşam-idamesi, onur, özgürlük) ele alındığında kalkınma sürecinin amaçları da ortaya çıkmaktadır. Bu amaçlar;

- yaşamı idame ettirici mal ve hizmetlerin (besin, barınak, sağlık ve güvenlik) erişilebilirliğini arttırma, dağıtımını genişletme ve kalitesini yükseltme,
- sadece maddi anlamda iyileşmeyi değil daha yüksek bireysel ve toplumsal öz-saygıyı arttıracak şekilde gelir düzeyini de arttırma, kültürel ve insani değerlere daha fazla özeni de içerecek şekilde yaşam düzeyini yükseltme,
- ulus ve bireyleri, sadece diğer insanların değil, sefalet ve cahilliğin de yarattığı esaret ve bağımlılıktan kurtararak birey ve ulusların hali hazırda mevcut ekonomik sosyal seçeneklerinin çeşitliliğini genişletme

şeklinde ifade edilebilir.

Yararlanılan Kaynaklar

Ayres, Clarence E. (1921) Towards Reasonable Society: The Values of Industrial Civilisation, University of Texas Press, Austin.

Ayres, Clarence E. (1921) Instinct and Capacity-I : The Instinct of Belief-in-Instincts, Journal of Philosophy 18 (31), 561-565.

Ayres, Clarence E. (1978) The Theory of Economics Progress, Fifth edition, New Issues Press of Western Michigan University, Kalamazoo, USA.

Boschma, Ron; Martina, Ron (editors) (2010) The Handbook of Evolutionary Economic Geography, Edward Elgar Publishing, UK.

Boulding, Kenneth E. (1957) A New Look at Institutionalism, American Economic Review (Papers and Proceedings) 47(2), 1-12.

Chang, Ha-Joon (2011) Institutions and economic development: theory, policy and history, Journal of Institutional Economics 7(4), 473–498.

Commons, John R. (1966) "A Sociologic View of Sovereignty" reprinded from American Journal of Sociology 1899-1900 Ed.:Joseph Dorfman, Macmillian, New York.

Edgell, Stephen (2001) Veblen in Perspective: His Life and Thought, M.E. Sharpe, New York.

Ekelund, Jr., Robert B.; Robert F. Hebert (1997) A History of Economic Theory and Method McGraw-Hill, New York.

Hodgson, Geoffrey M. (2001) How Economics Forgot History: The Problem of Historical Specificity in Social Science, Routledge, London.

Hodgson, Geoffrey M. (2003) Darwinism and Institutional Economics, Journal of Economic Issues 3(1), 85-97.

Hodgson, Geoffrey M. (2004) Reclaiming Habit for Instititional Economics, Journal of Economics Psychology, 25(4) , 651-660.

Hodgson, Geoffrey M. (2004) The Evolution of Institutional Economics, Routledge, London.

Mirowski, Philip (1987) The Philosophical Basis of Institutional Economics, Journal of Economics Issues 21(3), 1001-1038.

Özveren, Eyüp (2007) Kurumsal Iktisat: Aralanan Karakutu, Kurumsal Iktisat adlı eserde Der. Eyüp Özveren, Imge Kitabevi, İstanbul.

Ramstad, Yngve (1986) A Pragmatist Quest for Holistic Knowledge: The Scientific Methodology of John R. Commons Journal of Economic Issues 20(4), 1067-1105.

Sherman, Howard (2001) The Business Cycle Theory of Wesly Mitchell " Journal of Economic Issues 35(1), 85-97.

Schumpeter, Joseph A. (1950) Capitalism, Sociolism and Democrocy, Second edition, Harier & Brothers Publishes, NewYork.

Schumpeter, Joseph A. (1991) The Economics and Sociology of Capitalism Editor: Richard Swedberg, Princeton University Press, Princeton.

Sydow, Jörg; Georg Schreyögg; Jochen Koch (2005) Organizational Paths: Path Dependency and Beyond, 21th EGOS Colloquium, June 30-July 2, 2005, Berlin Germany.

Todara, Michael P.; Stephen C. Smith (2009) Economic Development, 10th ed., Pearson, England.

Veblen, Thorstein B. (1898) Why Is Economics Not an Evolutionary Science, Quarterly Journal of Economics 12 (4), 373-397.

Veblen, Thorstein B. (1909) The Limitations of Marginal Utility, The Journal of Political Economy 17(9), 379-397.

Veblen, Thorstein B. (1961) Theory of the Leisure Class: An Economic Study in the Evolution of Institutions, reprint, Random House, New York.

Mackinnon, Danny; Cumbers, Andrew (2007). An Introduction to Economic Geography, Pearson Education, Great Britain.